

თბილისი სკოლა.

მოსამბე

თვიური ჟურნალი

წელიწადი მეოთხე

№ XI

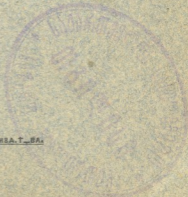
თბილისი, 1897

თბილისი

საქართველოს სახელმწიფო ბიბლიოთეკის კოლექცია

1897

180
181

მ ი ნ ა რ ს ი

	33
I—ამირანის ზვილნი. — ისტორიული რომანი, თარგმანი .	1
II—ეფმონ ჰარაპურიდან — ლექსი ს. ივრდანეშვილისა	52
III—სასაფლაო. — თარგმანი კიტა აბაშიძისა	55
IV—გლმნი-კაცის ისტორია. — ნაწილი მეორე. — ერკმან- შატრიაანისა, თარგმანი ი. შაჭავაძისა	60
V—ხალხური ლმხნი. — ჩაწერილი მლ. გ. სონდუქაშვი- ლის-ძიერ	115
VI—დამარცხებული სიზნელე. — კატულ ქენდესისა, თა- რგმანი	118
VII—„ვეფხისტყაოსნის“ ჟალბი აღვილვები.—XLIV, XLV, XLVI და XLVII.—აღ. ს—შვილისა	1
VIII—გურიან-აჭარა. — მგზავრის წერილები, თ. სანთ- კასია	23
IX—აფხაზები. — (ეტიმოლოგიური მასალები), ნიკო ჯანა- შასია	46
X—გენერალი ჭრისტოფოროს კოსტანტინეს-ქე მამატა- შვილის ნი წლის სამსახურის იუბილეის გამო — შოტოვსია	53
XI—დედათა კითხვა თანამედროვე მცნიერების წი- ნაზე. — ე. ვაშაქაძისა	65

1898

„მოსამბე“

თვიური ჟურნალი

(წელიწადი მესუთე)

გ ა მ ო ვ ა ი მ ა ვ ე პ რ ო ბ რ ა მ ი თ

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

	1 წლით	6 თვით	3 თვით
რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში.	10 მან.	6 მან.	4 მან.
სასაზღვარ გარეგანად	13 მან.	7 მან.	5 მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანოს: 1 იანვრამდე—4 მან., 1 აპრილამდე—3 მან. და 1 სექტემბრამდე—3 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალ «მოამბის» რედაქციაში, რომელიც იმუდოება ლორის-მედიკოსის ქუჩაზე № 13.

წიგნის მადანაებს, რომელნიც იკისრებენ ჟურნალ „მოამბე“-ზე ხელის-მოწერის მიღებას, შეუძლიანთ აიღონ მთელის წლის შემოსატანიდან კამისიისა და ფულის გამოგზავნისთვის ათი შაჟრა, ხოლო თუ ფულს ნაწილ-ნაწილ შემოიტანენ, ანაფერად დაეთმობათ.

შენიშვნა: 1) ჟურნალის თავის დროზე მიღებისათვის რედაქცია პასუხს აცხადებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ფული გამოგზავნილ ან შემოტანილ იქნება რედაქციის კანტორაში. 2) ქალაქ გარეშე ხელის-მოწერით ფულის ძაღების კვიტანცია გაეგზავნებათ მხოლოდ იმათ, ვინც ჟურნალის ფასთან ერთად წარმოადგენს 7 კაპ. ფოსტის მარკას ყოველ კვიტანციაზე.

ქალაქ გარეგან მცხოვრებთათვის ადრესა: *Тифлисъ, Редакція „Моамбе“.*

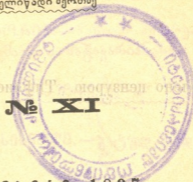
რედაქციამ მოსახერხებლადა სცნო სოფლის მღვდლებს, სოფლის მასწავლებლებს, ხელოსნებს და მოწაფეებს ჟურნალი დაუთმოს რვა მანეთად წელიწადში. ვისაც 8 მანეთის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან პირველში ათხა მანეთი შემოიტანოს და ორ-ორი მანეთიც მარტში და აგვისტოში.

3/9

მ ლ ა მ ბ ე

თ ვ ი ' უ რ ი ქ უ რ ნ ლ ი

წელიწადი მეოთხე

ნ ო ე მ ბ ე ა დ ი, 1897

ტ ვ ი ლ ი ს ი

ს ბ ნ რ მ ნ

იქმნა 1897 წლის

საქართველოს

Дозволено цензурою. Тифлис, 7 ноября 1897 г.

ს ბ ნ რ მ ნ

XII—ცნობა ხალხის გამრავლების შესახებ კავთის
ხევის სამრევლოში.—მლ. ღაფთ ბაჩნაბოფისა . 85

XIII—წერილი სტამბოლიდან.—საკომერციო სასწავლე-
ბელი.— ზეჟსენტი გვათუასა . 87

XIV—განცხადებანი. ი ს ბ ნ ს უ ი ნ

დამატება:

XV—საქართველოს სიძველენი . იმუნიონ კიპარიანი 433—448

25 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — II

26 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — III

27 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — VI

28 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — V

29 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — IV

30 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — IV

31 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — IV

VI.IX— იმუნიონ კიპარიანი . საქართველოს სიძველენი — II

1 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — IV.IX

2 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — III

3 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — XI

4 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — XI

5 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — XI

6 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — XI

7 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — XI

8 ამილენი ნიქოლოზი . მ ი ს ტ ე — გეორგი სტრანსკი — XI

სამიჩანის შვილნი

ისტორიული რომანი*)

პარგელი ნაწილი

II

სოფელი სოუქსუ*) დამოუკიდებელ აფხაზეთის მთავრების საყვარელი სამყოფელი იყო. 1808 წლის 2 მაისს მშვენიერი მთვარიანი ღამე იდგა. ამ სოფლის გორაკის ფერდობებზე გაფანტულ ფაცხებ შორის, დაკლაკნილ ბილიკით ორი მგზავრი მიდიოდა. ჩაცმულობაზე შეატყობდით, აფხაზები უნდა იყვნენო. მაგრამ მდიდრული ბეშმეტები და იარაღი, ძვირფას ქვებით და ვერცხლით შემკული, მათს დიდ-კაცობას მოწმობდა. ერთს მათგანს გრძელ და ჭაღარა უღვაშებზე ეტყობოდა, მოხუცებული უნდა ყოფილიყო; მაგრამ მისის საროს ტანის მოხდენით რხევა, ყმაწვილური მსუბუქი სიარული მოწმობდა, რომ ჭაღარა-შერთულს შვილს მთისა და სანეტარო სამხრეთისას მოხუცებულობის ნიშნები არ მიჰკარებია. მეორე მგზავრი ახალგაზდა კაცი იყო, მაღალი, განიერ მხარ-ბეჭიანი, ტან-წერ-წეტი. უკან კარგა მოშორებით ორი აჩრდილი მისდევდათ მათის ნუკერებისა.

*) მორღოვევი—„Прометеево потомство“.

*) სოუქსუ დაბა გუდაუთიდან ოთხის ვერსის მანძილზედ მდებარეობს, ჩრდილოეთის მხრით, სოუქსუ ოსმალური სიტყვაა, ნიშნავს „ცივს წყალს“ (სოუქ—ცივი, სუ—წყალი). ამ სოფელში მშვენიერი წყაროებია და ეს სახელიც, ალბად, იქიდან დაერქვა. დღეს სოუქსუს ლიხინს ეძახიან. მთარგ.

საჩხრეთის გაზაფხულის ღამე სამოთხისებურად იყო დასრულებული. ქვევით ზღვის გაშალაშინებულ ზედაპირზე გადაწოლილიყო დავერცხლილი ზოლი მთვარის სინათლისა და ზედ ნაპირს მიჰბჯენოდა. ნაპირიდან მოისმოდა მსუბუქი ჩურჩული ზღვისა, მისი ტალღები გამოზომებით გადაურბენდა ხოლმე დაცემულ ნაპირს და მელოდიურად აშრიალებდა გაშალაშინებულ ქვებს. ძველის მონასტრის ნახევრად-დანგრეულ ქვითკირის კედლებისაგან, რომელიც ხმელ ჩონჩხივით ზედ დაჰკიდოდა სოუქსუსა და მისს შავად გამომყურე ფაცხებსა, აგრედვე ამ ფაცხებისა, სოფლის ციხისა, ტანადის და პირამიდალურის ალვის ხისა და ნემსის მსგავს კვიპაროზებისაგან სოფლის სასაფლაოს შავი აჩრდილი ეფინებოდა, თითქო მთვარისაგან განათებულ მთებისაგან მოუჭრიათო. მათს შორის აქა-იქ იქუ-ქებოდნენ ფოსფორისებურის სინათლით მანათობელნი ჭიანჭველანი, მთებიდან უამდაყამ მოისმოდა ნირშეუცვლელი, ტირილის მსგავსი ხმა ღამის ჩიტისა; სოუქსუს მდინარეც, ქვიან კალაპოტში მოქცეული, ერთფერის ბუტბუტით მიავორებდა თავისს ტალღებსა ზღვისაკენ

— ძალიან მიხარიან, რომ არსლანი, როგორც იქნა, დაქვიანდა, — დაიწყო ლაპარაკი მოხუცმა და სიჩუმე დაარღვია, — დიდება ალლაჰს!

— დიად, მამავ, თავისის ურჩობით და სიბოროტით ძალიან შეგვაწუხა, — უთხრა თავის მხრივ ახალგაზდა თანამგზავრმა.

— კარგი, ჩემო კარგო ბათალ, წარსული ამბავი დაევიწყეთ: — მეტად თავის დღეში ნუ მოვიგონებთ. ახლა კი შემოძლია მშვიდობიანად ვუპატრონო ჩემს ხალხსა, რაკი ყუბანელებისა და ოსმალთ შემოსევისა არ მეშინიან. რაკი რუსეთს დაუკავშირდა, აფხაზეთს ახლა თვით ფადიშაჰისაც არ ეშინიან. აბა სეირი ის იქნება, მამაცი მსახურნი თეთრის მეფისა ოსმალეთსა და სპარსეთს ბეშმეთების კალთებს რომ მოაჭრიან! მახსოვს, ერთს დროს ყირიმი ძლიერს ფადიშაჰს ეპყრა. ახლა კი იგივე ყირიმი თეთრის მეფის ბოსტანი გამხდარა. ყირიმიდან

ჩვენის ძვირფას აფხაზეთის ნაპირებისაკენ გემი გემზე მოდის და მათს ანჭებზე ოსმალურ ნახევარ-მთვარიანი ბაირაღები კი არ ჰფრიალებს, არამედ ჩვენის მთის ფრინველის—არწივის სახე, ისიც ორთავიანი.

— ჰო, მამავ: ერთს რომ მოსჭრი, მეორე დარჩება, — ღიმილით უთხრა ახალგაზღვა კაცმა, რომელსაც მოხუცმა ბათალი დაუძახა.

— მგონი, მალე ანაფაც ჩაჰყლაპოს ამ ფრინველმა, — განაგრძო მოხუცმა.

— ჩემის აზრით, ურუსები (რუსები) ფოთსაც გადააფარებენ თავისს ქუდსა, ან და, შეიძლება, ჩვენმა ყონაღმა (მეგობარმა) ქუჩუკ-ბეიმ თვითონ გაუწოდოს ხელი ამ ქუდსა და მრგვალ-ყვითელ ღილებსა. აი, ფადიშაჰს ამ მხრივაც მოეჭრება ბეშმეთის კალთები. სპარსეთი? განა ბაბა-ხანს, ირანის მბრძანებელს, რუსები ფეხიდან ჩუსტებს არ აძრობენ? მისმა ლომმა რაც უნდა იღრიალოს, ორთავა ფრინველთან ვერას გააწყობს; მაღლა მიფრინავს არწივი და მზეს თამამად უცქერის. ამბობენ, თეთრის მეფის მზეც კი თავის დღეში არ ჩაესვენება ხოლმეო.

— როგორ, მამა? — გაიკვირვა ბათალი. — მზის ჩაუსვლელიობა როგორ იქნება?

— არ ჩადის მაშ, ჩემო კარგო ბათალ! თეთრ მეფეს იმდენი მიწები აქვს, რომ როცა პეტერბურგში ღამით დაწვება, იმ დროს ციმბირს იქით მზე ამოდის: — აქ ზოგი საღამოს ნამაზს ლოცულობს, იქ კი სხვები — დილისას.

— მაშ ურუსებში ახლაც დღე იქნება?

— ზოგისთვის დღეა, ზოგისთვის — ღამე. ახლა ზოგი ურუსი აი ამ მთვარესა ხედავს, ზოგი კი მზეს უყურებს.

— ალაჰ, ალაჰ! — გაკვირვებით წამოიძახა ბათალი.

ამ ლაპარაკით ისინი ციხის კარებს მიადგნენ. კარებთან ორი ყარაული იდგა. ორმავე ყარაულმა ესენი რომ დაინახეს, სამხედრო საღამი მისცეს და თავისუფლად გაატარეს კარებში.

— არსლან-ბეი დაბრუნდა? — ჰკითხა მოხუცმა დარაჯს.

— დაბრუნდა, თქვენო უგანათლებულესობავ! — უპასუხა დარაჯმა.

ალაყაფის კარებში რომ შევიდნენ, ორივე მარჯვენა მხარე ტრიალდნენ ორ-სართულიან სახლისაკენ, რომელსაც გარშემო აივანი ჰქონდა შემოვლებული, დაქანებულიად გადახურული. სახურავის სვეტებს გარეული ვაზი შემოჰხვეოდა, ხოლო ვაზის მუქ ფოთლებზე მთვარის სხივი დაჰკრთოდა. სარკმელებიდან სინათლე გამოდიოდა.

— არსლან სოხუმში რისთვის წავიდა, მამა?—ჰკითხა ბათალმა

— თავად ბეჟანთან გავგზავნი.

— ბეჟანი განა დაბრუნდა სამეგრელოდან?

— მაშინ დაბრუნდა, როცა შენ კოდორში იყავ.

— ფოთში ქუჩუკ-ბეისთან როდის გავგზავნი კაცს ან ვინ გინდა გაუგზავნო?

— არსლანი და ბეჟანი ორივე ერთად. მაგრამ, ნეტა ვიცოდე, ცხენებისთვის უნაგირი რად არ მოუხსნიათ?

ამასობაში ღიდ სახლთან მივიდნენ და აივანზე ავიდნენ.

— კარებთან ერთი ნუკერიც არა დგას!—წაიბურტყუნა მოხუცმა.—სად გადაკარგულან? ხომ არა სძინავთ?

წინა-ოთახის კარი გააღო, მაგრამ ამ დროს ოთახში თოფი გავარდა, და ბათალი, მამას უკან რომ მისდევდა, კენესით იატაკზე გაიშხლართა.

— ავაზაკებო! ვინა ხართ აქა?—დაიღრიალა მოხუცმა, თან სატეფარი იძრო და ოთახში შეიქრა.

ოთახიდან თოფი ზედიზედ დაიცალა.

— მე ვარ!—და ამ თქმაზე დაღრეცილის სახის, გამხდარი, მზე-მოკიდებული აფხაზი წინ შემოეგება, ამოწვდილის ხმლით.

— არსლან! შვილო!—დაიკენესა მოხუცმა და გულზე ხელი იტაცა.

— დიად, შენი შვილი ვარ, მხოლოდ გზა-დაკარგული შვილი!—გესლიანის სიცილით უბასუხა მკვლელმა.— აჰა შენის შვილის ამბორიცა!

ესა სთქვა და მამას შუაზე გაუპო თავის ქალა.

— ალაჰ, ალაჰ!—ბურღლუნებდა მოხუცი სიკვდილის წინა წამებში, ხოლო შვილი ხმლით კიდევ ჰკაფავდა.

ყვირილისა და თოფის ხმაზე შორეულ ოთახებიდან ორი ყმაწვილი მოიჭრა, ტანადი, ახალგაზდა ალვის ხის მსგავსი. გაჩერდნენ ზღურბლზე და მშვენიერი სახე შიშისაგან დაელმანჯათ.

— მამავ... ძმავ... ოჰ, ალაჰ! — ნაწყვეტ-ნაწყვეტად ბურტყუნებდნენ ყმაწვილები.

— აა თქვე გველის წიწილებო, მამის ნებიერებო! — გესლიანის ღიმილით შეხედა ორსავე მამის-მკვლელმა. — დაჰკა მათ, ბეჟან! ამ გველის წიწილებსაც მოვუღოთ ბოლო, თორემ მერე სამაგიეროს გადაგვიხდიან...

— იქ, საიქოს, გადაგვიხადონ სამაგიერო, — წამოიძახა ბეჟანმა და ორსავე ყმაწვილს იქავე მოუსწრაფა სიცოცხლე.

— ახლა კი ჰაიდა! — სთქვა მამის-მკვლელმა. გასისხლიანებული ხმალი მამის ბეშმეთის კალთებით გაიწმინდა და ქარქაშში ჩააგო.

მკვლელები ხუთნი იყვნენ. საჩქაროზედ ჩამოვიდნენ აივნიდან, მოასხდნენ ცხენებსა და ციხის კარებში არხენიან გაუარეს დარაჯებსა. ამათ არაფრის იჭვი არ აუღიათ და ყველა ავაზაკებს სალამი მისცეს.

შორიდან კიდევ მოისმოდა მათის ცხენების ფეხის ხმა, ისე სახლში, სადაც ოთხი კაცი წუთი-სოფელს გამოასალმეს, ყველა ფეხზე დადგა და ერთი ჩოჩქოლი შეიქმნა: ახლად გამოღვიძებულნი მსახურნი, ნახევრად შიშველი ქალები იქითკენ მირობდნენ, სადაც კაცები მოჰლეს.

— ალაჰ, ალაჰ! რა ამბავია ჩვენს თავსა! ვინ მოჰკლა? სად არიან? — ჰკიოდნენ ქალები.

— არსლანმა... ძმამ... ბეჟან შარვაშიძემ... — ძლივას დაიკვნესა ბათალმა, რომელსაც კიდევ ეტყობოდა სიცოცხლის ნიშან-წყალი.

II

ამგვარად მოჰკლა თავისმავე შვილმა, არსლან-ბეიმ, მოხუცებული ქელეშ-ბეი, მთავარი დამოუკიდებელ ავაზაზეთისა, შთა-

მომავალი თავად შარვაშიძეთა უძველესისა და სახელოვანის გვაროვნობისა.

აფხაზეთი ასულია იმ საკვირველისა, მითიურისა და ისტორიულის კოლხეთისა, რომლის სახელი ყველგან იხსენიება კლასიკურ წარსულში. აქა სცხოვრობდა მითიური ღმერთა ეოსი, საიდანაც ყოველ დილას ცაზე აღიოდა ცეცხლის ეტლითა სხივცისკროვანი გელიისი. იქ, ჰომეროსის მოწმობის თანახმად, იყო „ხუჭუჭა-თმიანი ქალი ცირცეია, ღმერთა, დაი მზაკვარის აიეტისა; იქ ბელეროფონტი ეჭიდებოდა, ღონით მამაკაცთ ტოლებს ამორძლებს“; იქ, როგორც გეზიოდი ამბობს თავისს „თეოგონიაში“ „თემილამ უკვანესათვისა ჰშობა მდინარე ფაზისი“ (რიონი), მდიდარი თვისის მორევებითა“. იქ იხსებოდა ოქროს სრა-სასახლეებში ფეხ-მარდ გელიოსის სხივისაგან გაკეთებული ისრები“ და იქიდან „ღვთაებრივმა იაზონმა თვისს სწრაფლ-მავალ ნავზე, არგოზე“ მოიტაცა „ოქროს მატყლი“, თუმცა მედემ მთელი თავისი გრძნეულობა და მზაკვრობა გამოიჩინა. იქ—ამბობს ესხილი თვისს „პრომეთეოსში“—ამ, კავკასიის მთებზედ მიჯაჭვულს, ღმერთსა „სტიროდენ მემომარი და უშიშარი ასულნი კოლხეთისა და უკვანეთისა, სანამ გერკულესმა თვისის ისარით არ განგმირა არწივი, ეს ზევესის ჯალათი, რომელიც ღვიძლსა სწიწკნიდა მომაკვდავთათვის ციურის ცეცხლის ნაწილაკის მომტაცებელ ღმერთისას. იქ, როგორც ჰეროდოტი მოწმობს, მოდიოდა ევვიპტიდან თვით რამზეს-სეზისტრისი თვისის ჯარითა. ქვეყნიერობის ამ საკვირველ კუთხისათვის სისხლსა ჰღვრიდნენ ფნიკიელნი, ეგვიპტელნი, ბერძენნი, რომაელნი, მხედარნი მიტრიდატისა და დაქირავებულნი მემომარნი გენუელთა. იმ დროს, რა დროდნაც ჩვენი მოთხრობა იწყობა, კოლხეთის ამ ყოელისფრით შემკულ კუთხის ბატონები იყვნენ შთამომავალნი პირველ-ყოფილთა, ნახევრად-ზღაპრულ კოლხებისა—თავადნი შარვაშიძენი; ესენი, შეიძლება, პირდაპირი შთამომავალნიც იყვნენ ღმერთებისა—„გრძნეულის აიეთისა“ და მის ხუჭუჭ-თმიან დისა, ქალწულის ცირცეასი. არსლან-ბეი მინც, რომელმაც ასე მო-

ლალატურად მოჰკლა თავისი მამა ქელეშ-ბეი და სამი ღვიძლი ძმა, ასეთი შთამომავალი იყო მზაკვარ აიეთისა.

არსლან-ბეი წამდვილი ისტორიული ტიპი იყო აფხაზისა. აფხაზეთი ამყობდა, შეხეთ, რა კაცი გვეყავსო! ისეთის თავგანწირულ მოჩხუბრისა და სამაგალითო ცხენოსნის სახელი ჰქონდა გათქმული, რომ მისი სწორი და ბადალი თვით აფხაზეთში არ მოიძებნებოდა, არამც თუ სხვა მთიელებთა შორის. აფხაზის აზრით არსლან-ბეი გენიოსი იყო. ვინ იცის, რა ლეგენდები არ გამოსთქვეს აფხაზეთის მეზობელ მხარეებში მის შესახებ! ამბობდნენ, რომ მომაკვდავთა შორის პირველად არსლან-ბეიმ სძლია ბრძოლაში უძლეველი „სული მთებისა“. ეს სული თვალ-წარმტაცის სილამაზის ასულად ეჩვენება ადამიანსაო, და, მის წინაპარ ცირცეასავით, თვისს ბადეში მიმაკაცთ იტყუებს და აფუჭებს თვისის აღერსითა, სიყვარულითა; ვისაც თვისის სილამაზით ვერ მოჰხიბლავს ეს გაუმადლარი მშვენიერი ქალი, ნაკუწ-ნაკუწად დაჰფლეთავსო. მხოლოდ არსლან-ბეის ვერაფერი დააკლოვო. ამბობდნენ, არსლან-ბეი ერთხელ სანადიროდ ყოფილა. აქეთობას უღრანს ტყეზე უნდა გაეგლო, ამ დროს თურმე ამ მშვენიერს, მაგრამ საშიშ ქმნილებას „მთების სულს“ შეეფეთა. მომჯადოებელი თურმე იყო ასული, ოქროსფერ ნაწნავებიანი, თვალეები ფირუზისა ჰქონოდა. აბრეშუ-მის მსგავსი თმა მთლად ტანს უფარავდა, თითქო ოქროს ნაბადი აცვიოო. არსლან-ბეი რომ დაინახა, მშვენიერმა ქალმა ხელით თმა ზურგზე გადიყარა და მთელის თვისის თავბრუ-დამხვევის სილამაზით იმის წინ წარსდგა, შიშველი... მხოლოდ ხშირ-ფოთლიან წიფელის ჩრდილი უფარავდა ტანს. ლამაზის ქალის ნახვაზე არსლან-ბეი გაშეშდა, ენა დაუდუმდა გაოცებისა და აღტაცებისაგან. ლამაზი ქალი ნელ-ნელა უახლოვდებოდა, მომჯადოებელის ღიმილით და საამო ტანის რხევით, და უშიშარს აფხაზს ჰბნედავდა. არსლან-ბეი თითქო გაქვავდაო, ადგილიდან ვერ იძროდა და ამ მშვენიერს ქალს თვალს ვერ აშორებდა. თავის სიცოცხლეში არ ენახა ასეთი მშვენიერება, ვერც კი წარმოედგინა, თუ რამე ამის მსგავსი იქმნებოდა დედა-მიწის

ზურგზე. არსლან-ბეისთან რომ მივიდა, ახალგაზდა ცირცინა იმის სახეზე მიიტანა თავისი პაწაწუნა ხელები და ვარდის ფერი თითები გაშალა. მხოლოდ მაშინ მოვიდა გონს არსლან-ბეი. მიხვდა, ათივე თითი იმიტომ მაჩვენა, რომ მთხოვს ათი წელიწადი ვიცხოვრო მასთან ქმარსავითო. არსლან-ბეიმ უარის ნიშნად ხუტუქ-თმიანი თავი დაიქნია. მაშინ ლამაზმა ქალმა ერთი თითი მოკაკვა, ცხრა წელიწადი მინც იცხოვრე ჩემთანაო. არსლან-ბეიმ ხელახლა ხმა არ გასცა. „მთის სულმა“ თითები ერთი-მეორეზე მოკაკვა და ნაკლებ ხანსაც სჯერდებოდა; რაც უფრო უარზე იდგა არსლან-ბეი, ქალის თვალ-წარმტაცი სახე უფრო და უფრო საშინელი ხდებოდა. არსლან-ბეი მიხვდა, გამგლეჯსო და თვითონ დაასწრო. თვალის დახამხამებამი ჩაიბღუჯა მისი აბრეშუმის თმა, ცხენს დეხები შემოჰკრა და ელვის სიმაღლეზე გაჰკრა და თან წარიტაცა „მთის სულის“ თმა, როგორც თავისის ცხოვრების თილისმა.

ბავშვობითვე ისწავლა არსლან-ბეიმ იარაღის ხმარება. ფეხი აიდგა თუ არა, თავისს მამა-მძუძეს სატყეარი გამოართვა და მას შემდეგ მისი ერთად-ერთი საყვარელი სათამაშო ეს იარაღი იყო. ფეხებში ერთი ბეწო ძალა მოჰვიდა თუ არა, ცხენოსნობა ისწავლა, მაგრად იჯდა უნაგირზე, ვაზივით ჩააკვდებოდა ფაფარს და გაშმაგებულნი დააქენებდა ცხენს სოფელში. სოფლებს ყველას აკვირვებდა მისი ცხენოსნობა. აფხაზების თავადიშვილების ჩვეულებისამებრ, არსლან-ბეი მამის სასახლეში არ იზრდებოდა. სხვებსავით ისიც გაძიადებული იყო. ერთს მთის სოფელში სცხოვრობდა მისი ძიძა. თავის მამა-მძუძესა და უფროს ძიძაშვილებთან ერთად ჯერ ისევ ბავშობაში მოიარა მთა და ბარი აფხაზეთისა, პატარაობითვე შეეჩვია თვისის სამშობლოსი შფოთიან წყლებში—კოდორში, ბზიფში, ინგურში, რიონში—გასვლას, პატარაობითვე შეეჩვია შავის ზღვის გაშმაგებულ ტალღებთან ბრძოლასა. თუთშულშია, არსლანის მამა-მძუძემ, ახალგაზდა ბატონიშვილი ნამდვილ გმირად გაზარდა, ასწავლა ხელობა ავაზაკებისა და საუკეთესო ქურდისა. ახალგაზდა თავადიშვილმა და მისმა ძიძაშვილებმა, მასავით თავზე-

ხელაღებულებმა, მალე თარეშობა დაიწყეს გურიასა და სამეგრელოში. დაირეკავდნენ იქიდან ცხენებისა და კამეჩების ჯოგს; ხანდისხან გურული ქალები და ვაჟებიც მოჰყავდათ ტყვედ. მთელს ამ ნადავლს საჩუქრად ურიგებდნენ სოფლის მეგობრებს. ესენიც დიდის მადლობით იღებდნენ საჩუქარს. ხოლო ლამაზ ქალებს ოსმალებზე ჰყიდდნენ ჰარამხანებისათვის, ძვირფასად.

გასაკვირველი არაფერია, რომ აფხაზები აღმერთებდნენ ახალგაზდა თავადიშვილს და თავი მოსწონდათ, ასეთი გამოჩენილი ყმაწვილი გყავსო! როცა ძიძის სახლში შეიძინა ყოველივე სწავლა აფხაზური, არსლან-ბეი თავისის მამის სასახლეში უნდა დაბრუნებულიყო, სოფ. სოუქსუში. სტიროდა და ვიწვიშებდა ძიძა, როცა თავისს ძვირფასს გაზრდილს ისტუმრებდა. მთელი სოფელი ჭიჭი, სადაც გაიზარდა არსლან-ბეი, გაჰყვა ახალგაზდა თავადიშვილს. ყველას ეგონათ — ჩვენი დიდება, ჩვენი სიამაყე, ჩვენი მზე და მთვარე სამუდამოდა გვტოვებსო. თოფების სროლას დასასრული არა ჰქონდა, თან საკრავიც დაუკრეს, მაგრამ კილო საკრავისა მოწყენილი იყო, გვეგონებოდათ, სამკლოვიაროაო. სოფლის ახალგაზდა ლამაზს, ცამეტ-თოთხმეტის წლის ქალებს ყველას უყვარდათ ახალგაზდა თავადიშვილი; როცა აცილებდნენ, ცრემლებს ჩუმად იწმენდავდნენ თვალთავან. ყველაზე მეტად მშვენიერი დიდა სტიროდა, არსლან-ბეის ძიძაშვილი. ეს ქალი მისის კბილისა იყო და ერთადა სწოვდნენ ძუძუს: არსლან-ბეი — ძიძისას და დიდა დედისას. თვალები დაუსივდა, იმდენი იტირა. იგონებდა იმ სანეტარო ღამეებსა, როცა არსლან-ბეი ყოველთვის, თუ გურიასა ან სამეგრელოში არ იქნებოდა წასული, მოდიოდა მთის გამოქვაბულში მის სანახავად. ახლა კი მორჩა, მეტად ვერ შევიყრებით ერთადაო. თერთმეტის წლისამ უკვე იგრძნო, რომ არსლან-ბეი გაზდილსავით კი არ უყვარდა, არამედ... თვითონაც არ იცოდა, როგორ... ის ყველას ერჩინა ქვეყანაზე, თვით სიცოცხლესაც. თავის ღვიძლის ძმების კოცნა მისთვის იგივე იყო, რაც დედისა და ტოლ-ამხანაგ ქალების კოცნა; მაგრამ ხვევნა და აღერსი არსლან-ბეისა სწავდა, სდაგავდა, იწვებოდა,

თითქო ტკბილი ცეცხლიაო, ჰკანკალებდა, თითქო აცოცხდებოდა ეს კიდევ არაფერი. საქმე ის იყო, რომ სოფლის სხვა ქალებზე იქნეულობდა: ფერი ეცვლებოდა და უზომოდ იტანჯებოდა, როცა არსლან-ბეი რომელსამე მათგანს შეჰხედავდა ან დაელაპარაკებოდა. სამხრეთის აღზნებულმა ბუნებამ ამ გოგოს აღრე გაუღვიძა დედა-კაცის სურვილები. თორმეტის წლისამ დედისაგან ვაიგო, რომ მართლ-მორწმუნე მამა-კაცთ მპჰმადის სამოთხეში მშვენიერი გურიები ემსახურებიან და ვნებათა-ღელვას დაუკმაყოფილებენო; ისა სტანჯავდა დიდასა, რომ ჩემს არსლან-ბეისაც სამოთხეში გარშემო გურიები შემოეხვევიან და ისიც ყველას აღერსს დაუწყებსო.

როცა გადაწყდა, არსლან-ბეი თავისს მამასთან უნდა წავიდესო, დიდა მწუხარებისაგან კინაღამ არ გადაიბრია. წინა დღეს ღამით უკანასკნელად შეიყარნენ შეყვარებულნი მთის გამოქვაბულში. დიდა ვეფხსავით ეალერსებოდა თავისს საყვარელს, იმედ-მიხდილი ისე უანგარიშოდ დაემონა თავისს მწველს, შეუკავებელს ვნებათა-ღელვას, განშორების წამი ისე აშფოთებდა, რომ არსლან-ბეის შეეშინდა, ქკუიდან არ შესცდესო. ვაჟმა უკანასკნელად აკოცა, დაიტანჯა აღერსითა, გული მოუკლა საყვარელ ქალის ტანჯვა-მწუხარებამა, შეეცოდა. გამოქვაბულიდან რომ გამოდიოდა, დიდამ კისერზე თავისი ხელები შემოარკალა და ქვითინით, გონება-დაკარგულსავით ჩურჩულებდა: „ჩემი ხარ, ჩემი! წამოიყვანე, მონად, მოსამსახურედ დამიყენე!“... არსლან-ბეიმ ხელში აიყვანა და ისე მიიყვანა სოფლამდე. როცა ძირს დასვა, ქალმა გადაწყვეტით ჩასჩურჩულა: — „შენთან სოუქსუში მოვიტრები... მელიოდე... უშენოდ მოვკვდები!“...

გამომშვიდობების დროს, დილით დიდას მამაცურად ეჭირა თავი; მხოლოდ გასივებულ თვლებზე ეტყობოდა, რომ ბევრი ეტირნა. ან ვასაკვირველი რა იქნებოდა: მიმავალი თავადიშვილი მისი გაზრდილი იყო, და იმისთვის კი მისი დედაც სტიროდა და მთელი სოფელიცა. სოფელ ქიტიდან არსლან-ბეის საუცხოვოდ გამოწყობილი აზნაურები და ცხენოსანი ნუკერები გაჰყვნენ. მათ მიემატნენ ყველანი, ვისაც კი სოფელში თოფის ტარება შეეძლო.

სოუქსუში ქელეშ-ბეი თავის შვილს დიდის ამბით მიგვტე-
ბა და საუტხოვო ნადიმი გადაიხადა. ნადიმზე მოჰკროვდნენ
ყველა ნათესავნი ბეგისა, თითქმის მთელი თავად-აზნაურობა
აფხაზეთისა და ყველა ძმობილები ახალგაზდა თავადი შვილისა,
ქიქის სოფლელები, რომელნიც ახლა დაუნათესავდნენ აფხა-
ზეთის მთავრის ოჯახს, რადგან არსლან-ბეი მათს სოფელში
გაიზარდა. ლხინმა სამს დღეს გასტანა. უთვალავი ცხვარი და
შინაური ფრინველები დახოცეს სტუმართათვის. დილიდან სა-
ღამომდე შეუწყვეტლივ გაისმოდა აფხაზურის საკრავების ხმა.

იმ სოფელურ აღზრდის გარდა, რომელიც ახალგაზდა თა-
ვადი შვილმა მთაში მიიღო, საჭირო იყო, მთავრის მემკვიდრეს
სამოქალაქო ანუ სახელმწიფო განათლებაც მიეღო. არსლან-
ბეის ოსმალურ-არაბული ანბანი დააწყებინეს. მოსაწყენი იყო მის-
თვის ეს დრო. ახალი მეცნიერება ისე არ ეადვილებოდა ახალ-
გაზდა ჯიგითს, როგორც მეცნიერება დარბევისა, ცარცვა-გლე-
ჯისა, ქურდობისა და ტყვევნა-მუსვრისა. ოსმალურ-არაბულის
ანბანის ასოები რალაც ქაჯებად ეჩვენებოდა, თითქო მის თვალ-
წინ ჰხტიან და დასციანიანო; იმასაც ბრაზი მოსდიოდა და
თავის სატევრით „სუყველას თვალები დასთხარა“. უყიდიდნენ
ახალს ანბანს, და იმასაც ისე უღმობელად ეპყრობოდა არსლან-
ბეი, როგორც წინანდელს: უწყალოდ სტანჯავდა, ხმლით ჰკუ-
წავდა, დამბაჩას ესროდა.

მამამ პირველში რამდენჯერმე აპატივა შვილს ასეთი საქციე-
ლი, ხამიაო. მერე გული მოუვიდა, იარაღი წაართვა და ბოლოს
დასაჯა კიდევ. ყოველსავე ამას მოთმინებიდან გამოჰყავდა მო-
უხეშავი ახალგაზდა თავადი. მეტად უკმებად ექცეოდა თავის
მასწავლებელს, მოხუც მოლას; მაგრამ მოლა ყველაფერს უთ-
მენდა. ბოლოს ფიალა მოთმინებისა აღევსო მოლასაც. უნდა
შეეტყო, არაბულ ანბანის ასოები ყველა იცის თუ არაო. გა-
დუშალა თავის ურჩ შაგირდს ყურანი და უთხრა, წაგკითხო.
არსლან-ბეის ანბანები ერეოდა, ის ვერ უჩვენა, რასაც მასწავ-
ლებელი ჰკითხავდა. ბოლოს, თავისმა მიუხვედრელობამ თვი-
თონეე გააშმაგა და ყურანს დააფურთხა. მოლა, ცოტას გაწყდა,

არ გაგიჟდა და ქელემ-ბეის შესჩვილა არსლან-ბეის საქციელი. მამაც გაბრაზდა და თავხედი შვილი ციხის კოშკში დაამწყვდე-
 ვინა.

მეორე დილას კოშკში არც არსლან-ბეი დაუხვდათ და არც მის სადარაჯოდ დაყენებული კაცი. თავლიდან ორი სა-
 უკეთესო ცხენიც დაიკარგა. ახალგაზდა თავადიშვილმა თავის
 ძიძის სახლში ამოჰყო თავი. დიდა სიხარულისაგან კინაღამ
 ჭკუაზე არ შესცდა. გაშმაგებულმა ქელემ-ბეგმა აფხაზეთში
 ყველგან აფრინა კაცები ურჩის შვილის დასაჭერად; მაგრამ
 არსლან-ბეის თითქო დედა-მიწიმ პირი უყოვო. არსლან-ბეი
 მისის ცხენოსნობისათვის ყველგან ძალიან უყვარდათ, თვალ-
 ში რომ ჩავარდნოდათ, ხელს არ მოისევამდნენ, აღმერთებდნენ,
 თავი მოჰქონდათ, ასეთი კაცი გვყავსო, ამიტომ, რა თქმა უნდა,
 ასეთ მოყვარულ ხალხში თავის დამალვა არ გაუჭირდებოდა.
 ოღონდ კი მისუღიყო ვისთანმე, და თავზე სამთელ-საკმეველად
 ევლებოდნენ. ყველა აფხაზი დიდ ბედნიერებადა სთვლიდა, თუ
 ასეთი სახელოვანი სტუმარი, როგორიც იყო არსლან-ბეი, მისს
 ოჯახში თავისს ხელის ნაბან წყალს დააქცევდა; ასეთს სტუ-
 მარს ვინ გასცემდა, ვინ უღალატებდა! ამ დანაშაულს ხომ
 არავინ აპატივებდა მოღალატეს; ეს ღვთის გმობა და ღალატი
 იქმნებოდა.

რამდენსამე წელიწადს იყო ასე გადაკარგული არსლან-
 ბეი. შემოიკრიბა გარშემო თავდადებული და გულადი აფხაზი
 თავადები და ჯიგითები და აღვირ-აშვეებული დაიწყო რბევა
 და ნაცარ-მტუტება მეზობელ გურიისა, სამეგრელოსი და იმე-
 რეთისა. ოსმაღეთის სამულობელოშიაც გადადიოდა, რიონსა
 და ფოთს იჭით; მიდიოდა ყუბანის მთიუღლებისაკენაც, და ანა-
 ფასაც დახედავდა ხოლმე ხანდისხან. არა ერთხელ შეუღდგენია
 გუნდი გულად ჩერტეზებისაგან სწორედ იალბუზის ძირას; ალაღ-
 სავით დაჰქროლავდა ყუბანს იჭით მოსახლე ყაზახ-რუსების
 საფლებს; არა-ერთხელ შეჭრილა კისლოვოდსკში, პიატიგორსკ-
 ში, და ყოველთვის მდიდარის ნადავლით ბრუნდებოდა. რასაც
 იშოვიდა და მოიტანდა, ყველაფერს თავის ამხანაგებს და მო-

კავშირით ურიგებდა. ხშირად, ამ დარბევის დროს, თან დაჰყვებოდა ახალგაზდა დიდა, საუკეთესო ცხენოსანი. დიდას მამის თუთშულისა და მის ძმების გარდა არავინ იცოდა, რომ ლამაზად გამოწყობილი და ძვირფას იარაღში ჩამჯდარი ახალგაზდა ჯიგითი—ნაზი და მშვენიერი ქალი იყო.

1806 წლის გაზაფხულზე არსლან-ბეი კისლოვოდსკს დაეცა თავს, თან ყაჩაღები ახლდა და, ცოტას გასწყდა, არ მოიტაცა იმერეთის უკანასკნელ მეფის სოლომონ II-ის მშვენიერი ასული დარეჯანი, რომელიც კისლოვოდსკის მიდამოში დროს ატარებდა თავის მეგობარ ქალთან, გეოუხერთან, ყარაბაღის მთაერის იბრაგიმხანის ასულთან. მხოლოდ ფეხ-მარდმა ცხენებმა იხსნეს ორივე ქალი თავზე-ხელადებულ აფხაზის ხელისაგან.

1808 წლის დასაწყისამდე ასე უშიშრად დათარეშობდა არსლან-ბეი. ქელემ-ბეგმა გამოაცხადა, ჩემს მემკვიდრედ და აფხაზეთის მთავრად ჩემს შემდეგ არსლან-ბეის მაგივრად ჩემი მეორე შვილი სეფერ-ალი-ბეი გამოამიციხადებიაო. ეს რომ გაიგო არსლან-ბეიმ, გადასწყვიტა, მამაც მოეკლა და ის ძმაც, რომელიც გზაზე გადაეღობა. ამ აზრით, ვითომ დამორჩილდა მამას და გამოეცხადა სოუქსუში, გთხოვ, მაპატიო შეცდომაო, და, მთიულების ჩვეულების თანახმად, კისერზე ხმალ-დაკიდებული შევიდა მამის სახლში. ეს იმას ნიშნავდა, რომ დამნაშავე ვარ, აჰა ხმალი და დამნაშავე კისერი მომჭერიო.

ქელემ-ბეგმა შვილს დანაშაული აპატივა... უკვე დავინახეთ, მერე რა მოჰყვა ამას.

III

ქელემ-ბეგისა და მის ორის უმცროსის შვილების ამბავი ელვის სიმაღლეზე მოედო მთელს აფხაზეთსა. ის ნაწილი თავად-აზნაურობისა, რომელსაც მოსწონდა მოხუც ბეგის აზრი რუსეთთან შეერთების შესახებ, ძალიან დალონებული იყო მისის სიკვდილის ამბით და ჰკიცხავდა მამისა და ძმების მკვლელს. მაგრამ ყველა როდი იყო ასეთის აზრისა. უფრო ახალგაზდა თავად-

ვად-აზნაურები აფხაზეთისა — თავზე-ხელ-ადებული ჯიგითები და ცხენოსნები, რომელთათვის მტრების აკლება და ცარცვა-გლეჯა ჰაერსავით საჭირო იყო, არსლან-ბეის თანაუგრძნობდნენ, ისა ჰყავდათ ყოველთვის უფროსად, როცა რამე ავაზაკობა უნდა ჩაედინათ, და ავაზაკობა ხომ ვაჟეაცობად და საქებარ საქმედ მიაჩნდათ!

ყველამ, ვისაც ქკუა და შორს-გამჭვრეტელობა მოეთხოვებოდა, გაიგო თუ არა ქელეშ-ბეგის სიკვდილი, სოუქსუსკენ მოაშურა, რომ უკანასკნელი პატივი ეცა აფხაზეთის მთავრის მცხედრისათვის, აგრეთვე სამძიმარი ეთქვა მისის ოჯახისათვის და გაეციხა ბოროტ-მომქმედი, რომელიც მამა-ძმების მოკვლის შემდეგ თავის მომხრეებითურთ სოხუმში გაიქცა და თავი ჩაქკეტა იქაურს ციხეში, თანაც ბედს ემდუროდა, საწადელს მაინც ვერ ვეწიეო.

ახლა უნდა მოგახსენოთ, რისთვის ემდუროდა ბედსა. გაიგო თუ არა, მამამ ტახტის მემკვიდრედ სეფერ-ალი-ბეი გამოაცხადაო, მოინდომა ერთად მოეკლა მამაცა და მემკვიდრე ძმაცა, რომ თითონ დარჩენოდა აფხაზეთის სამთავროს ტახტი. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ, როცა არსლან-ბეი და მისი მომხრეები სოუქსუში მოვიდნენ ქელეშ-ბეისა და მისის შვილის მოსაკლავად, სეფერ-ალი-ბეი აქ არა ყოფილა. იმავე საღამოს, არსლან-ბეის მოსვლამდე რამდენისამე საათით წინ, სეფერ-ბეი და მისი ცოლი სამეგრელოში გამგზავრებულან.

სეფერ-ალი-ბეის ცოლად ჰყავდა სამეგრელო! მთავრის გრიგოლ დადიანის დაი. ამ რომანის ამბავი, რომელიც ჯვარისწერით გათავდა, აფხაზეთში არავისა ჰქონდა გაგებულო, თვით არსლან-ბეისაც. ეს საიდუმლო მხოლოდ ორმა იცოდა: გრიგოლ დადიანმა და მისმა მეუღლემ, დედოფალმა ნინომ. აი თვით საიდუმლოცა: სეფერ-ალი-ბეი ხშირად დადიოდა სამეგრელოში დადიანებთან. ჯერ ისევ ყმაწვილი იყო, რომ გრიგოლ დადიანის დაი შეუყვარდა, დიდ-თვალა ცელქი თამარი. ქალი სამხრეთის ქალების იმ უმრავლესობასა ჰგვანდა, რომელთაც მწვავე მზე სამხრეთის მწვავე ხასიათსაც უნერგავს ხოლმე. თავის

მხრივ იმანაც მჭრვალედ შეიყვარა ლამაზი აფხაზი და იმის მეტი სხვა არაფერს უნდოდა საქმროდ. პირველად არაფერი იცოდა, რად ეუბნებოდა უარს თავადის ასული სხვა საქმროებს, მაგრამ მისმა ძიძამ, რომელსაც სიცოცხლეც კი არა უშურდა თავის ვაზრდილისათვის, შეუტყუა საიდუმლო: მიუხვდა, რომ სეფერ-ალი-ბეი უყვარდა. თავადმა გრიგოლმაც შეიტყუა ეს და დედოფალმა ნინომაც. მაგრამ რა უნდა ექმნათ? ჯვარი როგორ უნდა დაეწერათ სეფერ-ალი-ბეისათვის თამარზე? — თამარ ქრისტიანი იყო, სეფერ-ბეი კი მუსლიმანი. მაგრამ მძლეთამძლე სიყვარულმა სარწმუნოების ბრძანებას არ მიხვდა: სეფერ-ალი-ბეი იდუმალად მოინათლა. აფხაზეთის მთავრების ისტორიულ გვარის ჩამომავალს სახელად გიორგი უწოდეს.

ქელეშ-ბეგის სიკვდილის წინა საღამოს სეფერ-ალი-ბეი და თამარი სოუქსუდან სამეგრელოს დედოფალთან ნინოსთან წავიდნენ, მის დაბადების დღეობის გადასახდელად. იმე ღამეს მღვერები დაადვენეს და შეატყობინეს, რაც უბედურება მოხდა სოუქსუში. სეფერ-ბეი და თამარიც მაშინადვე გზიდან დაბრუნდნენ. როცა სოუქსუში მოვიდნენ, მთელი სოფელი ბლავოდა, ჰკიოდა, მოსთქვამდა, ასე გეგონებოდათ, მეორედ მოსვლა უნდა დადგესო, მაგრამ მარტო თვის მწუხარებას აცხადებდნენ, ჩვეულებრივად. ქალები თმას იგლეჯდნენ, ფრჩხილებით ისე იხოკდნენ ცხვირ-პირს, სანამ სისხლი არ დაედინებოდათ; მამაკაცი თავპირში იცემდნენ, გულში ქვებს იშენდნენ. ის ხალხი, რომლისათვისაც კაცის მოკვლა უბრალო „მიხვრამოხვრაა სხეულისა“, რომელიც მხოლოდ იმიტომ იტყვის, კაცი მოკვდაო, რომ მკვდარს სატევრის ხმარება ვეღარ შეეძლება, ეს ხალხი დიდის ამბითა სტირის მცხედარსა. სანხრეთის ცხარმა ბუნებამ ზომიერება არაფერში იცის და აქაც თავი იჩინა სრულიად ბუნებრივად ამ თვისებამა.

ამ წივილ-კვილით და საზოგადო ტირილით მიეგებნენ სეფერ-ბეისა და თამარს სასახლეში. მოკლულთა გვამები ცალკე ოთახში იყო დასვენებული, მაღლად, ტახტზედ და ზევიდან ყვითელი მაუდი ჰქონდათ გადაფარებული, — დიდის გლო-

ვის ნიშანი. ქელეშ-ბეგის მცხედარი წინ ესვენა. შუბლთა
რის ჩადრითა ჰქონდა შეხვეული, რომელზედაც ოქროს ასოე-
ბით ამოკერილი იყო ყურანის სიტყვები. ჩადრი ჩალმასავითა
ჰქონდა შემოხვეული და სანახევროდ უფარავდა არსლან-ბეის
ხმლით გაქრილ თავის ქალასა და შუბლს. უფრო დაბლა მარ-
ჯენივ და მარცხნივ, თითქო მამას ეკვრიანო, ესვენენ ორი სან-
დომიანის სახის ბავშვები—უმცროსი შვილები ქელეშ-ბეგისა.

თამარი და სეფერბეგ იმ ოთახში რომ შევიდნენ, სადაც
მიცვალებულები ესვენა, ტირილით და კვნესით მიეგებნენ. აქ
უფრო მეტად გულის ამადულებელ სურათის მოწამე გახდნენ.
ქელეშ-ბეგის ახალგაზდა ქალები, აგრეთვე რძლები, ცოლები
საფერ-ბეგს უმცროს ძმებისა: ჰასან-ბეგსა, ბათალ-ბეგსა და
თაირ-ბეგსა, ყვითელ სამოსელში სამგლოვიაროდ მორთულნი,
თმა-გაშლილნი, ვიშითა და ტირილით მშვენიერს თმას ბლუჯა-
ბლუჯა იჭრიდნენ და, თითქო შავი ყვავილები დააყარესო, მა-
მის, ძმების, რძლების და მაზლების ცხედრებსა ჰფარავდნენ ამ
თმითა.

ამასობაში ეზოდან უარესის ტირილისა და კივილის ხმა
შემოვიდა: სოფლებიდან არსლან-ბეის მსხვერპლების ძიძები ჩა-
მოსულან. ძიძის აფხაზეთში დიდი პატივი აქვს, წმინდა პირად
ითვლება. თავისის ძიძების საშუალებით აფხაზეთის თავადები
არამც თუ მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი ხალხთან, არა-
მედ იმათისავე საშუალებით იძენდნენ უფლებასა და ძალას თა-
ვისს ქვეყანაში. თავადიშვილს შვილი დაებადება თუ არა,—
ქალი იქნება, გინა ვაჟი—მაშინათვე ძიძის მიაბარებენ რომელ-
სამე სოფელში. მაშინ არამც თუ ძიძის ოჯახი, თვით მთელი
ის სოფელი, სადაც ძიძა სცხოვრობს, ნათესავად ითვლება გა-
საზრდელად აყვანილ ბავშვის დედ-მამისა, და მათს ერთგულ
ყმებად და მოსამსახურედ ხდებიან: მათთან ერთად ომში მიდიან,
ენმარებიან სხვა თავადიშვილთან ბრძოლაში და, საზოგადოდ,
მზად არიან მათთვის თავი დასდონ. ამაზე მეტსაც ვიტყვით:
ქელეშ-ბეგ შარვაშიძის გვარი არა მარტო აფხაზეტს აძლევდა
შვილებს გასაზრდელად, არამედ ჩერქეზემს, ჯაქელებს, უბი-

ხებს და სხვა მთის ხალხსა. გაქირვების დროს ყველანიც დაჩეულ ბიჭებს უგზავნიდნენ, რომელნიც შარვაშიძეთა დროშის ქვეშ თავიანწირვით ამოხდნენ და სისხლსა ჰღვრიდნენ. ახლა, როცა ქელემ-ბეგისა და მისის უმცროსის შვილის სიკვდილის ამბავი შეიტყეს მთელს აფხაზეთში, ძიძები მოკლულ თავადებისა სატირლად წამოვიდნენ, იმათ თან წამოჰყვნენ მთელი ნათესაობა და სოფელი. აი ესენი იყვნენ, რომ სწყევლიდნენ მკვლელს და სტიროდნენ დახოცილთა.

პირველად მიცვალებულთან შემოიყვანეს სიბერისაგან დაღეული დედა-კაცი, შესახარის სახისა, რომელიც გაშმაგებით იღვრჯდა ჯერ ისევ სქელს ზე გათეარებულს თმას ზე ფრჩხილებით სახეს იკაწრავდა. მოთქმით ტირილი აღარ შეეძლო, რადგან წყევლისა და კვილისაგან ხმა წართმეოდა, მხოლოდ დაუძლურებულ გულიდან ხრინწიანი ხმა-ლა ამოხდებოდა. ეს იყო ასის წლის მოხუცი, ძიძა თვითონ ქელემ-ბეგისა. ყველამ გზა უტია და მიცვალებულთან მიუშვეს. მიცვალებულის შუბლზე ჭრილობა რომ დაინახა, ხელები ზეცისაკენ აღაპყრო, საშინლად დასწყევლა მკვლელი და თავის გაზდილის უსულო გეჰმს ზედ დააკვდა. მასთან ერთად ჰკიოდნენ სხვა ძიძები და ტირილით ქელემ-ბეგის შვილების სხეულებზე ემხოზოდნენ.

ხელახლა გაისმა არა-ჩვეულებრივი კვილი ეზოში. ტირილსა და კვილში ამას-ლა გაარჩევდა აღამიანი: — „ბათალ-ბეი! ბათალ-ბეი!“ თვისის ნათესავებითა და მთელის სოფლით მოსულა ბათალ-ბეგის ძიძა; იმას გაეგო, ჩემი გაზდილიც მომიკლესო. მაგრამ ბათალ-ბეი არ მომკვდარა; მხოლოდ დაჭრილი იყო მძიმედ და ახლა ცალკე ოთახში იწვა, სადაც ახალგაზდა ცოლი და რამდენნიმე მოახლენი თავს ადგნენ და უვლიდნენ.

— ბეგის სხვა შვილები რა იქნენ? ხასან-ბეი, თაიარ-ბეი სად არიან? — იკითხეს აივანზე დამდგარ მომტირალთ. — ნუ თუ ისინიც მკვლელთან ერთად გაიქცნენ?

— არა, — უპასუხა ერთმა ბეგის ნუჟერმა, — ხასან-ბეი და თაიარ-ბეი შამის ერთგული შვილები არიან; ახლა სოუქსუში

არ იმყოფებიან; ამ დღეებში მანუჩარ შარვაშიძესთან წაფიქრდნენ, მისს ძველ კოშკში, სანადიროდ.

— აი ისინიც მოსულან! — წამოიძახა მეორე ნუკერმა და უჩვენა სამი ცხენოსანი, რომლებიც ეზოში შემოვიდნენ. თან ახლდნენ რამდენიმე ჯიგითები.

ესენი იყვნენ თავადი მანუჩარ შარვაშიძე და ორი შვილი ქელეშ-ბეგისა, ხასან-ბეი და თაიარ-ბეი, რომლებიც მოკლულ მამასა და ძმებთან მოეშურებოდნენ. თავადმა მანუჩარმა მაშინათვე დაინახა, რომ ყველანი, ბეგის სასახლეში მყოფნი, მტრულად მიყურებნო. და ამ მტრობის მიზეზი უქვევლად უნდა სცოდნოდა: მისი ღვიძლი ძმა, თავადი ბეჟან შარვაშიძე, მონაწილეობას იღებდა ქელეშ-ბეგისა და მისის ორის შვილის მოკვლაში. ამიტომ ისე გრძნობდა თავს, თითქო მეც მიდევს წილი ამ ავაზაკობაშიო. გზაშივე ჰფიქრობდა: რა ვქნა და როგორ მოვიქცე აფხაზეთის ამ გაჭირებულ დროსაო, ან სეფერ-ბეის რითი და როგორ მოვეხმაროვო? სეფერ-ბეის დიდი მეგობარი და ნათესავიც იყო, რადგან ცოლადა ჰყავდა სამეგრელოს დედოფლის ნინოს ასული. ამიტომ, მიცვალებულთან შევიდა თუ არა, საჯაროდ გამოაცხადა, თუ-რა უბედურება დაატყდა თავს მისს სამშობლოს ქელეშბეგის სიკვდილით, თან დასწყევლა და შეაჩვენა სულმდაბალი მკვლელი და მიზეზი საზოგადო უბედურებისა. შემდეგ გაიხმო სეფერ-ბეი ცალკე ოთახში, რომ დაუყოვნებლივ მოჰლაპარაკებოდა, რა ვქნათ და რა ვიღონოთო.

— შენ რას აპირობ, საცოდავო სეფერ? — ჰკითხა მანუჩარმა, როცა მარტო დარჩნენ.

— მე თვითონ არ ვიცი, ჩემო მანუჩარ, თავტანი დავკარგე, — უბასუხა მწუხარებისაგან გატეხილმა სეფერ-ბეიმ, რომელსაც ჯერ კიდევ ანგარიში ვერ მიეცა თავის თავისთვის, რა ამბავი ხდება ჩემს თავსაო.

— ნუ დაივიწყებ, მკვლელი არც შენ დაგინდობს, — უთხრა მანუჩარმა, — შენც იგივე მოგელის, რაც მამა-შენს და შენს ძმებს დაემართათ.

— ვიცი... მაგრამ რა ვქნა?

— მე გავიგე, რომ მამა-შენს, — ღმერთმა სასუფეველი დაუწყვიდროს! — არსლან-ბეის სურვილის წინააღმდეგ შენ დაუნიშნხარ აფხაზეთის ტახტის მემკვიდრედ.

— მართალია, მე დამნიშნა.

— ანდერძი სადღაა?

— აი აქ, ამ მაგიდაშია, — უთხრა სეფერ-ბეიმ და დიდის მაგიდის უჯრა აჩვენა, რომელშიაც საიდუმლო ქაღალდები ინახებოდა.

— ძალიან კარგი... ახლავე უნდა საჯაროდ წავუკითხოთ აქ შეკრებილ თავადებს ანდერძი და ყველას ვუჩვენოთ. აივანზე გადმოვდგები და ჯერ მე თვითონვე წავიკითხავ, მერე მოლამ მეჩეთში წაიკითხოს. მაგრამ მარტო ეს არა კმარა. საიდუმლოდ შევიტყე, არსლან-ბეი ჩემად მოჰლაპარაკებია ფოთის პატრონს, ქუჩუკ-ბეის. შევლა უთხოვნია ქუჩუკ-ბეისა და ოსმალებისათვის, — მაშინ ჩვენა და ჩვენი საწყალი აფხაზეთი დავიღუპებით.

— რა ვქნათ? გასაქირს როგორ დავახწიოთ თავი? — უნუგეზოდ წამოიძახა სეფერ-ბეიმ.

— ერთად-ერთი ხსნა — რუსეთია.

— ამას მამაც მელაპარაკებოდა...

მაგრამ მათი გადაწყვეტილება არ ასრულდა: აფხაზეთის მთავრის უნაწერო სახლს ახალი უბედურება დაატყდა თავზე.

IV

იმ ოთახში, სადაც სეფერ-ალი-ბეი და თავადი მანუჩარ შარვაშიძე თათბირობდნენ, კენესით დედაბერი ქინა შემოვიდა. ქინა — საპატოო გამდელი და სახლის ყურის-მგდებელი იყო ქელეშ-ბეგისა, დედაფლის სიკვდილის შემდეგ მას ებარა ოჯახი. მოხუცი ქინა ზედმიწევნით ასრულებდა თავისი ქვეყნის ჩვეულებებს, და მისს განკარგულებებს ამ შემთხვევაში თვით განსვენებული ქელეშ-ბეგიც ემორჩილებოდა. დედაბერი ოხვრით,

კვენსით და ხელების მტვრევით შემოვიდა ვითაში. კინკრავი
ხმალი ჰქონდა დაკიდებული. —

— ბატონო! — კრუსუნებდა დედაბერი: — აიღე ხმალი და
თავი მომჭერი... ვაი ჩემს თავს!

— რა დაგეშართა, ქინა. — გაუკვირდა და თან შეეშინდა
სეფერ-ბეის.

— აჰ, აჰ! მომჭერი თავი, ღირსი არა ვარ, ქვეყანას ვუ-
ყურო ჩემის დასავსების თვალებით! — ჰკვენსოდა დედაბერი.

— რა იყო, რა მოხდა? ერთი კარგად გამაგებინე! — ჰკით-
ხა მანუჩარმა.

— მეც — რა და ჩემი სიკვდილი. რაი და როცა ჩემი ბატონი
და მისი ორი შვილი მომიკლეს, — ალაჰ, შენ დაუმკვიდრე მაჰ-
მადის სამოთხე, — ჰო, როცა მომიკლეს, და ჩემი სამიწე თავ-
ტანი დავკარგე... ღმერთო, მომკალი და გამათავე!

— შერე რა იყო? არ მეტყვი? — მოუთმენლად დაეკითხა
კიდევ სეფერ-ბეი.

— ბატონო, დამავიწყდა, სახლისათვის სარტყელი შემო-
მერტყა... ვაი ჩემს ღღეს, ვაი ჩემს შავს ღღეს!...

— რა სარტყელი? რისთვის? — გაუკვირდა მანუჩარს.

— ბატონო! — შენ ალბად უცხო მხარეში ხარ გაზრდილი...
ალბად არ იცი, რომ სახლისთვის სარტყელი უნდა შემო-
მერტყა...

— რა უნდა შემოგერტყა? რისთვის?

— აბრეშუმის ზონარი, ბატონო, — ყოველთვის უნდა ვქნათ
ასე, რომ სიკვდილის ანგელოზმა კიდევ არავინ წაიყვანოს ქვე-
შენთვის სამეფოში.

ეს ცრუმორწმუნება მართლა იყო და ღღესაც არის აფ-
ხაზეთში. როცა ვინმე ევდება აფხაზის ოჯახში, სახლს გარშე-
მო აბრეშუმის ზონარს შემოახვევენ, რა არის, სახლში შემო-
სულმა ანგელოზმა კიდევ სხვა ვინმე არ წაიყვანოს ოჯახი და-
ნაო.

— რა იყო? — ჰკითხა შეშინებულმა სეფერ-ბეიმ, — სხვა ხომ
არავინ მომკვდარა?

— სიკვდილზე უარესი ამბავი მოხდა, ბატონო ვაიმე!

ისევ დაიწყო ღრიალი დედაბერმა.

— ვინმე მოკლეს? — დაეკითხა სეფერ-ბეი.

— უარესი, ბატონო! ვაიმე, ვაიმე... შენი საყვარელი დაი
როსტახანუმი, ჩვენი საუნჯე, აფხაზეთის ვარდი, აღმოსავლეთის
თვალი, — ჩვენი როსტა-ხანუმი წყალში დაიხრჩო.

— დაიხრჩო! — ერთად წამოიძახეს სეფერ-ბეიმ და მანუჩარ-
მა. — სად? როგორ?

— მამის სიკვდილი ილორში შეუტყვია, ეთხა-ხანუმის
სახლში, და გიჟსავით გამოუტყენებია ცხენი აქეთკენაჲ, თან ორი
ნუკერი წამოუყვანია. ალაჰ, ალაჰ!... ცხენი დალილია... მთებ-
ში საშინელი წვიმა მოსულა; სოუქსუში წყალი აღიდებულა
და მშაგივით ღრიალებდაო. ხანუმას მდინარეში შეუგდია ცხე-
ნი... ვაიმე! ვაიმე!.. ცხენი წაფორხილებულა და წყალს როს-
ტა-ხანუმი მოუტაცნია... ვაიმე... მე ვარ დამნაშავე... მომქე-
რით თავი — აი ხმალი. ჩემის ბატონის სახლს სარტყელი არ შე-
მოვარტყი.

— როსტა-ხანუმი ხომ სახლს გარედ იყო! — ჩაერიბა ლა-
პარაკში მანუჩარი.

— სული ერთია... სიკვდილის ანგელოზმა ვერ დაინახა სახ-
ლის სარტყელი და იმიტრამ მოგვტაცა ჩვენი საუნჯე, ჩვენი
თეთრი სოსანი... ღმერთო, მომკალი, მომკალი!..

სეფერ-ბეის ლაპა-ლუპით ჩამოსდიოდა ტრემლები. საშინ-
ლად უყვარდა თავისი დაი, თავისი „თეთრი სოსანი“.

— მერე? იზოვეს დამხრჩვალნი? — ჩუმად და როგორღაც
მოკრძალებით ჰკითხა მანუჩარმა.

— იზოვეს, გენაცვალე, ეს არის, ახლა მოიტანეს... მამასთან.

— მალე იზოვეს გვამი?

— მალე... მაგრამ მსული კი სვერ იზოვეს... სული დამ-
ხრჩვალა, ახლა სული უნდა ამოვიყვანოთ წყლიდან. წავალ და
როგორმე ამოვიყვან, მერე კი მომქერით თავი.

სეფერ-ბეი ცოტა გონს მოვიდა და მძიმედ ამოიოხრა, თი-
თქო გულიდან მძიმე ლოდი გადაუგორდაო.

— ჩვენ — წავალ, დავხედავ... ოპ, ჩემო სოსანო!.. — მწარედ ჩქნედა თავს, — ისიც მამასა და ძმებს გაჰყვა და ჩვენ კი დაგვაობლა...

შევიდნენ მიცვალებულთა ოთახში, სადაც ჯერ ისევა სტიროდნენ და ხმა-მალლა გაჰკვივოდნენ. ქალების თმით დაფარულ ქელემზბეგის მცხედრის გვერდით ესვენა ახალგაზდა, თვალწარმტაცის სილამაზის ქალის გვამი. გაფითრებულ სახეზე დაფიქრება ეტყობოდა: სიკვდილს აღებეჭდა მისს თითქმის ბავშვურ სახეზე ყველასათვის გამოუცნობელი ფიქრი. ქელემზბეგის მარცხენა მხარეზედ ესვენა, თითქო ბავშვურად მამას ეხუტებოა. მისი საუცხოვო შავი თმა, აგრეთვე ტანისამოსი სველი იყო. მარჯვენა საფეთქელთან პატარა ქრილობა ეტყობოდა. როცა მდინარეში ჩავარდნილა, საფეთქელი გაუხვებულ ქვისათვის დაურტყავს და სულიც განუტევებია.

— საწყალო, უმანკო ბაღანაე! — ჩურჩულებდა სეფერბეგი. თან დაიხარა და დიდს, ცივს, მარმარილოს მსგავსს შუბლს აკოცა, რომელიც, ასე იტყოდით, გენიოს მოქანდაკეს გაუთლიაო. — წმინდა ანგელოზო! — ჩურჩულებდა სეფერბეგის გამშრალი ტუჩები: — ევედრე მოწყალე ღმერთს, შენს უმანკო-ლოცვას შეგისმენს, თუმცა ქრისტიანი კი არა ხარ... ევედრე მამისა და ძმებისთვის... ჩემო სოსანო, ჩემო ღულუნა მტრედო!...

ამასობაში მოხუცი ქინა, კისერზე ხმალ-დაკიდებული, ტირილით გავიდა ეზოში მდინარეზე წასასვლელედ, რომ იქიდან დამხრჩვალ თავადის ასულის სული „ამოებრძანებინა“. სხვა აფხაზებსავით ქინაც დარწმუნებული იყო, რომ დამხრჩვალ ადამიანის სული მანამდის წყალშია, სანამ იქიდან არ გამოუძახებენ და გულდაში არ ჩააბრძანებენო. ხოლო უსულოდ ტანის დამარხვა არ შეიძლებაო. მათისავე იზრით, საიქიოს სულ ივლის უგზო-უკვლოდ, სულ თავის ტანის ძებნაში იქნება, დასტიროდეს იქნება დაკარგულს ტანს, საუკუნო სამყოფელს, თვით მიწის ქვეშეთშიაც დაუწყებს ძებნას, იქნება აქ ვიპოვნოვო.

როცა ეზოში მოხუცმა ქინამ სთქვა, დამხრჩვალ როსტახანუმის სული უნდა ვეძებო მდინარეშიო, ქელემზბეგის სასახ-

ლის ეზოში რაც ხალხი იყო, სულ დედაბერს გაედევნა მდინარისკენ. ქინას ხელში პატარა უხმარებელი თხიერი ჰქონდა, ციკნისა, და გრძელი, რამდენისამე მხარის სიგრძე, აბრეშუმის ძაფის ზონარი. უკან მისდევდნენ მესაკრავენი, თან წაიღეს „აფხიარცა“ (ქიანური) „აჩანგურ“ (ჩონგური) და სხვა საკრავენი. ყველაზე ბევრი ქალები და ბავშვები იყვნენ, — ამათ ხომ სეირსავით არაფერი უყვარსთ! ხალხი მალე მივიდა მდინარესთან. მდინარე ისევ ღრიალებდა, თუმცა ისე კი არა, როგორც ამ ერთის საათის წინ. გაზაფხულის ნიაღვარს, მთიდან ჩამოხეთქილს, წყალი საზარლად აეზვირებინა.

— რომელ ალაგას იბოვეთ როსტანანუმის გვამი? — ჰკითხა ქინამ ნუკერებს, რომლებიც ქალს ილორიდან ახლდნენ და რომელთაც მისი უსულო გვამი წყლიდან ამოიღეს.

— აი, სწორედ იმ ადგილას, ბებია ქინა, — უპასუხა ერთმა ნუკერმა: — აი, იმ ქვის პირდაპირ.

— მაშ აქ უნდა გავსქიმოთ ზონარი, — სთქვა დედაბერმა. — ჩემო მზეო, ჩემო ვარდო, ჯერ ისევ გაუფუფრქველოდ დამტკნარო! — დაიწყო ტირილი ქინამ.

დედაბერმა ზონარის შუაზე მოაბა თხიერი, ქვეითკენ თავი მოხსნილი დაუტოვა, — დამხრჩვალის სული თავისუფლად „შებრძანდესო“.

— ახლა გადაქიმეთ მდინარეზე, — უთხრა დედაბერმა ნუკერებს და ზონარი და თხიერი გადასცა.

ერთმა თავში მოჰკიდა ხელი ზონარს, მეორემ თხიერი და ზონარის ბოლო ხელში დაიჭირა და წყალში შევიდა. წყალი ისე იყო აღტყინებული, ისე სწრაფად მიჰქროდა, რომ ნუკერი ფეხზე ძლივასა დგებოდა. წყალმა გულამდე შეასხა.

— თხიერი არ გაგვარდეს ხელიდან! — გააფრთხილა ქინამ. — ალაჰ, ალაჰ!

ზონარი, როგორც იქნა, გადაქიმეს მდინარეზე, მაგრამ ისე ცოტათი იყო აცილებული, რომ თხიერის ღია პირს წყალი თითქმის ეკარებოდა.

— დაიწყეთ! — უთხრა ქინამ მესაკრავეთ და მთელს ხალხს. — ალაჰ ახბერ! ალაჰ ქერიმ!..

-იქნ დაუკრეს საკრავები. აფხიარცას ხმასთან ერთად ისმენიან რად გაპკიოდნენ, თითქოს ეინმე ახრჩობსთო. ამასთან, ყველას შიშითა და ცრქძაღვით მიეჩნებინა თვალები თხიერისათვის, რომელსაც წყალს ზემოთ ქარი ნელა აქანავებდა. თხიერი ისევ გაბრტყელებული იყო — დამბრჩვალის სული, ეტყობოდა, არ შედიოდა. მესაკრავეთ უმატეს დაკვრას.

-სეცა — ლია-ილლაპ ილ-ალაპ, მუჰამედ რასულ ალაპ! — ლო-ცულობდა მოხუცი ქანა და გულზედ ხელს იკერდა. — „წამობრძანდი, როსტახანუმის ტკბილო სული! წამობრძანდი შენს სახლში“.

-ლიცა — შეიძლება, მისი სული წყალმა ქვეით წაიღო? — შენიშნა ერთმა დედაბერმა.

— იქმნება, ზღვაშიაც ჩაიტანა წყალმა? — სთქვა მეორემ.

-ლიცა — არა უშავს, ზღვიდანაც მოსცურდება, თუ ჩვენი ხმა გაიგონა, — უპასუხა კოკლმა „აფხიარცა-არჰვავემა“ (მეჭიანურემ), რომელსაც ფეხი ერთის ჯირითობის დროს მოსტეხოდა.

-მე მაგრამ თხიერი ისევ გაბრტყელებული იყო, არ გაივსო.

— ლია-ილლაპ ილ ალაპ, მუჰამედ რასულ ალაპ! — იძახოდა მოხუცი ქანა და თან თავსა და ტანს აკანტურებდა. — ხომ იცი, გენაცვალე, როგორ გივლიდი, როგორ თვალისჩინივით გიფრთხილდებოდი?.. მაგრამ, ღმერთი გამიწყრა, და ვერ გიპატრონე, ხელი დაგაკელი... გასკდი, მიწავ, და თან ჩამიტანე!..

-მე იოხუ — უყურეთ, უყურეთ! — წამოიკვილა შეშინებით ერთმა ქალმა. — სული შედის, შედის!

-მეცა — შედის, შედის! თხიერი იბერება... გაიგონა ჩვენი ხმა.

— ოპ, ალაპ! — სიხარულით ამოიკვნესა ქინამ.

-მეცა — ქარმა წყალზე დაკიდული თხიერი მალე გაპტიქნა ჰაერით.

— შებრძანდა, შებრძანდა! — გიყსავით დაიკვილა მოხუცმა გამდელმა და წყალში შევარდა, დახრჩობის არც კი შეჰქმინებია.

-მეცა — მაგრამ ბებერმა თავისის სუსტის ფეხებით ველარ გაუძლო და მთის ჩქარ წყლის ტალღებმა წააქცია.

— დაიხვრჩება, დაიხვრჩება! — შეშინებით დაიწყეს ძახილი, — არიქა, უშველეთ!

რამდენიმე კაცი წყალში გადაეშვა და დედაბერი დაიქირეს.

— გამიშვით, მასთან უნდა წავიდე! — იძახდა ქანა და ხელიდან უნდოდა გასხლტომოდა კაცებს. — მარტო ჩემი მორჩილი იყო... მე უნდა წავიყვანო მისი სულიკო, თილისმის ზონრით შევეკრავ, თორემ ისევ გამექცევა.

სულ თხიერისაკენ იწვედა. კაცებს იქით-აქეთ ეჭირათ მისი ტანი და ძლივს მიიყვანეს შუა წყალმდე.

— ოჰ, ჩემო ხანუმა, ჩემო ოქრო, ჩემის სულის მარგალიტო! — ჩიფჩიფებდა ქანა, თან თხიერს მაგრად უკრავდა თავს, რომ იქიდან ჰაერი — თავისის საყვარელის როსტა-ხანუმის სული — არ გამოეშვა. შერე ზონრიდან ჩამოხსნა ფრთხილად.

დედაბერმა გულზედ მიიკრა თხიერი და ასე ნაპირად გაიყვანეს. დამხრჩვალის სული დაიქირეს და წყლიდან „ამობრძანეს“.

ქალბერი ელოვოვს ეძახდა, მან კი უკმაყოფილოდ მივიდა —

შესაფერის დიდებით და ადგილობრივის ზნე-ჩვეულების თანახმად მიაბარეს მიწას ქელეშ-ზეგი, მისი ვაჟები და ქალი. თხიერიდან ჰაერი, ანუ როსტა-ხანუმის სული, მდინარიდან „ამობრძანებული“, სამარეში ჩაუშვეს. ამის შემდეგ სეფერ-ალიბეიმ მაშინათვე წერილი მისწერა იმპერატორს ალექსანდრე პავლეს ძეს და გრაფს გუდოვიჩს, კავკასიის იმდროინდელ მთავარმართებელს: მთელის ჩემის ქვეყნით რუსეთის ქვეშევრდომად ჩაგვრიცხეთო. თანაც ჰპირდებოდა, მთელის აფხაზეთის ერს და თავად-აზნაურობას მართლ-მადიდებელს სარწმუნოებას მივალეზინებო. მე კი, დიდი ხანია, მონათლული ვარ, მხოლოდ ვმალავდი, არ მინდოდა ჩემს მოხუცებულს მამას, ჭეშმარიტ მუსულმანს, შეეტყვო.

არც არსლან-ბეი იჯდა გულზედ დაკრეფილი. თავისის ერთ-ერთ მეგობრებთან სოხუმის ციხეში გამაგრდა, თან ჰქონდა ძლიერ-

რძი არტილერიაცა, რაც სოუქსუში ხდებოდა, მომხრეები ყველანაირად ატყობინებდნენ. შეიტყო, სეფერ-ბეიმ შიკრიკები აფრინა ტფილისში და რაღაც ქაღალდები გაატანაო; მაშინაღვე მიხვდა ამ ქაღალდების შინარსსაც.

— არსლანს თვალები უჭრის და ყურებიც ძალზე მახვილი აქვს; მესმის, ტფილისში როგორა სკედავენ აფხაზეთისათვის რკინებსა ან სეფერ-ბაბის ბაღში, სოუქსუს, როგორ ამოდის ბალახი, — ეუბნებოდა თავის-თავზე არსლან-ბეი თავისს მეგობარს ბეჟან შარვაშიძეს. — სეფერ-ბაბა ფრინველს ეძახის, მთვარე დაჰკენკეო.

— რა ფრინველს? — ჰკითხა ბეჟანმა. — აი, ორთავა არწივს...

— მესმის, მესმის! — გაიკინა ბეჟანმა: — ალბად, რუსის არწივს ეძახის, ფადიშაჰის ნახევარ-მთვარე დაჰკენკეო... მაგრამ მთვარემდე ჯერ ვერცერთს ფრინველს ვერ მიუღწევია, და ორთავა კი არა, ათ-თავა ფრინველიც რომ იყვეს, მაინც ვერ აატანს.

— სეფერ-ბეის მაინც ჩაყლაპავს, ისე როგორც იმერეთის მეფე სოლომონი ჩაჰყლაპა; იგივე არწივი იყო, რომ საქართველოში ყველა მეფეები დაჰკენკა და თავის ბუდეში გაათრია, — პირქუშად შენიშნა არსლან-ბეიმ.

— მხოლოდ ჩვენს აფხაზეთს ვერას დაკლებს! — უთხრა ბეჟანმა. — არა?

— ვერას დაკლებს, — დაეთანხმა არსლან-ბეი: — მთვარეს უკან ამოვაფარებთ.

არსლან-ბეისა და ბეჟან შარვაშიძის ლაპარაკის შემდეგ, სოხუმის ნავთსადგურში ნავი გამოაწყვეს, შიგ ჩასხდნენ ბეჟანი და არსლან-ბეის რამდენიმე მომხრე და ფოთში წავიდნენ. ბეჟანს კავშირი უნდა შეეკრა ფოთის მპყრობელ ქუჩუქ-ბეისთან იმის შესახებ, რომ ეს უკანასკნელი დახმარებოდა არსლან-ბეის, თუ ვინიცობაა, სეფერ-ბეი თავისს მომხრე აფხაზებს წამოიყვანდა, რუსის ჯარსაც მოიშველიებდა და სოხუმის დაპყრობას მოინდომებდა. არსლან-ბეი ასე ჰფიქრობდა, თუ ვინიცობაა ჩემის მი-

ზეზით რუსები არ მიეშველნენ სეფერ-ბეის ან დროზე ვერ მოასწორეს მოხმარება, ყოველსავე შემთხვევაში მეგრელები აღმოუჩინენ შემწეობას, იმიტომ რომ სამეგრელოს დედოფალი ნინო სეფერ-ბეის ნათესავიაო. ერთის სიტყვით, არსლანბეის ოსმალეთის იმედი ჰქონდა. თუ დამიხსნის, ისე ოსმალეთი დამიხსნის როგორც სამეგრელოსა, ისე ორთავა არწივისაგანაო.

ორთავიანი არწივი, მართლაც, ფრთებსა შლიდა, ისე კი, რომ ნახევარი მთვარე ვერაფერსა ჰხედავდა. სეფერ-ბეის წერილისა და გულდოვიჩის წარდგინების შემდეგ ალექსანდრე იმპერატორმა პირობა მისცა, აფხაზეთს ჩემის მფარველობის ქვეშ შევივროდომებო, მაგრამ, თანაცა სწერდა სეფერ-ბეის, სანამ საქმე კარგად არ წავა, ეს ამბავი საიდუმლოდ შეინახეო. მიზეზი ასეთის სიფრთხილისა ის იყო, რომ რუსეთი მაშინ დაუცხრომელ ნაპოლეონთან გამართულ ომში იყო გართული. უხერხულად მიაჩნდა ასეთს დროს ოსმალეთის გადაკიდება და მასთან მოლაპარაკება ჰქონდა შერიკების შესახებ. იმპერატორმა მაინც მოსწერა გულდოვიჩს, სეფერ-ბეის დაეხმარე და აფხაზეთიდან აფაზაკი არსლან-ბეი გააძევებინეო.

პეტერბურგიდან ეს ბრძანება რომ მიიღო, გრაფ გულდოვიჩმა მოიხმო მარჯვენა ხელი კავკასიის ყველა მთავარმართებლებისა, თავისი საქმის მწარმოებელი მოგილვესკი.

— ბევრი დავიდარაბა დავეჭირდება ამ აფხაზეთის გადაკიდესთ, — უთხრა გულდოვიჩმა მოგილვესკის. — აბა იმერლები ხომ, შედარებით, ჩუმი ხალხია, მაგრამ იმერეთმაც ბევრი სისხლი დაგვიშრო. აფხაზეთი ხომ უარესია! გინდ ილლიაში ჭინჭარი ამოგიჩრია და გინდ აფხაზეთის საქმეში გარეულებარ.

— თუ გინდა აფხაზურმა ჭინჭარმა არც ხელი დავგისუსხოს და არც ფეხი, სეფერ-ბეის მისი შვილები ამანათად გამოვართვათ...

— საუცხოვო აზრია, მე თანახმა ვარ, — უთხრა გულდოვიჩმა.

— ამასთანავე, სეფერ-ბეის „თხოვნის მუხლებიც“ გამოვართვათ, რომლითაც ის მოვალე იქნება თავისი ქვეყანა და ხალხი საუკუნო ქვეშევრდომი გახადოს რუსეთისა.

— ჩინებულია, ჩინებულია! ასე მოვიქცეთ, — მოიწონა გრაფ გუდოვიჩმა მოგილევსკის აზრი. — და სანამ არსლან-ბეი რამე მარცხს იზამდეს, თქვენ ახლავე მისწერეთ გენერალ-მაიორს რიკჰოუს, ჯარი წაიყვანოს და აფხაზეთში შევიდეს სეფერ-ბეის მოსახმარებლად. ამასთანავე, წინადადება მიეცით საშვერელოს დედოფალს ნინოს, ახლავე გაგზავნოს თავისი მილიცია სოხუმიდან არსლან-ბეის გასაძევებლად. სულ უკეთესი იქმნება, ამ ავაზაკის დაჭერას რომ მოახერხებდეს.

— მისი დაჭერა, თქვენო ბრწყინვალეზავე, ძნელი იქნება, — შენიშნა მოგილევსკიმ. — კიდევ რომ აფხაზეთში ყველგან გზა მოეუქრათ, სოხუმიდან რომ გავაძევოთ და არც ჩრდილოეთისაკენ გავუშვათ, არც დასავლეთისკენ, არც რიონზე გავატაროთ ოსმალეთში გასაქცევად, არც მდ. ბზიფზე — ანაპით ოსმალეთშივე გასაქცევად, იმას კიდევ დარჩება ერთი კარი ღია და ამ კარის დაკეტვა ჩვენ არ ძალგვიძს. ეს კარი — შავი ზღვაა, რომლის კავკასიის ნაპირი — ჩვენთვის ახილვის ფეხის ტერფია. სულ სხვა საქმე გახლავსთ, ჩვენ რომ გავმაგრებულეყავით ამ ნაპირზე. მაგრამ საქმე ის არის, როგორ? და სანამ ჩვენ ხელში არ ჩავიგდებთ ამ ზღვას გასაღებს, ჩვენს მთიელ ლაშაზ ქალებს ვერავინ დაიხსნის ფაშებისა და თვით ფალიშაჰის ვარემებში გაყიდვისაგან. ეს გასაღები როგორმე უნდა ვიშოვოთ, თქვენო ბრწყინვალეზავე.

— ჩინებულია! მიგზვდი, რა გასაღებსაც ამოვბთ.

— დიად, თქვენო ბრწყინვალეზავე, ვიცი, მაგრამ ჩურჩულით უნდა ვილაპარაკოთ ამ გასაღების შესახებ.

— ძალიან კარგი. ჩვენც ჩუმად მოველაპარაკებით იმას, ვინაც ახლა ის გასაღები ჯიბეში აქვს.

— ქუჩუქ-ბეისა?

— მაშ... ამაზე, დიდი ხანია, ვფიქრობ. სანამ ფოთი და რიონის შესართავი ოსმალეთის ხელშია, ჩვენ არ შეგვიძლია ჩვენი ბატონობა დავამყაროთ არამც თუ აფხაზეთში, თვით საშვერელოში, და იმერეთშიაც კი. ოსმალების შიში ყოველთვის ექმნებათ ამ შხარებს. სანამ რიონის შესართავი ქუჩუქ-ბეის გა-

საღებით იქმნება დაკეტილი, ყირიმიდან რიონში არც სურსათის მოწოდება შეგვიძლია, ვერც ჯარს მივაშველებთ, ვერც ტყვია-წამალს გადავზიდავთ; — ყოველივე ეს ქელს გადალმიდან უნდა მოვიტანოთ. ქელსე უშიშრად გადაფრენაკი მარტო არწივებს შეუძლიათ, ხოლო ჩვენს ურმებს და ჯარს როგორც ბელურებს, ისე აფრინდებიან ხოლმე ძერები ხან ყუბანიდან, ხან კიდევ საჩხანეთიდან. მე ყოველთვის მაწუხებდა და მადარდებდა საცოდავ მთიელ ქალების ყოფა; აულებში ჯერ ისევ ბავშვებსა და ზრდა-გაუთავებელებს იტაცებენ ადამიანის ხორციით და ქალის სილამაზით მოვაჭრენი, — და საცოდავი ქალები, თითქო თეთრი კრავებიანო, ტიტველა დგანან იმ ბაზრებში, სადაც ტყვეებსა ჰყიდიან. იმათ შეხვდებით ბათომსა, ტრაპიზონსა, სინოპსა და სტამბოლში.

— ამისათვის, თქვენო ბრწყინვალეებო, საჭიროა იმენათ მოველაპარაკოთ, რომელიც ყველას ესმის.

— რომელ ენას ამბობთ?

— „ოქროს“ ენას მოგახსენებთ.

— ჩინებულთა! მე თვითონ ვფიქრობდი ამის შესახებ.

— ახლა კი კარგი იქნება მოველაპარაკებოდეთ.

— ჩინებულთა! მე „ოქროს ლექსიკონიცა“ მაქვს დამზადებული, აი, შეხედეთ. — ეს რომ სთქვა, გრაფმა კედელთან მდგარ დიდს მაგიდას მწვანე საფარი გადაადრო.

— რა მშვენიერებაა! — წამოიძახა მოგილევსკიმ.

მაგიდაზე ბრწყინვალედა ოქროთი და ძვირფას თვლებით შემკული საუცხოვო ხმლები, სატევრები, დამბაჩები. აქვე იდვა ოქროს და ვერცხლის მედლები.

— აი, ამ ხმლის ფასი 1,500 მანეთია, — სთქვა გრაფმა, — ეს ორი კი თითო ათ-ათი თუმანი ღირს; მარტო ამ ერთ სატევარში, თვლებითა შემკულში, 750 მანეთია მიცემული.

— ველურს თვალები აუჭრელდება, ამ საუნჯეს რომ დაინახავს, — შენიშნა მოგილევსკიმ. — ასეთის იარაღისათვის ქუჩუკბეი ღვიძლ მამასაც გაჰყიდის. ეს მედლები ვილასი გახლავსთ?

— ქუჩუკბეისა და მის დაახლოვებულთათვის გამოვიწერე.

— ეს კარგი, თქვენო ბრწყინვალეობავ, მაგრამ ვინ უნდა გაგზავნოთ ქუჩუკ-ბეისთან მოსალაპარაკებლად?

— ჯერ სახეში მყავს მისნი ნათესავნი, — რუსეთის ერთგული კაცები. მე მგონია, რომ ამ საქმეში სამსახურს გაგვიწევს ვახტანგ გურიელი, ქუჩუკ-ბეის ბიძაშვილი, აგრეთვე პოლბოლკოვნიკი თავადი ერისთავი და თავადი მანუჩარ შარვაშიძე.

— მანუჩარ შარვაშიძე, როგორც გავიგე, სეფერ-ბეის დიდი მეგობარი არისო, — მოახსენა გრაფს მოგილვესკიმ.

— ამათში ვინ გაარჩევს, ვინ ვისი მეგობარია! მანუჩარის ძმა ბეჟანი არ იყო, რომ ქელემ-ბეგისა და მისის შვილების მოკვლაში მონაწილეობას იღებდა! ყველაფერი მათი იმაზეა დამოკიდებული, იმ წუთას რა გუნებაზედ არიან: ამ წუთას ერთ-მანერთს ეხვევიან, ჰკოცნიან, — ერთს წუთს უკან სულ უბრალდობს რისთვისმე სატევარიც დატრიალდება.

— აფხაზების ქალებიც ასეთი თავზე ხელ-აღებულნი არიანო, — დაუმატა მოგილვესკიმ. — ამ არსლან-ბეის ერთი ბიძაშვილი ქალი ჰყავს, დიდა ჰქვიან სახელად. აი ეს ქალიც დაჰყვებოდა არსლან-ბეის და სოფლებს იკლებდნენ ყუბანის მხარეს, კისლოვოდსკში, — როგორც მითხრეს, ახლაც სოხუმში ამოუყვია თავი და არსლან-ბეის ახლავსო.

— გამიგონია მისი ამბავი; ამბობენ, ლამაზიც არის ეს ქინკაო.

ამ დროს კი ვიზედაც ესენი ლაპარაკობდნენ, მათსწინააღმდეგ მოჰქმედობდა, მაგრამ მარტო გუდოვიჩისა და მოგილვესკის წინააღმდეგ არა, არამედ რუსებისა საზოგადოდ. ქუჩუკ-ბეის საყვარელი ასული ესმა, რომლისათვის მამას არაფერი შურდა, სოფელ ჭიჭში იზრდებოდა, სწორედ იმ სოფელში, სადაც არსლან-ბეიც იზრდებოდა. აქ პატარაობითვე დაუმეგობრდა არსლან-ბეის ძუძუდას დიდას და ამასავით არავინ უყვარდა. ხშირად ესმოდა, დიდა არსლან-ბეის დაჰყვება საყაჩაღოდო. ამიტომ დიდა ნამდვილ მთიელ ქალად მიაჩნდათ, აი, ქალი ისეთი უნდაო.

არსლან-ბეიმ იცოდა, დიდა ესმას ძალიან უყვარსო და გადასწყვიტა ესარგებლნა იმ ორის ქალის სიყვარულითა. რო-

ცა ფოთში ბეჟან შარვაშიძე გაგზავნა ნავით ქუჩუკ-ბეისთან მოსალაპარაკებლად. თავისს მეგობარს ეშმაკი თუთშული და მისი ლამაზი ქალი დიდაც გააყოლა.

— ერთი ქალი თავისის თვალებით მთელს სოფელს დასწვავს, თუ მეორე ქალიც მიემატა — სტამბოლსაც აიღებენ, — ამბობდა ცბიერი აფხაზი, როცა არსლან-ბეის ეშვიდობებოდა და თანაც დიდა უჩვენა, თითქო ამის თქმა უნდოდა, ვინ იქმნება ისეთი, ამან თავისს ქუთაზე არ მოიყვანოსო?

— რა საჭიროა, ესმას თავის ლამაზ წამწამებზე ორი ცრემლი რომ ჩამოუგორდეს, ქუჩუკ-ბეი ეშმაკის რქებზე წამოეგებაო, — გაიცინა ბეჟანმა.

— მართალია, მართალი, — გაიცინა თუთშულიმა, — აი თუ გინდ, ჩემი თავი აიღეთ: დათვს ვეძგერები ხოლმე სატყვროთ, მარტოდ-მარტო, ჩემის ცოლისათვის კი ბუზიც ვერ ამიფრენია... დათვზე საშინელია.

— დიდაც საშინელია? — ღიმილითა ჰკითხა არსლან-ბეიმ.

— იმაზეა დამოკიდებული, ვის ექმნება ამასთან საქმე; ქუჩუკ-ბეი კი, დარწმუნებული ვარ, ორი მეფანდურე რომ დაუკრავს, უეჭველად ათამაშდება.

ყოველივე ისე მოხდა, როგორც ამათა ჰქონდათ იმედი. ფოთში მივიდა თუ არა, ბეჟანი მაშინათვე მოელაპარაკა ქუჩუკ-ბეის. მაგრამ ფოთის მბრძანებელს ჯერ გაგონებაც კი არ უნდოდა არსლან-ბეის თხოვნისა, არამც თუ შესრულება; ეშინოდა, რუსები გასწყრებიანო, დიდა და ესმა კი თავისს საქმეს აკეთებდნენ. ესმა სულ მოაჯაღოვა დიდას წამბობმა. უკვირდა აგრედვე ის ამბავი, ვისლოგოდსკს რომ დაეცნენ და კინალამ არ მოიტაცეს სოლომონ მეფის ასული დარეჯანი და ლამაზი, გეოუხერი, ყარაბაღის-ბატონის იბრაჰიმ-ხანის ქალი. ამის შემდეგ ნებიერი ესმა შეუჩნდა მამას, დაუწყო აღერსი, კატასავით, დღეს, ხვალ, დღეს, ხვალ... მერე... რამდენისამე კვირის შემდეგ ფოთის ნავთსადგურიდან ესკადრა გავიდა, შიგ იჯდა ჯარი, არსლან-ბეის მისაშველებლად გაგზავნილი; ვაპიტნის გემზე ქუჩუკ-ბეი იდგა; ხოლო ნაპირიდან თვალითაქტი ესმა და დიდა ხელით კოცნას უგზავნიდნენ.

შეძლიან-სტატუსი ოდენამ ანგაჟდენ ეხონ აგრძენ შედგენ ინიციალი
ისინ ფე იფუნოლო იცანაქარ VI სტან ასიგოლო თფუნტეობნაოფიქს

ლოჟდენ ცაფიფი იფუნ იმანაფი

— თუ გრაფი გულდოვიჩი ამის შემდეგ დიდს ხანს არ დარჩენილა უფროსად, გრძნობდა, რომ მოხუცებულობამ ძალ-ღონე წაართვა, ძველებურად მუშაობა არ შეეძლო. მთელი გვემა ქუჩუკ-ბეისა და მისის „გასაღების“ — შავის ზღვის გასაღების — შესახებ ორის ქალის კაცნამ ჩაუფუშა. ქუჩუკ-გონება ძველებურად არ მიჰრცხ, დამელალო. თხოვნაც შეიტანა სამსახურიდან გამოსვლისა. მაგრამ უმადლესი რესკრიპტი მოუვიდა, მანამდე მოითმინეთ, სანამ ტორმასოვი აქაურობას გაიცნობსო.

გენერალი ტორმასოვიც ამასობაში მოჰქმედობდა. გაიცნო საზოგადოდ საქმის ვითარება და კერძოდ გრაფ გულდოვიჩის პლანები. ისიც იმ აზრისა გახდა, რომ ყოველთა უწინარეს შავის ზღვის „გასაღები“ უნდა ჩავიგდოთ ხელში, მერე კი არსლან-ბეის ადგილად მოიყვანს თავისს ქუჩუკ-ბეის კაციო. სეფერ-ბეის კი, მისის აზრით, მალლა ფრინვა არ უნდა შეეძლოსო, და თვითონვე მიართმევს რუსეთს თავისს ქვეყანას, აფხაზეთს, ერბოკვერცხსა-ვით ტაფაზე შემწვარსო.

— ჯერ ეს კრაზნის ბუდე მოვსპოთ როგორმეო, — უთხრა მან გულდოვიჩს: — თუ ფოთი ჯიბეში ჩავიგდეთ, მაშინ შავი ზღვაც ჩვენი იქმნებაო.

ტორმასოვიც ქუჩუკ-ბეის გენერალ-მაიორი ორბელიანი გაუჯავნა და თან საჩუქრებიც გაატანა. ქუჩუკ-ბეიმ ხელი შეუშალა მეგრელების ჯარს და სოხუმი არ აღებინა. აქ თავისი მეგობარი არსლან-ბეი დასტოვა, თვითონ კი ფოთში დაბრუნდა. დარწმუნებული იყო, სეფერ-ბეის თუ რუსები არ მოეხმარნენ, ისე ვერაფერს გააწყობს არსლან-ბეისთანო. ქუჩუკ-ბეი ძალიან აღერსიანად დაუხვდა თავადს ორბელიანს, უფრო-რე სიხარულით მიიღო მის-მიერ საჩუქრად მოტანილი ძვირფასი ნივთები, ჩვენ რომ უკვე გულდოვიჩთან დაეინახეთ. არწმუნებდა თავადს ორბელიანს, რუსეთს ძალიან პატივსა ესცემ და ძალიან მიყვარსო.

მეგრეთაგან მამკოთე თიფებ ათეფ

გულოვიჩმაც და ტორმასოვმაც ორმავე იცოდნენ, ძლიერად უყვარდა ქუჩუკ-ბეის თავისი ქალი ესმა. ისიც იცოდნენ, ამ ლამაზ ქალს რა გავლენა ჰქონდა თავისს მამაზედ, ამიტომ, რუსეთის სასარგებლოდ ამ ახალგაზდა დიპლომატის გული რომ მოეგოთ, ორბელიანს იმასთანაც გაატანეს საჩუქრად მშვენიერი საყულო და ძვირფასი პატარა სამეფო გვირგვინი. მამის რჩევით ესმამ თვითონვე გადაუხადა მადლობა საჩუქრისათვის და, მამისავე შთაგონებით, თვითონვე მოიპატიჟა სადილზე თავადი ორბელიანი.

სუფრა ეგროპიულად იყო გაშლილი. რადგან სადილზე, შეიძლებაოდა, საჩოთირო კითხვებს შეჰხებოდნენ პოლიტიკისას, ამიტომ ეშმაკმა ქუჩუკ-ბეიმ სადილად არავინ დაჰპატიჟა არც თავისის ამალიდან, არც ფოთის დიდებულთაგან. სუფრა ოთხის კაცისათვის იყო გაშლილი, თუმცა სადილად სამნი-ლა დასხდნენ: სტუმარი, მასპინძელი და მისი ქალი. საქმე ის გახლავსთ, რომ ქუჩუკ-ბეი ქვრივი იყო, ხოლო ადგილობრივის ჩვეულების თანახმად, იქ, სადაც სიცოცხლის დროს დიასახლისი იჯდა სუფრაზე, ახლა, მის მოსაგონებლად, თეფშებსა სდგამდნენ, კერძს ჯერ ამ თეფშთან მიიტანდნენ; ესმა მიცვალებულის დედის თეფშზე საქმელს გადაიღებდა და მის ჭიქაში ღვინოს ასხამდა. ორბელიანი სტკებებოდა ქალის სილამაზით. მისი პატარა პირისახე თეთრად იყო გადაპენტილი, მიუხედავად სამხრეთის მზის სხივების ზედ-მოქმედებისა; წვრილი და მრგვალი წარბები ჰქონდა, სწორი ცხვირი, დიდრონი შავი თვალები, ფუნთუშა წამწამები; მისი წერწეტი ტანი, როგორც აქ ამბობდნენ, „ოქროს ბეჭედში გაეტევოდა“. ყოველსავე მისს სილამაზეს რაღაც უცნაურობის ბეჭედი ესვა, განსაკუთრებით მისს ცეცხლის ფერ თმას.

ორბელიანმა ჰკითხა, ფოთში ხომ მხიარულათა ბძანდებითო, ტოლ-მეგობრები ხომ გყავსთო და მოწყენით ხომ არა ბრძანდებით ასეთს პატარა ქალაქშიო?

ქალის მაგივრად პასუხს მამა აძლევდა.

— ახლა ცოტა მოწყენით გახლავსთ, რადგან მეგობარი ქალი სოხუმში წაუვიდაო, — უთხრა ქუჩუკ-ბეიმ.

— ტფილისში თავისდღეში არ მოგეწყინებოდით, — გრძობა თავადმა ორბელიანმა, — საზოგადოება დიდია, ათასნაირი გასართობებია.

— მე აქაც მხიარულად ვახლავართ, — ჩუმად უპასუხა ესმამ; — მთებში დავდივარ ცხენით, მამას სანადიროდ დავყვები, ზღვაზე ვსერიწობ, ხანდისხან ბათომსა და ტრაპიზონშიაც წავალ ხოლმე.

— სად ფოთი და სად ტფილისი! — გაიღიმა ორბელიანმა. — პეტერბურგში კიდევ უკეთესია: თქვენ იმპერატორის სასახლეში იქმნებოდით მიღებული; დაესწრობდით მეჯლისებს, წაბრძანდებოდით ოპერაში, თეატრში, კონცერტებზე; ერმიტაჟებსა და სამხატვრო აკადემიაში ბევრს რასმე ნახავდით ხელოვნების ნაწარმოებს.

ქალი გულსმოდგინეთ უსმენდა თავადს. მამა კი იღიმებოდა, უხაროდა თავის ქალის ცქერა, თითქო ამბობსო, ვენაცვალე ქალს, რა კარგი რამა მყავსო!

— თქვენ იმდენი რამ მითხარით, რომ არც კი მომაგონდება, — უთხრა ქალმა გულუბრყვილოდ.

— თქვენ ყველაფერს მალე გაიგებდით, — უპასუხა თავადმა, რომელსაც საშინლად მოეწონა ქალი.

— ამბობენ, იქ ზაფხულობით არა ღამდებაო.

— არა, როგორ არა ღამდება, მხოლოდ ღამითაც ნათელია.

— მე კი მითხრეს, იქ ერთი ყინულის ზღვა არისო, ზაფხულობით მზე ცდილობს, მაგრამ ზღვაში ჩასვლა მაინც არ შეუძლიან თურმე, ერთთავად გარშემო უფლის, გზადაკარგულსავით, — ხალხიც იმიტომ გიჟდება იქაურიო.

ორბელიანს მხიარულად გაეცინა.

— თქვენ, ალბად, ყინვიან უკიანეზე გითხრეს, რომელიც შორს არის, პოლიუსებისკენ; იქ, მართალია, ზაფხულობით მზე რამდენისამე თთვის განმავლობაში ვერ ჩადის ხოლმე; მაგრამ ის ხომ ძალიან შორს არის პეტერბურგზე!

— მაინც საშინელებაა, — გულუბრყვილოდ უპასუხა ესმამ.

პირველში მორცხვობდა ქალი, მაგრამ მერე, რომ დაინახა სტუმარი გულკეთილიაო, რომელიც სიყვარულით უყურებდა მას, როგორც ბავშვს, ქალი გათამამდა და ენა ამოიდგა.

— აი, მერე პეტერბურგში წაგიყვან, სადაც მზე თავ-ტან დაკარგულსავით დადის, — ზემორობდა ქუჩუკ-ბეი. თანაც უხაროდა, რომ მისმა ნეტარება-ქალმა ასე მოხიზლა სტუმარი.

— არა, მამილო, ისა სჯობია, სტამბოლში წამიყვანო, — აკი დავგვირდი მეცა და დიდასაც, წაგიყვანთო, — ჯიუტურად უთხრა ქალმა მამას.

— კარგი, დამაცადე და წაგიყვან, — ღიმილით უპასუხა ქუჩუკ-ბეიმ.

— იქ საუცხოვო მეჩითები არისო, სასახლეები, ქარვასლები, ბოსფორი, თვით ფადიშაჰიც იქა სცხოვრობსო.

— განა პეტერბურგში კი არ არის ესენი? აბა იქ უნდა ნახო სასახლეები, ტაძრები, მდინარე ნევა, კუნძულები, ბაღები, პეტერგოფი! თქვენი სტამბოლი რა სახსენებელია პეტერბურგთან! — უთხრა თავადმა და თან ცდილობდა დაემარცხებინა ქალი.

— სამაგიეროდ, იქაურის თოვლისა, ყინვისა და ზამთრისას რას ბრძანებთ?

— განა აქ კი არ არის სულმუდამ ზამთარი მთებზე? ყინვა და თოვლი აქაც გამოუღვევლია.

— ეს მარტო მთებზედ გახლავსო, ფოთსა და სოხუმში კი სუმუდამ გაზაფხულია.

— თქვენ არ იცით, ხანუმ, პეტერბურღში რა მხიარულად ატარებენ ღროს ზამთრობით! თამაშობა გიყვარსთ? — ჰკითხა ერთბაშად ორბელიანმა.

— ძალიან მიყვარს! მე და დიდა სოფ. ქიქში ყოველთვის ვჯობნიდით ხოლმე თამაშობაში სხვებს, — აღტაცებით უთხრა ესმამ. — უჰ, რომ იცოდეთ, რარიგ მიყვარს ცეკვა!

— სტამბოლში კი არ თამაშობენ. პეტერბურგში კი მთელი ზამთარი თამაშობენ, — ხან სათავადაზნაურო საკრებულოში, ხან დიდკაცების ოჯახებში, ხან სასახლეში, სადაც თვითონ იმპე-

რატორიკ თამაშობს ხოლმე... აი, იქ უნდა იყვით, რომ ყველა გააკვირვოთ თქვენის ცეკვა-თამაშით!

— რასა ბრძანებთ? განა თვითონ თეთრი მეფე თამაშობს თავისს ქვეშევრდომებთან, თავისს მონებთან?—გაოცებით ჰკითხა ქალმა, თითქო არა სჯერა გაგონილიო.

— დიაღ, მთელს ევროპაში ყველა მეფეები ასე იქცევიან; ჩვეულებრივ, ნადიმის დროს პირველად მეფე-დედოფალი ითამაშებენ ხოლმე, მერე სხვები მიჰყვებიან!—უთხრა ორბელიანმა, რომელიც სცდილობდა დაერწმუნებინა ესმა, განათლებული ცხოვრება ყველასა სჯობიაო. ქალის გადმობირება იმიტომ უნდოდა, რომ იცოდა, ქალი მამას ძალიან უყვარს და ყველაფერს უჯერებსო. —ამ ზამთარს,—განაგრძო ორბელიანმა,—ჩვენმა დიდებულმა მბრძანებელმა, იმპერატორმა ალექსანდრე პავლეს ძემ, ჩემი დაი გააბედნიერა და იმასთან ითამაშა. თქვენც გერგებათ ასეთი ბედნიერება, როცა მამა-თქვენი და თქვენ პეტერბურგში წაბრძანდებით და სასახლეში მიგიღებენ.

გამოცდილი და მოხერხებული კაცი იყო თავადი ორბელიანი. მაშინათვე შეატყო, როგორ გაუბრწყინდა ქუჩუკ-ბეის თვალები ამ ლაპარაკზე. წარმოიდგინა, ვითომ თეთრის მეფის სასახლეში ვარო და ჩემს გვერდით ჩემი ძვირფასი ესმა-ხანუმი თამაშობსო. დიაღ, ორბელიანი მიუხვდა ქუჩუკ-ბეის და ამიტომ უფრო შეეცადა ერთის მხრივ პატივმოყვარეობის საღერდელი აეშალნა მამისთვის და მეორეს მხრით—ახალგაზდა ქალის ცნობისმოყვარეობა აღეძრა.

— ფადიშაჰი ხომ თამაშობს?—ჰკითხა ესმამ მამას.

— არა, შეილო, ფადიშაჰი არა თამაშობს.

— ისიც უნდა იცოდეთ, რომ ოსმალეთის ქალები სატუსალოში ჩაკეტილებსავით სცხოვრობენ: იმათი ნახვა არავის შეუძლია,—განაგრძო მაცდურის კილოთი ლაპარაკი ტოჰმა-სოვის ელჩმა.—ზოგი თეატრები იკითხეთ?

— ჰო, თეატრის შესახებ რადიებიც მითხრეს: ეშმაკურად იმას არდგენენ თურმე, რაც არც კი ყოფილა, განგებ დავობენ, ჩხუბობენ, ვითომც კაცსაც კი ჰკლავენ, გაიხედავ და,

მკვდარი გაცოცხლდება, თითქო ბუზიკი არ აფრენოდეს...
ვის სიცოცხლეში...

ორბელიანს გაეცინა ესმას გულუბრყვილობაზე.

— ცოტა სხვანაირად არის, ხანუმ, — უთხრა ორბელიანმა მხიარულად, — თეატრში რომ ხართ, არც კი გეგონებათ, რომ, რასაც ხედავთ, ტყუილი და მოგონილი იყვეს... ისე კარგად არდგენენ, რომ ატირდებით კიდევცა.

— თუ კი კარგად არდგენენ, ტირილი რაღა საჭიროა? — გაიოცა ესმამ.

ორბელიანს გაუჭირდა ამის ახსნა, მაგრამ მერე მაინც ასე უთხრა:

— როცა კარგად არდგენენ თეატრში, კარგად წარმოდგენისაგან ტკბილის ცრემლებით ატირდება აღამიანი, გესმისთ?

— მესმის... რაც სოფ. ჭიჭიდან წამოვედი, დიდი ხანი არ შენახა დიდი. მერე, როცა თავადი ბეჟან შარვაშიძე და ის სოხუმიდან მოვიდნენ აქ, რომ მამისთვის ეთხოვნათ, არსლან-ბეის მოეხმარეო, მაშინ დიდა რომ ვნახე, სიხარულისაგან ვიტირე, — აუხსნა ესმამ.

არსლან-ბეის ხსენებაზე ქუჩუკ-ბეიმ და ორბელიანმა უნებურად ერთმანერთს გადახედეს.

— არსლან-ბეის იცნობთ, ხანუმ? — ჰკითხა ორბელიანმა.

— როგორ არ ვიცნობ! მე და ის ერთად ვიზრდებოდით სოფელ ჭიჭში. აჰ, ჯერ ისევ ყმაწვილობაში რა კარგი რამ იყო!

ორბელიანი ჩუმად იყო. უნდოდა ისევ ჩაეთრია ესმა პეტერბურგის შესახებ ლაპარაკში. ისევ წინანდებურად შეჰყვა.

— მაშ გინდათ, პეტერბურგში წახვიდეთ, ხანუმ? — ჰკითხა ელჩმა.

— შინდა... კარგი იქნებოდა... — ქალმა ყოყმანი დაიწყო და დაჩუმდა.

— თეთრ მფეესთან ცეკვა? — გაიღიმა ქუჩუკ-ბეიმ.

— ჰო, მამა, — მორცხვად უთხრა ესმა-ხანუმმა.

—თს სტეფანეობა რა იც კიპერ თქათის ანუაუტეკოცე იოაუნს

VII

ქუჩუკ-ბეის ახალგაზდა ქალს ოცნება ვერ განუხორციელდა. პეტერბურგში წასვლა და თეთრ მფეფსთან თამაშობა ვერ მოუხდა. ისევ სტამბოლისაკენ დაიწყო ცქერა, მანდეთკენ მიისწრაფვოდა სულითა და გულით.

ამ შემთხვევაში დიდი გავლენა იქონია ესმაზე დიდამ, არსლან-ბეის ძუძუდამ. ეს ქალის შალვარში გამოწყობილი, გრძელ კავიანი დელიბაში (გიჟთავა), ეს ქეშმარიტი შვილის-შვილის-შვილი კოლხეთის მედიასი თავისის ძუძუძმის გავლენის ქვეშ იყო და ოცნებობდა ოსმალეთის კავშირზე. ოსმალეთის მეგობრობა ყველას ემჯობინებოდა. ქუჩუკ-ბეისთვისაც, რა თქმა უნდა, ეს უფრო ხელსაყრელი იქმნებოდა. თუ რუსეთს ვუთხარი, — ჰფიქრობდა ქუჩუკ-ბეი, — ჩემი მფარველი იყავი-მეთქი, მაშინ უნდა ხელი ავიღო კოლხეთის საუკეთესო კუნჭულის ბატონობაზე. დიამც იყოს, რუსის დენერლობა მომცენ და ტორმასოვი და სხვა მოხელეები უფროსებად დამიყენონ. ოსმალეთთან დაკავშირება კი სულ სხვა საქმეა; ოსმალები ფართოდ გამიღებენ კარს: შემეძლება გურია და სამეგრელო, თუ მომინდა — იმერეთიც კი ვარბიო და ვძარცვო. ასე შერებოდნენ მისი მამები, პაპები და პაპის პაპები. სხვა იდეალი ქუჩუკ-ბეის არა ჰქონდა.

ორბელიანი ფოთიდან წავიდა. დარწმუნებული იყო, ქუჩუკ-ბეის ლამაზი ქალი შეუჩნდება: პეტერბურგში კხოვრება კარგია, რუსეთის ქვეშევრდომი გახდით. ის რომ წავიდა, ფოთში არსლან-ბეიც მოვიდა, თან მოჰყვა თავისი მამამძუძუ თუთ-შული და მისი დელიბაში-ქალი დიდა. გაიგო, ორბელიანი მოციქულად იყო ქუჩუკ-ბეისთანო და გადასწყვიტა შეეტყო, რა სთხოვა ქუჩუკ-ბეისაო. თუმცა ეჭვი კი ჰქონდა მისის მოციქულობის საგნისა. არსლან-ბეის შრომა სრულებით არ დასჭირებია ამის შესატყობად: ესმა-ხანუმმა ყველაფერი ჩაუკენქა.

— იცი, დიდა, — უთხრა ესმამ თავის მეგობარს, — ჩვენ პეტერბურგში წავალთ.

— პეტერბურგში! — გაიკვირვა დიდამ: — რისთვის? ხომ არ გავიყებულხარ?

— არა, დიდა, ამბობენ, ისეთი კარგი-რამ არისო იქ ყოფნა... თეატრია თურმე... თეთრი მეფეც...

რაც ორბელიანისაგან ვაიგო, ყველაფერი უამბო დიდას. ხოლო დიდამ არსლან-ბეის გაუზიარა დიდას ნაამბობი. რა თქმა უნდა, არსლან-ბეი ძალზე დალონდა: — თუ ქუჩუკ-ბეი არ მომეხმარა და ოსმალეთის იმედი არ მექმნა, მე დავიღუპებო.

ამიტომ, პირდაპირ შეუდგა საქმეს.

— ფაშა! — უთხრა არსლან-ბეიმ ფოთის მმართველს: — შენს თავსაც იღუპავ და აფხაზეთიც გინდა კლდეში გადასჩეხო! ერთი, რატომ არ შეხედავ, იმერეთს რა მოუვიდა? მისი მეფე სოლომონი, თავის სასახლიდან და სატახტო ქალაქიდან გაძევებული, ახლა თავის სამეფოს მთებსა და ჭაობებში დაეხეტება, ტახებსა და მშველებს ბინას ართმევს. ჭერი არსად აქვს, რომ თვითონ შეეფაროს და ცოლ-შვილსაც თავი შეაფარებინოს; მისი სასახლე ყაზარმებად და რუსების ცხენების თავლებად არის გადაქცეული. ახლა გურია და სამეგრელო იკითხე! ამ ქვეყნების მთავრები ვინ არიან? მათი ქალები ვის ეკუთვნის? ვინ არიან ამ ქალაქებში ბატონნი და მბრძანებელნი? ვინა და გარნიზონის უფროსები. რაღა საჭირო იყო ეს გარნიზონები? — იმისთვის, რომ უშიშარ ჰყონ მთავრებიო. ეს — საპატიო სატუსალოები გახლავსო. დამიჯერე, ფაშა, ისინი შენც ჩაგიყენებენ ფოთში „საპატიო ყარაულს“! — რისთვის? — „რომ დაიფარონ ქუჩუკ-ბეის საპატიო გვამი“. — აი, ჩემს ძმა-ბატონს, სეფერ-ბეისაც დაუყენეს საპატიო ყარაული, ხოლო მისი უფროსი შვილი, ბატონიშვილი დიმიტრი, ამანათად მიჰყავსო რუსეთში. ფადიშაჰს აბა როდის მოუთხოვნი ამანათები? დამიჯერე, ფაშა, ისინი შენს საუნჯეს, შენის თვალის სინათლესაც წაგართმევენ...

— ვისა? — წამოხტა შეშინებული ქუჩუკ-ბეი.

— შენს მარგალიტს, კოლხეთის ბაღების ვარდს, აღმოსავლეთის ვარსკვლავს — შენს ესმა-ხანუმს!

— როგორ? რისთვის? — წამოიძახა ფაშამ, სახე-გაფითრებული.

— რომ თეატრები და სასახლეები აჩვენონ, მერე საპატიმროში ჩასვამენ, რომელსაც ასანა სმოლნის ინსტიტუტს ეძახიან... ეს სანდო კაცებმა მითხრეს... არა-ერთს ქართველ ქალს მოჰღებია ბოლო ამ ინსტიტუტში... ის-ღა აკლია, რომ იქაც აფხაზეთის ყველა ვარდზე უკეთესი ეარდი დაჰქნეს. ეს ცუნცრუკა ორბელიანი ტყუილად კი არ უხვევდა თვალს ესმან-უმს! ეს ქოფაკი, ესა, ცხვირ წინ უკეთესი ლუკმა უდევს, იმას თავი დაანება და სხვის ლუკმას კი წასწვდა!

— ეს არ მოხდება, ვფიცავ მაჰმადის წვერს! — დაიყვირა კუჩუკ-ბეიმ და სატევრის ტარს ხელი იტაცა.

— შეხედე ზღვას, — განაგრძო არსლან-ბეიმ და ხელი გაიშვირა იალქნებისაკენ, შორიდან რომ თეთრად მოსჩანდა. ორივე სასახლის აივანზე ისხდნენ, რომელიც ზღვას გადასცქეროდა. — ახლა ეს ზღვა ჩვენია... ხომ გესმის ტიფების ხმა, თავისუფლად რომ დაფრინავენ წყალს ზევით და საკვებს ეძებენ? ჩვენ, მთის შვილებიც, ასეთივე თავისუფლები ვართ, როგორც ფრინველნი ცისანი... ეს ჰაერი, ეს ზღვა, ეს მთები, ეს ლაქვარდი ცა — ყველაფერი ჩვენია!... ასანა ქურდებსავით გვეპარებიან; მათი გემები, ტურებსავით, ღამით მოიპარებიან ყირიმიდან ჩვენს ნაპირებზე... რა უნდათ ჩვენგან?... ჩვენ პეტერბურგში არ მივდივართ და არაფერს ვეცილებით, ისინი კი აქედ მოძვრებიან, — რადა? — ჩვენ ალაჰმა მოგვცა ეს მიწა, ეს ზღვა, — და იმათ კი სწადიათ, წაგვართვან, ხელიდან გამოგვაცალონ...

— თავის დღეში! — ყრუდ ჩაილაპარაკა ქუჩუკ-ბეიმ. — თუ ჩვენ ცოტანი ვართ და ისინი კი ბევრი არიან, სამაგიეროდ, ჩვენ თვით ფადიშაჰი მოგვეხმარება, ალაჰის ჩრდილიც... ეს ჩრდილი დაიფარავს კოლხეთსაც და აფხაზეთსაც.

— ჩვენ მაინც უნდა ვიმეცადინოთ: სანამ ცხვრებს მწყემსები მოეშველებოდნენ, მკლებს შეუძლიათ მთელი ჯოჯი გააწყონ, — უთხრა არსლან-ბეიმ.

— ალლაჰ ქერიმ! ვიმეცადინებთ, მაშ! მადლობა ღმერთს, ტრაპიზონი შორს არ არის.

— იქ ვინა გყავს?— ჰკითხა არსლან-ბეიმ.

— თვით სერაქსირი, შერიფ-ფაშა: ეს ისეთი კაცია, რომ მექაში ჩავა, თუ უთხრეს, შევიძლია ცალი თვალი მიანიც მოჰკრა კოლხეთის მარგალიტსაო, — თავმომწონედ უთხრა ქუჩუკ-ბეიმ.

— მშვენიერ ესმა-ხანუმზე ბრძანებთ?

— დიად, ესმა-ხანუმზე, ჩემის სულის შვილზე, ჩემის გულის საუკეთესო სისხლზე.

— განა ნანახი ჰყავს შერიფ-ფაშას ესმა?

— როგორ არა. ჯერ ისევ პატარა იყო ესმა და ჩადრს არ ატარებდა.

— მერე, დაუთმო ბ სერაქსირსა?

— არ ვიცი... არ ვიცი, შეიძლება თუ არა, კაცმა გულიდან ერთი ნაჭერი ხორცი ამოიჭრას და ცოცხალი დარჩეს!

— დაჰპირდი—ლომი კრავით მოიტყუე.

— ვნახათ.

არსლან-ბეი დაფიქრდა. უნდა გადაწყვეტილიყო მისის სიკვდილ-სიცოცხლის საქმე. მისს თავს არა მარტო რუსები, მეგრელებიც კი ეძებდნენ, რომელთაც დავიწყებული არა ჰქონდათ მისი ყაჩაღობა და სამეგრელოს სოფლების რბევა-წიოკება, საქონლის მოტაცება; იცოდნენ, თუ ცოცხალი დარჩა, არც შემდეგში მოგვასვენებსო. აფხაზეთშიაც ბევრი ჰყავდა მტერი. სამეგრელოს დედოფალი ნინო და მისი შვილი ლევანიც ყოველთვის სეფერ-ბეის დაუჭერენ მხარს, როგორც თავისს ნათესავსაო. მაშასადამე, არსლან-ბეის მარტო ქუჩუკ-ბეის იმედი-ღა უნდა ჰქონოდა. მაგრამ მარტო ჩვენ ორნი რა პასუხს გავსცემთ რუსებსა, მეგრელებსა და აფხაზებსაო? გურულებიც კი, განსაკუთრებით მათი მთავარი მამია, რომელმაც, დიდი ხანია, ქრისტეს სარწმუნოება მიიღო, რუსებს მიემხრობიანო. — გასაჭირი წამი იყო. ერთად-ერთი ხსნა— ოსმალებია, ისევ შერიფ-ფაშის იმედით უნდა ვიყოვო, — ამბობდა არსლან-ბეი.

მაგრამ ტრაპიზონის ძლიერის სერაქსირის სახელის ვაგონება ახლა არსლან ბეის ბრაზსა ჰკვრიდა. სულ კი სამი წუთი იყო, რაც შესძულდა. როგორ! შერიფ-ფაშა, ეს ბებრუკა მოხუცი, რომელსაც ისეთი მდიდარი ჰარამი ჰყვანდა, რომლისთვისაც არსლან-ბეის, ვინ იცის, რამდენი ლამაზი ჩერქეზის ქალი მოუტაცნია, ჰო და, ეს მათუხალა ჰფიქრობს ესმა-ხანუმის ცოლად შერთვას!... ისემც უკვნესია!... როგორ? ესმა-ხანუმივისმე უნდა დავანებო? თავის დღეში! — უმაღ აფხაზეთს დაეთმობ და ამ ოქროს ქორიან გურიას ცოცხლის თავით არავის დავანებებო! ჯერ ისეე პატარა უნახავს არსლან-ბეის ეს ოქროს ქორიანი ქალი სოფ. ქიქში. სამოთხის სარკმელების მსგავსი დიდი თვალები დიდას პატარა მეგობრისა არსლან-ბეის მაშინათვე მოეწონა. მართალია, — ამბობდა არსლან-ბეი, — დიდს გაგიყვით ვუყვარვარ, ისე ვუყვარვარ, როგორც კი სამხრეთის ბუნების მკვიდრს შეუძლია სიყვარული, ვუყვარვარ ათთერთმეტ წლიდანაო; რაც უფრო იზრდებოდა, ჩემდამი გაშმაგებული გრძობაც ეზრდებოდა. ერთს წუთსაც არა მშორდებოდა, კირსა და ლხინში სულ ჩემთან იყო, თავს არ მანებებდა. ახლაც აჩრდილსავით სულ თან დამდეგს. ესმა-ხანუმის შემწეობით იმან გამიკაფა გზა ქუჩუკ-ბეისთან... ყოველივე სიკეთე იმან მიყო... მაგრამ ესმა-ხანუმის თვალები, ეს სარკმელები სამოთხისა, ეს ოქროს ქორიანი თავი... არა! დეე დაილუბოს დიდა, დეე აფხაზეთიც დაილუბოს, ქვეყანაც თან მიჰყვეს, — ესმას ოქროს ქორიან თავს მაინც არავის დავანებებ, ნებას არავის მივცემ ამ სარკმელიდან შეიხედოს სამოთხეში!...

„დეე, ქუჩუკ-ბეიმ შევლა სთხოვოს შერიფ-ფაშას, დეე დაჰპირდეს ამ გაუმაძღარს სვავს უმანკო კრავის ლამაზ თავს, ოქროს მატყლით დაფარულს! — ამბობდა თავის გულში არსლან-ბეი, მე კი ჩემსას ვიზამ და ჩემი განზრახვა ჩემს მეტმა არავინ იცის“....

— ნუ ვიგვიანებთ, ფაშა, — სთქვა არსლან-ბეიმ, თითქო ახლა გამოერკვაო. — ჩემმა ყონაღებმა შემატყობინეს ყულევიდან, რომ ამ ქოფაკს, რომელიც ბუღბუღლის ხმით გალობდა და მით უნდოდა ესმა-ხანუმისათვის პეტერბურღისა და იქაურის თეატრებით

თვალი აეჭრებინა, ფოთის აღება განუზრახავსო. ის ძვირ ფასის ხმლები და სატყვერები, რომლებიც საჩუქრად გამოგიგზავნეს, უნდა წაგართვასო, — დაუმატა ბოროტად არსლან-ბეიმ.

— ესეც ყონალებმა შეგატყობინეს? — ცოტა არ იყოს, მედიდურად ჰკითხა ქუჩუკ-ბეიმ.

— დიალ, ყონალებმა... კი, მაგრამ, ფაშა, მე და თქვენ ჩხუბი ხელს არ მოგვეცემს, — უთხრა გულდამშვიდებით არსლან-ბეიმ.

— მართალია, ბატონიშვილო... არწივებიც კი აიშლებიან ხოლმე საკვებისათვის; მაგრამ როცა მონადირეს უნდა მათის ბუდიდან ბარტყები გამოასხას, მაშინ კინკლაობას თავს ანებებენ და ერთად მიცვივდებიან საზოგადო მტერს კლანჭებითა და ნისკარტით.

— თვით სიბრძნე ლაღადებს შენის პირითა, — დაეთანხმა არსლან-ბეი, — როდისღა გინდა შერიფ-ფაშა შენის კრავით მოიტყუო?

— შიკრიკები დაუყოვნებლივ უნდა გავგზავნო.

— მეც ვაფრენ ჩემს შიკრიკებს, თუმცა მისატყუებელი კრავი კი არა მყავს, — ორ-აზროვნად გაიღიმა არსლან-ბეიმ. „გავგზავნე, — სთქვა გულში არსლან-ბეიმ: — მე კი ვაცი, რასაც ვიზამ... არავის შევახედვინებ ამ ფანჯრებთან სამოთხეში!...“

ამ დროს ის, ვიზედაც არსლან-ბეი ასეთის აღზნებით ჰფიქრობდა, დიდასთან ერთად ზღვის-პირას იჯდა და თავისის მეგობრის ლაპარაკს ყურს უგდებდა. დაფიქრებულის თვალეზებით უყურებდა ტიფებს, რომლებიც თავს დასტრიალებდნენ ზღვის გაშალაშინებულს ზედაპირს. ამ თვალეზში ხან იელავდა და ხანაც ჩაჰქრებოდა რაღაც იღუმალი ცეცხლი. დიდა მხოლოდ იმას ელაპარაკებოდა, არსლან-ბეის და მე თუ რა დამოკიდებულება გვაქვს ერთმანერთანაო. მეგობრის სიტყვები ესმას ხანდისხან გულს უსერავდა, დიდასადმი სიავის გრძობა ებადებოდა ამ გულში, დიალ, ბრაზობდა იმ ადამიანზე, რომელიც ასე ძლიერად უყვარდა. ესმა-ხანუმს, დიდი ხანი იყო, არსლან-ბეი არ ენახა. იგონებდა იმ ყმაწვილს, რომელთანაც სოფ. ქიქში იზრდებოდა, მაშინ მოსწონდა აფხაზის თავადი-შვილი; მაგრამ მოსწონდა ისე, როგორც შეიძლება მოიწონოს

ახალგაზრდა ქალმა მარჯვე, გამბედავი და ყველას საყვარელი ყმაწვილი ვაცი. დიდას ნაამბობი არსლან-ბეიზე ესმას არ აკვირვებდა, მას ეს ყმაწვილი მხოლოდ შოთა რუსთაველის «ვეფხისტყაოსნის» გმირის ავთანდილის მსგავსადა ჰყავდა წარმოდგენილი; ამასთან, რაც სოფ. კიჭიდან წამოვიდა, დიდა და ის ერთად არც კი უნახავს. ეგონა, არსლან-ბეი რალაც მითითრი, ზღაპრული არსება უნდა იყოს, რომელიც ნამდვილს ცხოვრებაში არც კი უნდა არსებობდესო. და ისეთი არსება ერთბაშად კი დაინახა, დიდასთან ერთად!... როცა შეხვდა, ქალმა შენიშნა, რომ არ თუ გაოცებით, არ თუ შიშით, არ თუ აღტაცებით შემომხედა ჩემს დიდს და აგრეთვე გაოცებულს თვალეშიო. სწორედ ის ზღაპრული არსლან-ბეი არისო, ანუ იგივე ავთანდილიო... ესმამ შეშინებული თვალები ვერ მოაშორა არსლან-ბეის. ეს უკანასკნელიც სულ უცქეროდა, თვალს არ აშორებდა... როგორ! ეს გმირი, ეს ზღაპრული არსება ნუ თუ დიდას ეკუთვნისო?... ჰო ისიც გმირია, ისიც იმასთან ერთად დადის საფეკაცოდო. მე, ესმა-ხანუმ, რაღა ვარ? არაფერი, მამისგან განებივრებული გოგო! არსლან-ბეი მე ზედაც არ შემომხედავსო. ერთბაშად იგრძნო, რომ თვალებზე რალაც გადამეთარაო, გული მეთანაღრებაო... ველარ არჩევდა ტიფებს, რომლებიც წყალს დასტრიალებდნენ და საცოდავად ჰყიონდნენ. ვერც ზღვის გაშალაშინებულს ზედაპარსა ხედავდა, ველარც ფირუზის ცას.

— ესმა, სტირი? — გაუკვირდა და თანაც შეეშინდა დიდას: — რა იყო, რა გატირებს, გენაცვა?

ესმამ სახეზე ხელები მიიფარა და უარესად ამოუშვა ქვითინი. ცრემლები დაბა-ღუპით ჩამორეცხდა გრძელ და წვრილ თითებ-შუა.

VIII

ამის მეორე დღეს, რაც არსლან-ბეიმა და ქუჩუკ-ბეიმ ტრაპიზონის სერაქსირის მომხრობის შესახებ მოილაპარაკეს, რო-

მელიც ახლგაზდა ესმა-ხანუმის შემწეობით უნდა გადმოეგზობინათ, 1809 წლის მარიაპოლისთვის დამდევს ორი ყაზახ-რუსი მახლობელი სათიბიდან ყულევში ჰბრუნდებოდა. გზაში ერთი ცხენოსანი აფხაზი შეხვდათ, როგორც ეტყობოდა, ისიც ყულევში მიდიოდა.

— ეი, ყონალო! — დაუძახა ერთმა ყაზახ-რუსმა: — სად მიდიხარ?

— თავად ორბელიანთან, — უპასუხა აფხაზმა.

— ბიჭოს! საიდან მოდიხარ?

— ფოთიდან, ძმობილო.

— ვისიმე გამოგზავნილი ხარ, თუ შენთავად მოდიხარ?

— არსლან-ბეიმ ქალაქი გამომატანა და სიტყვივრადაც დამაბარა რამე.

— ვერ უყურებ! აბა წერილი მაჩვენე.

— წერილი თითონ თავადს უნდა ვუჩვენო, პირადად, ჩემის ხელით უნდა გადავსცე.

ყაზახრუსებმა ერთმანერთს გადახედეს. ცოტა განზე გადაუხვიეს და ჩურჩული დაიწყეს. — „იქნება, ჯაშუშია... და ამბის გასაგებად არის გამოგზავნილი“. — „მოდი, თვალევი ავუხვიოთ, რომ ვერაფერი დაინახოს აქაური“. — „ძალიან კარგი, — დაეთანხმა მეორე, — ხომ ხედავ, თავადთან მივდივარო. დაქერა არ შეიძლება“.

თათბირის შემდეგ მიუბრუნდნენ აფხაზს, რომელიც არხეინად უცდიდა მათს მობრუნებას.

— აი რა გითხრა, ყონალო, — უთხრა ერთმა, — ციხე ახლოს არის, თვალევი უნდა ავიხვიოთ, რომ ვერც ციხის ახლო და ვერც თვით ციხეში ვერაფერი დაინახო.

— შემხიხიეთ, — დაემორჩილა აფხაზი.

— მაშ მოიტა ყაბალახი.

აფხაზმა ყაბალახი მოიხსნა და რუსს გადასცა. რუსმაც თავზე მოახვია ყაბალახი, კარგად აუხვია თვალევი, მხოლოდ პირთან თავისუფალი ალაგი დაუტოვა სასუნთქავად.

სამივე ციხის გზას გაუდგნენ. ალაყაფის კარებთან ჯარის-კაცები მიწას ეზიდებოდნენ ჯებირისათვის.

წინ შემოხვდათ აფიცერი.

— ეს ვინ მოგიყვანიათ? — ჰკითხა ყაზახ-რუსებს.

— არ ამბობს, თქვენო კეთილშობილებავ: — თვითონ თავადი უნდა ვნახოვო, ფოთიდან არსლან-ბეიმ წერილი გამომატანაო.

აფიცერი წავიდა, თავადს მოახსენა და მაშინათვე დაბრუნდა.

აფხაზი თავადს ორბელიანთან შეიყვანეს. მისის ოთახის სარკმელები ზღვას გადაჰყურებდა. გენერალი ქალღმერთობით დაჯორგილ სამწერლო მაგიდას დაყრდომოდა ხელით.

— სად დაიჭირეთ? — ჰკითხა ყაზახ-რუსებს ორბელიანმა.

— ტყის პირას, თქვენო ბრწყინვალეებავ, აქვე, ციხის მახლობლად, — უპასუხეს ყაზახრუსებმა.

— გმადლობთ სიფრთხილისთვის... შემოხსენით ყაბალახი და თქვენ კი შეგიძლიათ წახვიდეთ.

ყაზახ-რუსები გვიდნენ. აფხაზი გაქვავებულსავით იდგა.

— შენ ვინა ხარ? — ჰკითხა ორბელიანმა.

— მე თუთშული ვარ, სოფელ ჭიჭის მცხოვრები, არსლან-ბეის გამზრდელი, — თამამად უპასუხა აფხაზმა.

— არსლან-ბეის აღმზრდელი? — ჰკითხა თავადმა.

— დიად, აღმზრდელი: ჩემი ცოლი აწოვებდა ძუძუს... არსლან-ბეი ჩვენი გაზრდილია.

ორბელიანმა იცოდა, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აფხაზეთში იმ ოჯახს და მთელს გვაროვნობას, სადაც ბატონიშვილები და თავადიშვილები იზრდებოდნენ. სამაგიეროდ, გაზრდილი მთელის გვაროვნობის მფარველად ითვლებოდა, გვაროვნობაც მზად იყო მისთვის თავი დაედო. იმაზე დიდი ფიცი აფხაზებში არ არის: „გაზდილი ნუ მომიკვდებოა“.

— ახლა სად არის არსლან-ბეი? — ჰკითხა ორბელიანმა.

— ფოთში, სტუმრად არის ქუჩუკ-ბეისთან.

— შენ რისთვის გამოგზავნა ჩემთან?

— წერილი გამომატანა და სიტყვიერადაც დამაბარა რამე.

— წერილი რა უყავი?

ეს აფხაზი თუთშული იყო, დიდას მამა. სატევრის წვერობე
ბეშმეთის სარჩული გაირღვია და იქიდან ოთხად გაკეცილი ქა-
ლალდის ნაჭერი ამოიღო.

— აი წერილიც, — უთხრა თუთშულმა და ებისტოლე გა-
დასცა.

ორბელიანმა გაშალა ქალალდი.

„არსლან-ბეი აფხაზეთისა გენერალს თავად ორბელიანს
მწვიდობას უცხადებს. ყოველს სიტყვას, რასაც ჩემი მამამძუძე
თუთშული მოგახსენებს, ენდე“, — წაიკითხა თავისთვის ორბე-
ლიანმა.

მხოლოდ საქმე ის იყო, რომ არსლან-ბეის ხელს არ იც-
ნობდა.

— ეს მისის ხელით არის ნაწერი? — ჰკითხა თავადმა

— თვითონ, თავის მარჯვენით დასწერა.

ორბელიანმა ტაში დაჰკრა. ტაშის ხმაზე ქართველი მი-
ლიციონერი შემოვიდა.

— ახლავე სეფერ-ალი-ბეი მომიხმე, — უბრძანა თავადმა.

ერთს წუთს შემდეგ აფხაზეთის მთავარი შემოვიდა. თუთ-
შული რომ დაინახა, საშინლად გაოცდა. აფხაზმა უმდაბლესი
სალამი მისცა და ხელი ჯერ გულზე და მერე პირზე დაიდო.

— ბატონიშვილო, ამ კაცს იცნობ? — ჰკითხა ორბელიანმა.

— მამისა და ძმის მკვლელის გამზრდელსაც თუ არ ვიც-
ნობ, მაშ ვის უნდა ვიცნობდე! — ზიზლით წამოიძახა სეფერ-
ბეიმ. — მარტო ტურას შეეძლო ტურას გაზრდა.

— შენს ძმას მოციქულად გამოუგზავნია ჩემთან, — უთხრა
ორბელიანმა.

— მამისმკვლელი ჩემი ძმა არ არის! — აღელვებით უთხრა
აფხაზეთის მთავარმა. — რა უნდა ჩემგან ამ არა-წმინდას, ღვთი-
სა და კაცის პირისაგან შეჩვენებულს?

— აი წერილსა მწერს, — უთხრა ორბელიანმა და სეფერ-
ბეის თუთშულის მოტანილი ქალალდი გადასცა. — ეს იმის ხელია,
თავადო?

სეფერ-ბეიმ ზიზლით გადახედა ქალალდს.

— ჰო, იმ ავაზაკისაა... ჩემის მამისა და ძმების სისხლით არის დაწერილი, — უთხრა ორბელიანს, როცა ქაღალდი უკანვე დაუბრუნა. — ნუ თუ უნდა დაუჯეროთ ერთის ტურის დაბარებულს ამბავს და მეორე ტურისაგან გაგონილს?

— ჯერ არ ვიცი, რას მეტყვის, — უბასუხა ორბელიანმა. — ყოველსავე შემთხვევაში, თქვენა ბრწყინვალეობავ, დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, რასაც არსლან-ბეის მოციქული მეტყვის, დაუყონებლივ თქვენ მოგახსენებთ ყველაფერს. მაპატიეთ, რომ შეგაწუხებთ და არსლან-ბეის ნაწერის შესამოწმებლად მოგიწვიეთ.

ორბელიანმა თავი დაუკრა, ახლა შეგიძლიათ წაბრძანდეთო. სეფერ-ბეიმაც თავი დაუკრა და ისე გავიდა, თუთშუღისათვის ზედაც არ შეუხედნია.

— რაო, რა დაგაბარა არსლან-ბეი? — ჰკითხა ორბელიანმა.

— მისმა ბრწყინვალეობამ, ჩემმა ვაზლიმ და მბრძანებელმა, არსლან-ბეი აფხაზეთისამ, მიბრძანა პირადად მოგახსენოთ მისი სიტყვები: — არსლან-ბეის ჰსურს რუსეთში დანაშაული აპატივოს. სამაგიეროდ ფოთის აღებაში გიშველითო.

— ფოთი! — გაუკვირდა ორბელიანს. — როგორ?

— არსლან-ბეი ახლა ფოთში ბრძანდება, ქუჩუკ-ბეის სტუმარი გახლავსთ, — განაგრძო თუთშუღმა. — ნებითა ალაჰისათა მას მომადლებული აქვს სიბრძნე სოლომონ მეფისა...

— იმერეთის მეფის სიბრძნე თუ? — გაიღიმა ორბელიანმა.

— არა, ებრაელთა მეფის სოლომონისა. ბრძენმა და ვეფხივით ძლიერმა არსლან-ბეიმ ქუჩუკ-ბეის მხაკვრობა შეატყო, და ამიტომ, გადასწყვიტა, სამაგიერო მიაგოს. არსლან-ბეიმ შეატყო, რომ ქუჩუკ-ბეი, ეს მოსისხლე მტერი რუსეთისა, ტრაპიზონის სერაქსირს შერიფ-ფაშას ჯარსა სთხოვს, ფოთში მომაშველეო. აქ უნდა შეუერთდეს ოსმალეთის ჯარსა და იმერეთის მეფეს სოლომონს, რომ მერე რუსები გარეკოს როგორც ყულევიდან, ისე გურიიდან, სამეკრელოდან და იმერეთიდან...

— აფხაზეთი არსლან-ბეის უნდა მისცეს, განა? — უნდოლიმილითა ჰკითხა ორბელიანმა.

— არა, თქვენო ბრწყინვალებავ, — უბასუხა თუთ შუღმა. — არსლან-ბეი თქვენსა და ძლიერის თეთრის მეფის მოწყალებასა გთხოვსთ.

— რატომ თვითონ არ მოვიდა და არა გვთხოვა შენდობა? — ჰკითხა ორბელიანმა.

— ჯერ სიცოცხლე არ მოჰბეზრებია.

— რაკი ვაპატივებთ, სიცოცხლეც შერჩება.

— არსლან-ბეის ციმბირისა ეშინიან: — საშინლად უყვარს თავის სამშობლოს მზე და მთები.

— მართლა ამადებინებს ფოთს? — ცოტახნის ფიქრის შემდეგ ჰკითხა ორბელიანმა.

— უეჭველად... შენდობის სამაგიეროდ... ჩვენ გჩვენებთ, სადაა სუსტი ადგილები ქუჩუკ-ბეის ციხისა.

— ჯარი რამდენი ჰყავს შიგა?

— სულ ოთხასი კაცია.

— ციხის ზარბაზნები?

— ოც-და-თუთხმეტი.

თავადს ორბელიანს არა სჯეროდა არსლან-ბეის გულწრფელობა. დიდი მიზეზი რამ უნდა იყოს, რომ ამ პატივისმოყვარე შეუბრალებელმა ადამიანმა ხელი აიღოს მთელ თავის წარსულზე და ცოცხლივ დაიმარხოს თავიო. ასეთი როდი იყო ეს კაცი: — მთელი აღმოსავლეთის დესპოტობა მასში იყო განხორციელებული. იმდენი სისხლი დაღვარა, მამისა და ძმების უსულო გვამები ფეხით გადათელა მხოლოდ იმისთვის, რომ სხვაზე მაღლა დამჯდარიყო, ნათესაობა, მეგობრობა, სიყვარული, პატიოსნება — ყველაფერი სატყვერის წვერზედა ჰქონდა დაკიდული. კაცის მოკვლა, უსინიდისოდ მოტყუილება ვინაღმე, ურცხვად და აშკარად ცრუობა — ეს დესპოტს ვაჟკაცობად მიაჩნია. ასეთი იყო არსლან-ბეიცა. მამა და ძმები ასე მხეცურად მამ რისთვის მოჰკლა? ნუ თუ იმისთვის, რომ მერე სინანული გამოეცხადებინა, შემცდარი ვიყავიო?

„აკ რალაც ახალი მზაკვრობაა, — ჰფიქრობდა ორბელიანი. — მხოლოდ საქმე ის არის, რა უნდა, რასა ჰფიქრობს?“

— არა, არც შენი მჯერა და აღარც არსლან-ბეისა, უთხრა ბოლოს ორბელიანმა და თუთშულს ჩაცივებით დაუწყო ყურება.

აფხაზი ყოყმობდა. თუ ნამდვილი მიზეზი არ გავამჟღავნებ არსლან-ბეის ასეთის დაუჯერებელის სურვილისა, არავინ მერწმუნებაო. მაგრამ როგორ-ღა გავამჟღავნოვო? როცა ყულევეში გზავნიდა თუთშულს, არსლან-ბეიმ უთხრა, თუ ძალიან არ გაგიჭირდეს, ჩემი საიდუმლო არავის უთხრაო. მაგრამ დადგა კია ეს გაჭირების წამი? ბეშმეთის სარჩული უნდა ვაჩვენო, თუ არაო?

— თქვენი არაფერი მჯერა, — განიმეორა ორბელიანმა. აფხაზმა თავლები გააბრიალა. მეტი გზა არ არის, „ბეშმეთის სარჩული“ უნდა ვუჩვენოვო. ხოლო როცა ორბელიანთან გზავნიდა, არსლან-ბეიმ უთხრა:

— „თუ ურუსი ისე დაარწმუნე, რომ ბეშმეთის სარჩულის ჩვენება არ დაგჭირდა, — ჩემთვის მამაზე მეტი იქნებოდა; თუ მანამდე ვერ დააჯერე, სანამ ბეშმეთის სარჩულს არ აჩვენებ, — მხოლოდ უმცროსი ძმა-ღა იქნები ჩემიო“...

მეტი რა გზა იყო, თავის მბრძანებლის უმცროს ძმობას უნდა დასჯერებულიყო... თუთშულმა გადასწყვიტა, რაც იქნება, იქნება...

— მაშ იცოდეთ, თავადო, — უთხრა ბოლოს თუთშულმა: — მე არ გიჩვენე ის, რაც არსლან-ბეის ღრმადა აქვს დამალული... მე არ გადმოგიბრუნე მისის გულის სარჩული, — შენც იმიტომ არ გვიჯერებ არც მე და არც იმას... არსლან-ბეის მძიმედ აქვს დაკოდილი გული. ამ ჭრილობის მორჩენა მარტო ქუჩუკ-ბეის ქალს, მშვენიერს ესმა-ხანუმს შეუძლია. ხოლო ქუჩუკ-ბეის გადაწყვეტილი აქვს თავისი ქალი ტრაპიზონის სერაქსირს, მოხუც შერიფ-ფაშას, უნდა მისცეს ცოლად. მხოლოდ მაშინ მოვა შერიფ-ფაშა თავისის ჯარით ფოთში რუსებთან საომრად და თავისის მშვენიერის ესმა-ხანუმის წასაყვანად. ჩემი ბატონი არსლან-ბეი კი ამბობს: — „ესმა-ხანუმისთვის რუსებს სოხუმსაც მივსცემ, აფხაზეთსაც, — ესმა-ხანუმისთვის ჩემს სულს

მივსცემ და მაჰმადის სამოთხესაცაო“. —აი, თავადო, ჩემის ბატონის გული გადახიშალეთ: მისი ბედი ბეწვზედა ჰკილია. უშველე რამე ჩემს ბატონს. თავის ესმა ხანუმს მთებში წაიყვანს; „იქ, —მითხრა არსლან-ბეიმ, —სადმე ღარიბულს ქოხში ვიცხოვრებთ და ეს ქოხი ჩვენთვის მაჰმადის სამოთხე იქნებაო“.

თავადი ორბელიანი ახლა კი დარწმუნდა, რომ რომ არსლან-ბეი არ თვალთმაქცობდა. იცოდა, აღმოსავლეთის კაცს რა მღვწნებარე ვნებათა-ღელვა აქვს. როცა უნდა თავისის გრძობის საგანს დაეპატრონოს, აღმოსავლეთის შვილი დასთმობს ტახტსაც, სიცოცხლესაც. სიცოცხელე რად უნდა? —ერთი სატევრის მოქნევა — და სიცოცხლეც მშვიდობით! აკი მოჰკლა მამა და ძმები პატივ-მოყვარეობისთვის, ხოლო ეს ვნებათა-ღელვა არსლან-ბეისა — პატივ-მოყვარეობაზე ძლიერიაო.

მამა და ძმები
(გაგრძელება იქნება)
დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის

დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის

დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის

დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის
დავით აღმაშენებლის

—მე პინტი, რეფერა, რა—, როცა მტრის მიხედნის შე
 —მე, ათვიც, ათვიც, იტან იპის, როცა მტრის მიხედნის შე
 :მხედნიც იწინის მხედნიც მხედნიც მხედნიც მხედნიც მხედნიც
 გოდციც იწინის მხედნიც მხედნიც მხედნიც მხედნიც მხედნიც

მეორე პარაგრაფი

—როცა მტრის მიხედნის შე
 —მე, ათვიც, ათვიც, იტან იპის, როცა მტრის მიხედნის შე
 :მხედნიც იწინის მხედნიც მხედნიც მხედნიც მხედნიც მხედნიც

ერთხელ წმიდა მამა მარტენ
 ტყუილ სიყვარულს;
 დილა იყო შემადგომის,
 სუსხვდა და ქარი ქვრდა.

თავი მოჭრა შიშველ გლახს
 ქვაზე მჯდომის გზისა სწორად;
 მსწრაფლ მოიხსნა თვის ნაბადი
 და გაჭკუთა იგი ორად:

ნახევარი გლახას, მისცა,
 ნახევარი თვით მოიფარა;
 არ შეუდრკა ქარ-სიციფეს,
 გზას გაუღვა ისევ წუნარა.

სატანამ რომ დაინახა,
 გატანწერა და იღრიალა:
 «თუ ეს წმიდანს არ ვანანო,
 შერცხვეს ჩემი გრძნების ძალა!»

ქარი უფრო გაახელა,
 ეველა არსს დღე გაუმწარა;
 ასწვლავანი ბრკე მუხები
 ძირიანად ამოყარა.

მარტენი კი ისევ ღოცვით
 გზას ჰკეტავს უღვეველსა;
 ვით გასტყნავს ქარის შოთოვა
 წმიდანის გულს უძღვეველსა?

მაშინ მხურს მავნე სულმა
 ქართან სეტყვაც მოუვლინა
 და ნახევრად შიშველ-ტიტველს
 შიგ თავ-პირში დაუშინა.

მარტენი კი მხოლოდ სწუხდა:
 «გაგვირისხდა რაზე ცაო,
 ნეტავი ეს ჩემი ქუდიც
 იმ საწყლისთვის მიმეტაცა!»

«დახე რეგვენს, — სთქვა სატანამ, —
 არად უჩანს ჩემი წვეწა,
 დავანანებო თავის ნაბადს!.....»
 და ქარ-ბუქი ააყენა.

წმიდანი კი კვლავ წინ მიდის
 ღოცვითა და ვედრებითა;
 «რად არ მივეც მთლად ნაბადი!» —
 გულს იწყალებს უვედრებითა.

«ცხენს მოუკლავ, — სთქვა სატანამ, —
 დავუყენებო თვალს და უურსო;
 ძალს მოვკვრი და აღარც მაშინ
 დაინახებს მოსახურსო?!»

გაყინული ფრინველებით
 არე-მარე მოიფინა;

წყვეა-კრულვით ეგებებოდნენ ყველგან. წყვეა-კრულვით აცილებდნენ, წყვეა-კრულვით ჩაუშვეს საფლავშიაც მისი კუბოა. მრავალი ცრემლი დაიღვარა მისი მიზეზით. მრავალი მწუხარებისა და ტანჯვის მიზეზი იყო. მრავალი ბოროტება ჩაიდინა, მაგრამ სიკვდილს თითქო არაფერი არ შეუნიშნავსო. იბრალებდა და მისივე ხელით მისდავე სასიამოვნოდ სხვებს უსპობდა სიცოცხლეს. კარგად გაატარა თავისი სიცოცხლე და ეხლა კი აქ, ყრმის გვერდით, იგივე დღე აღდგია, რაც მას, არც მეტი და არც ნაკლები.

ერთად ასაფლავიან იგინიც, რომელნიც ფიცს აძლევდნენ ერთმანერთს შეუფერხებლად შეენახათ აღთქმა. ცოლ-ქმარი არიან. სხვა-და-სხვა დროს ჩამოსახლებულან აქა. ქმარმა უწინ მოხუკა საუკუნოდ თვალები. ცოლს ერთს წუთსაც არ დაჰკარგვია ხსოვნა ძვირფასის მეუღლისა და უკანასკნელს წუთებში ისევ ისე უყვარდა, როგორც მათი შეხვედრის პირველ დღეს. მიწიერი კავშირი ეხლა საუკუნო კავშირად გარდაჰქმნეს. ერთ დროს ხომ მიანც ეფიცებოდნენ ერომანერთს მარადის უკუნი-სამდე გვეყვარება ერთმანეთითო. ეხლა ველარავითარი ძალი ვერ შემუსრავს ამ კავშირს. სიყვარულსაც თითქო აქ შეუფარებიაო თავი, მათი საუკუნო განსასვენებელის გვერდით.

მერე რა მყუდრო და მშვიდი აღვილია აქ, ამ ვარდის ჩრდილს ქვეშ. ვარდი თავის სურნელებას უგზავნის მათ და მუდმივი მომღერალი სიყვარულისა, აქვე ვარდის შტოებზედ შეხიზნულა და უსტვენს თავისს სიმღერას. რა მომნიბვლელია იგი სიმღერა რა საუცხოველ ხმაა ეს ხმა, რომელიც ისმის ვარდის ბუჩქებიდან, უსტვენს, უგალობს, უმღერის ბედნიერებასა და სიყვარულს... სულ მღერის, სულ გალობს.

მაგრამ—ოჰ, უწყალო ბედო, აქაც, როგორც ყველგან, ამათ შესახებაც, როგორც სხვების შესახებ კბილებს აღრქენ და ბოროტად ხარხარებ....

ნაზ-გრძნობიერ მოყვარულთა გვერდით ამოუყენე იგინი, რომელნიც ღირსნი არ არიან... ცივი მარმარილო გვამცნებს, რომ მის ქვეშე თავშესაფარი მოუძებნია ორს... ამათაც ცოლ-

ქმარს ეძახდნენ, ერთად ცხოვრებდნენ და ერთად ჩავიდნენ საუკუნო საცხოვრებელში. აწ აღარ დაშორდებიან ერთმანერთს, თითქო მათი კავშირიც ისეთივე მჭიდრო ყოფილიყოს, როგორც მათ გვერდით მდებარეთა... სოფელი კი ამბობდა... ამბობდა, რომ ცოლს სხვა უყვარდა, რომ აღკრძალული აღერსი უფრო ტკბილად და სანეტაროდ მიაჩნდა—ამბობდნენ, რომ ქმარს ღალატობდაო... ქმარი კი... საფლავამდის ერთგული იყო, საფლავშიაც კი მის ერთგულებას ელტვოდა.

იქით... ცოტა მოშორებით განისვენებს იგი, ვინც თავს აბეზრებდა სტუმრობით ამ ოჯახს, ვინც სხვისი ბედნიერება დაამზო, თვით კი ვერ მოიპოვა ეს ბედნიერება, ვინც დაწაწალებდა მარტოკა, უსახლკარო და უცოლშვილო. მარტოდ ჩავიდა იგი იმ საფლავის ცივი ლოდის ქვეშ.

ეს სულ ახალი საფლავი ვილასია. ჯერ კიდევ ქვით არ შემკიათ იგი. მხოლოდ სველი მიწა გვაჩვენებს, რომ აქაც განისვენებს ვილაც.

ვინ არის ასე განმარტოვებულად რომ ასაფლავია? იქნება ასე მარტო იყო იგი წუთის-სოფლის ცხოვრებაშიაც. ანა და შეიძლება მხიარულისა და მოკეიფის მრავალ-რიცხვიანის ოჯახის წევრი იყო და შეიძლება მის დაკარგვას მწარედ დასტიროდნენ. არა! არავისთვის დაუძახნია არც „ღედა“, არც „მამა“, არ გამოუცდია ტკბილი ცხოვრება, მშობლიური კერა. ადრე დაობლდა და ობლობის ბეჭედი ღრმად დასჩნეოდა ფართო შუბლზედ. მოწიფული ვაჟ-კაცი იყო, როცა სიკვდილის მსახვრალი ხელი შეეხო. ჭეპკობდა გონიერების შემწეობით ადამიანთა ხსოვნაში უკვდავებას მოიპოვებდა. დიდებასა და სახელს ელტვოდა მისი ძლიერი და სალი გონება... ხოლო კანონი ბუნებისა უღმობელია... ეს კანონი თხოულობდა მოსპობას სიცოცხლისას, რომელიც დიდ იმედებს იძლეოდა... განქრა, მოისპო კაცი... დღეს მიწაშია ჩამარხული. მასთან ერთად დამიწდა მხნეობით აღსავსე მისი სურვილი და ყოველივე, რასაც შეეძლო მოეხეჭა მისთვის სახელი... გრილს მიწაშია და-

ფლული ყოველივე, ველარავეითარს სამსახურს ვერ გაუწევს მას ვერაფერი.

მრავალი საფლავია აქა, მრავალი... ბევრი ხალხი გადმოსახლდა აქა... ყოველგვარი ადამიანი აქა... შეხე, აი, აგერ, პაწია საფლავი... ვინ არის ნეტა შიგა?... საცოდავო, შენ არ გამოგიცდია არც ერთი გრძნობა კაცის სულის აღმაშფოთებელი; საშინელი ტანჯვა მიაცენე შენი დედის გულს. მიძიმედ დასჭერი... ამ ქრილობას ვერ განჭკურნებს ველარც საუკეთესო მკურნალი გულისა—დრო...

ყოველ დღე მოდიოდა აქ ის უბედური ძვირფასის ყრმის სანახავად, რომელიც უდროოდ მოჭვლიჯა ძუძუდან უღმობელმა სიკვდილმა. და ევედრებოდა ზეცის ძალს, მოაშოროს ამ წუთისოფელს, სამეუფოს ტირილისა და მწუხარებისას.

მრავალი საფლავია აქა, მრავალი... მრავალი ხალხი გადმოსახლდა აქა. ყოველ მათგანს უგალობეს: „საუკუნოდ იყავნ ხსენება და კურთხევა მისიო.“ ყოველ მათგანს დასცემია ცრემლი. მათი ხსენება კი აღარავის დარჩენია, ცრემლებიც ხომ კაი ხანია შეაშრათ ისე, როგორც დილის ნამი...

მაგრამ ეჭ, რავდენი სურვილი, რავდენი ლტოლვა, რავდენი სიტკბოებით აღსავსე ოცნება ჩამარხულა ამ გრილს მიწაში... ერთს მოყვასისა და კეთილის სიყვარულის ცეცხლი სწვავდა, მეორე მზად იყო მთელი ქვეყანა მტვრად ექცია, ოღონდ კი თავისი ქვენა გრძნობები დაეკმაყოფილებინა. ყოველ გრძნობას ადამიანისას, რომელიც აღელვებს და აშფოთებს წუთისოფელს, მოუპოვებია აქ თავშესაფარი. ყოველნაირი გრძნობა მოთავსებულა აქ, ამ ვიწრო ადგილში...

გარეშემო კი დუმილია... არაფერი არ უშლის ხელს საფლავთა მყუდროებას... მხოლოდ კრიჭინა კრიჭინებს მალალ ბალახში და ამით არღვევს დიადის საიდუმლოებით მოცულს მდუმარებას.

კაცა აბაშაძე

— ან მამ კანცელირ, დეონოპოსეგგ როგორც...
ესი ძნეულობითკმენ იმუღამგე დინეშ მიღეს — მთიარა 42 ანთიე

იწესიანდელად ღირს პირდაპირად პრობლემათა და რეკონსტრუქციის იდეალურად ირრეალობისათვის მისი იტრედასტრუქციის

-ონიდან იმდენად იმდენად ...იოფინდობს, ესე იგი იოფინდობს იოფინდობს
რეტრად, იმდენად იმდენად ...ესე იმდენად იმდენად იმდენად ...ესე იმდენად
რეტრად, იმდენად იმდენად ...ესე იმდენად იმდენად იმდენად ...ესე იმდენად

მ ლ მ ხ ი - კ ა მ ხ ი ს ი ს ტ მ რ ი ა

-ძველი თვისება, აქედან იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად

სამშრომლო განსაცდელი

პირდაპირად იმდენად იმდენად 1792 იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად

ნაწილი მორა

-ონიდან იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად

გრემან-შატრანისა

-ძველი თვისება, აქედან იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად იმდენად

უნდა მოგახსენოთ, რომ ძალიან ბევრნი ჩაეწერნენ თავიანთ სურვილით ჯარში და ჰირდაპირ სამძღვრისკენ გაემგზავრნენ; სულ ნასწავლი, სამსახურში მყოფი ყმაწვილი ბიჭები იყვნენ, სხვათა შორის როტენბურგი, ლევინგერი, დიუბლენი და სხვა. უმეტესი ნაწილი, იქვე დარჩა ბრძოლის ველზე და ვინც გადაარჩა, წარჩინებულ მხედართ-მთავრად ირიცხებოდნენ შემდეგში და ძალიანაც ასახელეს სამშობლო. ვისაც ჯარში წასვლა უნდოდა, სამამასახლისოში უნდა გამოეცხადებინა; სამგზავროდ და ტანისამოსისთვის ცოტა რამ ფულს მიიღებდა და ერთ-ერთ ჯარისკენ გაემგზავრებოდა. თუ განსოვთ, რომ შამხოს ჯარი მობეგში იდგა, ლაფაიეტისა მეცში და ლიუკნერისა იქვე ჩვენს ახლო ბიშისა და ბელფორის შუა. სიმღერით და სიცილით გავაცილებდით ხოლმე მიმავალთ და გულში კი გვეშინოდა:

— თავისუფლების ბურჯნი ესენი არიან და ესენიც რომ ავსტრიელებმა ამოგვიხოცონ, ვილას გამოვიყვანთ ამათ სამაგიეროდ?

წარმოიდგინეთ, როგორ გვეწყინებოდა, როდესაც ხმა გავარდა 29 აპრილს, — თავის ნებით გასულნი ავსტრიელებს ისე

*) „მოამბე“, № X, 1897 წ.

გამოჰქცევიან, რომ იარალი არც კი უხმარიათ და იმათ კიდევ თან დასდევნიბიან ომში დაბერებული ჯარის-კაცებიო. იმის-თანა უცნაური და ძნელი დასაჯერებელი იყო ეს ამბავი, რომ ყველანი იძახდნენ, ეგ კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე ბერების მოგონილიაო!

ჩვენდა საუბედუროდ, იმ საღამოს პარიზიდან მოსულმა ფოსტამ ყოველი იმედი გაგვიცრუვა: ვალანსიენიდან სამ რაზმად წასულნი ყვნენ ჩვენი ჯარები, რომ ერთი ფლერუსში ჩასულიყო და იქაურ პატრიოტებს შეერთებოდა, მეორე ტურნეიში და მესამე მონსში. მაგრამ გენერალ როშამბოს, რომელსაც ის იყო მეფემ მარშლობა უბოძა, ავსტრიელი გენერალისთვის ჩუმად წერილი გაეგზავნა, შენზედ მოვდივარ, მზად იყავიო; ჩვენი ჯარები დაიმედებულები მიდიოდნენ, მტერს მოულოდნელად მიეუცვივდებოდა და დავიმორჩილებთო და მტერს კი ლამაზად გაემპარებინა გზები, ზარბაზნები დაელაგებინა, რიცხვითაც ერთი-სამად უმრავლესი ყოფილიყო, ვიდრე ჩვენი ჯარები და დიდი ძალი ცხენოსანი ჯარი ჰყოლოდა.

ამას თვით როშამბო სწერს თავის დღიურში, 20 აპრილს. რესპუბლიკის მასახელებელს გენერლებს—ბონაპარტს, ჰოშს, მასკენას, კლებერს და სხვ. რომ წინადავე შეეთვალათ მტრისთვის, მოვდივართო, არა მგონი გამარჯვებული ყოფილიყვნენ როდისმე.

იმავე გაზეთებში ეწერა, რაკი ნახეს ჩვენმა ჯარებმა, რომ ავსტრიელები ასე მომზადებულნი და ჩასაფრებულნი დაუხვდნენ, უკან გამობრუნდნენ და ყვიროდნენ:

— გვიღალატეს! გაგვიიდესო!

და მართო ჯარის-კაცები კი არა, ქვეყანა იმას ვაიძახოდა, გვიღალატესო. მართლაც და ჯარში იმდენი დიდებული გვარიშვილნი იყვნენ სულ უმფროსებად და წინამძღოლებად, რომ საკვირველიც იქნებოდა, რომ არ ეღალატნათ. კლუბებში ლალატხედ-ლა ლაპარაკობდნენ. 1792 წ. 3 მაისის „მომბეში“ ეწერა:

„კორდელიერების კლუბისაგან წარმოგზავნილნი შევიდნენ დარბაზში და კანონმდებელ კრებას მოახსენეს; საფრანგეთს სამასი კაცი უკვე მოაკლდა; სამასმავე თავი შესწირა სამშობლოს, როგორც თერმოპილესში სამასმა სპარტელმა. საზოგადოებრივი აზრი მათს სიკვდილს დალატს აბრალებს.

სიტყვა გააწყვეტინეს. ასი კაცი ერთად უყვიროდა:

— გარეკეთ! გარეკეთ ეგ უსინიდიონი!

ისეთი ღრიალი ასტეხეს, რომ კორდელიერების წარმომადგენლები იძულებულნი გახადეს ხმა ამოუღებლად უკან გაბრუნებულიყვნენ. რამდენიმე „მთიულმაც“ ითხოვა სიტყვა, მაგრამ კრებამ არც იმათ მოუსმინა და მორიგი საქმეების განხილვას შეუდგა“.

კანონმდებელი საერო კრების უმეტესი ნაწილი ხმოსანთაგან, ესე იგი შემძლებელთაგან იყო ამორჩეული და თანასწორობას უარს ჰყოფდა; ამ უმეტესობას ღმერთით სწამდა ბატონი მარკიზი დე-ლაფაიეტი და ლაფაიეტს კი ინგლისის მიხედვით საფრანგეთის გამგედ ორი კრებული ნებადა: ერთში დიდებულნი და ეპისკოპოზნი უნდა ბრძანებულიყვნენ და მეორეში ხალხის წარმომადგენლნი. ხალხის წარმომადგენელთა რომ დიდებულთათვის საზარალო ან უსიამოვნო დაედგინათ რამე, დიდებულთა კრებას უფლება უნდა ჰქონოდა თავის უთანხმოება გამოეცხადებინა და დადგენილების აღსრულება შეეყენებინა. ეს ხომ საერო კრებისგან უკვე გაუქმებული სამივე წოდების აღდგენა იქნებოდა! ჩვენ და საბედნიეროდ, მეფე ლუი XVI და დედოფალი მარიამ-ანტუანეტა იჭვის თვალთ უყურებდნენ ლაფაიეტს.

საცა გაიხედავდით, ყველგან დალატმა იჩინა თავი: ვანდეში, ბრეტანში, სამძღვრებზედ, და თვით საერო კრებაშიაც კი. ყველა მაწანწალა კონსტიტუციის გაუქმებას გაიძახოდა, მეფის მომხრე მღვდლები ხალხს ღვთის რისხვით და სულიერი წაწყმედით ემუქრებოდნენ, გახიზნულნი ჩვენს მილიციას „მეჯღანეების ჯარს“ ეძახდნენ და სწორედ ამ დროს, — ორი კვირა არ გასულა მას შემდეგ, რაც გენერალი როშამბო ისე სამარცხვინოდ

დამარცხდა, —სწორედ ამ დროს 10 მაისს, მოვიდა ამბავი, რომ წუხელ ლამის 11 საათზედ საქსის რაზმი მტერს მიუდგაო. ეს ის ცხენოსანი რაზმი იყო, რომელმაც ფალსბურგში გავლის დროს იმოღვინი უიარალო ჯარის კაცები ამოხოცა მარტო იმიტომ, რომ იმათ ერთი ცხენოსანი შეაყენეს და უთხრეს: დაიყვირე, თავისუფალს ერს გაუმარჯოსო! დიდად დაუმაღლა მაშინ მეფემ ამ ცხენოსანთ ერის ერთგულთა ხოცვა. დღეს კი მთელი ეს რაზმი მტერს მისდგომოდა და ამ ლალატის ჯილდოდ ყოველ მათგანს ექვსი მანეთი ფული მიეღო. იმავე დღეს სენტავოლში მდგომი რაზმიც აბარგებუდიყო და, ვითომ სასიეროდ მივდივართო, სამძღვარს გადასულიყო თავისი ბარგით და ცხენებით და მტერს მისდგომოდა. ჩემი ძმა ნიკოლოზი ამ რაზმში იყო.

აი რით გვებრძოდნენ ჩვენი პატიოსანი მოწინააღმდეგენი: ჩრდილოეთში გენერალი გვალატობდა, დასავლეთისკენ ჯარები და ჩვენს უკან კიდევ—ვანდემში და ბრეტონში—ხალხი.

დიდი ხანია მე ამეგებს მოველოდი. დიად, მას აქეთ, რაც ჩემს ძმას ნიკოლოზს შეეხვდი, მას აქეთ, რაც ნანსში ხალხის ქლექა ვნახე, დავრწმუნდი, რომ გაუნათლებელ მხეც ჯარის-კაცს, რომელსაც თავისი უმფროსის ღიმილი მთელს ქვეყანას ურჩევნია და ერთი უბრალო ჯვარი სულის ცხონებას, სასახელოდაც ექნება სწორედ იმ ხალხზედ იხმაროს იარაღი, რომელმაც იგი გამოზარდა და ახლაც პურს აქმევს. მამა-ჩემს არას ეუბნებოდი ჩემი ფიქრებისას და ძალიან ცუდსაც ვშვრებოდი, რადგან წინაღვე რომ აზრადაც არის მოსვლოდა თავისი ნიკოს გაპარვა, ეხლა ისე ძალიან აღარ შესწუხდებოდა. სოფელში ეს-ლა ჰქონდათ სალაპარაკოდ; ისე აღელვებული ხშირად არ მინახავს მე ხალხი. შეიძლებოდა ჩვენსაც შემოსულიყო ვინმე მეზობელი და მეზობლური ჯიბრით ისიც წამოეყვებინა მამი-ჩემისთვის, რომ შენი შვილი სამშობლოს მოლალატეაო.

მაშინვე მივანებე საქმეს თავი და თითქმის ჩაუტყმელი გავეშურე შინისკენ, რომ რაც შეიძლებოდა ფთხილად შევეტყობინებინა ჩვენებისთვის ეს უბედურება. მამა-ჩემი გარედა

მუშაობდა ჩვენს კარებთან და დამინახა თუ არა, ტკბილად შემომცინა. იმის დანახვა და ჩემი აღელვება ერთი იყო; ისე ავირიე, რომ აღარ ვიცოდი, რას ჩავდიოდი. სიფთხილევ დაშავიწყდა, წინაღვე მოფიქრებული სიტყვებიც და, რაკი მამა-ჩემს დავუახლოვდი, შევეტირე:

— რა ცუდი ამბავი მომაქვს, რომ იცოდე, მამა-ჩემო! ჩვენი ნიკოლოზი მტერს მისდგომია!

ნეტავი ღმერთი გამწყრომოდა და ზმა არ ამომელო: ერთი კი შეჰყვირა საწყალმა მოხუცებულმა, საზარლად შეჰყვირა, თითქო ადამიანი კი არა, სხვა რაღაც ღრიალებსო, და იქვე დაეშვა გულწასული. დღეს კარგა ხნის კაცი ვარ, მაგრამ ეხლაც ყურში მიდგას ის ყვირილი; საშინელი რამ იყო, საშინელი და ეხლაც ფერი მეცვლება ხოლმე, იმ დღეს რომ მოვიგონებ.

მეც კი ველარ ვიდექი ფეხზედ; იქვე კედელს მივყუდებოდი, მეზობლები რომ არ მომშველებოდნენ მეც იქვე წავიქცევოდი.

შინიდან დედა-ჩემი გამოვიდა ყვირილით: რა ამბავია? რა მოხდა?

რუეროს უკვე აეწია მამა-ჩემი და შინისკენ მიჰყავდა ჯერ ისევ გულ-წასული. პასუხიც იმან მისცა:

— რა მოხდა და ლამის მშობელი მამა ინაცვალოს თქვენმა ნიკომ! გაპარულა და მტერს მისდგომია.

მამა-ჩემი თავის ლოგინზედ დავასვენეთ. მეც ფეხთით მივუჯექი და იმისთანა კანკალმა ამიტანა, რომ გაციებულსაც არ მიძაგძაგნია ისე. თან მწარედ ვტიროდი.

მაგრამ უბედურებასაც ჰქონია თავისი სიკეთე. მანამ უბედურება არ ეწვევა, ძნელია დარწმუნებითა სთქვას კაცმა—მეგობრები მყავსო. უბედურებაში კი ყველა ერთად გამოჩნდება ხოლმე. იმისთანა სანუგეშო არა არის—რა, პატიოსანი კაცისთვის როგორადაც გრძნობა, რომ უბედურებაში მყოფს ერთობ თანაუგრძნობენ ნაცნობი და უცნობი, ნათესავი და უცხო. მთელი სოფელი შეიძრა; ქალი და კაცი, თვალცრემლიანნი მო-

ლიოდენ მამი-ჩემის სანახავად; ჩვენი პატარა ქონისთვის იყო ხალხით, მაგრამ ისე იყვნენ ყველანი გაჩუმებულინი, ისე იყვნენ სულ განაბულინი, თითქო სახლში ცხედარიაო. მარტო მოხუცებულინი ვაბედავდნენ ხალხში და თავის ქნევით იტყოდნენ:

— ეჰ, საწყალი ბასტიენი! მოდი შენა და დღეის შემდეგ შვილი ინატრე! აჰა, შვალისაგან არ არის მკვდარი ეს უბედური!

— მე კი ვიჯექი და ვუსაყვედურებდი ჩემს თავს; კარგად ვხედავდი, რომ სხვა, ვინც უნდა ყოფილიყო, უფრო ფრთხილად და დარიღებით იტყოდა მამა-ჩემს ამ ამბავს, ვიდრე მე.

— ცოტა ხანს უკან ნათლია-ჩემიც შემოვიდა. გარედან ვეშე-მომესმა იმისი ხმა: — „ეჰ, ჩემო საბრალო ბასტიენ, ჩემო ძველო მეგობარო!... და მეც — თავში წავიშინე და კეკიანი დავიწყე, მამა-ჩემი მე მოვკალ-ქეთქი. ამას იმიტომ მოვახსენებთ, რომ სასახელოდ მიმაჩნია მამა-ჩემის პატიოსნება. ის რომ მართლა პატიოსანი კაცი არ ყოფილიყო, არც ისე დანადგობდა ყველას. ხომ ისეთი ღირსი-ლატაკი იყო და იმ დღეს ცხადად გამოჩნდა, რომ ეს უფრო უყვარდა ჩვენს სოფელს, ვიდრე ბევრი სხვა უფრო შემძლებლები. ბევრს სიმიდლის გამო სცემენ პატივს; ჩვენგან კი რის იმედი უნდა ჰქონოდათ? უმეტესი ნაწილი იმ ხალხისა, რომელნიც მამი-ჩემის სანახავად მოდიოდნენ, ერთი ასად უფრო მდიდრები იყვნენ, ვიდრე ჩვენ. არ ეს იყო სანუგეშო და, კიდევ მოვახსენებთ, მე თავი მოაწონს, რომ ასეთი ცველისაგან პატივცემული და საყვარელი მამა მყავდა.“

— როგორც იყო, მოვასულიერეთ საწყალი მამა-ჩემი, მარგალიტას ვაგეო თუ არა ჩვენი უბედურება, მაშინვე გამოეგზავნა ექიმი შტეინბრენერი და ისე კარვად უწამლა, რომ სიკვდილს გადაარჩინა. მოსულიერდა, მაგრამ სულ იმასა ჩიოდა, გვერდი მტკივარო; ის უნთქვა უძნელებოდა. მის სანახავად მოსულებს უცინოდა და იმედიანად ეუბნებოდა: — „გაეგ გეტხენ სან ცხელს ემე — არა მიშავს-რა, ემადლობთ! სიცილი, კიოცუქი თენაუნ — დედა-ჩემი კი იჯდა გაჯავრებული და ეტყობოდა, ძალიან ეჯავრებოდა იმოდენი ხალხის თანაგრძნობა, რომ შესძლებო-

და, სახლიდან გარეკავდა ყველას; ხალხის თანაგრძნობა ნიკოლოზის დაწყველა იყო და დედა-ჩემი კი ნიკოლოზისკენ იყო და იმის აზრს აჰყვებოდა.

დედა-ჩემი ჯერ ისე იყო, თითქო საიმიწო არა მომხდარა-რაო; მაგრამ როდესაც ერთმა ჩვენმა მეზობელმა მირალმა უთხრა, თქვენს ნიკოლოზს თავის დღეში აღარ შეეძლება საფრანგეთში დაბრუნება, რადგან, თუ დაბრუნდა, დაიჭერენ, სამხედრო სასჯელში მისცემენ და დახვრეტამენო, მაშინ კი შეიგნო, რა უბედურება გვწვევოდა და ფერი ეცვალა. მირალი ძველი ჯარისკაცი იყო და სამხედრო კანონები კარგად იცოდა. იქნება სცდებოდესო, დედამ ნათლია-ჩემსა ჰკითხა, განა ეს მართალია? და რაკი იმისგანაც იგივე პასუხი მიიღო, — საფრანგეთი მორალა-ტეებს ტყვიით უხვდება და დაუსჯელი ბრავინ გადარჩებაო, — თავი ველარ შეიმაგრა, ცრემლი წასკდა და გარედ გავარდა სატირლად.

რამდენიმე დღის შემდეგ მამამ მუშაობაც შესძლო, მაგრამ ხელი სულ მარცხენა გვერდზე ეჭირა, თითქო გული მისდისო. ერთხელ მარტონი ვიყავით და ვკითხე:

— ხომ არა გტკივა-რა, მამა, რომ ავრე ძნელადა სუნთქავ?

აქეთ-იქით მიხედა, ხომ არავინ არისო, და მითხრა:

— ჰო, შეილო, ისე მაწუხებს მარცხენა ძუძუს თავი, თითქო ხანჯალი დამცესო.

მოიგონა ნიკოლოზის წერილი; ჯერ ძალა დაატანა თავის თავს და სიცილი დაიწყო, მაგრამ უცბად ცრემლი წასკდა, ხელები ცისკენ აღაპყრო და სთქვა:

— ღმერთო, შეუხდე უბედურს შეცოდებანი თვისნი! არ იცის უბედურმა, რას სჩადის, თორემ მაგას როგორ იზამდა.

თავის სატკივარის შესახებ ამის მეტი არა უთქვამს-რა, თუმცა მას შემდეგ კარგად თავის დღეში აღარსადა ყოფილა. მალავდა საწყალი, არავის რას ეუბნევოდა და მარტო ღამე, როდესაც ყველანი ღრმა ძილში ეგულვებოდა, დაემორჩილებოდა ხოლმე ტკივილს და მწარედ ამოიკვნესებდა.

მეც, რაც შემეძლო, ვცდილობდი გამერთო რითიმე. საღამოზედ, შინ მოვიდოდი თუ არა, გვერდთ მივუჯდებოდი და პატარა სტეფანეს ვუქებდი—კარგადა სწავლობს, მამა ქრისტეფორე ძალიან კმაყოფილი არის-მეთქი. ყოველ კვირა ჩამომყავდა სტეფანე ხოლმე და შინ მყავდა მთელი დღე. მამა-ჩემიც გამზიარულდებოდა, მოიღებინდა, თავისი სევდა გადაავიწყდებოდა და წამოიძახებდა ხოლმე:

— გმადლობ, შენ ღმერთო! ოღონდ ამ ბედნიერებას ნუ მომიშლი და მეტს აღარასა გთხოვ.

ეგ მარტო კვირაობით იყო ხოლმე, და ისე დღე კი, მთელი ექვსი დღე თავდადუნული უნდა ყოფილიყო თავის კალათხედ და სრული თავისუფლება მიეცა მწარე ფიქრებისთვის. ვინ იცის რას არა ფიქრობდა დილის ხუთი საათიდან საღამოს ცხრა საათამდე? მარტო ჩემს მისვლაზედ გამოერკვევოდა ხოლმე, როდესაც შორიდან ჩემს სტვენას გაიგებდა. ეს ჩვეულებაც დარღმა შემძინა: მინდოდა დამეშალა ჩემი გულის წუხილი და ვუსტვენდი—ნახეთ რა მზიარულადა ვარ-მეთქი. გაიგებდა ჩემს ხმას, მომეგებებოდა და შორიდანვე შემომძახებდა:

— შენა ხარ, მიხო! რასა იქ? ბევრი საქმე გქონდათ დღეს?

— არა უშავდა-რა, მამა!

— მით უკეთესი! დაჯე, შვილო, დაისვენე, მანამ მე ამ კალათს გავათავებ.

დედა-ჩემიც ძალიან შეწუხებული იყო, საწყალი. იჯდა თავისთვის ჩრდილში, კუნჭულში, გულხელდაკრეფილი, პირმოკუმულ და თავის ნიკაზედ ფიქრობდა.

ქალიქიდან ყოველთვის ამომქონდა ვახეაები, რომელსაც მარგალიტა მძღვედა და საღამოობით მამა-ჩემს წაუყუთხავდი ხოლმე. ძალიან მოსწონდა ვერნიოსი და ერთობ ჟირონდელების სიტყვები. უკვირდა, ასეთი გაბედვით რომ არიან, განა თავი განწირული აქვთო? და თანდათან რწმუნდებოდა, რომ ხალხის ბედ-იღბალი ხალხისავე ხელში უნდა იყოს და ხალხის ბატონი თავით ხალხი უნდა იყოს და არა სხვა. ძალიან ძნელად კი ითვისებდა ამ ახალ აზრს. რადგან ძველ დროში იყო აღზრდი-

ლი და დაბერებული, იმ დროში, როდესაც უბატონობა რადაც ვერაინ წარმოიდგენდა. მოაგონდებოდა ხოლმე თავისი დრო და ვერ წარმოედგინა, რომ დღეს ყველანი სრულიად თანასწორნი არიან და აღამიანთა შორის დღეს არავითარი განსხვავება აღარ არსებობს, გარდა პირადი ქუკუის და ნიჭისა. ძველი, შეჩვეული აზრების ამოგდება ძალიან ძნელი რამ არის და მაშა-ჩემი რომ დაბადებითვე გულკეთილი და სიმართლის მოყვარე არა ყოფილიყო, ახალი ცხოვრებისას ვერას გაიგებდა. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი, შეჩვეული ქირი მირჩევნია შეუჩვეველ ლხინსაო.

ადვილი წარმოსადგენია, რომ ორორი რაზმის გაპარვის შემდეგ, მარშალი როშამბო თავის ალაგას ველარ დაჩეზოდა და თითონვე ითხოვა, სამსახურში ყოფნა აღარ შემოძლიანო. მაშინ სამძღვარზედ მდგომი მთელი ჯარი ორად-ლა გაჰყვეს: ერთი ჩრდილოეთისა, ლაფაიეტის წინამძღოლობით და მეორე აღმოსავლეთისა, რომლის წინამძღოლად ლიუქნერი იყო, ძველად გერმანელ ცხენოსანთა ჯარის-კაცად ნამყოფი, რომელიც ფრანგულს ძლივს ამტვრევდა.

ავსტრიელები იმის მაგივრად, რომ წინ წამოსულიყვნენ, პრუსიის მეფეს გილიომს ელოდებოდნენ; იმანაც მიუხედავად გახიზნულთა ხვეწნა-მუდარისა დიდი ხანი ალოდინა სამძღვართან მდგარი, შემოსასევად დამზადებული ჯარები. იმათი ლოდინით დიდად ისარგებლა ჩვენმა ერმა, რადგან განსაცდელი, ყველანი ეხედავდით, კარზედ გვადგა და მომზადება გვინდოდა; თოფი საკმარი არა გვექონდა და მტერს რომ გაეებდნა და დაუყოვნებლივ შემოსულიყო, უიარაღო ჯარებს დავახედრებდით. რა ვუყოთ, რომ ქუდზე კაცი იწევდა საომრად? არსენალი კი ცარიელი იყო და? რაც ძველის-ძველი, მეფე ლუი XV-ის დროის თოფები გვექონდა, მილიციას დაფუთმეთ, თუმცა ამ თოფებს ჩახმახი ერთობ წამხდარი ჰქონდათ. ზარბაზნებს იტყვიეთ, და ისე იყვნენ უანგისაგან შექმული, რომ სასროლად სრულიად აღარ ვარგოდნენ და გარდა ამისა ყუმბარაც თუმცა ბევრი გვექონდა, გამოსადეგი არა იყო რა, რადგან შოგი სულ არ შედიო-

და ლულაში და ზოგი ისე დაგორავდა შიგ, თითქო პატარა
კენტი შეეუგორებიათო. მარტო თოფის წამალი გვექონდა საკმა-
რი და კარგად შენახული, რადგან თოფის წამალს ფალსბურგ-
ში სიპო კლდეში გამოქვაბულ სახლში ინახავდნენ და ამიტომ სა-
უკეთესო თოფის წამალი ყოველთვის ფალსბურგელებსა ჰქო-
ნიათ.

ასე იყო ჩვენი საქმე. ამას ყველა ხედავდა და, რასაკვირ-
ველია, რომ მთიულებმა შუბს მიმართეს, რაკი თოფი არა ჰქონ-
დათ. რაც ჩვენ 1792 წ. მასში საქმე გვექონდა, იმოდენი ჩემს
დღეში აღარსად მიმუშავნია: მთელი ერთი თვე სულ შუბები
ვაკეთეთ. ნიმუშად ერთი პარიზში ვაკეთებულ მოვგიტანეს და
სულ იმასთანებს ვაკეთებინებდნენ.

რამდენი შუბი გამოვჭერი მე იმ დროს! ვაკეთებდი და
თან სულ იმასა ვნატრობდი, ნეტავი იმ დღეს შევესწრა, რომ
ვინც მამა-ჩემს უკანასკნელი დღეები გაუმწარა, საკმარისად და-
სჯილი ვნახო-მეთქი. გამიტაცებდა ხოლმე ეს ფიქრი და აღიოდა
და დადიოდა ჩაქუჩი გაცეცხლებულ ზკინაზე! ცოფიანივით
გაეხდებოდი ხოლმე ამ ფიქრებისაგან. მერე ვის სიკვდილს ვნა-
ტრობდი? ჩემი ძმისას, ჩემი ღვიძლი ძმისას. აი რა საშინელი
რამ არის მოქალაქებრივი ომი, რომელიც ერთმანეთის მოსისხ-
ლე მტრადა ჰქმნის არა მარტო ერთის ქვეყნის შვილებს, არა-
მედ ერთის დედის შვილებსაც.

ორი თვის განმავლობაში ათას ხუთასამდე შუბი გავაკე-
თეთ; საქმე იმდენი გვექონდა რომ ორი ქარგალი კიდევ სხვა
დავიჭირე და თვით ოსტატიც, რაკი ხედავდა რომ საქმე და-
ლიან ბევრი იყო, კვირაში ერთხელ-და გადადიოდა თავის პიკ-
ჰოლცის გამუღულში.

რომ ვახურდებოდა მუშაობა და დაგვცხებოდა, საკინძეს
გავიხსნიდით და დამკლავებულნი მივვარდებოდით ცეცხლივით
გაჩაღებულ ცოკინას, მგზავრებიც უკი შესდგებოდნენ ხოლმე
ჩვენს საწახავად. სამკედლოში რომ ვეღარ ვეტევრდით, გარე-
თა ვმუშაობდით: ოკინას შიგნით ვახურდით და მემუშაო-
ბით კი გარეთ იყავით. ერთი ქარგალი ოკინის ვახურებას და

გამოტანას უნდებოდა. გაჩერდებოდნენ ხოლმე მგზავრები და გვიყურებდნენ! ნათლია-ჩემი ძალიან კარგ გუნებაზე იყო, ჩვენთან ერთად მუშაობდა და როდესაც ნახავდა, რომ დავიღალე-ნით და ჩაქუჩს ისე მაგრა ველარა ვცემდით, საშინელი ხმით შემოგვძახებდა:

„დაკათ!... წავა! წავა!“

და ჩვენც უფრო მხიარულად შევიქნევდით ჩაქუჩს.

დიდი ძალი საქმე გავაკეთეთ იმ ცოტა ხანში. გაზაფხულადა, ამწვანდა ბუნება, მშვენიერი დარები იდგა, მაგრამ სადამო ხანზედ იზოდენი მუშაობით ისე მოქანცულებს ვიყავით ყველანი, რომ აღარც სეირნობა გვავიწყდებოდა, აღარც კლუბში ჩასვლა. მკედარივით მივეგდებოდით ხოლმე, როგორც კი ვახშამს ავალაგებდით. კლუბში მარტო შაბათობით-და დავიარებოდით, რადგან ეიცოდით, რომ ხვალინდელი დღე ჩვენი იყო და ძილს არავინ დაგვიშლიდა.

ორჯერ თუ სამჯერ შემხვდა მთაში ჩემი ვაკეთებული შუბი და ისიც რა მთაში? მივარდნილ, მიყრუებულ ტყეში, საათის ან ბუხრის გვერდით აყუდებული. ავიღებდი დაქანგბულ შუბს, დავუწყებდი სინჯვას, ხან თავს ვუსინჯავდო, ხან ბოლოს... მომაგონდებოდა ძველი პატრიოტული აღტაცება და ვიტყოდი ხოლმე ჩემს გულში:

— ქვეყანა მოგივლია, ჩემო ძველო მეგობარო, აღზასი, ლორენი, შამპანი! რამდენი გერმანელის ხმალი ავიცდენია, რამდენი გამარჯვების მოწამე ყოფილხარ და თვით ბრაუნშვეიგის ზარბაზნებსაც კი ვერა შეუშინებიათ შენით გამხნეებულნი შენი პატრონი!

თვალ-წინ წამომიდგებოდა სიყმაწვილე და გაჭირებულ სამშობლოსათვის თავგანწირული ბრძოლა; მომაგონდებოდა ხალხის ძახილი: „თავისუფალ ერს ვაუშარჯოს!... ან გავწყდეთ ან გავემარჯვოთ!...“ და მწარედ დავღონდებოდი, როდესაც შევხვდებოდი ეხლანდელ ქონდრის კაცებს და ჩემი დროის გმირებს.

ჩვენში რომ ეს ამბები იყო, პარიზში უფრო და უფრო მატულობდა უთანხმოება. „ქარელები“ პატრიოტებს აბრალებდნენ

საფრანგეთის აწეწას; ქრონდელები იძახდნენ „მთიულეები ანარქისტები არიანო; მთიულეები ქირანდელებს ამტყუნებდნენ; არც ომი უნდა გამოგეცხადებინათ და არც აგრე დამარცხებით უნდა დაგეწყუაო... ლამის ღმერთად გაიხადოთ ლაფაიეტი! ის ლაფაიეტი, რომელმაც მარსის მოედანზე ხალხი ქლიტა და საერო კრებას სთხოვდა, ქება შეასხით გენერალ ბუილეს, რომელმაც ნანსში იმოდენი ხალხი ამოხოკაო! მთიულეები ლაფაიეტის უვარგისობას აბრალებდნენ ყველაფერს და ქრონდელებს ეუბნებოდნენ: მინისტრები ხომ სულ თქვენი მომხრენი არიან, ლაფაიეტი გადააყენებინეთ! ლაფაიეტს არ უნდა მიეღო ეს თანამდებობა, რადგან კონსტიტუციას ძალით საერო კრების წევრს აკრძალული აქვს მეფისაგან რაიმე თანამდებობა მიიღოს. გადააყენებინეთ ლაფაიეტი, ეს თქვენი პირდაპირი ვალდებულება არის!“

მარატი ჯარის-კაცთ უყვიროდა: დახვრიტეთ თქვენი მოლაღატე გენერლებიო! რუაიუ სულ იმას გაიძახოდა თავის გაზეთში, რომ რევოლუციის აღსასრული უკვე დადგაო! ვანდემში ერთი თავადიშვილი მეფის სახელით აგროვებდა ხარჯს და სურსათის მზადებაში იყო; დიდებულნი, რომელთაც გაპარვა და მტერთან შეერთება უნდოდათ, მოგონილი გვარიო და სახელით ეწერებოდნენ მილიციაში და რაკი შვეიცარიას ან ბელგიას მიატანდნენ, გაიპარებოდნენ და მტრის ჯარს უერთდებოდნენ. მაგრამ ყველაზე უარესი მაინც კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე მღვდლების ქადაგება იყო, რომელნიც ყველგან პატრიოტების ლანძღვაში იყვნენ და სულ იმას გაიძახოდნენ, რომ კონსტიტუციის მომხრენი ღვთისა და ქვეყნის მტრები არიან და მეფე უნდა აწამონო; თანაც, საცა კი მორწმუნე ყმაწვილ კაცს ნახავდნენ, ურჩევდნენ კათოლიკეთა ჯარში ჩაეწერე, რათა ქეშმარიტი სარწმუნოება და ღვთისგან კურთხეული მეფე დაიცვა შეგინებისაგანაო; საწყალ ხალხს სულ ბრწყინვალე თავადიშვილების ცოლების და ქალების ნაზი თითებით ნაკერლენტებს ურიგებდნენ სხვა და-სხვა ზედ წარწერით და ჯვარცმულის სახით, რომ ქუდებზედ გაეკეთებინათ.

ერთი სიტყვით, უბრძოლველად არაფერს გვითმობდნენ და იმისთანად გაშმაგებულნი იყვნენ, რომ სასიკვდილოდ განწირულს შეუძლიან მარტო ისეთი თავის თავისა და მტრის დაუნდობლობა. მეტადრე ბზობის შემდეგ გამძვინვარდნენ. რევოლიუციამდე მთელი ჩვენი მხარე ბზობა დღეს ქალაქისკენ მიეშურებოდა; დიდი და პატარა სულ იქ იყო და ყველას ბზის ტოტი ეჭირა ხელში; აკურთხებინებდნენ და მერე ნაკურთხი ბზით და ანთებულნი წმინდა სანთლით შემოივლიდნენ ხოლმე ყველა ქუჩებს; საცა კი ისინი გაივლიდნენ, დაკეტილი უნდა ყოფილიყო ყველა დუქნები, თუნდა ეს დუქნები პროტესტანტისა ან ებრაელისა ყოფილიყო; ყველა სახლი ხალხებით და ყვავილებით უნდა ყოფილიყო მორთული, თუნდა ეს სახლები ებრაელებისა ყოფილიყო. 1792 წ. კი ბევრმა პატრიოტმა და თვით შოგელმაც მოახსენეს ქალაქის მამასახლისს, ეს ჩვეულება ჩვენი სარწმუნოებრივი თავისუფლების შელახვა არისო; სამამასახლისომ დაადგინა: „რადგან კონსტიტუციამ ყველა სარწმუნოებას სრული თავისუფლება მიანიჭა, დღეის შემდეგ აღარავინ იქნება ძულგებული ბზობას თავისი სახლი ხალხებით და ყვავილებით მორთოს; აღარავის ექნება ნება თავის სარწმუნოებრივ დღესასწაულს მილიცია დაისწროს; აღარავის შეეძლება სხვა სარწმუნოების მიმდევართ ძალით დუქნები დააკეტინოს“.

ამ ბრძანებამ უფრო არია საქმე. ბზობა დღეს მთელი მილიცია შეიარაღებული გავიდა და რაც ჩვენს მხარეში ვალენტინები და ბერი ბენედიქტები იყვნენ, ისინიც სულ იქ შეკრბნენ, რომ ახალი კანონის წინააღმდეგ აეშალათ ხალხი. მაგრამ, როგორც მოგახსენეთ, მილიციაც იქვე დაუხვდათ და რომ დაინახეს აღარა ხუმრობენ და თოფებს სტენენო, ვეღარა გაბედეს-რა და ბზით და სანთლებით მარტო გაღავანი-ლა შემოიარეს.

საუბედუროდ სულ სხვაფრივ დატრიალდა საქმე სამხრეთში. გაზეთებში ეწერა, რომ თვით პარიზშიც კი საშინელი შეფურაცყოფა მიეყენებინათ იმ მოქალაქეთათვის, რომელთაც ქუდი არ მოეხადნათ ანთებულნი სანთლით მოსიარულე ბერებისთვის; საწყლები ტალახში ჩაეყარათ და ზედ ევლოთ.

ბზობის შემდეგ აირია ყველაფერი. დღე არ გავიდოდნა, რომ კონსტიტუციის მომხრე მღვდლისთვის ან სახლი არ გადაეწვათ, ან ვენახი არ გადაეჩეხათ და ან თითონაც არ მოეკლათ. მეტადრე ზემო რეინისკენ გათამამებულიყვნენ ბერები!

მაისის გასულს, ერთს დილას, როდესაც გაჩქარებულნი ვმუშაობდით ჩვენი სამქედლოს კარებზედ, მამა ქრისტეფორე დაინახეთ ჩვენკენ მომავალი; წინ ორი მთხოვარივით დაბრანძული ბიჭი მოუდიოდა; თავშიშველნი იყვნენ ორივენი და ხელები უკანა ჰქონდათ გახლართული. ერთი-ერთმანეთზე იყვნენ გადაბმულნი და ისე მოდიოდნენ თავდალუნულნი; უკან მამა ქრისტეფორე მოსდევდა თავისი ყავარჯენით და სამი კიდევ იმისი ერთგული სოფელელი. სამქედლოსთან კარგად ხალხი იღვა, მთიულები და გვიყურებდნენ—აბა შუბებს როგორ აკეთებენო. მამა ქრისტეფორე რომ დაინახეს, ყველანი იმისკენ მიბრუნდნენ და განკვიფრებულნი შეჰყურებდნენ. ნათლია-ჩემმა დაუყვირა:

— რა ამბავია, მამაო! ეგ ტყვეები სად გიშოვნია?!

— შენ ხუმრობ და მართლა ტყვეები კი არიან. წარმოიდგინე, წუხელის სპატსბროდის და ლუტცელობურგის შუა ჩემი ძმის იერემიას სანახავად გახლდი, გზის პირას ჩამსაფრებოდნენ ესენი და სამი კიდევ ამათსავით ავაზაკი, უცბად მომვარდნენ ცულებით და დანებით:

— მოვკლათ ეს მოღალატეო!

ღვთის წყალობა გაქვთ, მეც კარგად დაფუხვდი ჩემი ყავარჯენით! სამი გამექცა და ეს ორი კი წავაქციე; მე თითონ წამოვაყენე, ჩვენს სოფელში ავიყვანე და ჩვენებურებს ჩავაბარე. წუხელის იქ ბრძანდებოდნენ და ახლა ქალაქს მიმყავს, რომ ერთი კარგად გამაგებინონ, რას მემართლებიან, რას მერჩიან, რომ მოსაკლავად აღარ მინდობენ?! პირველი რომ ყოფილიყოს ეს შემთხვევა, მე თითონაც დავსჯიდი ჩემი ყავარჯენით და ვაკმარებდი. მაგრამ პირველი კი არა, ეს მესამედ მისაფრებნიან ასე. პირველად კომბლებით დამეცნენ, ამათ კი ცუ-

ლებიც წამოუღიათ, უყურე, ივანე, რამდენ ალაგას დამჭირეს იმ წუწკებმა.

— ანაფორა გადაიხადა და სისხლით მოსვრილი გული დაგვანახვა. ჭრილობა შეხვეული ჰქონდა.

— ეს ხომ ასე და მხარც დაშავებული მაქვს... ფერდებიც.

ეს რომ დავინახეთ, გაებრაზდით და თვით მამა ქრისტეფორეს რომ არ დავეჭრეთ, დაეზოცდით ავაზაკებს. მაგრამ მამა ქრისტეფორემ არ მიგვიშვა, წინ გაიჩეკა და ჩვენ კი ამ სიტყვებით გვამშვიდებდა:

— მე რომ ამათი მოკვლა მდომოდა, აქ კი არ ჩამოვირეკდით. ამათი დასჯა კანონის საქმეა და არა ჩვენი. გამოირკვევა მაინც, ვინ არის ამათი წამქეზებელი.

ჩვენც შევდექით, რადგან ვგრძნობდით, რომ მართალს გვეუბნებოდა, თუმცა ძალიან ვლანძღეთ ავაზაკები. მამა ქრისტეფორე კი გვამშვიდებდა:

— ამ სალამომდე, ხალხო! სალამოზედ ამოვივლი და ყველაფერს გიამბობთ.

მთელი დღე ამაზედ ვლაპარაკობდით. გაივლ-გამოვივლია ნათლია-ჩემი და იტყოდა:

— ბედნიერია, ვისთვისაც ღმერთს ძალ-ლონე მიუტკია. მამა ქრისტეფორეს ალაგას რომ სხვა ყოფილიყო, ცოცხალი ვეღარ გადარჩებოდა! მაგრამ იმას და იმის ძმა იერემიას ხუთი კაცი კი არა, ოცდა ხუთიც ვერას დააკლებდა; თუ ერთი დაეჭიდნენ რასმე, გუთნეული რომ მოჰკიდოთ, ძვრას ვერ უზამთ. მთის ჯიშისაა, მთისა ის დალოცვილი, ძველებური კირკიტი ჯიშისა.

და უცბად სიცილი წასკდა, ისეთი სიცილი, რომ სულს ძლივსდა იბრუნებდა.

— მწარედ არ მოძურწავდნენ ის საშნი, ყავარჯენი რომ მოხვდებოდათ თავში! შენი გამჩენი! ჰირიმე შენი, მამაო ქრისტეფორე!

და იმისთანა გულიანად ხარხარებდა, რომ ჩვენც მოგვერია სიცილი. ვიცინოდით და თან გაკვირვებულნი ვეკითხე-

ბოდით ერთმანერთს, ისე როგორ წახდნენ უბედურები, ხუთი კაცი ერთ მღვდელს შეუშინდა!

მაგრამ მოგვაგონდა, რომ საბრალო მამა ქრისტეფორეს რამდენიმე ქრილობა ჰქონდა და კვლავ ბრაზი მოგვერია: აბა სწორედ მაგვარ ავაზაკებზედ უნდა ვცადოთ ახალი მანქანა, რომელიც ყველა გაზეთებში იყო მაშინ აწერილი და რომელიც საშინელი სისწრაფით თურმე აგდებინებდა თავს სიკვდილით დასასაჯელს; აგერ ორი კვირაა პარიზში გამოცადეს ეს მანქანა და ძალიან კარგიც გამოდგა. საშინელი, შემადრწუნებელი რამ უნდა ყოფილიყო ეს ახალი გამოგონილი იარაღი კაცის საკვლელად და გაზეთებში კი დიდი ქებით იყო აწერილი, ეს „ახალი საბუთი კაცობრიობის წინმსვლელობის და განვითარებისა“... მართალია, ეს გამოგონებაც ადამიანის გონებრივ განვითარებას ამტკიცებს, მაგრამ ამგვარი გამოგონება ყოველთვის ავის მომასწავებელია და სრულიად მართალნი იყვნენ ბერები, რომ გაიძახოდნენ, ცუდი დრო დაგვიდგაო! შემდეგში აღმოჩნდა, რომ იმათი წინასწარმეტყველება უფრო მართალი გამოდგა, ვიდრე თითონ ეგონათ.

სალამოზედ მამა ქრისტეფორემ, შინ რომ მიდიოდა, დაპირებისამებრ ჩვენკენ ამოიარა: ორივე ტუსალი ციხეში ჩაამწყვდიეს; ბ. მსაჯულმა დაწერილებით გამოჰკითხა ყოველი გარემოება, განაჩენი შეუდგინა და ახლა ნანსში უნდა გაგზავნოსო.

აი როგორი გესლი მოედო ჩვენს ქვეყანას ბერების წყალობით; ამის მიზეზი იმ ბერების ქადაგება იყო, რომელნიც იმავე თავითვე ეურჩნენ კონსტიტუციას და ცხადლივ თუ ფარულად თავიანთ მტრობას არ აკლებდნენ. ჩვენში რომ ასე იყო, აბა ვანდემში რა იქნებოდა? კონსტიტუციის მომხრე მღვდლების ხოცვა და აოხრება აღბად ძალიან ხშირი იყო და საერო კრებასაც ხშირად მისდიოდა ეს აჰბაეი, რომ ორი დღის შემდეგ, რაც მამა ქრისტეფორემ გვანახა, შემდეგი დადგენლება გააკრეს ყველგან სკოლებზედ, სამამასახლისოებზედ და ეკლესიებზედ:

„საერო კრებამ, მოისმინა რა მოხსენება კონსტიტუციის მოწინააღმდეგე მღვდლების და ბერების მოქმედებაზედ, რომელნიც ხალხში არეულობის და შეფათის ჩამოგდებას ცდილობენ, დაადგინა: საქმე დაუყოვნებლივ უნდა გადასწყდეს, რათა ბოლო მოეღოს მათს საქციელს.“

„საერო კრებამ, რა დარწმუნდა, რომ დაუფიცავი მღვდლები იმისთანა საზიზღარ საშუალებას ხმარობენ კონსტიტუციის გასაუქმებლად, რომელიც ცხადად ამტკიცებს, რომ მათ საზოგადო საქმეც და სამშობლოს კეთილდღეობაც სრულიად არაფრად მიაჩნიათ; რა დარწმუნდა, რომ საზოგადოებრივი წეს-წყობილების და თავისუფლების მოსისხლე მტრები თავის დღეში არ შეურიგდებიან კონსტიტუციას და, მაშასადამე, მტრის მეგობრად მიჩნევა თავისუფლების ღალატი იქნება; რა დარწმუნდა, რომ სამართალი და კანონმდებლობა ვერას გახდება იქ, სადაც მავნე პირნი ხალხის წარყენას და გაბრიყვებას ცდილობენ და, მაშასადამე, ყოველთვის მალულად მოქმედებენ, რომ დაუსჯელად დარჩნენ, საერო კრებამ დაადგინა:

„მუხლი პირველი: საზოგადოებრივი მშვიდობიანობის და კეთილდღეობის დასაცველად, ყოველი სასულიერო პირი, რომელიც ქვემოდ მოყვანილ დანაშაულთაგან ჩაიდენს რასმე, გაგზავნილ იქნება მთა-მადნებში სამუშაოდ.“

შემდეგ ამისა აღრიცხული იყო ათამდე დანაშაული, რომელთაგან უმთავრესი შემდეგი იყო: „როდესაც ოცი ხმოსანი მამულიშვილი ითხოვენ რომელიმე დაუფიცავი სასულიერო პირის მთა-მადნებში გაგზავნას, თემის უმფროესმა თავის კრებულთურთ უნდა დაუყოვნებლივ დააკმაყოფილოს მათი თხოვნა, თუ თითონაც თანახმაა ამ განაჩენისა.“

საშინელება იყო ეს კანონი, მაგრამ სხვა გზა აღარა გვქონდა: ან უნდა დავდებულებოდათ, ან უნდა დაგვედებოდათ რაში ვტყუოდით, განა? განა არ ვებეწეთ, მაგას ნუ გვიშვრებთო! განა წინადვე არ შევატყობინეთ, მაგ საქციელს სასჯელიც თან დაჰყვებაო! განა ასჯერ და ათასჯერ არ მივმართეთ ხვეწნით და მუდარით, მოდით, ძმურად, მშვიდობიანად ვიცხოვრობოთ!

რა პასუხი გაგვცეს ამ მუდარაზედ? რამდენსაც ვეხვეწებოდით, იმდენი უფრო მტრულად გვეპყრობოდნენ, მოქალაქებრივი ომი აგვიტეხეს და უცხოელი ჯარები მოიწვიეს თავიანთ სამშობლოს საწინააღმდეგოდ. ჩვენც აღამიანები ვართ! გიყები ვიქნებით, სულმდაბალი ლაჩრები ვიქნებით, რომ მტერს მტრულად არ მოვექცეთ და ასე თუ ისე თავიდან არ მოვიშოროთ. არც მაშინ დარწმუნდებიან, რომ ძალა ჩვენს ხელთ არის? ჩვენ ისინი აღამიანადა და ჩვენი ქვეყნის შევილება კი არა, ქვეყნის მოლალატედ უნდა მივიღოთ და ისე დავსაჯოთ. აბა იმათ გაემარჯვათ? აბა ხალხი დამარცხებულიყო? იცით, როგორ აწამებდნენ პატრიოტებს? ამის პასუხს ამ ცოტა ხანში დიდებულთა და დაუფიცავ მღვდელთა მფარველი ბრაუნშვეიგი გეტყვით თავის პროკლამაციით.

მაშასადამე, აუცილებლად საჭირო იყო ამ კანონის დადგენა. ჰო-და მეფე ლუი XVI-ემ აქაც არ დაიშალა თავისი: წინააღმდეგა ვართ, მოაწერა.

ხმა დადიოდა, გახიზნულები დაბრუნებულან და ათასობით შედიან პარიზშიო. საიდუმლოდ კრებები და სჯა აქვთ და დიდი უბედურება დატრიალდება ამ ცოტა ხანშიო.

საერო კრებამ კარგად იცოდა პარიზში დიდებულთა ყოფნა და ოცი ათასი კაცი დააბანაკა იქვე პარიზის მიდამოში, რომ დიდებულთ არა გაეებდნათ-რა. მაგრამ ლუი XVI-ემ ამაზედაც წინააღმდეგა ვართ ბრძანა. იმავე დროს პრუსიელებს მალე დიუპანის პირით შეუთვალა: „ჩქარად და, საფრანგეთში რომ შემოხვიდეთ, პროკლამაციით გამოუცხადეთ ხალხს, რომ ერს არას ერჩით, არამედ იმათ წინააღმდეგა ხართ ამხედრებული, რომელთაც ღვთისაგან დაწესებული წეს-წყობილება გადააგდეს. გამოუცხადეთ, რომ თქვენი წადილი ომი კი არა, ანარქისტებისაგან გადაგდებული მეფის და ქვეშაირთი სარწმუნოების აღდგენა არის“.

აი პატროსნებაც ამასა ჰქვია! პატროსნება მეფისა, რომელიც თავის ხალხის წინააღმდეგ უცხოელებს ეხვეწება, აჩქარდითო! მოდით და შეიბრალებთ ამის შემდეგ! იმას უნდოდა

კისერზედ ისევ უღელი დაედგა ჩვენთვის, და თავისი რომ ავსოვდა ლებინა, დღეს მონასტრის და ბატონის ყურ-მოქირლი ყმანი ვიქნებოდით მეცა და თქვენც, ჩემო მკითხველი! მთელი ქვეყნის ხარჯი ჩვენ გვედებოდა; ჩვენს შვილებს არც სამხედრო და არც სახელმწიფო სამსახურში ვზა არსად ექნებოდით და ბევრი-ბევრი მზარეულად და ლაქიად ეყოლებოდათ დიდებულ ბატონებს! ერთი სიტყვით, ისეთივე ყოვლისფრით უბედურნი ვიქნებოდით, როგორც რევალიუციამდე ვიყავით და მუქთა-ხორა ბატონები და ეპისკოპოსები, ფლიდი, ქლესა შინა-ყმანი მეფის და დედოფლისა ძველებურად განცხრომაში და ფუფუნებაში იქნებოდნენ! მაგრამ ვერა, ვერ აუსრულდა წადილი საწყალ მეფეს! პატრიოტებმა აჯობეს მთელი ევროპის მეფეებს და მართლმსაჯულება დაამყარეს ბატონყმობის მაგივრად. საწყალი მეფე! საწყალი დედოფალი! გულკეთილი და ხალხის მოსიყვარულე დედოფალი მარიამ ანტუნეტა, რომელიც სულ იმას იძახდა ყოველ დღე, რომ პრუსიელები და იმისი ძმის-წული—ავსტრიის მეფე და გერმანელების იმპერატორი—უნდა მოვიდნენ, საფრანგეთის ჯარი, ორასი ათასი კაცი, ამოხოცონ და ისე გამანთავისუფლონ ამ ტყვეობიდანა!

მაშინ კი იგრძნეს უირონდელებმა, რომ სასახლემ თავალი აუბა უბედურთ და გადასწყვიტეს, მეფეს ძალა დავატანოთ, რომ თავისი საქციელი აგვიხსნასო. მინისტრმა როლანმა წიგნი მისწერა მეფეს და სთხოვდა, იმდენი გამბედაობა როგორ არ უნდა გქონდეთ, რომ პირდაპირ გამოაცხადოთ—ერისკენა ბრძანდებით, თუ ერის წინააღმდეგაო? თუ ერისკენა ბრძანდებით, ორივე დადგენილება საერო კრებისა კანონად უნდა აქციოთ თქვენი თანხმობით; და თუ წინააღმდეგი ბრძანდებით, არსად უნდა უმტყუნოთ თქვენს ჩვეულს „წინააღმდეგობას“ და მაშინ ხალხს ეცოდინება, რომ ლუი XVI საფრანგეთის მტრებს მისდგომიათ.

პატროსანი კაცი ყოველთვის პატროსნად მოიქცევა! როლანი დაურიდებლივ სწერდა:

„თქვენს დიდებულებას დიდი უფლებანი ჰქონდა, რომელიც ნიკ მეფის ღირსების კუთვნილებად მიგაჩნდათ. ბავშობიდანვე ის რწმენა შეუთვისებიათ თქვენთვის თქვენს აღმზრელებს, რომ წმინდად და ხელშეუხებლად უნდა დაგეფარათ ის უფლებანი და, რასაკვერელია, სასიამოვნო არ უნდა ყოფილიყო თქვენთვის მათი დაკარგვა; სრულიად სამართლიანად უნდა აგძროდათ სურვილი დაკარგულ უფლებათა ხელახლად მოპოვებისა და, მაშასადამე, რევოლიუციის გაუქმებისა. ესევე სურვილი უნდა აღძროდათ ყველა თქვენს მომხრეებს, რომელნიც თქვენგან წყალობას მოელონ რასმე ან აწმყოში ან ახლო მომავალში. თქვენი და თქვენი მომხრეების სურვილი არც ერს უნდა გამოჰპარვოდა და, რასაკვირველია, სიფრთხილით და უნდობლად უნდა ყოფილიყო თქვენდამი. ამგვარად თქვენი დიდებულება ორ ცეცხლ შუა იმყოფებოდა მთელი ეს ხანი: ან თქვენს კერძო სურვილს უნდა მიჰყოლოდით, ან არა და გარემოებათ დამორჩილებოდით. მაშასადამე, ან ერის მოწინააღმდეგეთ უნდა მისდგომოდით და ქვეყნის არევა გერჩინათ, ან ერს მისდგომოდით და მშვიდობიანობა დაგემყარებინათ... უსამძღვრო არა არისრა და ჩვენს მოთმინებასაც სამძღვარი უნდა ჰქონდეს. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რა არის თქვენი წადილი.

„აღამიანის უფლებათა აღიარება პოლიტიკურ სახარებად იქცა, და საფრანგეთის კონსტიტუცია საარწმუნოებად, რომლისთვის ხალხი სიცოცხლეს არ დაინდობს... ყოველი გრძნობა მღელვარებად ქცეულა. ხალხი ძრწის და დღეს იქნება თუ ხვალ საშინელი ძალით იფეთქებს იგი, თუ თქვენმა დიდებულებამ არ მიმართა ერს და პირადი ნდობით არ დაამშვიდა იგი. თქვენდამი ნდობა ხალხისა დამყარებული უნდა იყოს საქმეზედ და არა სიტყვაზედ. სიტყვამ თავისი დრო მოჰპაჰა, ახლა თქვენგანაც კი საქმეს თხოულობს ხალხი... უკან დაწევა შეუძლებელია! აგრედვე დაყოვნება ხანისა, რადგან რევოლიუცია უკვე დაწყებულია ყოველი თქვენი ქვეშევრდომის გონებაში და საშინელი სისხლის ღვრით დამთავრდება იგი, თუ ჩვენ თქვენც არ დაგვეხმარეთ და არ ავიცდინეთ ის უბედურებანი, რომელთა აცი-

ლება დღეს კიდევ შესაძლებელია... დაყოვნება შეუძლებელია, რადგან ცოტა ხანი კიდევ და ხალხი დარწმუნდება—საფრანგეთის მეფე საფრანგეთის მტრების მეგობარი ყოფილაო!“

ამის პასუხად მეფემ გადააყენა ეროვნული მინისტრები. მაგრამ საერო კრებამ დაადგინა: სამშობლო დიდი მწუხარებით ეთხოვებოდა ამ მინისტრებს და გარდა ამისა როლანის წერილი დაიბეჭდებოდა და მშ თემში გაიგზავნებოდა.

შემდეგ ამისა მეფემ დიუმურეე დანიშნა სამხედრო მინისტრად. ძალიან ფლიდი კაცი იყო ეს გენერალი და რაკი ნახა, რომ მიუხედავად იმის რჩევისა, მეფემ არ ინება საერო კრების ორი დადგენილება მიეღო, მინისტრობაზედ უარი განაცხადა და ისევ ჯარში წავიდა. მეფე ძალიან შეწუხებული იყო, რადგან კაცი ველარ ეპოვნა, რომ გაებედნა ერის მოსამსახურე ყოფილიყო და ერის მოწინააღმდეგე შეფისაც. დედოფალი კი ამხნევებდა:

— პრუსიელები მალე მოვლენ! ცოტა ხანი კიდევ გავუძლოთ! განა აგრე ადვილად უნდა დაჰკარგო იმედი? სასულიერო წოდება ჩვენკენ არის და კარგადაც ირჯებოა. ვანდეშიც კარგად არის საქმე.

ეს ამბები გამოაქვეყნა მარიამ-ანტუანეტის ერთმა მოახლემ და მგონი მართალი უნდა იყოს. სწორედ ისეთივე იყო ეს ცოლისაგან ქმრის განხნევება, როგორც ჩვენს ქობში, დედა-ჩემი რომ ეტყოდა ხოლმე სასოწარკვეთილ მამა-ჩემს:

— ღმერთი მოწყალეა, კაცო! აი წამოგვეზდებიან ბიჭები და ჯარში გავგზავნოთ სხვის მაგივრად. ნიკო, კლოდი, მიხო... სამში ერთი როგორ არ გადარჩება, რომ სხვის მაგივრად წავიდეს? კაი ფულს ავიღებთ მაშინ, ვალს გადავიხდით, ერთ ძროხას, ან ორ თხას ვიყიდით და ცოტათი მაინც მოვისვენებთ.

იგივე და ისივია, ოლონდ ნიკოს, კლოდის ან მიხოს გაყიდვის მაგივრად, დედოფალი აღზასს დაუთმობდა პრუსიელებს. დიად, მთელს საფრანგეთს ეშინოდა ამისი, ყველას გულზე ლოდივით გავწვა ეს ფიქრი, რადგან ყველა ჩვენგანს, სულ უკანასკნელ მაწინწალასაც კი უფრო მეტად უყვარდა სამშობ-

ნლო, ვიდრე მეფე-დედოფალს. ნამდვილი პატრიოტაზმი, ქვეყნის
 რიტი სიყვარული სამშობლო ქვეყნისა ხალხშია; ხალხს უყვარს
 მიწა, რომელსაც იგი ყოველ-წლივ გადმოგაბრუნებს და რომ-
 ლითაც იგი სტოცხლობს. სხვებს კი შემოსავლიანი პადგილები
 უყვართ, რომ საქმე არაფერი ჰქონდეთ, წარჩინებულნი მო-
 ხელენი შეიქნენ და დიდი პენსია დაიმსახურონ... ჩემს დროს კი
 ესე იყო და! *სინტელბოგის უცხოთა მანუილს ვაფრე*
ბენეჩენს კლუბში, დაიწყებოდა თუ არა სხდომა, მაშინვე იმას
დაიძახებდენ: სიკვდილი მოლალოტეებსაო! მაგრამ შოკელი იქ
იყო და ის გვიამშვიდებდა: ანტონიუსო პორუ ნი ნობენ
გენს — დამშვიდდეთ, მამულის შვილნო, დამშვიდდით! გაბრაზე-
 ბით საქმე არ გარიგდება. პირიქით, კიდევაც წახდება! იქნება და-
 მეთანხმობთ, რომ მეფის წინააღმდეგობა საერო კრების დადგენი-
 ლებაზედ ჩვენთვის სასარგებლოც არის, რადგან პირისპირ მიიწე-
 ვხედავთ ეხლა მტერს. აქამდე მართო იქვეები გვქონდა; ახლა
 კი იქვეი აღარავისა აქვს და ყველანიმ კარგადა ვხედავთ, რომ
 თვით მეფე ცდრილობს ხალხი არიოს და ერთმანეთს შეახალოს...
 იგივე სურვილი, რაც ყოველ ჩვენს მტერსა აქვს.. ხედავთ, რა
 თანხმობით მოქმედებენ დიდი და პატარა, იმეფიდან დაწყებუ-
 ლი სულ უკანასკნელ მცდავითნემდე? ჩვენც სწორედ იმათ მა-
 გალითით უნდა ვისარგებლოთ და ყოველთვის თანახმად და აუჩქა-
 რებლად ვუძლოდეთ ჩვენს საქმეებს. ყველა ჩვენგანი მზად იყოს
 ჯარში წასასვლელად, და ვინც უმინ დაჩქება, ეცადოს გადასდოს
 რამე ჯარის სახარჯოდ. შეძლებისდა კვალად ყველა დაეხმა-
 როს საზოგადო საქმეს! სიფთხილვ და ერთობა მამულის შვილნო,
 და დამარჯვება ჩვენია! *სურს თოღეს თე ფეოკი რე დინგმენე*
სინტელბოგის სიტყვის შემდეგ თავბელები კლუბში წარმო-
თქმულ სიტყვებს ეკითხულობდით, ბაზირისას, შაბოსას, რაბეს-
პიერისას, დანტონისას და ვმხნევედებოდით, რადგან ვხედავდით,
რომ იმეკაცებს შიში არაფრისა ჰქონდათ და წინ სვლავნატ-
რებოდათ. ჟირონდელი უმინისტრების დათხოვნა იმათაც საზო-
გადო უბედურებად მიიჩნდათ, რადგან ის მანიც უცხად იყო,
 რომ, რაც უნდა ყოფილიყო, მტერს არ მიუდგებოდნენ! მარ-

თალია, ისინი რომის მომხრენი იყვნენ, მაგრამ რომი იმიტომ ინდომეს, რომ რევოლუტია დაემთავრებინათ და არა იმიტომ, რომ სამშობლო გაეყიდნათ. უწუდგოც იგი ეძლეოდა, მისი იტყუებენს მხარეში საუკეთესოდ ჩვენი უკლები ითვლებოდა შოველის წყალობით, რადგან ქვეიანი, ფრთხილი ვაცი იყო და ამასთან უნაგარო მუშაკი სამშობლოს კეთილდღეობისა. ჩვენს გარდაწყვეტილებას პარიზელ იაკობელების კლებს ვაცნობებდით და როდესაც კრებას ჩვენი დადგენილება მოხსენებოდა, ამას გაზეთებიც მოიხსენებდნენ ხოლმე.

მაგრამ იმ დროს ლაფაიეტმა ნილბიჩამოიხსნა და ყველანი დარწმუნდნენ, რომ ლაფაიეტი, რომელსაც მთელი ქვეყანა ნამდვილ პატრიოტად იცნობდა და ნათლია-ჩემი და ჟირონდელები მიუხედავად „მთიულეების“ დახრისა, უსამძღვრო პატივსაცემდნენ, მეფისკენ იყო დახალხს მასხარად იტვებდა. რაც დღემდე კარგი ჩაედინა რამე, ამაობით ჩაედინა და ახლა უძლები შვილი თავის მამას ურიგდებოდა: ხომ მოგეხსენებათ, ლაფაიეტი დიდებულის მარკიზი და საშიში მარკიზიც ბრძანდებოდა, რადგან მთელი ჯარი იმას ებარა და თუ გაჭირდებოდა, ეცდებოდა თავისი ჯარი საერო კრების წინააღმდეგ წაეყვანა. ამდროს მამინ პირველად იყო ამისთანა განსაცდელში ჩვენი საქმე. მას შემდეგ იმდენმა გენერალმა მოინდომა ჩვენი ლაღატი, რომ აღარც კი მახსოვს; საქმე პირველი ყოფილა. ჩვენდა საბედნიეროდ ლაფაიეტს დიდად არსად გაუმარჯვია მტერზედ. მართალია, მობევის ახლოს რომ ავსტრიელების მკირე რაზმი დაამარცხა, სთქვა: ჩემი ჯარი მე მომყვებო! მაგრამ ეს დარწმუნებით არ იცოდა და საერო კრებას შეთხედური წერდელი მოსწერა, რომლითაც უცხადებდა: ყოველი უწესობის მიზეზი იაკობელები არიან, ჟირონდელები ქორიკანაობის მეტს არასაკეთებენ... დასკვნა ამ წერილისა ის იყო, რომ რჩევას აძლევდა საერო კრებას: ყველა კლებები დაშალეთ და მთქვენი დადგენილება შესახებ დაუფიცავი მღვდლების მთა-მადნებში გავზავნისა და პარიზთან 20 ათასი ეკაცის დაბანაკებისა, გაუქმებო.

წადი შენა და ენდე ბატონს მარკისს, დიდნი ვაშინგტონის მეგობარს! მეტი თავხედობა-ღა იქნება, ჯარის-კაცი, რომელსაც ჯერ გამარჯვებაც კი არ უნახავს, საერო-კრებას ბრძანებას აძლევდეს! ამის შემდეგ ყველამ ვიცანით ბ. მარკის ლაფაიეტი — ხან ვაშინგტონის მეგობარი, ხან მეფე-დელფინის ლაფაიეტი — ლაფაიეტის ალარც მეფეს სწამდა რამე, ალარც პატრიოტებს; მეფისთვის ძალიან რესპუბლიკელი იყო და ჩვენთვის ძალიან მარკიზი.

ასე მოუვა ყველას, ვინც ღმერთსაც ემსახურება, სატანასაც და სული იმ ფიქრში იქნება, რომ ორივე ველთუკვანი მე ვარ და ჩემს ფლიდობას ვერც ერთი ხედავს, ვერც შეიარეო. პარიზელი მილიცია, რაკი ლაფაიეტი პარიზიდან გავიდა, ხალხს მიუდგავს მოქალაქენი და მუშა-ხალხი ერთად იყენენ, როგორც 1789; პარიზის მამასახლისმა პეტრონმა მოარიგა და შეაერთა ისინი. პარიზელმა ხალხმა ლაფაიეტის თავხედური წერილი რომ სცნა, დაადგინა — საბურთაო დარბაზში კრების წლის თავი ვიდღესასწაულოთო. ეს დღესასწაული 20 თიბათვეს უნდა ყოფილიყო. შოველმა ერთი კვირის წინ აგვიხსნა ამ დღის მნიშვნელობა.

ამაზე დიდი დღესასწაული ჩვენს ერს არც ერთი აქვს, — იძახდა თავის პატარა ოთახში ბუხრის თავხედ და ყრღობილი შოველი. — საბურთაო დარბაზში რომ ერის წარმომადგენელი შეიფიცენ, იმ დღიდგან და ბასტილის ციხის აღებიდან მომდინარეობს რევოლიუცია და ჩვენს კალენდარში აცხადდეს ეს ორი დღესასწაული უნდა იყოს პირველი აღიგებს მოხსენებელი, როგორც ვერაელოთა კალენდარში წიგნის ზღვაზედ გავლა და სინაის მთასთან მისვლა უწყერიათ.

თან ბურნუთს სწევდა და ღიმილით გადმოგვიყურებდა. 19 თიბათვეს, ჯერ ლაფაიეტის წერილისა უარა ვიცოდით-რა, რადგან ჩვენში 24-ს მოიტანეს იგი გაზეთებმა, შოველმა გვითხრა:

— ხვალინდელ დღესასწაულს ჩვენ ფალსბურგში ვერ მოვახერხებთ, რადგან ქალაქი ადგილია და მინისტრის ნებართვა

-დაგვეკირდედა. მე არ მითხოვნია, და არც მინდოდა თხოვნა. ეგ არაფერი: ხეალ სადღილ შემდეგ თითო ქიქა ღვინით მოიგონეთ ეს დიდებული დღე და ეგეც საკმარისი იქნება. მარტო ჩვენ ვი არა, მთელი საფრანგეთი მოიგონებს ხეალ თავის უფლებების დასაწყისს! ეტუფ-ეტუფ მამ კორანოგენ სიმბატონი ეგ ნამ—იტლიფ კორანისეთი კლოთი გამობდა, რომ დავრწმუნდით, ხეალ რაღაცა მოხდებაო. ვხედავდით, რომ იცოდა, მაგრამ სიტუხილისა გამო ვერ გვეუბნებოდა.

მეც დღეს ყველამ იცის, რომ 20 თბათვეს 1792 წ. პარიზელი ხალხი ძალიან ადრე ადგა და მელუდეს სანტერის, ყასაბი ლეჟანდრის და კაქრო-მქედელი როსსინიოლის და სხვა პატრიოტთა წინამძღოლობით საერო კრებისკენ გაემართა. ქალი, კაცი, ბავშვი, თოფებით და შუბებით, სამფერი ბაირაღებით და ორთითხედ ჩამოკიდულთ შალვრებით მიდიოდა იმოდენა ხალხი და თან საშინელი ხმითა ყვიროდა; აღარ გვინდა ერის წინააღმდეგი შეფე გაუმარჯოს შირონდელ მინისტრებს!.. თან წავა, წავაჰ-საამღეროდენ. მსეუფ მც კოლოლეშქამეუფიგ იგო მითუ საერო მკრებამი დარბაზის ვარი გაულო. სამი საათის განმავლობაში საერო კრების წინ 25—30 ათასმა ვაცმა გიარა. იქიდან მეფის სანახავად მივიდნენ. მერე დედოფლისა და მინისტრის სანახავადეა მიბძენ იმდროს ხოტენ მიგო დეძხი იმულ მილიციას ლაფიეტი აღარა ჰყავდა უმფროსად დამიხს მაგინერ რომ ხალხისთვის დაეშალა ეს მანიფესტაცია, მილიციელებიც ხალხში ჩაერივნენ და სასახლეში ერთად ავიდნენ. მით კოულ საწყალ ხალხს თავის დღეში სიღარბის მეტი არა ენახარა და ახლა სასახლეში რომ შევიდნენ ესე უცხად და იმოდენი თვალმარგალიტი და საგანგებო ხალეები დანიახეს და თანაც ძვირფასი მხატვრობა, საქრავები და კაქრო-ვერცხლის ჭურჭელი, განცვიფრებულნი დარჩნენ. ბოლოს თვით შეფეც ნახეს: ერთ თანჯარაში ნატუხულიყო და გარშემო მოსამსახურეები ეხვეოდნენ. ყასაბმა ლეჟანდრმა მოახსენა, კმარა რაც გვეწინააღმდეგეთ, საერო კრების ორივე დადგენილებას ხელი უნდა მოაწეროთო. თქვენ ჩვენ პირუტყვ საქონელსავით გვექცევით

და მოგვწყინდა ამოდენი პირველტყეობა! ხალხი ძალიან კარგად ხედავს, თქვენს წადილს და არა, აღარ მოტყუებდებო! თუ თუთუ

ყასაბისაგან ესეც კარგი სიტყვაა, თუ დამეთანხმებით.

მეფემ ამის პასუხად აღუთქვა, კონსტიტუციას არაფერში ვუმტყუნებო. მერე სტოლზედ ავიდა, წითელი ქუდი დაიხურა და ერთი ჭიქა წითელი ღვინო მიირთვა ერის სადღეგრძელოდ.

საშინელი ხმაურობა იყო. მაგრამ სწორედ დროზედ მივიდა პარიზის მამასახლისი პეტრონი და ამოდენი ხალხი რომ დანახა, რომელნიც სასახლეს სინჯადნენ, უთხრა: ბევრს ხანს უნუ შესდგებით აქ, მამულის შვილნო, რადგან თქვენი აქყროფით შეიძლება ისარგებლონ სამშობლოს მტრებმა და იმათი საზიზღარი საქციელი თქვენ დაგბრალდეთ! თქვენ სწორედ ისე მოქცეულხართ, როგორც შეშვენის თავისუფალი მამული შვილის ღირსებას და ბატონი მეფე, როდესაც დამშვიდდება, უფრო კარგად ჩაუყვირდება თქვენს თხოვნას.

მამასახლისი მართალს ეუბნებოდა და დაუჯერეს კიდევ საღამომდის იდინა ხალხმა სასახლეზედ და თან მოწიწებით საღამოს აძღვედა დედოფალს და სხვა ქალებს ბატონი შვილი თურთ. შემდეგში მოამაკვდინებელ შეცოდებარ ჩაუთვალეს სასახლეში შესვლა და მეფე დედოფლის ნახვა. მე კი არაც მეტუნსა ვფიქრობ იმ დღეზედ, მით უფრო მეტად ერწმუნდები, რომ ამაზედ უბრალო და უცოდველი მგონი არ იყოს-რა: რა საძიარხისია, მართლა, ხალხს გაჭირება ადგეს, რომ მეფესთან მივიდეს და შევლა სთხოვოს? მართალია, ბევრი არაფერი სასიამოვნოა ამოდენი ხალხის შევარდნა სალხში, მაგრამ მეფე ხომ მამა უნდა იყოს თავისი ხალხისა, ლუი XVI-ე სულ იმას არ გაიძახებოდა:

— მე მამა ვარ ჩემი ქვეშევრდომებისაო! მათთვის მივდივარ და, არც სასახლეში ხალხის შესვლა უნდა სწყენოდეს: მამა და შვილი? ვინ დაუშლის შვილს მამის სანახავად მისვლას? უნდა წინ გამოჰგებებოდა და ეკითხა, რისთვის გასჯილხართ, შვილებო, ხომ არა გაგჭირებიათ-რა? მაგრამ სიმართლეს არა სჯობიან-რა

და მე მგონია, რომ იმ სიტყვებს ისე ამოხდა რაღა, სიტყვის მისხლად, და ამიტომ ძალიანაც ეჯავრა იმოდენი ურიცხვი შვილების მისვლა, მით უფრო რომ ძალიან დაურიდებლად იქცევოდნენ იმისი შვილები. და რადგან ვალენტინები მაშინაც ბევრი იყვნენ, ერთი ვაივავლახი ასტეხეს: „ხედავთ რა შეურაცხყოფა მიაყენეს მეფესაო!“

ინ პატრიოტები კი იმედოვნებდნენ, მეფე ლუი XVI ამოდენა ხალხს რომ დაინახავს, დაფიქრდება და საერო კრების დადგენილებას ხელს მოაწერსო. შოველსაც ჰქონდა ეს იმედი. მაგრამ მეფე თავისას გაიძახოდა, წინააღმდეგი ვარო, და ამგვარად იმედი გაგვიტრუვდა და ხალხის სასახლეში მისვლით ჩვენ კი არა ჩვენმა, მტრებმა ისარგებლეს.

ასეც უნდა ყოფილიყო „ქრელების“ მთელი პარტია და მათთან ერთად ვერცე წოდებული კონსტიტუციის მფარველნი — ბარნავი, მანიე, ლალი ტოლენდალი, ორი ძმა ლამეტე და სხვ., რომელნიც ხალხს ყოველთვის ამას ეუბნებოდნენ, კონსტიტუციის მორჩილნი უნდა იყვნეთო და მეფეს კი ჩუმად გზას ასწავლიდნენ — კონსტიტუცია ამ გზით დაარღვიეო; ყველა ესენი, მილიციის ნახევარი და 76 თემი ისე აყაყანდნენ, თითქო ქვეყანა დაღუპულიყო მით, რომ პარიზელმა ხალხმა გაბედა და სასახლეში ნახა თავისი მეფე ამხედ მეთი რაღა გინდათ, თვით მეფესაც აღარ ინდობენო! სანტერი, როსინიოლი და ლეჟანდრი სასჯელში უნდა იქმნენ მიცემულნი და მათთან ერთად ხალხის ბელადნი და თვით პეტიონიც, რადგან ხალხს ზარბაზანი არ დაუშინა და სასახლემდე მიუშვა... არა ჰგვანებია ბაილის, მარსის მიწდარზედ რომ ხალხი ახოცინაო! ამათ ყაყანს ზედ დავმატა ლაფაიეტის დაბრუნება პარიზში. იმის მაგივრად, რომ თავის ჯართან ყოფილიყო და პრუსიელების და ავსტრიელების ჯარებისთვის ეგდო ყური, რომელნიც კობლენცში მოგროვილიყვნენ და დღეს-ხვალ ჩვენს სამძლეარს გადმოივლიდნენ, ლაფაიეტმა თავი დაანება ყველაფერს და პარიზში მივიდა — მთელი ჩემი ჯარის სახელით უნდა ვითხოვო, რომ 20 თიბნე თვეს აჯანყებულნი სამავალითოდ იქმნან დასჯილნიო.

საერო კრებამ დიდი პატივის-ცემით მიიღო იგი. მაგრამ ერთმა უირონდელმა, გადემ, ამით მაინც თავისი არ დაიშალა და სთქვა: „რომ მიფხრეს, ბ. ლაფაიეტი პარიზშიაო, გამეხარდა, ღვთის წინაშე, ალბად მტერი აღარავინა გყავს, ალბად ავსტრიელები დაგვიმარცხებია, რომ ლაფაიეტი დაბრუნებულა-მეთქი. მაგრამ დიდი ხანი არ გასტანა ამ ნეტარმა ოცნებამ: ჩვენი მტრები ისევ სამძღვარზედ დგანან! ჩვენი გარეგანი მდგომარეობა არაფრით არ შეცვლილა და ბ. ლაფაიეტი კი პარიზში ბრძანდება?! რა საბუთი უნდა ჰქონოდა, რომ თავის ჯარს თავი დაანება? ჩვენი შინაური არეულობა? იქნება ფიქრობს, საერო კრება საკმარისად ძლიერი არ არის, რომ შინაგან საქმეებს გაუძღვესო? თავის თავს მთელი ჯარის და პატიოსან მამულის-შვილთა წარმომადგენელად ხდის... ვინ ბრძანდებიან რე სად არიან ეს პატიოსანი მამულის-შვილნი? ან როგორ მოახერხა ჯარმა ამ საგნის განსჯა და თავის განაჩენის დადგენა? მგონი არ შეეცდეს, რომ მოგახსენოთ, ბ. ლაფაიეტს თავის მახლობელთა აზრი მთელი ჯარის სურვილად სჩვენებია და... ბ. ლაფაიეტმა მინისტრის დაუკითხავად თავი დაანება თავის სამსახურს, ამით კონსტიტუცია დაარღვია და“...

დასკვნა ცხადი იყო!

ლაფაიეტის მაგალითს მერე სხვა გენერლებიც მიჰყვნენ: თავიანთ ჯარს უპატრონოდა სტოვებდნენ და თითონ პარიზისკენ მიემშურებოდნენ, ვითომ ქვეყნის დასახსნელადო, მაგრამ ნამდვილად კი მარტო იმ განძრახვით, რომ მართებლობა ხელთ ეგდოთ როგორმე.

რასაკვირველია, უნდა დაეჭირათ და სამხედრო კანონისამებრ დაესაჯათ. იმისთვის რომ ერთი ათი წლით ციხე გადაეწყვიტათ, როგორც უბრალო ჯარის-კაცისთვის, სხვებიც ველარ გაბედავდნენ და ქვეყნის სამსახურს არ უღალატებდნენ.

საერო კრების წინაშე იაკობელები დააბეზლა; მერე წავიდა და მეფე-დედოფალსა სთხოვა, ოღონდ მომენდეთ და კომპიენში გაგიყვანთ! იქიდან ბრძანება გაეცით, რომ კონსტიტუ-

ცია ხელახლად იქმნას გადასინჯული, მეფის ყოველი უფლებანი და დიდებულთა ყოველი უპირატესობანი ხელახლად იქმნენ აღდგენილნი! თქვენის დიდებულების ყოველი ბრძანების აღსრულებაში მოყვანას მე, ლაფაიეტი, ვიკისრებ და თუ პარიზში წინააღმდეგობა გაბედა, ისე მოვეპყრობი, როგორც აჯანყებულს ქალაქსაო. ეს ყველაფერი შემდეგში გავიგეთ, კიბლენცის წერილებიდან. მეფე-დედოფალმა არ მიიღეს ლაფაიეტის რჩევა.

დედოფალს უნდოდა, რომ ჰრუსიელებისაგან ყოფილიყო განთავისუფლებული, და არა იმ ლაფაიეტისაგან, რომელმაც ვერსალიდან პარიზს გადაიყვანა მთელი სასახლე და ხალხს მეფის და დედოფლის დაცინვის ნება მისცა: აგერ მეპურე თავის ჯალაბითაო! დედოფალს ჯერაც არ დავიწყებოდა ის დღე და სრულიადაც არ უნდოდა, რომ თავის მხსნელად ლაფაიეტი ჰყოლოდა. დედოფალს არავითარი კონსტიტუცია არა ნებავდა; საფრანგეთში სრულ-მპყრობელი მეფე უნდა ბრძანებულოყო, როგორადაც პრუსიაში და ავსტრიაში.

მაშინ კი დარწმუნდა ლაფაიეტი, რომ თავისი თეთრი რაშით ის ველარავის ვაიტაკებდა და მაინც არ დაიშალა და მილიციელები შეჰკრიბა, რომ იაკობელების კლუბი აეკლო; მაგრამ მამასახლისმა პეტიონმა ბძანება გასცა: მილიციელების მბრძანებელი ლაფაიეტი კი არა, თავიანთი კანონიერი უფროსები არიანო, და რაკი ნახა ლაფაიეტმა, რომ ერთი კაციც არ გამოცხადდა მის ძახილზედ, ადგა გულდაწყვეტილი და გაეშურა თავის ჯარისკენ, რომელიც სედანთან იდგა.

ქვეყანა ხედავდა ლაფაიეტის ღალატს. საერო კრებას ყოველი მხრიდან თხოვნა მისდიოდა, დასაჯეთ ქვეყნის მოღალატენი და შეტადრე ლაფაიეტიო.

სწორედ მაშინ 1782 წელს მკათათვის დამდეგს იხუფლა ემაწვილ-კაცობამ და, მიუხედავად იმისა, რომ მეფე წინააღმდეგი ბრძანდებოდა საერო კრების დადგენილებისა, პარიზს მიდიოდნენ და ჯარისკაცად ეწერებოდნენ, რომ პარიზის ახლიო საერო კრების დადგენილებისამებრ 20 ათასი კაცი მდგარიყო

ყოველი შემთხვევისთვის გამზადებული. შეიყრებოდნენ ხუთი ექვსი ბიჭი, ერთ ხელ სარეცხს გამოიკრავდნენ ხელსახოცში და დაიძახებდნენ:

— წავიდეთ პარიზს! ვინ მოღის პარიზს? რომ გეკითხათ, სად მიდიხართო, გეტყოდნენ:

— პარიზს მივდივართ თავისუფლების დასაცველად და მტარვალთა და მოღალატეთა დასასჯელად!

შევაყენებდით ხოლმე, თითო ჯამ ღვინოს გაუფტანდით. ყელს გაისველებდნენ და ისევ გზას გაუდგებოდნენ.

— გმადლობთ! ნახვამდის! ჩვენს ამბავს მალე გაიგებთ!

ნეტავი მეც შემძლებოდა, თან გავყოლოდი! ნეტავი! მაგრამ მამა-ჩემი? პატარა მატუჩინი და სტეფანი? უჩემოდ მიმ-შილით ამოიხოცებოდნენ! ახ, ნეტავი მეც შემძლებოდა იმათ-თან წასვლა!

მაშინ მინისტრმა ტერიემ მისწერა ყველა მამასახლისებს— პოლიციელნი და ჟანდარმები წაიყვანეთ, წინ დაუხვდით და ყოველი ლონისძიება იხმარეთ, რომ პარიზისკენ მომავალნი განუფანტოთ; გარდა ამისა სასტიკად აკრძალეთ, რომ პარიზისკენ წამოსვლა არავინ გაბედოსო, მაგრამ ამ წერილს ყურადღებაც არავინ მიუქცია; პარიზის ყველა კლუბებმა ხმა-მალლივ განუცხეს მეფის მინისტრის ამგვარი განკარგულება და მოველმა ხომ პირდაპირ გამოაცხადა— ნამდვილი ლაღატი ეს არისო; პრუსიელებს და ავსტრიელებს ჩვენს ასაოხრებლად ეპატიყდებიან და გზას უჩვენებენ, და ჩვენ კი საშინელი სასჯელით გვემუქრებიან,— არ გაბედოთ და სამშობლოს დახმარება არ იფიქროთ, რადგან მეფე წინააღმდეგია მაგისიო!

მეჟუს მოსამსახურენი მილიციელებად ირთვებოდნენ, გადიოდნენ ხალხში და ყველგან „გაფიცულთა“ ლანძღვა-გინებას გაიძახდნენ. გაფიცულნი იმათ დაარქვეს, რომელნიც თავის ნებით ვაფიდნენ საერო კრების დადგენილებისამებრ. პარიზის მიდამოში ჯარის შესადგენად დადიოდნენ ეს ვითომ მილიციელნი და ილანძღებოდნენ: გაფიცულთ „უნაფხოებს“ ეძახდნენ, თითქო სიღარიბე საძრახისი იყოს და უფრო ხშირად იმას

არ ამტკიცებდეს, რომ კაცს სინიღისი და კეთილი გული ნია და ღარიბადაც იმიტომ დარჩენილა! თუ არა და დიდი რამ შრომა კი არ უნდა მოსამსახურედ წასვლას! თქვენ ადამიანის დამცრობი და პირადი ღირსების უქონლობა სთქვით, თორემ, ათასიც რომა სთქვან „უნიფორნიო“, მე ერთი ღარიბ-ღატაკი ხელოსნის გამხმარი ლუკმა მიჩვენია, იმათ დამამცირებელ სიმდიდრეს.

რომ ბოლო მოელო ამოდენ ფლინდობისთვის, საერო კრებამ დაადგინა: მამულის შეიღნი, რომელნიც სამშობლოს სამსახურს იკისრებენ და თავიანთ ნებით გავლენ მილიციაში, სამძღვარზედ ჯარში ჩასაწერად, ან პარიზის ახლო დაბანაკებულთა შესავსებლად, სამამისახლისოში გამოაცხადებენ თავიანთ სურვილს და იქვე ჩარიცხულ იქნებიან სიაში; 12 მკათათეს სამშობლოს ერთობის დღესასწაულს დაესწრებიან; სამი დღის საგზალი და ბინა ექნებათ და მას შემდეგ სამამსახლისოდან მიიღებენ ბრძანებას, სად უნდა გამგზავრდნენ, რომ თავიანთ რაზმებს შეუერთდნენ და კანონიერი ჯამაგირი მიიღონ“.

ამ ბრძანებამ დაიხსნა ჩვენი ქვეყანა გასაქირიდან. მიკრიკებით გაგზავნეს იგი ყოველი თემისკენ და მაშინ დარწმუნდნენ მეფე-დედოფალი და კარის-კაცნი თავიანთი მინისტრებითურთ, რომ საკმარისი არ იყო მეფეს რაიმე დადგენილებაზედ, „წინააღმდეგა ვარო“, — მოეწერა. მაშინ დარწმუნდნენ, რომ თუმცა მეფის ბრძანებისამებრ გენერალი ლუკნერი გამოეცხა აესტრიელებს; თუმცა კობლენტან მწ ათასი პრუსიელი და აესტრიელი იდგა და იმათთან ერთად ოცი ათასი ვახიზნული დიდებულთაგანი სრულიად გამზადებულნი საფრანგეთში შემოსასვლელად; თუმცა გენერალი ბულიე ისევ ისე გვემუქრებოდა, მტრის ჯარს მე შემოვუძღვები და გზებს მე ვასწავლიო; თუმცა ამ მუქარის ასასრულებლად ის ვილჰელმის, ფრანსუა II-ის და ბრაუნშვეიგის უპირველეს მრჩეველად გამხდარიყო და მტრებს ჰპირდებოდა ჯერ ღონგვის აღებას, მერე სედანისას, ვერდენისას, მერე რეტელზედ და რემსზედ პურითა და ღვინით საესე შამპანზედ გავლას და პარიზის აოხრებას; თუმცა

დაუფიცავი მოვლენები თავისას არ იშლიდნენ და განდევნიდნენ ბრეტანი სრულიად ჩამოაცალეს კონსტიტუციას და ქვემოლანგდოკშიც ხალხი ააჯანყეს თავადი საიანის წინამძღოლობით; თუმცა სასახლემ და დიდებულთა არაფერი დაზოგეს და იუდასავით გელალატობდნენ, რომ ქველებურად მეფის სურვილზე დაემყარებინათ ქვეყნის ბედ-იღბალი, — მაინც ვერას გახდნენ და სამშობლომ იმათი არა ინდობა-რა. დიად, ცოტაც არის ტვინი რომ ჰქონოდათ თავში, უნდა დარწმუნებულყენენ, რომ „მეჯღანეებს“, როგორც ისინი გვისხენიებდნენ, სრულიად არ ეშინოდათ არც პრუსიელი გრენადერებისა, არც ავსტრიელი ულანებისა და არც ძღვევა-მოსილ წინაპართა დიდებულ შთამომავლებისა.

თუ არა და განა ერთი და იგივეა კაცი თავისთვის იბრძვის, თუ დიდებული მეფისთვის? რომელიც, რაკი ომი გათავდება, ზედაც აღარ შეხედავს იმისთვის თავგანწირულ მეომართ. აღბად ეს კარგად ჰქონდა შეგნებული ლუი XVI-საც, რადგან შემდეგში იმის რკინის ყუთში წერილები იპოვეს, რომლებშიც გულახდილად ჩაეწერა ყოველი თავისი სევდა და მწუხარება და სხვათა შორის იმასაც ჩიოდა, რომ მეჯღანეები და ხარაზები ერთად არიან და მეკი ის მერჩივნა, რომ ერთმანეთს შეტრძობდნენო.

ჩემს დღეში არ დამავიწყდება, რა სიხარულით მივეგებებოდით და გავაცლიებდით ხოლომე პარიზისკენ მიმავალ გაფიცულთ. ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ის აღტაცება, რომლითაც მკათათვის დამდეგს მთელმა საფრანგეთმა ეირონდელი ვერნიოს სიტყვა მიიღო. ეს სიტყვა მრავლად იყო დაბეჭდილი და მთელს საფრანგეთში მოჰყვინეს და ღირსიც იყო ამისი, რადგან ქვეყნის გულის თქმა და წუხილი იყო გამოთქმული. ამ სიტყვამ დავგარწმუნა, რომ ჩვენი შიში, მეფე გელალატობსო, საერო კრებასაც ჰქონოდა. ფერნიოს სიტყვა თვით შოველმა წაგვიკითხა კლუბში.

„მეფის სახელით ამჯღარდა ჩვენს წინააღმდეგ მთელი ევროპა, მეფის საშველად, მეფის დასახსნელად! მეფის სახელით შე-

იპქვენ ჩვენი დიდებულნი და ევროპიელი მეფენი! მეფის სახელით დაკავშირდნენ პილნიცში და ავსტრიამ და პრუსიამ ჯარებიც გამოგზავნეს. წამებას გვემუქრებიან, დღით პატარამდე ამოჟლეტას, ჩვენი ქვეყნის მიწის პირიდან აღგვას და სულ იმავე მეფისა გამო და იმავე მეფის დასახმარებლად!“

მეფე მოხსენებული იყო ის გარემოება, რომ კონსტიტუციამ მარტო მეფეს მიანდო მტერთაგან სამშობლოს დაცვა. როგორ აასრულა მეფემ თავისი ვალდებულება:

„მეფე ბრძანებდა, კანონების ერთგული მოსამსახურე და მფარველი ვიქნებო, რომ ძალი ხელთ ეგდო და მით უფრო ადვილად დაერღვია ეს კანონები. მეფე ბრძანებდა, მე კონსტიტუციას არ ვუღალატებო, რომ სამეფო ტახტი არ წაერთმიათ და მით უფრო ადვილად დაერღვია კონსტიტუცია. მეფე ბრძანებდა, ერი მიყვარს და მეყვარებაო, რომ უფრო თავისუფლად გაება ღალატის ქსელი და ერი დაედუბა. იქნება ჰგონია, ჩემს ფარისევლობას ერი ვერა ხედავსო? იქნება ჰგონია, ვერა ეხედავდეთ, რომ მტრის ჯარის გამარჯვება უფრო უნდა, ვიდრე ჩვენი ჯარისა? ვერა რომ არ იყოს, განა ათასის წინააღმდეგ ათს გაგზავნიდა? ამით ნებაეს სამშობლოს დაცვა?! იქნება ჰგონია, ერი ვერა ხედავს, რომ მეფე ყოველთვის წინააღმდეგი იყო სამძღვრების გაძაგრებისა და ყოველგვარი საომარი სამზადისისა! ამით ნებაეს სამშობლოს დაცვა? იქნება ჰგონია, ერი ვერა ხედავს, რომ მეფე მადლობას უძღვნის კონსტიტუციის დამრღვევ გენერალს და ბორკილს ადებს ყველას, ვინც კონსტიტუციის ერთგულებას იჩენს? არა, მეფემ არ აასრულა ერისადმი თავისი მოვალეობა! მეფემ უღალატა კონსტიტუციას! მაგრამ კიდევ რომ შეარყიოს მან კონსტიტუცია, კიდევ რომ გადაავდოს იგი, მით თითონ ვერას ისარგებლებს!... რას არ სჩადიან მეფის სახელით თავისუფლების და სამშობლოს წინააღმდეგ? ერთხელაც არის ებრძანებინა მეფეს: ჩემი სახელით ჩემს უნებურად სარგებლობენო. მაგრამ არა, როგორ ბრძანებდა ამას, როდესაც მისი ნება-ყოფლობით მოქმედებდნენ ჩვენი მტრები? გამარჯვება ხომ ხალხს უნდა დარჩეს, მაგრამ კიდევ რომ გაი-

მარჯვოს მეფემ, მაინც ამ გამარჯვებით თითონ ვერას გებლებს. მეფე აღარაფერია კონსტიტუციისთვის, რომელსაც იგი ასე სამარცხენოდ ღალატობს! მეფე აღარაფერია ერისთვის, რომელსაც იგი სამარცხ უთხრის!

იმისთანა ყვირილი ატყდა კლუბში და გარეთ მოედანზედ, რომ მეორედ მოსვლა გეგონებოდათ. ყველანი ვეთანხმებოდით: ამ დასკენას, რადგან ვერნიოს ჩვენს გულში ამოეკითხა თავისი სიტყვა და ისე დაეწერა. როდესაც მეფის კეთილდღეობისთვის ერის დაღუპვა ხდება აუცილებელ საჭიროებად, მაშინ მეფის განწირვა აუცილებელია. და ხალხიც ამას გაიძახდა:

— ზანღური და ზანჩური მაგისთანა მეფეს! კმარა, რაც მეფეებისაგან ჭირი გვჭირს! ხალხი უმეფოდაც კარგად მოუყლის თავის თავს!

მეორე დღეს მეფე ლუი XVI-ის ყველა მინისტრებმა საკუთარი პირით გამოაცხადეს საერო კრებაზე, ჩვენი ხაზინა, ჩვენი ჯარი და ჩვენი სამხედრო ხომალდები იმისთანა უკიდურეს მდგომარეობაში არიან, რომ ჩვენ იძულებულნი ვართ სამსახურს თავი დავანებოთო. მგონი ესეცა კმარა დასარწმუნებლად იმისა, რომ მეფე ერს უსინიღისოდა ჰღალატობდა. ესა სთქვეს მინისტრებმა და მოჰკურცხლეს! ისე გაეარდნენ დარბაზიდან, რომ აღარც კი მოითმინეს გაეგონათ, რას ეუბნებოდნენ ზასუხად; სწორედ ისე როგორც გაკოტრებული სოვდაგრები მოიქცევიან ხოლმე, როდესაც ვალის გადახდის მაგივრად ინგლისში ან ამერიკაში ამოჰყოფენ თავს და ბევრ პატიოსან კაცს და იმათ ოჯახს ულუკმაპუროდ სტოვებენ. აი რას ნიშნავდა მინისტრებისაგან თანამდებობის თავის დანებება: ჩვენ თქვენის ნდობით ვისარგებლეთ და იმის მაგივრად რომ საფრანგეთი გაგემეზარებინა და მტერთან საბრძოლველად შეგვემზადებინა, რაც შეიძლება მტერს შემოსევა გავუადვილებთ. ეხლა ჩვენი ქომაგი—პრუსიელები და ავსტრიელები მზად არიან, ავერკიდეს მოლიან და... ენახოთ როგორ გადაარჩებით სამ განსაცდელს?..

...რასი ასობე შოლით თინდჯონენგ ნე ცშიენ ჩენდენ მონჯონ
 ცქელუნობ შიეოსიიეცტეიტამ **კი** იბეფაბოფე ეფენ ამბუნდ
 -ქიბე აბოეფაბოფე ეფენ მბოტოფე თოპიბეცტონეს ცქე იგი
 მაგრამ ამ განსაცდელსაც ვადავრჩით!

მეორე დღეს 11 კათაოვეს საერო კრებამ დაადგინა სამ-
 შობლო განსაცდელში არისო და მთელი საფრანგეთი წამოა-
 ყენა.

აი რას ნიშნავდნენ ეს სიტყვები „სამშობლო განსაცდელ-
 ში არისო“:

„განსაცდელში არის თქვენი ყანა, თქვენი ვენახი, თქვენი
 სახლ-კარი, თქვენი დედ-მამა, თქვენი სოფელი, ყოველი თქვე-
 ნი უფლებანი და თავისუფლება, რომელიც სისხლის ღვრით
 შეიძინეთ დიდებულთა და ეპისკოპოსთაგან, გახიზნულნი მოუ-
 ძღვიან პრუსიელ და ავსტრიელ ჯარებს, რომ ავიკლონ და
 წარგტყვევნონ, დაგზოცონ და თქვენი ხატიც კი აღარ დაინ-
 დონ! გახიზნულნი მოუძღვიან პრუსიელ და ავსტრიელ ჯარებს,
 რომ კვლავ ბატონ-ყმობა შემოიღონ, ძველებური უღელი და-
 გვადგან ქედზე და თქვენცა და თქვენს შვილთა და შვილის-
 შვილთაც მონობის დალი დაასვან... აღსდექით და ვაჟკაცუ-
 რად დაუხვდით მტერს, ან არა და ქედი მოიხარეთ და პირ-
 უტყვივით ოფლი იწურეთ თქვენი ბატონისა და მონასტრისა-
 თვის!“

აი რას ნიშნავდნენ ეს სიტყვები! ამიტომ იყო, რომ დი-
 დით ბატონამდე ყველამ იარაღი შევისხით; ამიტომ იყო, რომ
 საშინელი ძალით შევებრძოლეთ მტერს: ჩვენს კერას ვცავ-
 დით, ჩვენს უფლებებს და თავისუფლებას, რომელნიც რევო-
 ლიუციამ მოგვანიჭა.

საერო კრების დადგენილება ყველა სოფლებს აცნობეს.
 მთელს საფრანგეთში ზარბაზნის სროლა ასტეხეს, სამრეკლო-
 ებზედ შეუწყვეტილად ზარსა რეკდნენ და მინდვრად გასულს
 გაშტერებულ ხალხს რომ ეუბნებოდნენ — მტერი კარს გვადგია
 და აოხრებას გვემუქრებაო, ნამგალს იქვე ბუჩქში მალავდნენ
 და შინისკენ გარბოდნენ თოფ-იარაღის მოსაძებნად; იმიტომ

საქართველოს
საეკლესიო
მეცნიერებათა
ინსტიტუტი

რომ მინდორი მერმისაც მოგვეცემს მოსაველს, ათის წლის შემდეგაც, ასის წლის შემდეგაც! საქმე ის არის თვით მინდორი არაფერს წაგვართვას; ყანას შეიძლება ცეცხლი მისცენ, ან პრუსიელების ცხენებს მოაძოვონ; ეგ არაფერი! ოღონდ თვით მაწა არაფერს წაგვართვას და პურსაც ბევრს მოვიყვანო და სიმინდსაც ჩვენი შვილებისთვის და შვილიშვილებისთვის.

ჩვენს სოფელში, როდესაც აწოწილი ელღოფ კოლენი სტოლზედ ავიდა და საერო კრების დადგენილება წაგვიკითხა, ისე იყო გაჩუმებული ხალხი, გეგონებოდათ აღარა სუნთქავენო. მაგრამ როდესაც წამოიძახა: „მამულის შვილნო, სამშობლო განსაცდელშია! სამშობლო თქვენგან მოელის ხსნასაო!“ ყველაზედ წინ იმ კაცების შვილები წადგნენ, რომელთაც საეკლესიო მამულები ეყიდნათ და გამოაცხადეს, — ჩავწერთ, ჯარში წავალთ ჩვენი ნებითაო. ალბად იცოდნენ, რომ თუ გაიმარჯვებდა მტერი და გახიზნულები დაბრუნდებოდნენ, იმათ მამებს ყველას ჩამოაგრობდნენ. ხუთ-ხუთი მიდიოდნენ თავმჯდომარის სტოლთან და ეწერებოდნენ.

მე ჯერ არაფერი მებადა, მაგრამ შეძენის იმედი მქონდა; სულ ხომ ისე სხვების მუშად არ ვივლიდი ჩემი დღენი! გარდა ამისა მე ჩემი და ჩემი ქვეყნის თავისუფლება სიცოცხლეზედ მეტად მიმაჩნდა და... აი ეხლაც ხომ მოხუცებული, ღრმად მოხუცებული ვარ, და ამ მოგონებაზედ ისე მიდუღს სისხლი, თითქო აგერ, მტერი კარს მადგას და ჩემს საკუთრებას, თავისუფლებას შელახვას უპირობსო.

ბევრი ყოყმანი რა საჭირო იყო, ჩემს თავს ხომ არ ვუმტყუნებდი? გაათავეს თუ არა დადგენილების კითხვა, მეც წინ წავდექი და ვთხოვე ჩამწერთ-მეთქი. ჩვენს სიაში მე მესამე ვიყავი: პირველი ქსენტრაილი ჩაეწერა, მეორე ლატურ-ლუსსაკი და მესამე მიხეილ ბასტიენი ს. ბარაკიდან.

რომ მოგახსენოთ, სიამოვნებით ჩავეწერეო, მტკნარი სიტყუე იქნება. რა სიამოვნება უნდა მეგრძნო, როდესაც კარგად ვიცოდი, რომ მოხუცებული მამაჩემი და მთელი ჩემი ოჯახი ისევ ძველებურად ულუკმა-პუროდ არჩებოდა და ნა-

თლია-ჩემიც ძალიან შესწუხდებოდა მე რომ აღარ ვეყოლებო-
დი სამკედლოში. მაგრამ რა მექნა! ვგრძნობდი, რომ მტერს
მოგერება უნდოდა და მის მოსაგერებლად თუ ჩვენც არ გავი-
დოდით, მაშ დიდებულებს ხომ არ მივანდობდით ჩვენს ბედ-
ილბაღს. რა მექნა, ვგრძნობდი, რომ იარაღით უნდა მომეგე-
რებინა მტერი, ან არა და სახლიც იმისთვის დამეთმო, კარიც,
მამულ-დედულიც და სუყველაფერიც.

ჩამწერეს, ბილეთი მომცეს. ბილეთი ქუდში ჩავიჭე და
გამოვედი. იქვე კიბეზედ მამა-ჩემი დამხვდა, გადმომხვია, გულ-
ში ჩამიკრა და ცხარე კოცნა დამიწყო. ნიკაპი უკანკალებდა,
ტრემლი სდიოდა და ქვითქვითებდა:

— აგრე, შვილო, აგრე! მე ვეცოდით, რომ შენ თქმა არ
გინდოდა!... ნიკოსაგან დაჭრილი გული გშენ გამიმთელე, შვი-
ლო! მე ვხედა აღარა მტკიცეა-რა.

საწყალი მამა-ჩემი! ბატიოსანი მამულისშვილი იყო და ისე
არა სწყლავდა-რა მის სამშობლოს სიყვარულით საესე გულს,
როგორც ნიკოს საქციელი: ვერ აეტანა, რომ მისი სისხლი და
ხორცი, მისი შვილი სამშობლოს უღალატებდა.

ნათლია-ჩემიც ძალიან კმაყოფილი დამხვდა და იმანაც
გადამკოცნა; აღბად უხაროდა, რომ იმის მამულებს, მეტადრე
პიკჰოლცის მამულებს, მთარველი უჩნდებოდა. არც სტყუვდე-
ბოდა: ღმერთსა ვფიცავ, დედას აფუტირებდი ყველას, ვინც გა-
ბედავდა და ნათლია-ჩემს ხელს ახლებდა.

ერთი სიტყვით, აბა რაღა თავი შეგაწყინოთ, აღტაცება
მაშინ არის ხანგრძლივი, როდესაც სიმართლევზედ არის დამ-
ყარებული, უფლებაზედ და გონებაზედ.

როგორ ავიწეროთ, რა ყრიაშული ატყდა ხალხში, რა
ხვეწა-კოცნა და ფიცი, — გავწყდეთ და კი ნუ დავიჯაბნები-
თო! — ამას თქვენც კარგად წარმოიდგენთ. პირადი საქმეების
გასარიგებლადაც ბევრჯერ აუღელვებიათ გაიძევებს შესყი-
დული გაზეთებით ხალხი და თმში მონაწილეობა მიუღებინე-
ბიათ, როდესაც საფრანგეთს ამ ომისგან ზარალის მეტი არა-
ფრის იმედი ჰქონია. მაგრამ მაშინ თვით ხალხი ხედავდა თავის

გაქირებას და სხვის თქმა აღარ უნდოდა. ხალხი ხედავდა, რომ სახლკარის და თავისუფლების წართმევას ემუქრებოდნენ და საბრძოლველად ემზადებოდა. მგონი, კაცი თავის თავისუფლებისთვის მოკვდეს, ისა სჯობიან, ვიდრე მეფის ან იმპერატორის დიდებისთვის.

განაღმა დამავიწყდება როდისმე ის უანგარო სიყვარული სამშობლოსა, რომელიც მაშინ ჩვენმა ხალხმა გამოიჩინა! ქალი და კაცი, კმაყოფილი და წელში მოხრილი მოხუცებული, მისდევდნენ ხოლმე თავის ნებით ჯარში წამსვლელ ბიჭებს, თან ცრემლი სდიოდათ და თან „თავისუფალ ერს გაუმარჯოსო“, ყვიროდნენ. უმეტესი ნაწილი ამ ბიჭების, მონაგებით და ნამუშევართ ცხოვრობდა და სხვა, ცარიელი ქოხის და კონკების მეტი, არა ებადათ-რა საწყალ მთიულ გლეხ-კაცებს. მაგრამ წარსული სიმწარე ჯერ ისევ ღრმადა ჰქონდათ გულში, აწყყოს სიტკობებას გრძნობდნენ და სიცოცხლეზედ უმეტეს განძად სთვლიდნენ თავისუფლების და მართლ-მსაჯულების დამდგენ სამშობლოს. შეძლებულებიც არასა ზოგავდნენ და გულუხვად სწირავდნენ ჯარში წასულთა ღარიბ მშობლებისთვის ცხოვრების წყაროს ასაჩენად, დაჭრილთა მოსაველელად, იარაღის სასყიდლად და სხვ. ვისაც კი რა ებადა, მოჰქონდა და სამშობლოს ტრაპეზზედ სტოვებდა! ბავშვები ტიროდნენ, რატომ დიდრონი არა ვართ, რომ ჩვენც ჯარში წავიდეთო! დიად, აღარავინ რას ზოგავდა, ოღონდ სამშობლოს შეელოდა რამე. ყველა მტკიცედ ასრულებდა თავის ეროვნულ მოვალეობას.

იმ დღეს სადილად შოველთან ჩავედით ნათლია-ჩემი, ლეტუმიე, მამა-ჩემი და მე. რა კარგად მახსოვს ყველაფერი; მახსოვს კი არა, ავერ თვალ-წინ მიდგანან ყველანი, თითქო გაცოცხლა ჩემმა ხსოვნამ და თვალ-წინ დამიყენაო. ცხელოდა. მარგალიტა წამ-და-უწუმ მაღაზიაში გადიოდა მუშტრის დასახვედრად. გავადოდა და გაისტუმრებდა თუ არა, უკანვე მოეჩქარებოდა... თვალს მარიდებდა ჩემი მარგალიტა. კარგი სუფრა გვეშალა, კარგ ღვინოს გიახლებოდით, მაგრამ ვერა, სხვებივით გამხიარულება და სიცილი ვერ მომეხერხებინა. სულ იმის თა-

ქრში ვიყავ, რომ მე ვისემბურგს უნდა წავსულიყავ ჩვენს ში ჩასარევედ და მარგალიტა კი... ამ დროს შოველმა ერთ ძველის-ძველ ბოთლს ახსნა თავი და დაიძახა:

— აბა, ჩემო მეგობრებო, ჩვენი მიხო ამ ღვინით უნდა ვაღდეგრძელოთ. ჯერ ეგ ქიქები დაცალეთ!

ბოთლი სუფრაზედ დასდგა, დამაცქერდა და მითხრა:

— აი რა გითხრა, ჩემო მიხო! შენც კარგად იცი, დიდი ხანია შეილივით მიყვარდი, მაგრამ დღევანდელმა შენმა გარდაწყვეტილებამ დამარწმუნა, რომ არ ვტყუვდებოდი შენში და მართლა სიყვარულის და პატივისცემის ღირსი ყოფილხარ. დღევანდელმა შენმა გარდაწყვეტილებამ დამარწმუნა, რომ შენ ვაჟკაცი უოფილხარ. შენისთანა ბევრი და მძიმე დამაბრკოლებელი მიზეზი იქნება ბევრს არავის ჰქონდეს, მაგრამ მიუხედავად ამისა შენ მაინც არ დაივიწყე შენი სამშობლოსადმი მოვალეობა. ყოჩაღ, ბიჭო! წადი და ძვირად დაუსვი მტერს თავისი თავბედური წადილი! ჩვენ რომ სხვა მოვალეობა არ გვედვას, ჩვენც შენთან ვიქნებოდით ბრძოლის ველზედ! მაგრამ ჩვენ აქაც ბევრი საქმე გვექნება. დღეს-ხვალ წასვლა მოგიხდება... მოდი, მართალი სთქვი, ნუ თუ აქ არავინ დაგნანდება? ნუ თუ გულ-მხიარული წახვალ? ნუ თუ სათხოვარი არა გაქვს-რა ჩვენთან? იქნება გვთხოვო რამე იმისთანა, რასაც მარტო ღირსეულ ვაჟკაცს და მამულისშვილს აძლევენ, რომელიც საყვარელი და პატივსაცემია?

გულის გულში ჩამიტარა თვალი და ისე გავწითლდი, როგორც გასათხოვარი გოგო. ჩემდა უნებურად მარგალიტას გადავხედე. ისიც ფერ-მიხილილი იყო, თვალეზ-დახრილი. ხმის ამოღება ვერ გამებდნა. ყველანი გაჩუმებულნი იყვნენ. ბოლოს შოველი მამა-ჩემს მიუბრუნდა და უთხრა:

— რას იტყვი, პეტრე? ამ ყმაწვილებს მგონი ერთმანეთი უყვართ!

— ჰაი, ჰაი, რომ უყვართ. — მიუგო მამა-ჩემმა. — და კაი ხანიც არის მას აქეთ.

— რას იტყვი, პეტრე? მოდი, ნიშნობა გავაჩალოთ!

— ნეტავი აგრე და საუკუნოდ ბედნიერებას მომანიჭებ, ჩემო შოველ.

ისინი რომ ამას ლაპარაკობდნენ, მე და მარგალიტა წამოვხტით და ისე დავრჩით გაშეშებულნი, ერთმანეთთან მისვლაც ვერ მოვახერხეთ. შოველი კი იცინოდა:

— აბა, მიხო, შენს დანიშნულს აკოცე! ღმერთმა გაგაბედნიეროთ, შვილო!

ჯერ არც კი გაეთავებინა სიტყვა, რომ ერთმანეთს მოვეხვიენით. მარგალიტა მორცხვად თავს მალავდა ჩემს გულზედ... ახლა კი ჩემი იყო, შიში აღარაფრისა მქონდა. იციოთ, რა ნეტარებაა, კაცმა თავისუფლად გადაჰკოცნოს თავისი სატრფო და რიდი აღარავისი ჰქონდეს, აღარც ნაცნობებისა და აღარც ნათესავებისა. თქვენ სიცოცხლისა არა იციოთ-რა, თუ ეს ნეტარება არ იციოთ. კაცი მარტო მაშინ ხდება კაცად, გულითაც და სულითაც მარტო მაშინ არის ძლიერი და უძლეველი.

ნათლია-ჩემი იცინოდა. შოველმა სკამი ჩვენკენ მოიბრუნა და გვითხრა:

— ღღის შემდეგ დანიშნულები ხართ. სამი წლის შემდეგ დაბრუნდები, მიხო, და ჯვარს დაიწერ. ხომ დაუცდი, მარგალიტა?

— უკუნითი უკუნისამდე!

და ხელი მომიჭირა ხელზედ. ცრემლი წამსკდა. ვტიროდი და თან ვამბობდი:

— მე შენს მეტი არავინ მყვარებია... და არც მეყვარება... მე თქვენთვის მივდივარ ჯარში, იმიტომ რომ მიყვარხართ და... მარგალიტა მაშინვე გარედ გავარდა.

შოველმა კი ჭიქები აავსო და დაიძახა:

— აი, ბედნიერი ღღე ამასა ჰქვიან! ღმერთმა აცოცხლოს ჩემი შვილი მიხელი!

მამა-ჩემმა უპასუხა:

— ღმერთმა აცოცხლოს და აღდგომდეს ჩემი ქალი მარგალიტა! მერე სხვა სთქვეს: გაუმარჯოს სამშობლოსაო! გაუმარჯოს თავისუფლებასაო!

იმ დღეს ფალსბურგში 163 კაცი ჩაეწერა თავის ჯარში წასასვლელად. ვინც შინ რჩებოდნენ, უკან ჩამორჩომა არც იმათ უნდოდათ, და ყველანი იარაღის მზადებაში იყვნენ. მინდვრად აღარავინ იყო. გარეთ ქუჩებში და მოედანზედ ერთი-და ისმოდა: თავისუფალ ერს გაუმარჯოს! „წავა, წავა“ — სა მღეროდნენ. ამ ხმაურობას ზედ ერთოდა ზარის რეკვა ყველა ეკლესიებში და ყოველ საათს ზარბაზნის სროლა. ჩვენ კი ისევ სუფრას ვუსხედით და ვლაპარაკობდით, ხანდახან ნაცნობი ვინმე შეჩერდებოდა და ფანჯრიდან შემოგვიძახებდა:

— ამდენი კაცი კიდევ ჩაეწერაო.

შინ შევიყვანდით და სამშობლოს სადღეგრელოდ ერთ ქიქაღვინოს დავაცლევინებდით. შოველი საამოვნების ნიშნად ბურნუთსა სწევდა და თვალ-მოჭუტული გაიძახოდა:

— წავა! ძალიან კარგად წავა საქმე!

იმასაც ამობდა, პარიზში დიდ მზადებაში არიან, დიდი ამბები მოხდებაო, მაგრამ გამოაცხადებით კი არას გვეუბნებოდა.

ნათლია-ჩემს პიკჰოლცში თავის მამულის მოურავად ჩემი ძმა კლოდი ჰყავდა; ერთი გულუბრყვილო, უეშმაკო და ამასთან დაუდალავი მუშა კაცი იყო კლოდი და ხმის ამოუღებლივ აკეთებდა, რასაც უბრძანებდნენ; თავისთავად კი საქმის გაძლოლა ვერ მოეხერხებინა. ნათლია-ჩემსაც სხვას ის ერჩივნა, მით უფრო რომ ძალიან უყვარდა ბრძანება და განკარგულების გაცემა. სადილზედ ვიყავით ჯერ ისევ, რომ მამა-ჩემს უთხრა, შენი მატურიინიც კლოდთან უნდა გაგზავნო პიკჰოლცში, რადგან იქ ბიჭებს ერთი კარგი გულშემატკივარი და ყაბრათიანი დიასახლისი ძალიან გამოადგებათო. მე კი ისევ შინ დავრჩები და სამჭედლოში დავტრიალდები, ვიდრე მიხო დაბრუნდებოა.

მამა-ჩემს ჯერ კიდევ შეეძლო მუშაობა და ცოტა რასმე შოულობდა, ვალი აღარა გვქონდა-რა, შინ ორი კარგი თხა გვყავდა. ახლა კლოდი და მატურიინიც დაეხმარებოდნენ ოჯახს და იცხოვრებდნენ, როგორც იქნებოდა. მით უფრო რომ შოველი გვპირდებოდა პატარა სცეფანეს ქალაქში აღაგს ვუშოვნი რასმეო.

ხუთი საათი იქნებოდა, როდესაც ქალაქის მდივანმა ფრე-
ილივმა გამოიარა და გვითხრა; ჯარში ჩაწერილნი ხვალ დი-
ლის რვა საათზედ წავლენ ვისებურგისკენ; ჩვენი მაზრის ბი-
ჭები ყველანი გრაუფტალში შეიკრიბებიან და იქიდან ერთად
გაემზავრებიანო. ამ ამბავმა ცოტა არ იყოს დაგვადონა, მაგრამ
ძალიან ცოტა ხნით: ისევ მალე გავმზიარულდით, რამდენიმე
სადღეგრძელო კიდევ გიანხლით და რაკი დაღამდა, შინისკენ გავ-
წიეთ. შოველმა დუქანი დაკეტა. მარგალიტამ ხელი მომცა და
გავედით ქუჩაში. ქალაქში პირველი იყო ჩვენი ერთად სიარული
და რომ დაგვინახეს, ყველამ სიყვარულით მოგვილოცა. ხიღამდე
გამოგვაცილეს. იქ კი ერთხელ კიდევ გადავკოცნე ჩემი მარგალი-
ტა და გამოვფეთხოვეთ ერთმანეთს. მზიარულად გავუდექით გზას,
სიცილით და სიმღერით, რადგან ბედნიერნი ვიყავით და... ღმერ-
თო ჩემო, რა არის აქ საძრახისი? ცოტააუნად შექეიფიანე-
ბულიც... მეტად კარგი ღვინო იყო, ის დალოცვილი! და გა-
ნა მარტო ჩვენა? ვისაც შეეხვდით, ყველა ჩვენსავით იყო; ცო-
ტა რამ გადაეკრათ სამშობლოს სადღეგრძელოდ; მიდიოდნენ
ხელი-ხელს გადახვეული და ყვიროდნენ: თავისუფლებას გაუ-
მარჯოს! სიკვდილი მოღალატეთ!

ცხრა საათი იყო, როდესაც ნათლია-ჩემის დუქანთან მი-
ვედით და ნათლია-ჩემს და ლეტუმიეს გამოვფეთხოვეთ. შინ მი-
ვედით და ვაი იმ მისვლას! ისე ჩავგშხამდა იმ დღის სიამოვ-
ნება მე და მამა-ჩემს... ამას იმიტომ მოგახსენებთ, რომ ჩემი
ისტორიის ბოლოც იცოდეთ. რას იზამთ, წუთი-ათველში კარ-
გი და ავი განუყრელნი არიან. ამას ეს დაგიმტკიცებთ, რომ
თუმცა პატრიოტებმა გაიმარჯვეს, ძვირად დაუჯდათ ეს გამარ-
ჯვება, რადგან ყველა ჩვენგანს შინა გვყავდა, საკუთარ ოჯახ-
ში, ჩვენ წინააღმდეგ აჯანყებული ვინმე მახლობელი.

იმას მოგახსენებდით. ნელი ნაბიჯით ავიარეთ მე და მამა-
ჩემმა ჩვენი ქუჩა და თან გულს ვიმაგრებდით, რადგან ვიცო-
დით, რომ დედას არაფრად იამებოდა ჩემი ჯარში წასვლა და
მეტადრე ჩემი დანიშვნა, ისიც ვიზებდ? ურჯულოზედ. ამ ფიქრ-
ში გართული მიუვახლოვდით ჩვენს ქოხს და შორიდანვე და-

ვინახეთ დედა-ჩემი; იქვე კარებში იჯდა, თმა გაწეწილი და ისე აბლერიალებდა თვალებს, რომ ეტყობოდა, ყველაფერი გაეგო. იმისთანა ჩემს ღღეში არა მიგრძენია-რა. ერთ წამს შევდექი კიდეც, მინდოდა უკან დაებრუნებულყოფ, მაგრამ მამა-ჩემმა არ გამიშვა.

— შინ მივიდეთ, შვილო!

მამა-ჩემი სრულად უშიშრად მიიწევედა შინისკენ.

ის იყო მივედით და წამოხტა კიდეც დედა-ჩემი. წამოხტა, საშინელი ხმით შეჰყვირა... ღმერთო შეგცოდე და ისე ადამიანს კი არა, მარტო მხეცს შეუძლიან დაიყვიროს... შეჰყვირა და ჩემკენ წამოვიდა. ორივე ხელით ყელში მომეარდა და დამახრჩობდა, ხელი რომ არ დამეჭირა. რაკი ხელებით ვეღარა გააწყო-რა, ფეხი მკრა მუცელში და დამიყვირა:

— წადი, შენი ძმა მოკალი! წადი, ნიკო მოკალი, შე ურჯულო, შენა!

თან კბენას მიპირობდა, ყვიროდა, ფეხებითა მცემდა. იმისთანადა ყვიროდა, რომ მთელი სოფელი თავს დაგვახვია.

მამა-ჩემი უკან ეწევიდა, იქნება გავაშვებინო როგორმეო. ეს რომ ნახა, დედამ უტბად თავი დამანება და იმას მივარდა; გიჟივით მივარდა, — ჰაი, შე იაკობელო, შენაო! — მენახშირე ჰანოვრი და რამდენიმე სხვა მეზობელი რომ არ მოგვეშველებოდნენ, დაახრჩობდა საწყალ კაცს, ან თვალებს ამოსთხრიდა.

ბოლოს, როგორც იყო, მოერივნენ და ჩვენი ქოხისკენ წაიყვანეს. მაგრამ თავისას არ იშლიდა და იწყევლებოდა და ილანძლებოდა:

— კარგ შვილს დამიხედეთ, მშობლების მოსიყვარულეს! ერთი ურჯულო გომბიოს გულისთვის დედაც უნდა დაივიწყოს, მამაც, ღმერთიც და რჯულიც! მაგრამ არა, შენ იმას ვერ შეირთამ! სულ ნაკუწ-ნაკუწად დაგჭრის ჩემი ნიკო! საწირავს მივართმევ მღვდელს, რომ ჩემმა ნიკომ მოგკლას, შე დაწყევლილო, შენა! დაწყევლილი იყავ უკუნითი უკუნისამდე!

შინ შეაგდეს, კარი გამოუჭეტეს და იმისი ყვირილი კი მაინც მთელს სოფელში იღგა.

მე და მამა-ჩემი კი ვიდექით შუა ქუჩაში გაყვითლებულ-
ლები.

— გიჟია, შვილო, გიჟი! — მითხრა საწყალმა მოხუცმა. — წა-
ვიდეთ სადმე, შინ ნუ შევალთ, თორემ უბედურებას აგვიტეხს
რასმე! რა უბედური ვარ, ღმერთო! ნეტა რა დავაშავე, რომ ასე
მსჯი, შე დალოცვილო, შენა!?

ისევ ნათლია-ჩემისაკენ გავწიეთ. დუქანში ჯერ ისევ სი-
ნათლე იყო. ნათლია-ჩემი თავის სავარძელში ბრძანდებოდა
გამოჭიმული და ნათლი-ჯალაბს და ნიკოლს იმ დღის ამბავს
უამბობდა. ჩვენ რომ შევედით, — მე თურმე სისხლი მდიოდა და
მამა-ჩემს სულ დაგლეჯილი ჰქონდა ტანისამოსი — სახტად დარჩა
კაცი, და როდესაც ვუამბეთ ჩვენი უბედურება, შეჰყვირა:

— ღმერთმანი, პეტრე, შენი დიდი პატივისცემა, თორემ
ენლავე ციხეში ვუკრამდი თავს! ღმერთო! განა აგრე გამძლავ-
რება შეიძლება დედაკაცისა! სულ დაუფიცავი მღვდლების ბრა-
ლია! თუ ჩვენ იმათ ბოლო არ მოვუღეთ, ცულ საქმეს დაგვმარ-
თებენ!

მერე დაუმატა:

— თუ კი აგრეა, თავი დაანებეთ, სულ მარტო ბრძანდე-
ბოდეს სახლში. მამა-ჩემს უთხრა, მუშაობით ჩემს სამქედლო-
ში იმუშავე და ღამეც დუქანში გეძინოსო. მაგრამ ეს არ ივარ-
გებდა, რადგან მამა-ჩემს თავის ქოხში უნდოდა ცხოვრება, თა-
ვის მეუღლესთან ერთად. ჩვეულება ცალკე მოქმედებდა, სირ-
ცხვილი კიდევ ცალკე: რას იტყვიან, ამ სიბერის დროს რომ
ცალკ-ცალკე ვიყვნეთო! რაც უნდა უბედურება იყოს ცოლ-
ქმართ ერთად ცხოვრება, გაყრას მაინც ერთად ყოფნა სჯო-
ბიან! გაყრილ ცოლ-ქმართ ქვეყანაც დასქარახავს და შეილებ-
საც საუკუნოდ გააუბედურებენ.

იმ ღამეს დუქანში გვეძინა. მეორე დღეს დილა აღრიანად
შინ წავიდა მამა-ჩემი ჩემი ბარგის შემოსატანად. ცოტა ხანს
უკან ჩამოვიდა, ბარგიც ჩამომიტანა, თოფი და სამხედრო გუ-
დაც, მაგრამ დედა-ჩემის კურთხევა კი არა. — შენი ნახვა არ
უნდაო, — მითხრა თვალცრემლიანმა.

— დედა-ჩემი უნახავად წავიდა, მისგან დაწყევლილი. ღმერთმა ხომ იცის, მე არაფრით გამომიწვევია ეს წყევლა, მაგრამ გული მაინც მიწუხდა და მიკვდებოდა.

შემდეგში ნათლია-ჩემმა მითხრა, დედა-შენს არ უყვარდი, რადგან იმის დედამთილს ურსულსა ჰკვებარო, დედამთილი თურმე ჭირივითა სძულდა. ქალს რომ დედამთილი სძულდეს, ეგ არაფერი; მაგრამ დედას რომ შვილი სძულდეს— ჩემს დედამთილს რადა ჰკვებარო, ეგ კი მეტის-მეტი უბედურებაა!

XII

— მშვიდობით, ჩემო აღმზრდელო სოფელო! მშვიდობით დიდი ხნის მეზობლებო და მეგობრებო! იქნება აღარც კი მეღირსოს თქვენი ნახვა!..

მეორე დღეს ჯერ ათი საათი არც კი იყო, რომ გრაუფ-ტალში მივედი. ჩვენი მახრიდან ყველანი აქ უნდა შეკრებილიყვნენ, ვინც ჯარში მიდიოდა, იქიდან ვისემბურში უნდა წავსულიყავით და იქიდან კიდევ ვინ იცის საით გვიკრავდა თავს მუხთალი წუთი-სოფელი!

რაკი სიცხისა გვეშინოდა, დილით ვიარეთ, სივრილოზედ. მარგალიტა, შოველი, ნათლია-ჩემი, მამა-ჩემი და ბევრი კიდევ სხვანი წამოვიდნენ ჩვენს გასაცილებლად. ჩავედით და რადგან სხვებისთვის უნდა გველოდნა, იქვე გზის-პირას ავაყუდეთ თოფები და მუხის ჩრდილს შევეფარენით. ჩვენს ქვემოდ თვალგადაუწვდენელი მინდორი იყო დაცემული დაკლაკნილი მდინარით და ზედ გაფანტული სოფლებით.

რამდენჯერმე გავჩერებულვარ ამ ორმოც და ათის წლის განმავლობაში იმ მუხის ქვეშ, წარსული მომგონებია, ისე ცხადად წარმომიდგენია, თითქო ხელახლად იწყება ჯარიანობაო და გონებაზედ რომ მოვსულვარ, წამომიძახნია:

— უკანასკნელად აი აქ ვაკოცე ჩემს მარგალიტას! აქ გამოვეთხოვეთ ერთმანეთს... საწყალი იაკობი! მდულარე — ცრემლი

სდლოდა იმის მამას და ის კი ანუგეშებდა: ნუ ტარი მამა-ჩემო, მერმის აქ ვარო! ველარ ელირსა უბედურს შინ დაბრუნება!

— აიმი ბილიკზედ ჩამოიარეს სენქანდეშუელეებმა და აგერ აიმაზედ მიტტენბრონელებმა... ისე მოდიოდა შორიდან იმათი ნალარის ხმა, თითქო ტყეს მთელი ჯარი დარევიო. თან და თან გვიახლოვდებოდა ნალარა, უცხად გამოვრდნენ ტყადან, და მხიარულად შემოგეძახეს: თავისუფალ ერს გაუმარჯოსო!

მიდის დრო და სიყმაწვილეც თან მიჰქვს! ისევე ის არის ეს ქვეყანა, ის არის ჩვენი მთა, ჩვენი მინდორი და ჩვენ კი ის აღარა ვართ, ან არა და სულაც აღარა ვართ! სადღა არიან ის სიყმაწვილით და ტკბილი იმედებით აღესილი ბიჭები? აქ რომ ვაიძახოდნენ, თავისუფლებას გაუმარჯოსო, სადღა არიან აქ რომ ეთხოვებოდნენ თავიანთ მახლობელთ და შვირდებოდნენ, მერმის აქა ვართო? რომ მომაგონდება ჩემი ამხანაგები, რომელნიც მოზელის და რეინის პირას დარჩნენ და არგონის ქალებში, მიკვირს, მე როგორ-ღა გადაერჩი ცოცხალი და ღმერთს მადლობას ვწირავ.

მარგალიტას და სხვა ქალებს პატარა კალათებით ციტა რომ საქმელ-სასმელი მოეტანათ, რადგან ვრაუფტალში დუქანი არსად იყო. მაგრამ ვის აგონდებოდა საქმელი? მე და მარგალიტა იქვე ბუჩქს ამოვეფარეთ და დაბალი ხმით ვლაპარაკობდით. შოველი, მამა-ჩემი, ნათლია-ჩემი და კიდევ სხვანი კი მოშორებით იდგნენ, გზის ქვევით, მუხების ჩრდილში და, ალბად გრძნობდნენ, რომ ბევრი რამ გვექნებოდა ერთმანეთისთვის სათქმელი, ვითომ ყურადღებასაც არ გვაქცევდნენ. მარგალიტა მთხოვდა, ხშირად მოიწერე ხოლმეო... სიყვარულით შემომყურებდა, თუმცა სხველივით არა ტიროდა. გულ-შავარი იყო და კარგად იცოდა, რომ ამისთანა დროში კაცს გამხნევება უნდა.

— მე სულ შენს ფიქრში ვიქნები, სულ შენთან ვიქნები... მამი-შენისა ნურა გეფიქრება-რა, მამა-შენი მამა-ჩემია, შენზედ არა-ნაკლებ მე შეყვარება და, ნუ გეშინიან, არას გავუჭირებ.

მე კი გაშტერებული შევცქეროდი და იმის მიხედვით გულში მიმაგრდებოდა. დარწმუნებული ვიყავი, რომ უნებელი დაებრუნდებოდი და ერთ წამს არ დამიკარგავს ეს რწმენა, გაცხარებულ ბრძოლაშიაც კი. სხვები ჩემს გვერდით უიმედობით დაუძღურებულნი, ზოგი სიცივით კვდებოდა, ზოგი შიმშილით, ზოგი სულ უბრალო ავადმყოფობით და მე კი ისე მწყუროდა ჩემი ძარგალიტას ნახვა, ისე მაგრა ჩავეჭიდე სიცოცხლეს, რომ სიკვდილმა ვერა დამაკლო-რა.

ჩვენთან ერთად მოხუცებული გუენი იჯდა თავის ცოლით და ქალებით და ყველანი ცხარი ცრემლითა ტიროდნენ. უნდა დამკითხებოდნენ, — იმახდა გუენი... — ორივე ერთად როგორ გავიშეთა?! ჩემი ხნის კაცს მოსვენება უნდა, სადღა შემიძლიან ოჯახის გაძლოლა?! გუენის შვილები არა ტიროდნენ, მაგრამ ვინ იცის, რა ჯოჯოხეთა უტრიალებდათ საწყალებს გულში!

სხვა მოხუცებულები უფრო გულმაგრად იყვნენ და იმისთანა იმედინად და ვაჟკაცურად ლაპარაკობდნენ — სამშობლო თავისას თხოულობს და შერცხვენილი უნდა იყოს კაცი, რომ სიკვდილს შეუშინდესო, — რომ მხდალსაც კი ამაგრებდნენ.

მამა ქრისტეფორეს მოსვლაზედ იმისთანა ყვირილი გაისმა ყოველი მხრიდან — თავისუფალ ერს გაუმარჯოსო! — რომ იტყოდით მთა შეინძრა და ერთმანეთს სტყორცნა დაბერებული ბრვე მუხებში.

მამა ქრისტეფორემ ლუტცელბურგელები ჩამოიყვანა და თითონ იმიტომ ჩამოვიდა, რომ პარაკლისი გადაეხადნა და ჩვენი დროშები ეკურთხებინა. ჯერ ისევ შორს მომავალს მოვკარ თვალთ, როდესაც ბიშელბერგის დაღმართს ჩამოდიოდა. ჩემი ძმა სტეფანეც თანა ჰყავდა: მე დრო არა მქონდა, რომ ავსულიყავ, გამოვთხოვებოდი და მამა ქრისტეფორეს თან წამოეყვანა.

საშინელი სიცხე იყო. თერთმეტი საათი იქნებოდა. ზინზელის ხილზედ მივეგებე ჩემს ძმას და ცხარედ გადავკოცნე. მამა ქრისტეფორეს წურ-წურით სდიოდა ოფლი. მოვიდა, ხელი ჩამომართვა და მითხრა:

— ძალიან კმაყოფილი ვარ შენი, მიხო! გავიგე შენი ბედნიერება და ისიც ვიცი რომ ღირსი ხარ მაგ ბედნიერებისა.

პატარა სტეფანე მარგალიტასკენ გაიქცა კოჭლობით. შოველი და ნათლია-ჩემი მამა ქრისტეფორეს მიეგებნენ.

ექვსასამდე ბიჭი ვიქნებოდით შეკრებილი და ზემომთიელნი-ლა გვაკლდნენ. ის იყო შევიყარენით, ზიგზედ დავმწკრივდით და იმათი ნალარაც გაისმა ტყეში.

ზემო-მთიელთ თავიანთ წინამძღოლად კლოდ ულენი აერჩიათ, რომელმაც 1814 წ. თავი ისახელა თავის მამაცობით. იმათივე ერია მეწვრილმანე მარკოზ დივე; ფეხშიშველა იყო, მთელი თავისი ავლა-დიდება ერთ ხელსახოცში ჰქონდა გამოკრული. არც სხვები იყვნენ იმაზედ უკეთ გამოწყობილნი, მაგრამ იმისთანა მხიარული სიმღერით მოდიოდნენ, იმისთანა ხუმრობით და სიცილით, თითქო გაჭირება სხვისაც არსად უნახავთო. რომ უფრო მოკლედ მოეჭრათ, წყალში გამოტოპეს და ერთი ქვივლ-ხივილი აუღვათ, რადგან წელამდე სწვდებოდათ წყალი.

რაკი ზემო-მთიელნიც ჩამოვიდნენ და მოლოდინი აღარავისი გვექონდა, ჩვენმა ივანემ და ორ ძმა ლეჟემ ნალარა დაჰკრეს და ყველანი ფეხზედ წამოგვაყენეს. ახლა კი უნდა გაეშორებოდით ერთმანეთს!

ვინც ფალსბურგიდან პეტბიერისკენ ყოფილა, უთუოდ ნახავდა, ზედ გზაზედ, ვაკეზედ, შიგ შუა მინდორში ერთ უზარმაზარ კლდის ნატეხს. ჯერაც არავინ იცის, ვის უნდა შესძლებოდა იმოდენა მთისოდენი კლდის დაძვრა და ბარად ჩამოტანა? ცხადია მთიდან ჩამოცურებულა, მაგრამ როდის, ვინ იცის? იქნება მაშინ იყო ეს ამბავი, როდესაც ჯერ ადამიანი არც კი არსებობდა. სწორედ ამ კლდეზე ავიდა მამა ქრისტეფორე. გარს ჯარის-კაცები შემოვეხვივენით, მერე ჩვენი ნათესავები და ნაცნობები და აქეთ-იქიდან სეირის საყურებლად მოსული ხალხი. ყველანი გაჩუმდნენ. მამა ქრისტეფორემ პარაკლისი გადაგვიხადა, მერე დროშები გვიკურთხა და დასასრულ მოკლე სიტყვით მოგვმართა და მოგვაგონა, რა არის ქრისტიანი-მხედარი.

მას შემდეგ მოველი ავიდა კლდეზე, როგორც მოხელე და თავმჯდომარე ჩვენი კლუბისა. სთხოვა, წინ წამოიღეთ რაზმის სამ-ფერი ბაირალიო, რომლის ტარზედ გლენი-კაცის უბრალო ნახდას ქუდა დაეხუჭათ და დალოცა:

„გლენი-კაცის ძველო ქულო, ნაწევან-ნადაგო და მრავალ-ტანჯულო! ქულო, ჩვენ წინაპართა ოფლით გაყდენთილო! ქულო მონისავ, ყურ-მოქრილ ყმისავ, რომელსაც ფეხქვეშ სთელავდნენ ათასის წლის განმავლობაში ჩვენი ბატონები! აბა ამალლდი და წინ გაუძელ შენთვის მებრძოლთ! ამალლდი, ყველგან თვალ-წინ უდექ მეომართ და მონები გაანთავისუფლებინე! ამალლდი, გამაგრდი და მზე დაუბნელე იმათ, ვისაც გლენი-კაცი აღამიანდაც კი არ მიაჩნია! გამაგრდი, რომ შენს დანახვებდ თრთოდნენ შენი მტრები! გამაგრდი და გაძლიერდი, რომ შენ შვილთა სიმამციოთ და ქველობით დიდებული შეიქმნე! მეგრე ჩვენ მოგვიბრუნდა და აზრთალებული ხმით გვი-თხრა:

— ხალხის შევილნო, დაიფიცეთ, რომ სიცოცხლეს არ დაინდობთ ამ ბაირალისთვის. თქვენი სამშობლო და თქვენი თავისუფლება არის ეს ბაირალი. ეს ბაირალი მოგაგონებთ თქვენს წარსულ ტანჯვას და მომავალ შვებას. დაიფიცეთ, რომ სიცოცხლეს არ დაიშურებთ... და ერთხმით შეეძახეთ იმოდენა ხალხმა: ვფიცავთ! ვფიცავთ!

— ნუ დაიფიცებთ, — სთქვა მოველმა. — თქვენ სამშობლოს შეპფიცეთ და ევ ფიცი გაიძლოეთ წინ, როდესაც ბრძოლაში იყვნეთ.

ისე ამბობდა ყოველ სიტყვას, რომ შიგ გულში გვიქდედა.

მოველი ჩამოვიდა კლდიდან. ვინც საყურებლად მოსულიყვნენ, მაშინვე შინსკენ წავიდნენ, რადგან პეტრიბერის მხრივ შავი ღრუბელი წამოვიდა და მზეს მოეთარა. იმისთანა სიცხე იყო, ისე იკბინებოდა მზე, რომ ცხადი იყო, ძალიან გაავდრდებოდა.

ჯარის-კაცები შოველის და სხვა მოხელეთა გარეშე მოვიდქით. შოველმა გამოგვიცხადა, თქვენი უმფროსების არჩევა კანონისამებრ თქვენი საქმეა და როდესაც ბინაზედ მიხვალთ, ვისაც გინდათ, აირჩევთო; მანამდე კი ერთი კაცი გინდათ წინამძღოლად, რომ გზაში წესიერება დაიცვას, თქვენი ბინა და საქმელი იზრუნოს და აგრეთვე დასვენების დრო მოგცეთო.

ამის გაგონებაზედ იგრიალეს ზემო-მოხელეებმა და ერთხმად უღენი დაასახელეს.

იმის წინააღმდეგი ჩვენც არა გვქონდა-რა და ამ გვარად რიქვიმამდე უღენი უნდა ყოფილიყო ჩვენი წინამძღოლი. იმის საქმე ის იყო, რომ გზაში ავეჩქარებინეთ და სოფლებში მამასახლისებისთვის საჭირო საქმელ-სასმელი და ბინა ეთხოვნა ჩვენთვის.

მაგრამ ახლა რომ ჩვენი გამოთხოვება გვიამბოთ, ის ემჯობინება. შუადღისას უფრო და უფრო მოიღრუბლა ცა. ტყე ხმაურობდა. ხომ იცით რა საიდუმლოდ ხმაურობს ტყე აედრის წინ? როგორ კანკალებს ფოთოლი, როგორ ირხევა ტოტი, თუმცა ქარი არსად არის? ტყე წინაღვე იგრძნობს ხოლმე აედრისა და ქარიშხლის მოახლივებას და უღენიც ტყის შვილი იყო. წინ გავიდა, ნალარა დააკრეფინა, და დაიძრა კიდევ ჩვენი რაზმი, მამასახლისები, შოველი, მამა ქრისტეფორე, მამაჩემი და სხვანი გზიდან ჩამოგვეცალნენ. მე კი ერთხელ კიდევ გადაუხედე მარგალიტას, თითქო მინდოდა გულში ჩამებეჭოდა მისი სახე და ამ სამი წლის განმავლობაში თანა მყოლოდა. იმანაც ისე ჩამჭიდა ხელი, თითქო გაშვება აღარ შეუძლიანო.

— მშვილობით, მარგალიტა!

გულში ჩავიკარი, მაგრამ რა? მკვდარივით იყო, ფერი მისდიოდა. წამოვიკიდე ჩემი გულა, შოველს და მამაჩემს მოვეხვიე, რაც ფული მქონდა მამას მივეცი, რომ სტეფანეს-სწავლის გაგრძელება შესძლებოდა.

მერე ნათლია-ჩემთან მივედი, მოვეხვიეთ ერთმანეთს და ოდნავ შევნიშნე, რომ უბის ჯიბეში ორი ოქრო ჩამიდო. ღმერთმა უშველოს, დიდი სიკეთე დამდო შემდეგში ამ ფულმა.

უნდა წავსულიყავით, თორემ მეც ცრემლი წამსკდებოდა. ავიღე ჩემი თოფი და შევძახე:

— მშვიდობით! მშვიდობით!

მაგრამ მარგალიტამ იმისთანა ხმით დამიძახა: „მიხოო“, რომ გული მომიკლა. მარგალიტა ტიროდა. მივედი, ვითომ მინდოდა იმედი მიმეცა რამე:

— კმარა, მარგალიტა, რა გატირებს? ეგ იმედი მქონდა შენგან?! გული მიმდიოდა. ჩვენს გარეშემო ყველგან ტირილი ისმოდა: დედაკაცისთანა საშინელი ხომ არა იქნება—რა!

ძალ-ღონე მოიკრიბა მარგალიტამ, ერთხელ კიდევ მომეხვია და მითხრა:

— ნახვამდის, მიხო, ნახვამდის!

ყველანი მზად ვიყავით. გადავიწერთ პირჯვარი, ვახსენებთ ღმერთი და გზას გავუღეკით.

უკვე წვიმდა. გახურებულ დედა-მიწას ოხშივარი ასდიოდა. ის იყო პეტიბიერისკენ შევუხვით და დაუშვა კიდევ, კოკის პირულად დაუშვა. რაც არ გავგაგრილა, არა უენია—რა წვიმას და უფრო კარგადაც ვიარეთ, რადგან მტვერი აღარ გვაწუხებდა.

იმ დღეს სამ სათხედ პეტიბიერში გავიარეთ, მაგრამ არ გაჩერებულვართ. იმის იქით ერთი საათ-ნახევარი კიდევ ვიარეთ და მაშინ კი შევღეკით ერთ ტყის-პირას, მინის ქარხნის გვერდით.

მთელი გზა ფიქრებში ვიყავ გართული; ისე მივდიოდი, რომ ჩემს ამხანაგებსაც კი ვერ ვამჩნევდი. ტყის-პირას კი, როდესაც ცეცხლი გავაჩინეთ და იქვე მოსახლეებმა ზოგმა პური შემოგვთავაზა, ზოგმა ლუდი, მარკოზ დივემ ხელი დამადო მხარზედ და მითხრა:

— რას მოგიწყენია, მიხო?

გადავხედე და მიამა, ღვთის წინაშე, ნაცნობი კაცი რომა ვნახე; პასუხი კი არ გავეცი: რა დროს ლაპარაკი იყო? ცოტათი მოვნაყრდით, ცარიელ პურს ლუდი დავატანეთ, თავქვემ გულები ამოვიღეთ და იქვე მივეყარენით.

სიყმაწვილეს რომ ასე ადვილად ძილი არ შეეძლოს, ხომ სიყმაწვილეს ალარ იქნებოდა. მეტი სიკეთე განა-ლა იქნება, კაცმა ერთ წამს მაინც ყოველი სევდა და ვარამი დაიფიქოს და მოსვენებას მისცეს თავი. სწორედ ეს წამიერი მოსვენება აკლია სიბერეს.

ის იყო ინათლა და ულენმა ყვირილი მორთო:

— აბა, ბიჭებო! ჩქარათ!

საჩქაროდ წამოვცვივდით და მოვემზადენით. წინწკლავდა. ვინც უფრო გამოცდილი იყო, ჩახმახს ხელსახოცს ახვევდა, წვიმამ არ დამისველოსო.

ის იყო უნდა დავძრულიყავით, რომ მარჯენივ ქვემო რენიელი ცხენოსანი, ჩვენსავით თავის ნებით გამოსული ჯარი გამოჩნდა. ამ ცხენოსანთ იმ დროს დრაგონებს უწოდებდნენ. ერთობ გაკეთებული ოჯახის შვილები იყვნენ. სამის თუ ოთხის ძველი ჯარის-კაცის გარდა, რომელთაც თავიანთი სამხედრო ტანისამოსი ეცვათ, დანარჩენები თავთავის ჩვეულებრივ ტანისამოსით იყვნენ და ერთი შეხედვით იცნობდით, ვინ იყო იმათგანი გლეხი-კაცი, ვინ ყასაბი და ვინ ხაბაზი. დრაგონობას დეზებზედ და ტლანქ გრძელ ხმალზე შეატყობდით, რომელიც ყველას გაეკეთებინა. სულ რჩეული, წარმოსადეგი ბიჭები იყვნენ და იმისთანა მხიარულად მოდიოდნენ, რომ საგანგებო სანახავი იყვნენ.

ჩვენ რომ დაგვინახეს, წინამძღოლის ბრძანებით ხმალი ამოიღეს და ერთი სიმღერა დაიძახეს, რომელიც ჯერ ჩვენგანს არავის გაეგონა. შემდეგში, ღვთის წყალობა გაქვთ, ჩვენ ის გავიზებირეთ:

აღდექით, მამულის შვილნო,
 დრო დადგა გამარჯვებისა!..

იმისთანა ხმითა მღეროდნენ, რომ თრთოლა დავაწყებინა. გაუმარჯოთ! დრაგონებს გაუმარჯოთ! თავისუფალ ერს გაუმარჯოს! — იძახდა მთლად ჩვენი ჯარი. მინის ქარხნიდან პატრონი გამოვიდა თავის ცოლ-შვილით და სთხოვა, თუ შეიძლება

ცოტა ხანი შეჩერდითო. ჩვენც გარს შემოგვხვითო, ცხენებზე აღვირი დაუჭირეთ და ვეხვეწებოდით, მოითმინეთო:

— უნდა გაჩერდეთ, აღზასეღნო! ნუ თუ ისე წახვალთ, რომ ერთობას არ შეეფიცავთ ერთმანეთს? ჩამოხტით!

მაგრამ იმათმა წინამძღოლმა, — ვეშაპის ოდენი იჯდა — ის კურთხეული შვილი ცხენზედ — დაგვარწმუნა: ბრძანება მაქვს, დანიშნულ ვადაზედ, ამ საღამოს, უთუოდ სარებრუბში უნდა მივიდეთ, და ჩვენც ძალა აღარ დავატანეთ.

ღრაგონები ისევ იმ სიმღერით გაუდგნენ გზას და ჩვენ კი... შეუძლებელია ავიწეროთ რა შთაბეჭდილება იქონია ჩვენზე იმ სიმღერამ. სიმღერა კია არა, გაჭირვებული სამშობლოს ძახილი იყო, თავის შვილების მოწოდება, მოდიო, დამიფარეთო! იმისთანა იმედით აგვივსო გული, რომ მღევები გვეგონა ჩვენი თავი და ჩვენი უძლეველი ამ ქვეყნად არა გვეგულებოდა-რა.

— ღმერთი მოწყალეა, — ვიძახდი ჩემს გულში, ამ სიმღერით თუნდა ჯოჯოხეთში ჩავალ. რა მალე აუსრულდა შოველს ნატვრა, კარმანიოლის მაგიერად, სხვა სიმღერა გვინდა, რომ ხალხისავით ძლიერი იყოს და იმედიანიო.

საცა კი გავიარეთ, ყველგან სარსა რეკდნენ, ყველგან ჩვენსავით თავის ნებით გასული რაზმები მიდიოდნენ სამძღვრისკენ. მიდიოდნენ და თან იმედიანად გაიძახოდნენ:

— ამოვწყდეთ და კი ნუ დავიჯაბნებით!

ზოგან ვიწრო ხეობაში იმდენი რაზმები მოგროვდებოდა ხოლმე, ისე გაიბმოდა ლარივით, რომ აღარც თავი უჩანდა, აღარც ბოლო. მთელი ქვეყანა ფეხზედ იყო! რომ გვცოდნოდა, საჭირო ვართო, ქუდზე კაცი გამოვიდოდა. ასეა და! უძლეველია ხალხი, როდესაც იგი თავის თავს იცავს.

ქ. ბიშში იმოდენა ჯარები შეგროვილიყო, რომ გავლა აღარ შეიძლებოდა. შიგ რომ ვერ შევედით, ქალაქ გარედ დავდექით, მინდორში. ჩვენთან ერთად ბევრი სხვა რაზმებიც იყვნენ. ქალაქში ჩვენგანი მარტო ულენი შევიდა, რომ მამასახლისი ენახა და საქმელი მოეთხოვნა.

ბიში ერთი პატარა ძველებური ქალაქია, ნახევრადი ფრანგული, ნახევრად გერმანული; სავერნს ძალიანა ჰყავს. კარგი მაგარი ციხეები აქვს და ცოტა რამ ჯარიცა დგას. შიგ, აქ მდგომი ჯარი შეიფიცა, დავიხოცნეთ და მტერს კი ნუ დავნებდები-თო! და სწორედ ასეც ქნა: ყველანი დაიხოცნენ და ქალაქში კი მტერი არ შეუშვეს, ის მტერი, რომელსაც გენერალი ბუ-ლიე მოუძღოდა.

მეორე დღეს ისევ გზას გავუდევით. ვისსემზურგამდე რამდენიმე დღე ვიარეთ დაუქვენებლივ და სულ ცხარი მზის ქვეშ, რადგან ტყე აღარსად იყო და ჩრდილი ძნელი საპოვარი. ჩვენს წინ, ჩვენს უკან, მარჯვნივ და მარცხნივ, ყველა გზაზედ ჯარები მიდიოდნენ.

ჯარებს ურმები მისდევდნენ სურსათით, ღვინით, იარაღით, და იმისთანა მტვერი იდგა, იმისთანა საშინელი მტვერი იდგა, რომ ღმერთს ერთსლა ვევედრებოდით, ერთი კარგი წვიმა კიდევ და მერმე აღარას გთხოვთო!

სალამოს ცხრა საათი იყო, რიქსჰეიმში რომ მივედით. ქალაქ გარეთ დაბანაკებული ჯარები ძალიან მხიარულად დაგვიხვდნენ: იმ დილას ჩვენს ცხენოსან ჯარს შეტაკება ჰქონოდა მტერთან და გაექცია კიდევ: ჩვენს დრაგონებს მტრის ჰუსარები და დრაგონები დაემარცხებინათ, რომელთაც თურმე გახიზნული ფრანგები მოუძღოდნენ. კარგი ცხარი ბრძოლა იყო, რადგან ძალიან ცდილობდნენ ლანდაუს გზა შეეკრათ ჩვენთვის და მით სურსათის ზიდვა შეეწყვიტათო. ჩვენს ჯარს კუსტინი წინამძღოლობდა.

შიგ რიქსჰეიმში კი დიდი და პატარა ერთ უბედურ და თავგანწირულ ბავშვსა ტიროდა: ამ პატარას დაენახა მომავალი მტერი და ნალარა დაეკრა. სწორედ ის ნიშანი, რომლითაც მთელი ჯარი იარაღით ხელში საბრძოლველად უნდა გავიდეს. წამოსწევოდა ერთი გერმანელი ჰუსარი და მარჯვენა ხელი მოექრა: მაგრამ პატარას მაინც არ დაეშალა და ცალი ხელით თურმე უკრავდა ნალარას, ვიდრე მტრის ჯარი ზედ არ შედგა და ცხენებს არ გაასრესინა.

-მეტიერად ნობათით შემოვიდა ჩვენში ომი!

-მე იმაგრამ მგონი დროა, ცოტათი შევისვენო. გარდა ამისა მინდა წავიდე, ორი ძველი მეგობარი ვნახო, რომელნიც მალა მთაში დგანან და ბევრ რასზე მომაგონებენ. მაშ დღეს ამაზედ შევდგეთ; ცოტა რამ კი არ გეგონათ პირველი ომი რესპუბლიკისა? ამის აწერას კარგი დაფიქრება უნდა. მარტო ომი ყოფილიყოს, კიდევ ჰო, მაგრამ იმდენი რამ მოხდა იმავე დროს, რომ მანამ ძველ ქალაქებს არ გადავსინჯავ და რიგზედ არ მოვიყვან, მანამ არ დავრწმუნდები, რომ ჩემი ამბავი მარტოდ-მარტო ქვეშაბრტებაა, მანამ კალამს ხელს არ მოვკიდებ.

-აჲ თუ ღმერთმა დამაცალა და ჯანი მთელი შემარჩინა და გული მხიარული, ეგეც აღვილია.

დასასრული მეორე ნაწილისა.

-იგ ანიგწი იგბეს იხარც, რითუონტოფენც, შესაოტე პაბტმე, შობ

-ცნ .რითეღინ ნობ ინმინტქობ, ოცი იბდმ აბტე ქონიფემ

-იგგეთ უფულბიბმ შიიუბს ინტბეჲ ოფტბტქემინათ თერბე ტათ

-ტბმტნ შობტნ მბეშოგობუ მბტმ :ეცდულ .აილტეფ აუ შობტტნ

-იბეგ ნბბლო ეაოუნობო, რაშინტე კბმეფე ბნტშოგობუ. აუ ბნ

ოცი ოფობბბ იბბტე იგბეს .მტმუ-ოხტონ ინტეშობდ იფულბმ

ბინტბტტე ობბტტნ აჭ მტმუბათ შებუბოთიფეც შიიუბს შიგუნბ

იბიტბტტე შობეჲ მბტმ .ოლოტიფქტტნ ბეფმბ შიბაშბტმ ობნ აუ

აუ ბლუფბტლ ობტ აბბტბან აუ იფეთ იგ ბწინტტქობ ტინ

-ბენბონ აბბტეფე შობბტბნ ნბ .აფობბიტე აქწტბნ ოფტბიშბეფეო

-იუნობო .ბმბნიმ ში თტბბოშმ .ბბტტეფ ბბბებმ აუ იბტტნ იუ

-ბე აუბტ უფუნტუობბბამ ბნფტმ ოფუნბი იბბეჲ იუნბონ ება

-ბდ ბბტეჯბბენ აუ იბბტტნ .ბფტბბბტტე იბბტ აფოტქქბბბაშუ .ბტბბ

-ბდ იუბე აუ ოფბბტეფე ბბბტბბბ .აბბტბბნ ნობბბნ .აბბტტონ ოფ

ბბბ ბფბ იბბეჲ ბობტნ ბბბბე .აბბბებმ აფეოტტე ნბბბბა ობბუ

აბბბბბბბბბბ რა მბტმბტე აუ აფბტნ

ხალხური ლექსი

ს. ხორხში გაგონილი გლეხი ანდრია ჟიჯიაშვილისაგან
და ჩაწერილი მღ. იოანე სანღულაშვილის-მიერ.

— შენ იცი, ჩემო გაბრიელ, *)

იმედი მაქვს შენა,

ჩემი ხაზინა დახარჯე,

ჯარი შეჰყარე ბევრია:

გადუშვი მთიულეთშია,

მაგათ გაუსვან ხელა.

ეს რომ მთიულთა გაიგეს,

წამლა ნახეს ბევრია,

დაყარეს ცოლი და შვილი,

ცხორზედ აიღეს ხელა;

უგელა დაშქარში წავიდა

ვაჟი კაცი და ბერია.

წმინდა გიორგიმ დასწევლას

შანსე ქსნის ერისთავა.

ლომისის წვერზედ ავიდა,

იქ შეგვიშინა თემა.

ისინიც მალე გავტყუეთ,

გადავუგლინეთ მთანია;

ჩაკედით ცოდორეთშია,

იქც რომ ვქენთ ბევრია.

*) გაბრიელ ყაზიბეგი.

ქალაქით მიდის წიგნები,
 კაცი გავეზაგნეთ ორია.
 შაჰსედა ბატონიშვილმა, *)
 ეს ჩემი კაცი არია.

— რა ამბავია, გოგია, **)

გულში რა გაქვის წაგონა,
 ჩემი ბატონა არაგვი

როგორ მშვიდობით არია?

— მშვიდობით გახლავს, ბატონო,

კაცი არა ჰყავს თავია.

წამოდეგა ბატონიშვილი,

წელს შემთირტყა ხმალი;

მეჰსედა თავის საუძოსა,

დმურთა, დასწერე ჯვარია.

— შენმა მცემ, ჩვენო ბატონო,

შენცა გაქვს ჩუქნი ბრალია,

ფშავსა და ქსანსა არჩობდა

მთიულთ ზარბაზნის ბოლია,

მძიმე სეესურის ჯაშქარი

სუ ჯამაგირით უოლია.

ოქრო და ვერცხლი ანუქა,

თოფი და ხმალი მჭრელია.

მოდი დასჯერდი მთიულეთს,

სხვა ნულარ გინდა ბევრია.

ეგრე დამხდარან მთიულნი,

როგორც მშვიერი მტელია.

ჩაუშვით ანანურშია,

მაკათ გაუსვან ხელია,

.

სომხის ბიჭები ბევრია.

დუშეთს აჯამე სადილი;

*) ბატონიშვილი თარნაოზი.

**) ოზგაიძე მთიული.

იქ მიეცემათ ფერია.
ახლა ქალაქში ჩაუშვი,
იქ აადინონ მტკერია.
ემაკ შაირისა მოქმედი
სურათ ამინა არია. *)

თოფი არა მაქვს ბეჩავსა,
რით შევაშინო მტკერია?

შენ ერთი თოფი მიბოძე,
ლეკის მაყარი მტკრედა,
მაშინ წავიდე ლეკებში,
იქ ვასახელო თემია.
ფარნაფხ ბატონიშვილსა
მივართვა ლეკის თაგია.

... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
ქვეშ იმდენი მანქანა დადიანის ხელის ქვეშ იმდენი
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის

... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის
... ამბობენ, რომ მათგან, რომლებიც დადიანის ხელის

*) ეს ამბავი გალექსილია ამინა სუარის შვილისაგან, ამინა—გოგინაურელი
მთიული იყო. მონაწილეობას იღებდა მთიულეების აჯანყებაში. ამინას ეს ლექსი
თვით ბატონიშვილისათვის უთქვამს და ბატონიშვილს სამი ოქროს ურუქებიანი ამის-
თვის. ამინა სუარის შვილის თქმით, მთიულთ აჯანყების დროს არაფერი სასარგებო
არ იშოვებოდა თურმე და მას ერთ ცხენის თავში მახეთი მიუტყია და იმითი დანა-
ყრებულა. შემოსხენებული ლექსი ამინასგან შეუსწავლია ყიფიაშვილს, რომელიც
დღესაც ცოცხალია.

...იმდენი ამბები...
...იმდენი ამბები...
...იმდენი ამბები...

დაგარსხეგული სიგნალი

კატულ მენდესისა

(ფრანგულით)

I

ეველამ იცოდა, ამ დაბზაზში, ამ ერთადერთს დაბზაზში, რომელსაც კედლები ისევე შერჩა და ძველის-ძველის კოშკის ჭერი ჯერ არ ჩამოჰხრებოდა, დიდი სიმიდიდრეა დამალულია; ეველა იმას განიხილდა, ძვირფასი ქვები და თვალ-მარტალიტები უმეტესად ან რომელსამე ქვას ქვეშ ან კიდევ თაღს უკან უნდა იყოს დატანებულია. ვინც ამ განძს დაუბატონება, ეველა შეფეებსა და მთავრებსე შეძლებული განსება, იმასავით დიდებული და ბედნერი დედამიწის ზურგზე არავინ იქმნება, რადგან ეველა ქვას თილისმის ძალს აქვსო. თქვენც დამეთანხმებით, რომ ამ განძის შექმნისათვის არა ერთსა და ორს უერთებოდა ძილი.

მასწობელ ქალაქისა და სოფლების მცხოვრებთ თავისი საქმე და სამუშაო დავიწყებული ჰქონდათ. ვიღას აგონდებოდა დუქნებისათვის ყური ეგდოთ ან ყანები შეემუშავენინათ! მათი ერთადერთი ფიქრი და ზრუნვა ის იყო, დაბზაზში დამალულს განძს დაზნატონებოდნენ როგორმე. ხალხი დედამიწის ეველა კუთხიდან აწუებოდა კოშკის ნახრებსა. ზოგი ფეხით მიდიოდა, ზოგი ეტლით და ზოგიც ოქრო-ვერცხლში ჩამჯდარ ცხენით; მოდიოდა ღარიბი და მდიდარი, გლეხი, თუ აზნაური, მათხოვარი და მდიდარი თავადის ქალები. ეველას იმედი ჰქონდა, ამ ძვირფას ქონებას ეგების როგორმე დაეზნატონოყო.

მაგრამ აქამდე კარავის აუსრულდა გულის წაღილი. რატომ? მე თქვენ მოგახსენებთ-და, დაბზაზს მაგრად ჩაკეტილი და მკვიდრი

კარები ჰქონდა, რომ შიგ შესვლა ვისმე გასჭირებოდა? თქვენც მომიკვდეთ! კარის ხსენებაც კი არ იყო; შესასვლელი მეფის პარმალის ოდენა იყო. იქნება, შესავალთან რეცხლის ძიფრქვეული გველები და კეძანები სდარაჯობდნენ ხაზინას? — არც ეგა. არც სულიერი და არც უსულღარი კაცს წინ არ ეღობებოდა, — ვისაც უნდოდა, ეველას შექმლო შესულიყო. მას რაღა უშლიდა და სიმიდოდრეს რატომ ვერაინ დაეპატრონა? რა და ისა, რომ წელიწადი თორმეტი თვე, დღე, ღამე, ყოველ წამს, დაბნაში გამუდმებულად ისეთი სქელი და უგუში სიბნელე იდგა, რომ შიგმდგომი თვალთან თითს ვერ მიიტანდა.

კაცი კერ წარმოიდგენდა ისეთს უგუშეთს, როგორც იქ იდგა. ეველასე უარესი წყვდიადი მასთან შედარებით განთადად მოსჩანდა. დაბნაში განიერს შესავალში მზე ამოდ შეგზავნიდა ხოლმე თავის მანათობელს სხივებს, — უგუშეთი მინც უგუშეთად რბებოდა, იოტის ოდენად არ განათლდებოდა, ასე ბრძანებდით, შავის ალმასის კარი აქსო, კარი უჩინარი, მაგრამ სინათლის არმემშვეებო. კინც კი გაჭბუდა ფოფხვით ამ ბნელს ადგილში შესვლა, ამბობდა, თვალის კვალზე რაღაც შავის ფისის მსგავსი გადაძეფარაო, მაგრამ, ვინ იცის, რამდენი არ გამობრუნებულა უკან, რამდენი შიშვით დაიღუპა, სანამ გამოსასვლელს ადგილს მოაღწევდა!...

მეტად გასჭირდა საქმე. სურობა სომ არ იყო ასეთს სიბნელეში დამალულის ხაზინის აღმოჩენა! რა არა სცადეს, რომ დაბნაში გაენათებინათ! ქალაქელებს ღამფები და ღიფლიფები მოჭქონდათ, — ეგების ამით რასმე გაკხდეთო. სოფელეები კადენ ძალზე მშრალ, ჩქარა მოსაკადებელ ხალთ ალჭურვილნი მოდიოდნენ, — იქნება, ჩვენ მოგკვდაოს ღმერთმაო! მეშემენი ამბობდნენ, ფიტიკის კვარიო გაფიტანო ლელოსოო. მაგრამ ეველათერი ამო იყო. ახლოს მიიტანდნენ თუ არა, თითქო ქარიშხალმა დაჭბურაო, ეველათერი ჰქრებოდა, თუმცა ქარის ხსენებაც არ იყო. ზარბაზნები დაცდალეს, ხალმები და სხვა ჩქარა-ასათქმული წამლები სცადეს, — აფეთქებით ეველა აფეთქდა, მაგრამ სინათლეს ერთს ბეწოსაც არ იძლეოდა.

მეფეებსა და თავადებს ბნელში დამალულ სიმიდარის შექმნის საღერლეული აქმალო. აილეს, დაილეს, ბოლოს სწავლულები მოიწიეს და უთხრეს: ამ სიმიდარის ერთი ნაწილი თქვენი იქნება, თუ ამ

დაბრახში სინათლეს გაჩენთოა, მსწავლელები ძალიან შეეცადნენ გამოავლინონ რაღაც ზეთი, შეუერთეს გაზს, რომლითაც ცილის ფსკერის განათება გი შეიძლება; ბერძნულის (რეცხლის*) საიდუმლოება გამოავლარა; გააკეთეს მანქანა და მის მიღში აურთა ცხელი მინები მოათავსეს; ამითის შემწობით მთელის სამსრეთის სინათლე ერთს რასმე წერტილს აშუქებდა, მაგრამ ვერც ამით გასდნენ რასმე; ერთი ბეწო სინათლე რა არის, ამ უძლეველს სიბნელეში კერაფერმა ჩამოავდო.

II

ამ ხანებში ორი შატარა ღარიბი ქალ-ვაჟი სცხოვრობდა. ვაჟი 16 წლის იყო, ქალი—15-სა. ორივე ძონძებში იყვნენ გახვეულნი, ნახევრად შიშველნი და ღამაზნი. ვინმე რომ შესვლიდათ, სულს გაუწვდენდნენ,—მოწყალება მოიღეთო. თუ მარტო დარჩებოდნენ, ყვაკილებსა ჰკრეფდნენ. ასკილის ყვაკილის ნახვა, თუნდა დამკვნიარის, უფრო გახსარებდათ, ვიდრე ასკილის ფულის შოვნა. ყველა მურცხლებისათვის, სახურავის ნაპირას ბუდეც რომ იკეთებენ სოფლმე, რომ გვეითხნათ, სად იყო ამ ბავშვების სახლი, მასურს ვერ მოგვრძენენ. ამას გი გეტყოდნენ: არც შესულები სადმე გვინახავს და არც ის, რომ საიდანმე გამოსულიყვნენ, როცა ჩვენს ბუდეში თვა-გადაშვერილები ვჭაკიკებდითო. ამ მაწანწალებს არც სახლი გაჩნდათ, არც დედ-მამა იყო მათს სინაბარას. მაგრამ ეს გი კარგად გახსოვსო, —ამობდნენ მურცხლები, —ხშირად გვინახავს, სადმე თივასი ან ჩაღაში იძინებდნენ, დილით-სადამოდე ჭვალაში დაიარებოდნენ, ნაკადულების შირას ისხდნენო. ერთის სატყეაით, ვეგლან გვინახავს, სადაც გი ამწანებულა ტუეველია, სადაც ჩვენი ციური ათასფერადა ბრჭყვიალებს, სადაც ჭრიჭინა თავის ჭრიაზინით არ ისვენებს, სადაც ადრინი თავის გალობით ადამიანის სიქნას ატებობსო.

ეს ორი მაწანწალა ამნარას ცხოვრობთო სტებობდნენ. მზის სხივებით მოსილი მარტოობა და წოწილი საიარჯებდა მაჩინდათ: რაც უფრო მარტო ვართ სასურველ არსებასთან, უფრო ერთადა

*) ბერძნულში საშუალო საუკუნოებში გამოიკონეს ეგრედ წოდებული „ბერძნული ცეცხლი“, —იმის შემწობით წყლის ფსკერის განათება შეიძლება.

გვგონია თავი. დარდი არაფერისაა ჰქონდათ, მხოლოდ ზურის ქაში
თუ მოაგონებოდათ. იმისთვისაც ბუერს თავს არ იცხლებდნენ.
შევიდოდნენ სოფელში, ითხოვდნენ ერთს ნატყეს ზურს და შარ-
გის მოშორებით მწვანეზე მოიკლავებდნენ. ერთი ნატყესი ზური
ორსავე ერთად ედოთ შირში და მხამდის გმეჩავდნენ, სახამ მათი
კბილები ერთად არ შეიფრებოდა; ის საქმელი, რომელსაც დაძარცვი
კაცნით იმტყვებდნენ, მეფის სადილსაცა სჯობია! როცა ზურის
სასუიდელო ფული შემოაკლდებოდათ, მარწვევსაც მადანად შეეჭრეო-
დნენ; არც შამკებს ინდობდნენ და ტყის მწოროს ართმევდნენ. არც
იმისთვის იცხლებდნენ თავს, — ჭერქვეშ მანც დაკვირვებოდა; რა-
მელი სასხლე შეედრება დასჯარდებულს ტყეს, რომელი ბუმბულის
ლოცვისში წოლს სჯობია სწვანეზე გახსიკვებას, სადაც ვარსკვლავნი
ოქროს ფერად თავს დაგვტყვინას?!

მართალია, სულ მედამ განაფხული ან წაფხული არ არის,
შემოდგომის შირქეში დღეც დადგება ხოლმე, ამას კადეც წამთრის
ფინკებიც მოჭყვება; მეტადრე ქარსტეშობისთვია ხოლმე ბნელი და
აუტანელი; თოვლის სუდარის ქვეშ მხელია, უეჭველად სურდო შე-
სვდება დაძარცვის. შამშილსაც უკველთვას მარწვევითა და მწოროთი
ვერ მოიკლავდნენ; მეტად გასაჭირია დამინება, როცა შამშილით
გშუბი უხმება კაცსა, გამმხარს მიწასე, ფოთლებ-ჩამოცვივებულ სის
ტოტებს ქვეშ. მაგრამ რა საყვარდისათვის ეს უხერხულობა განა
ანგარიში ჩასავდება, სსენებადა ღირს? განა შესამდელებელია, კანმა
სთქვას—მციაო, როცა სიუკარულის ალოთ გული სასე აქვს; შე-
სამდელებელია, კანმა ინტროს, ხეტავ ერთი კბილი რაზედმე დამა-
კრევიანო, როცა ტუჩებსე დაწებებული აქვს სასეტარო ტუჩები სა-
ყვარელის არსებისა?..

შეადლება. ხანანაქება. შეყვარებულნი გზად მიდიან. საშინელი
ჭკება-ჭყნელი ასტყდა და კოკივირული წვიმაც დაუშვა. ხის ქვეშ
ამოფარებაზედ ფიქრიც არა ღირდა, ამიტომ რომ წვიმა ფოთლებ-
ში ჩქარა გაატანდა. რაც მოგვიკვა, მოგვიკვა, დეე, დაუსვლდეთო.
ჩიტებსავით, რომლებიც ბუმბულს იკვლიან, იმათაც თავისი მონძე-
ბი უნდა გადაეყარათ, — ამ დროს, იქვე, ახლოს არს ჩამონგრეულს
კედლებსა და ქვების ყორესთან განიერი შესასვლელი დაინახეს. რ-
მავე დარბაზში ამოჭყვეს თავი, უკუნ სიბნელეში. შირველად ძალიან
გაუგვირდათ, ე რა სიბნელეში მოვექცითო. გაუგვირდათ იმატომ,
რომ მხოლოდ ამით არ იცოდნენ აქ დამალულის სიმიდრის ამ-
ბავი, რადგან ყვავილების კრეფვას უფრო ეტანებოდნენ, ვიდრე გამ-
ვლელ-გამომკვლელთან დაძარცვის. მაგრამ არცერთს არ შექშინებია.

ან რისა უნდა შექმნიდნენ, რაინივე იქ იყვნენ, სული-სულს მისცან
 დუღინი! იქვე, ერთმანერთის შიშინაში, თვალქანსუ ჩამოსდნენ.
 ბედნიერებით სავსენი, გრძნობით, თავდავიწყებით ერთმანერთს გულ-
 ში წავეკვნენ. **ძიუკარსარა!**—უთხრა ქალმა. **ძიუკარსარა!**—უპასუხა
 ჯამმა. მამინ, იმიტომ რომ ეს სიტყვა ორსავე უფრო მოსწონდათ, ეს
 წმინდა სიტყვა, ეს მიწისა და ცის სიტყვა, ეს ღვთაებრივი სი-
 ტყვა, — მთელი ეს ვეება დაბრუნდა მკათათვის მზით ვაკა მკამბულს
 ყხასს დაქმნა.

III

ქალკაცის ხმაზე აწარებული ხალხი მოაწვდა დაბრუნდა. ისეთი
 დღე არ განმარტოვდა, რომ განშემო აწარებული ხალხი არა მდგა-
 რიყო, რა არის, აქნება ბრმა იღბლმა მოგვედოს და სიმიდდრეს
 დავეპტრობოთ. ადვილი წარმოსადგენია, რა ურამული ასტქნა ამ
 თვალხარბმა ხალხის გრძობა, როცა ერთს კედელსუ გამოხრუტილში
 დიდობნი ნაჭრები დაინახა თვალ-მარჯალიტისა, ბრქვიალსა, თვალის
 მომტრულია. ამდენს ხალხმა გაბრალბუღლის თვალებით, კბილთა
 ღრქნით იზუგლს და ამ ადვილს მიაწვდა! კედელში შენსულია სიმი-
 დიდრე და გხბი უკლასს სვდა; ამ ქვეყნის ხალხი ყველა მდიდარ
 ძეფეთს და მოკვებსუ მდიდარა და ბედნიერი გახდა.

მოლოდ ზატარა დატანია, ის დატანია, რომელთაც სიტყვა
 ძიუკარსარა წარმოსთქვას და ამ სიტყვებით განახიეს უძლეული
 სიბსული, არა თხროლობდნენ სიმიდდრეში წილის დადებას. სსვა
 სიმიდდრე ქტანდათ მათ, უფრო ტუბილი, და ამ სიმიდდრით უფ-
 რა კმაყოფილნი იყვნენ.

ქუხილი შესწვდა და შეუვარბულთაც თავისი კნა განაგრძეს.
 ერთმა კანმა გაიარა; ქალ-კაცმა ორი გროში სთხოვეს. **არა მქქსა,** —
 უპასუხა მკვარამ. **არა გაქვს და; ღმერთმა მოგცესა,** — მაძახეს სა-
 ვვარლებმა. ორსავე ძლიერ მოწონათ დასკვლებულს ტყეში სიარული
 და მზის გამოსკვლა. სიხარულით შესტყროდნენ, როგორ მარჯალი-
 ტივით უვანავდა წვიმის წვეთები ფოთლებიდან და როგორ უცემოდ
 მდგლოზე ჩამოსკვებულს აღმასებს...

მათხრობის დასრულებით მწერს ერთ მწერს ის მანა, რის
 ჩოტენი თავიდანვე მოიხატეს ამ სახეობის და მათი უფროსნი სობ-
 ხეც უბოი მკვარამტრ თორე მდგომარე მარჯალიტს მკვარა თენ
 აინძისქნის ბა მთხრობა ხმაცის მკვარამტრ მოხელეწილის გ-ეფლე

„ვეფხისტყაოსნის“ ყალბი აღმწიგნობი

XLIV*)

ბეგრის ძეგლის შემდეგ აუთანდილ ჰპოვებს ტარიელს «ახლოს მეოფეს სიკვდილისად», მისგან დასოცელს ღომის და ვეფხის შუა მუდღომს. გმირი რომ ცნობა-მასდიღს მეგობარს გონს მოიყვანს, ეუბნება (გვ. 194):

868 ...რაშიგან ხარ, შენ საქმესა რად იქმ ავსა!
ვინ მიჯნური აუ ყოფილა, ვის სახმილი არა სწევასა,
ვის უქმნია შენი მზგავსი, სხვათა კაცთა ნათესავსა!
რად სატანას წაუღიხარ, რად მოიკლავ ნებით თავსა?

869. თუ ბრძენი ხარ, ყოვლინი ბრძენნი აპირებენ ამა პირსა:
ჰხამს მამაცი მამაცური, სჯობს, რაზომცა ნელად სტირსა,
ჭირსა შიგან გამაგრება ასე უნდა, ვით ქვითვირსა,—
თავისისა ცნობისაგან ჩაფარდების კაცი ჭირსა.

870. ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა თქმულებ,
მინდორს სტირ და მხეტთა ახლავ, რას წადილსა აისრულებ?
ვისთვის ჰკვდები, ვერ მიჰხვდები, თუ სოფელსა შეიძულებ;
თავსა მრთელსა რად შეიკრავ, წყლულსა ახლად რად იწყლულებ?

871. ვინ არ ყოფილა მიჯნური, ვის არ სახმილი სდებიან,
ვის არ უნახავს პატიუნი, ვისთვის ვინ არა ბნდებიან?
მითხარ, უსახო რა ჰქმნილა, სულნი რად ამოგზდებიან,—
არ იცი, ვარდი უეკლოდ არავის მოუკრებიან?

872. ვარდსა ჰკითხეს: „ეგზომ ტურფა რამან შეგქმნა ტანად, პირად?
მიკვირს რად ხარ ეკლიანი, პოვნა შენი რად არს ჭირად?“
მან სთქვა: „ტკბილსა მწარით ჰპოვებ, სჯობს, იქმნების რაცა ძვირად;
ოდეს ტურფა გაიფდეს, აღარა ღირს არცა ჩირად“... და სსკ.

*) იხ. „მოამბე“ № X, 1897 წ.

ავთანდილას გონიერი დარიგება, ამ ეპიზოდში მოყვანილია, თანდათან ვრცელდება, რათა ბოლოს დავსკვნას თხოვნა: «ასში-
 ნე ჩემი თსრობილი, შეჯე, წავიდეთ ნებასა» (ს. 874). ავთანდილ
 თავისს მეგობარს ამხეებს, უნდა დაიყოლიოს და წაიყვანოს, იმ
 იმედით რომ ვარკვანის მდგომარეობის ცვლილება ტარიელს სკვდის
 გაუჭარბებს და მისს სასიკვდილო *idée fixe*-ს მოაშორებს. თუ გმი-
 რის სატყუას გაუკეთ, ადვილად შევამხეკეთ, რომ მისი მსჯელობა
 ღოდოკურად და დაუბრკოლებლად სწარმოებს, სინამ მე-871 ხანას
 შექმთსეკვა, აქ კი აზრა ერთბაშად ბოღვასავით ირევა, მერმე ამ ხა-
 ნას რომ გასცილდება, კვლავ წესიერად მიადინარებას. — ეს პირვე-
 ლი ნიშანია ხანის სიყვალბისა. და ჩვენც ისლეს დაუკვირდეთ.

მე-871 ხანის პირველი ლექსი — «ვის არ ყოფილა მიჯნური,
 ვის არ სახმილი სდებას» — თითქმის სატყუითი სატყუათად იმეო-
 რებს მე-868 ლექსს: «ვის მიჯნური არ ყოფილა, ვის სახმილი არა
 სწყვავსა.» ასეთს თსზვას მიბამვან ვერ დაერქმის, ეს მსოფლად
 სხვის ლექსის გადმოწერაა, დამახინჯებით და შერყვანათ. მაგრამ
 პოეტისაგან მომარულს ლექსს ვალბის-მქნელი კიდეც ორჯერ იმე-
 თებს: «ვის არ უნახავს პატოყნი, ვისთვის ვინ არა ბნდებას». ამ
 ორს ფრანჟაში იგივე აზრია, რაც სსენებულს რუსთაველის ლე-
 ქსში, რადგან «პატოყის ნახვა» და «ვისთვისმე ბნედაც» იმისვე ნიშ-
 ნავს, რაც «სახმილის წვა», ესე იგი მიჯნურობისაგან ტანჯვასა. აქ
 მსოფლად მეტაფორის გამრავლებაა, თუმცა ამით სურათს მანც არა
 ემატება-რც, იმიტომ რომ პირველი მეტაფორა (სახმილის წვა) უფ-
 რთ ძლიერია და მსატკობითა, ვინემც შემდეგნი (პატოყის ნახვა
 და ბნედა).

მესამე ლექსი — «მითხარ, უსახო რა ქმნილა, სულნი რად
 ამოგზდებას» — უგუნურობაა, რადგან ამ ორს ფრანჟას, ერთად შე-
 ტყუშულს, მიზეზობითა გავშირი არა აქვსთ. ვალბის-მქნელის მსჯე-
 ლობას რომ აუკეთ, ვადის სინცონსლე ქვეყნის «უსახობასევა» და-
 მოკიდებულა: ქვეყნასე რომ «უსახო», ე. ი. უმაცალითო არა იყო-
 რა, ვადმც თავა არ უნდა მოიკლას, და თუ მოხდა რამ უსახო, მა-
 შინ კი სული უნდა ამოხდეს. ცხადია, რომ აქ შედეგი მიზეზს არ
 ეშვასამება. ლექსის უგუნურობის მიზეზს ადვილად მივსკვებით,

თუ რამდენსამე ლექსს ნაკვითსავით: მე-873 ხანაში ავთანდილ ტყე-
რიელს ეუბნება: «რად ეძღურვი საწუთროსა, რა უქნია უარაკო!» რა
თქმა უნდა, რომ ვალების-მქნელმა თავისი ლექსი ამ ვალებზე ჩამო-
ასხა, მხოლოდ, ჩვეულებისამებრ, გამოსასვლაში გადასჭარბა, — «რად
ეძღურვი საწუთროსა» მაგიერ «სულნი არ ამოგხდებიან» დასვა, —
რასაკვირველია, იმ იმედით, კითხმაც ესრელ გამღაერებული გამო-
სასვა მსმენელთა გულის უფრო გასაგვირავი იქნებაო.

უკანასკნელს ლექსში ვალების-მქნელმა გასაოცარი და მეტი-
მეტი გონების გამჭვრეტელობა გამოიჩინა: მე-872 ხანის აზრს მი-
სვდა და აფორიზმად გადასთქვა, — «არ იცი, ვარდი უეკლოდ აწა-
ვის მოუგებებან?...» დასტურ, ამისთანა მოსწრებული ლექსი ვერ
არც ერთს «ვეფხისტყაოსნის» შემრეკნელს არ წამოსცდამია. მაგ-
რამ მელექსე ზოეზიის სიტურფას უგრძობელი და მოთხრობის
ეფექტის უცოდნელი უნდა იყოს, რომ ამისთანა აფორიზმით და-
საწრეს იმ მშვენიერს ვარდის არაკს, რუსთაველმა რომ მე-872 ხ.-
ნაში მოიყვანა. როდესაც ავთანდილ ამბობს: «ვარდსა ჰკითხეს: ეგ-
ზომ ტურფა რამან შეგქმნა ტანად, პირად» და სსკ., ეს მოულოდ-
ნელი კითხვა, რასაკვირველია, მსმენელის გულის-ყურს იზიდავს
და, ხანამ ვარდის ზასუსს არ შევატეობთ, არაკის აზრსაც ვერ მი-
ვსვდებით. ხოლო როდესაც არაკს ვალების-მქნელის ლექსი მიუ-
ძღვის, მაშინ ვარდის ზასუსი წინათვე ცნობილია და ამის გამო
არაკსაც ინტერესი ეკარგება. აფორიზმი მაგალითს კი არ უნდა მი-
უძღოდეს, — უნდა მოსდევდეს. ზოეტად სწორედ ესრე მოიქცა, რო-
დესაც ავთანდილისაგან მოყვანილს არაკს დასძინა აფორიზმი: «ოდეს
ტურფა გაეფედეს, აღარ ღირს არცა ჩირად.» თქმა არ უნდა, რომ
ვალების-მქნელის აფორიზმი, რუსთაველისასთან შედარებით უფერუ-
ლია და მდაბიო, მაგრამ უარესი მისა ნაკელი ის არის, რომ უდრო-
კოდ არის წარმოთქმული.

ერთი: სიტყვით, მე-871 ხანას არც ერთი სიყალების ჩვეუ-
ლებრივი ნიშანი არ ავლავ: ტყუილი გამოერება ნათქვამისა, გადა-
ჭარბება აზრის გამოსასვლაში, ზღუანაში და მოთხრობის მოუხერ-
ხებლობა — ყველა აქ მოთავსებულია. ხანა არც ერთს ასაღს აზრს

ან სურათს არ წარმოგიდგენს, რომ მოთხოვნილების საკარგად და
და ამიტომ ტექსტისთვის სრულებით შეტია.

XLV

ათანდილის სვეტისზე ტარაელ უზასუხებს (გვ. 195—196):

875. „ძმავ, რა გითხრა, ძვრადცა არ ძალ-მიძს ენისა,
ძალი არა მაქვს ხელ-ქმნილსა შენთა სიტყუათა სმენისა,
რად აღვილად გიჩნს მოთმენა ჩემთა სასჯელთა თმენისა?
აწ მივეწუროღვარ სიკვდილსა, დრო მოჰეახლა ლხენისა.

876. ამას მოკვდავი ვილოცავ, აროდეს ვითხოვ არ ენით:
აქა გაყრილნი მიჯნურნი მუნამცა შევიყარენით,
მუნ ერთმანეთი კვლავ ვნახნეთ, კვლავ რამე გავიხარენით;
მო, მოყვარეთა დამმარბეთ, მიწანი ნომეყარენით!

877. საყვარელმან საყვარელი ვით არ ჰნახოს, ვით გასწიროს!
მისკენ მივალ მზიარული, მერმე იგი ჩემ-კერძ იროს;
მივეგები, მომეგებოს, ამიტორდეს, ამატორს,—
ჰკითხე ასთა, ჰქმენ გულისა, რა გინდა ვინ გივაზიროს.

878. მართ გარდაწყვეტით იცოდი, გეტყვი მართალსა პირასა:
სიკვდილი მახლავს, დამეხსენ, ხანსა-ლა დავყოფ მცირასა;
არ ცოცხალ-ვიყო რას მაქნევ, რა დავრჩე, ხელსა მხდი რასა!
დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შეჭრთვიან სულთა სირასა.

879. რა სთქვი, რას იტყვი, არ მესმის, არცა მცალს სმენად მა-
სიკვდილი მახლავს ხელ-ქმნილსა, სიცოცხლე არის წამისად; [გისად,
აწ გამიარმდა სოფელი მეტად ყოვლისა ეამისად,
მუნ მეცა მივალ ცრემლისა მიწად, სად გამდის ლამისად.

880. ბრძენი, ვინ ბრძენი, რა ბრძენი, ხელი ვითა იქმს ბრძნობასა!
ეგ საუბარი მაშინ ჰხამს, თუმცალა ვიყო ცნობასა;
ვარდი ვერ არის უმზეოდ, იყოს, დაიწყებს ჰკნობასა;
მაწყენ, დამეხსენ, არა მცალს, არცალა ვახლავ თმობასა.“

ტარაელის უზასუხის დასაბამი და გაღოს-მიმეტეში მე-875 ხა-
ნის ლექსია: „აწ მივეწურეღვარ სიკვდილსა, დრო მოჰეახლა ლხე-
ნისა.“ ამ ლექსში საკვებით გამოასახვის მისი აწინდელი მდგო-

მარტობა და ჩვენც, რომ სწორედ შევიგნეთ მისი ზნისი, მისი ყოფაში უნდა ჩავდგეთ და წარმოვიდგინოთ, რა გუნებაზე უნდა ყოფილიყო კაცი, ვისაც, — ზოგის თქმისამებრ, «საღვთს-მყოფის სიკვდილისადა», — «სოფლით გაღმა გაბიჯა» და ასეთი ყოფა «ლხენის დროად» მიიხსნა. ტარიელისებრ თავ-განწირული და სასა-წარვევითილი მიჯნური სულ სხვა გვარად სჯის, სიღონისდისა და ქვეყნების სჯემ მას სულ სხვათნებ წარმოუდგება, ვინემ ჩვეულებრივს ყოფაში; ამ ქვეყნის მოწყვედილს, გონება სიბრძნის სქეს და მისი ზნის წარმოება სჯერის ვითარებისაგან განთავისუფლებულია. ამიტომ ტარიელს ზნისის დასაფასებლად სახეში უნდა გვეჩვენეს ესლანდელი მისი მდგომარეობა და იმის მისელებით უნდა ვსინჯავდეთ ყოველს მისს სიტყვას. ოღონდაც, იტყვიან მეთისეკლი, ჩვეულებისა და ბუნებისამებრ, კაცის სიტყვა მისს გუნებაზე ჭკიდა და გუნება კაცის მდგომარეობას შეეფერება. მეც მხოლოდ ეგ მინდოდა მომესხენებინა მეთისეკლისათვის, რათა მეც უბრალო ტყუარისების მოგონებით გამეადვილებინა ყაღბისა და ნამდვილის ხანების გამოჩვენება.

მართლა-და, როგორ გამოვიველით რომელი ხანაა რუსთაველის დაწერილი: მე-876 თუ მე-877, რადგან ორისევე ხანის საგანი ერთია, ორივე მიჯნურთა სიბრძნის შეფრასე გვეუბნებანს, და მასსადაც ერთი მათგანი მეტი უნდა იყოს. თუ შემოვიხილავ ჩემს ზნის დაჯადებით, ვგონებ, მაგისი გამოცნობა ზღვილი გასდება.

მე-876 ხანაში ტარიელ ამბობს: ამას მოკვდავი ვაღვრავ, არადეს ვითხოვ არ ენით: სჯა გაყრდინი მიჯნურნი მუნამცა შევიყარენით, ამ სიტყვებს უდრის მე-877 ხანის ორი ლექსი: «საყვარელმან საყვარელი ვით არ ჰხანოს, ვით გასწიროს! მისეკნ მივად მსიარული, მერმე იგი ჩემ-ვერდ იროს.» ზირველს ლექსებში ტარიელ გამოისახვის მოსავედავად, რომელიც დმურთის სთხარეს და ნატრულბოს თავისს სიტრფოს სიბრძნის შეუერთდეს. ამ ლექსების თქმით, ტარიელის სიკვდილიცა და სიტრფოს შეყრაც მის ნებასედა არა ჭკიდა და ერთი მეორეს აუცილებლად არ მოსდევს, ამიტომაც დმურთის ევედრება, საყვარელსა შეერთოს. მე-877 ხანაში გამოვიხილავ ტარიელს სიტრფოს კადეგანობა ვერ აუტანია და, რადგან

მის სანსხკად ერთი-ღა სიკვდილის გზა დარჩა, დაუყოვნებლივ უნდა გუდგა. — აქ ტარიელმა თავის ნება-მყოფლობით და ცნობიერად ირჩია სიკვდილი და, გულ-დაჟვრებული რომ სატროფოს შეეერება, მისკენ მხიარული მიდის. მისი შეურა მხოლოდ სანატრული როდია ტარიელისთვის, — აუცილებლად მოხდება, რადგან სატროფო რომ მოკვდება, იგიც მისკენ მოვა. შირველს შემთხვევაში ტარიელ თუძნა მომაკვდავია, მაგრამ აქაურობას არ გასცილებია, მხოლოდ მუნებურს ნეტარებას ნატრულობს; მეორეს შემთხვევაში კი მიჯნურმა უბევ სოფლით გაღმა გაბიჯა, «ლხენის დროს» მიუხსლდა და მისკენ მომაკვდილი სატროფო თვალში ელანდება. ეს სრული ილუზია, თითქმის განხორციელებული ოცნებაა სულთ-მებრძოლისა, რომელიც თვალ-გაშტერებული საიქიო ნეტარებას უღიძის.

მომაკვდილი ნეტარება ტარიელს ესრე წარმოუგება: მე 876 ხანში — «მუნ ერთმანერთნი კვლავ ენახნეთ, კვლავ რამე გაიხსარებნით»; მე-877 ხანში კი — «მიგებები, მომეგებოს, ამიტირდეს, ამიტიროს». შირველს ლექსში ტარიელს ვერ გამოუჩვენებია რა უნდა იყოს სატროფოს შეურის ნეტარება საიქიოს; იმის ნახვას კი ნატრულობს, ხოლო როდენი სიხარული მოხდეს ამ ნახვას, — ვერ განუსაზღვრავს; ესეც იმიტომ რომ გონებით ამ სოფელს ვერ არ მოჰორება და საიქიოსთვის თვალი ვერ მიუწვდის. მეორე ლექსში კი საუკარლის შეურა ტარიელს ისე ცხადივ თვალ-წინ უდგას, თითქო სცნა მოხდება, აი ესლავ დიდი ხნის უნახავი მიჯნურნი ერთმანერთს მიეგებიან სიხარულის ცრემლით.

მე-876 და 877 ხანებს შუა განსხკავება თვალსაჩინო ხდება უგანასენელს ლექსში. შირველი ხანის დასასრული — «ძო, მოვარეთა დამძარსეთ, მიწანი მომაყარებით!» — ცხადად კვიპტიკებს, რომ ტარიელის გონება და ვული აქაურს ცხოვრებას არ გასცილებია, სოფლით გაღმა ვერ არ გაუბიჯებია; სატროფოს და მისს შორის ზღვარი დევს, რომლის გარდასვლა მისს ნებაზე არა ჰქვია, და იმიტომ იხმობს სიკვდილსა, რომელმაც საუკარლისკენ გზა უნდა გაუსნახს. სულ სხვაფერავ წარმოგვიდგენს ტარიელის მდგომარეობას მე-877 ხანის უგანასენელი ლექსი — «ქვითეს სთა, ქქმენ გულისა, რა გინდა ვინ გიკაზიროს.» აქ მიჯნური თავისს გულის

ნდომას მისდევს; აზამც თუ დამარსვას არ ელის, — შირიქით, მისი ილუზია იმდენად სრულია, რომ თავისი თავი «სოფლის გატყობის» ზღონია; დაუბრუნებლავ მიდის სატრფოასკენ და თავისს გზას არ ასტყდება, «რა გინდა ვინ უკაზიროს». რა ზღამა ეტის ამ ეოფისში, მოკლენ მისნი მოყვარენი და მიყრდინ მისს გუამს მიწასა, თუ არა?

ამ შედარებინდანი, გეონებ, სკამოდ სხანს, რომ ნამდვილი, რუსთაველის თქმული სხანა მე-877 არის, რადგან ეს უფრო უკუსანამებო ტარიელის მდგომარეობასა და გუნებას. აქ ნამდვილ ისასკვის მიჯნურის მწკავი წყურვილი სატრფოს ნასკვისა, მისი გონების შეპერობა გულის-თქმისაგან, რომელმაც ქვეყნიერების ვითარება სრულებით დააკიწვა. რუსთაველმა ამ სხანაში უზენაესი მსატრობითი ნიჭი გამოიჩინა, — სულთ-მებრძოლის ოცნება გამოგვიასხას. მე-876 სხანაში ვი მხლოდ უნყოფო ნატრასა გხედავთ.

მე-876 სხანის აზრის შემდგომბას დურთვის სტილის უკვანობაც. სადაური ქართულია: «აროდეს ვითსოკ არ ენითა? ან რისთვის არის დამატებულა? უკუთქმითი მარცვლებიც რომ მოვაშოროთ და ფრანს წართქმით გამოგვიყვანოთ, მანინ მეტი გამოვკა, რადგან მხლოდ ამისი გამეორება იქნება, რაც იმავე ლექსში ითქვა: «ამას მოკვდავი ვილოცავ». საიქიო ნეტარებას, სატრფოასთან სამეუდამოდ შეერთებას უაღბის-მქნელი ამ ლექსით ჰსასავს: «კვლავ რამე გავისარენითო!» თითქო ერთი წამის ნახვა იყოლო. «მო, მოყვარუთა დამარსეთ, მიწანი მომყარენით!» — თითქო ტარიელ ავთანდილს ვი არ ელანარავება, — დამკვდარ თავისთვის და შიქასტასა მღერის!... ჟერ ერთი, რომ მიწის მოყრა იგივე დამარსვას, და მამასადამე ორაგვის თქმა უშნო ზღეონანსმია; მერმე, რომელს «მოყვარუთა» იმძობს ტირიელ მისს დასამარსვად, — ავთანდილსა და ასმითს? სსვა ვინ ეტულება იმ უდაბნოში?

საყურადღებოა ატრუთვე, რომ მე-877 სხანს ცხადი და უსამაულეო კავშირი აქვს მე-875 სხანის უკანასკნელს სიტყვასთან — «დრო მომკასლს ღსენისა», — რომელსაც ბუნებითად უნდა მოსდევდეს აღწერა ღსენისა, ე. ი. მომავალი სინარული სატრფოს ნასკვისა, და არა ტარიელის ღოცვა და ნატრასა საიქიო ნეტარებისა. შინაწრისი გარდა მე-877 სხანის კილო, უცხო და მწკავი სინარული

სა, უფრო შექვეყნის იმ «ლხენის სიასლოკის», ვინემდ გლოვიანს და მოთქმის კილო მე-876 ხანისა.

იგივე ნიშნები სიყაღბისა, მე-876 ხანაში რომ ვნახეთ, მე 878 და 879 ხანებსაც ვხედავთ. თითქმის ყველა რვა ლექსივე ამ ხანების რუსთაველის ნათქვამის გამოკრება არის, მხოლოდ ზოგჯერ აწერის შერეებით და გადასვრებით.

მე-878 ხანაში ტარიელ ავთანდილს ვითომც არწმუნებს: «მართ გარდაწვევით იცოდა, გატყეა მართლსა პირისა: სიკვდილი მის- ლავს, დამესვენ, ხანსა-ღა დაყოფ მცირასა». — სასაცილო არ არის რომ ავთანდილ თავის მეგობარს სულ იმას ესევეება, ნუ ჰქვდება; ეს კი არწმუნებს: სუბრობა ნუ გგონია, მართლად კვდება?!... ავთანდილს რომ ეთქვას: სიკვდილი ჯერ არა გხლებაო, ჯერ ჩქარა არ მოკვდებაო, — მაშინ შემოუვანელი ორი ლექსი მართებული მისუნი იქნებოდა, თვარა ესლა რა ავთანდილის სიტყვის მისუნი? განა ავთანდილ ეცილება, სიკვდილი არ განსაღვსო? მაგრამ ყველასე უარესი აქ ლექსის კილოა. ტარიელ თითქმის ავთანდილს ევტრება: რაც ქაშდის გითხარ, ნუაფრად ჩაგდება; ესლა კი მართლს შირობას: გუბნებო, — მაინც ხომ ძალე მოკვდება და ამ ცოტა ხანს თავს ნუ მოძებნებო. ასეთი მიმართულება უაღბის-მქნელის აწერის მესამე ლექსში კვლავ მტკიცდება: «არ ცოცხალ ვიყო რას მქნე, რა დაუჩხე, ხელსა მხდი რასა!» ესე იგი ცოცხალი ვარ თუ მოკვდაო, რაში უნდა გამოგადგეო?!... ვითომც ტარიელ ასეთის გულგრილობით თავიდან იშორებს მოუვარეს, მისს მეგობრობასა და ერთგულობას უარსყოფს! აი რა მდაბიო და უხამსო აწერის დაუფროვნებელი მწიგნობრულის მჭერ-მეტყველობით ამ სამს ლექსში. დასასრულ, ტარიელის უგემურს რომეკას დაერთვის ვითომც თვითონაფური შეგონება: «დამშლიან ჩემი გავშიანი, შეჭრთვანი სულთა სირასა», ეს ამაღ სიბრძნე იმას ნიშნავს, ვითომც სიკვდილისაგან ჩემი სსუელი დაარღვევა და სულთა მწვრავს შეუერთდება.

ტარიელის მდგომარეობა ავთანდილმა, რა დანახა, მაშინვე წინა და «გაღანმცა დაქვრია» (ხანა 862, გვ. 192), მის აქეთ

არცა რა ჩაგონება უნდა, რომ მისი მეგობარი ახლავს მეოთხეა კედლისადა, ამას ავთანდილის სვეწნაც გვიმწმებს და გვირიც ამას ცდილობს, რომ ტრიელ სიკვდილს ვლანტებიდან გამოგვლიჯოს. ამიტომ მე-878 ხანა, სადაც ტრიელ ავთანდილს არწმუნებს, უკანასკნელს სიტყვას გეუხები, რომ კვადებიო, —სრულებით მეტია და უდროო. ამის წინ ტრიელ რომ ავთანდილს ეუბნებოდა, აწ მივწერვილ ვარ სიკვდილსაო (ხანა 875), იმისთვის კი არა, რომ თავისს მეგობრისათვის შეეტუბინებინა, მალე მოკვდებიო, —მაგას ავთანდილიც ცხადად სედავდა, —არამედ, რათა ეჩვენებინა, რომ სიკვდილი ერთად-ერთი ხსნა არის მის ჭირისაგან და მხოლოდ ამ გზით მაღწევს თავის მიზანს, სატროფოსთან შეერთებას. მე-878 ხანის თქმით კი, ტრიელ რომ მოკვდება, დაშლან მისნი ვაგ-შირნი, შეჭრთვიან სულთა სირასა»... და სხვა არაფერი, საქმე ამით გათავდება. ესრედ, ზოეტის გამოსახვით ტრიელის სიკვდილი დონის-ძიება არის, რომლითაც მიჯნური ჭლამის თავისს დაკარგულს სატროფოს შეუერთდეს; ყალბის-ძინელის თქმით კი ტრიელის სიკვდილი თვით მიზნად გამოდის. რა საცნობელია ავთანდილისთვის, რომ სიკვდილის შემდეგ მას მოყრის გვაში გაიხრწნება, —არ იცის თუ? ან რა ჭლამ ტრიელს შეერთვის, თუ არა, საიქიანს ესულთა სირასა, თუ თავისს სატროფოს იქ ვერ შეუერთება?

სტილის მხრით მე-878 ხანა შესანიშნავია დამახინჯებულის საიტეებით რითმის გულისთვის: «ვირასა» —ვირას მაგაერ და მცირესა ნაცვლად —მცირასა» რას ნიშნავს ესულთა სირასა? მხელი წარმოსადგენია, რად უნდა იყვნენ სასუფეველში სულნი ნეტარნი მიწრივად დაწმულები? ასეთს უნდაურს ფანტასიას ვერც ერთი გონიერი საბაბი ვერ მოეპოვება, იმის გარდა რომ სიტყვა «სირასა» მხოლოდ ლექსის კიდურისათვის არის ჩასმული.

მე-879 ხანის პირველი ლექსი —«რო სთქვი, რას იტყვი, არ მესმის, არცა მცალს ესმენად მაგისადა» —ფორმით მე-880 ხანის ლექსისა ჭბამავს: «ბრძენი, ვინ ბრძენი, რა ბრძენი, და სხვა, შინა-არსათ ევიმის ემოურებს რაც იმავე ხანის უკანასკნელს ლექსშია: «მაწყენ, დამესკენ, არა მცალს, არცადა ვასლავ თობასა» და ზერე-

თვე მე-875 ხანის მეორე ლექსში: «ძალი არა მძევს ხელ-ქმნილისა შინთა სიტყვათა სმენისა». ამ ორი ლექსის შემდეგ უაღბის-მქნელი ლექსი სომ მეტი და მეტი, მაგრამ საქმე ის არის, რომ მისი მბაძვს პეტრის აზრს აღუსწირებს და სულელოურ დაუფლად გამოდის.

რუსთაველის თქმით, ტარიელმა მოკვრის შეგონება ვერ შეინძინა ხელბობის და მოუთმენლობის გამო: ძალი არა აქვს მის სიტყვათა სმენისა და არცაღა ახლავს თმობას; ასე რომ ტარიელ თუ ეუბნება ავთანდილის დარბეგას, ამ ურბობის მიზეზს მაინც ეუბნება. უაღბის-მქნელის ლექსში კი ტარიელის გაუგებლობას მიზეზი არა აქვს, ცარიელი უნიანობაა. მართალია, შეიძლება ამ ლექსს მეორე ლექსი მივაბათ და მიზეზად გავხადოთ, მხოლოდ მაშინ გამოვა, რომ ტარიელს ავთანდილის შეგონება არ ესმის, იმიტომ რომ «სიკვდილი ახლავს ხელ-ქმნილს, სიცოცხლე არის წამისად». როდესაც ავთანდილ თავისს მეგობარს ესევეება, თავს ნუ ავლავ ნობითაო, რა მაგის პასუხი იქნება, ტარიელმა რომ მიუგოს: არ მესმის რას ეუბნები, რადგან სიკვდილი მახლავსო?... ავთანდილიც სომ ამას ეხევეება სიკვდილს თავი მოაშორეო!

«აწ გამიარმდა სოფელი მეტად ყოვლისა უმისად, მუნ მეცა მივალ ცრემლისა მიწად, სად გამდის ღამისად», იმასის დასასრულ ყაღბის-მქნელი. აქ ტარიელის მდგომარეობის იმავე გაუგებლობას ვხედავთ, რაც მე-878 ხანაში ვხედავთ. ავთანდილ რომ ტარიელს სიკვდილს უშიდა, სხვათა შორის, ეს საბუთიც მოიყვანა: «ვისთვის ჰქედები, კერ მიჰხედები, თუ სოფელსა შეიძულეობა» (ხანა 870), ესე იგი თავის-მკვლელობით შესს სიტყვას კერ იზოვიო; და ტარიელ ამასე უმისესებს: «აწ მიუწურვილვარ სიკვდილისა, დრო მომეხლავს ღმერთისა... მისკენ (საუარელისკენ) მივალ მხიარული, მერმე იგი ჩემკერდ იროსო.» ამით ტარიელს უნდა ეთქვას, რომ თუ ვიზოვი ჩემს დაკარგულს საუარელს, მხოლოდ საიჭიოს ვიზოვიო და იმიტომაც კეკებები მხიარული სიკვდილისაო. უაღბის-მქნელი ვერ მიმხედვარს ამ სიტყვა-პასუხის აზრს, და ხან ისე გვისახავს, თითქო ტარიელ იმიტომ ჰქედება, რომ—მკვდარი თუ ცოცხალი—ავთანდილს არაფრად

გამოადგება, და სან თითქო სიკვდილი ნესტან-დარეჯანის მიჯნურის იმიტომ გაუსდა სანატრელი. რომ სინცნსლე მოსძულდა. როგორც ტარიელის სიკვდილის მიზეზი, ისე მისი შედეგი, უაღბის-მქმნელისაგან ნასასი, ანც გპირის მდგომარეობას ეთანხმება, ანც მოყვარეთა საუბარს: რუსთაველის გამოასყვით, ტარიელის სიკვდილს უსათუოდ უნდა მოსდეკდეს მიჯნურთა შეერთება საიქიოს; უაღბის-მქმნელის აზრით კი, ტარიელ სან იმისთვის ჰქვდება, რომ «სულთა სირას» შეუერთდეს, და სან იმისთვის რომ მიწის აძარად გახდეს.

მე-879 ხანას სტილიც მისის სიყაღბის საბუთია. საუცხვოვო არ არის, რომ ტარიელმა თავისს მეგობარს ზასუხი უკვე მიუგო და ბოლოს კი ჰქითსავს: «რა სთქვი, რას იტყვი, არ მესმისო?!»... თითქო გამოჩერსტებულა რაღასაც ბოდავსო, ან თითქო ავთანდილმა წამოროშა რაღაცო და ტარიელ გაშტერებულა: ეს კაცი რაებს მიჰტარავსო!? მეორე ლექსი—სიკვდილი მასღავს სელ-ქმნილსა, სინცნსლე არის წამისადა—მე-878 ხანის ლექსის გამოკრება არის: «სიკვდილი მასღავს, დამესსენ, ხანსა-ღა დაყოფო მცირასა.» მსგავსება ამ ლექსთა შორის ისეთა სრულა, რომ ზღოანაზიმიც ერთგვარი აქვს: ოღონდაც, კაცს თუ სიკვდილი ახღავს, სინცნსლე წამისა ექნება და ხანსა-ღა დაყოფოს მცირასა! მგერამ რა ჭკუის ზატრონი უნდა იყოს მეღექსე, რომელსაც ასეთი ჭეშმარიტების თქმასა ჭიროდ მიანნია?... აწ გამიარმდა სოფელი მეტად ყოჯლისა უამისადა—რადა აწა? რა მოხდა აწ ისეთი, რომ ტარიელმა მეტადრე შეიძულა სოფელი? ამას არსაიდან ვცნობთ.

ლექსი—«მუნ მეცა მივალ ცრემლისა მიწად, სად გამდის ლამისადა—უწინდელს ზოემის გამოცემებში იწერებოდა სიტყვით «ლამისადა», «ლამისადა»-ის მგეორ, მგერამ გინდ «ლამისადა იყოს, გინდ «ლამისადა», ლექსი მანც გრამატიკის წესისამებრ არ არის აგებული, და ამის გამო გაუგებარია. თეიმურაზ ბატონისშვილი ამ ლექსს ესრე განმარტებს: «აქ მეც უნდა მივიდეთ (სად?), ჩემი ცრემლი მიდის; გინა იღვრება, მიწაზედ რომ ცრემლს ვღვრი, მეც მასთან მივდივარო, რომ იმან შემიწინაროს და მოკვდეთ. გამდის—ეს ნიშნავს ზირკულად იმას, რომ ცრემლი გამოქვინების თვალთაგანაც;

მეორეთ, ისევე გამდის—ნიშნავს გამეკვლინება ეს სსწადელი ანუ სსწადელი ვილი ჩემი მიწასთან, სხადე ჩემი ცრემლი იღვრება, მეც მუნ შინ კვლავ და სსწადლის შეუქრის მაგერად დამეს შეკვერებო (რაოდენად შორს არის ეს აზრი მე-877 ხანის აზრთან: «მისკენ მივალ მსიანრული, მერმე იგი ჩემ-კერძ იბრის!» და სსწ.), ვინაჲდან სტიხას-მოქმედთ წოდებითა, დამე სიკვდილსა ნიშნავს, სოლო დღე—სიცოცხლესა.» დ. ჩუბინაშვილის აზრით კი ლექსი ვითომც ესრე აიხსნება: «ჩემს უბედურებაში (დამისად) რომ ცრემლსა ვღვრი მიწაზედა, მეც იმ მიწის აძრად გავსდებო.» ასე რომ ერთის თქმით, ტარიელისთვის დამედ სსწადე, მეორეს თქმით კი, სსწადე. მაგრამ გამოქრატორებმა რაც უნდა სიბრძნე შეაღონ ლექსის ახსნასა, «ცრემლისა გამდის»-ას მაინც ვერ განაქართულებენ.

XLVI

აკთანდილმა ტარიელ სვეწნით რომ ვერ დაიყოლია და ვერ წაიყვანა, ვერა ჭქმნა სიტყვითა ვერაფერთათა (გვ. 196—197),

882. მერმე უთხრა: „აჰა, რადგან არ მომისმენ არას არა, არას გაწყენ, ენა ჩემი აქამდისცა ცუდად მცდარა; თუ სიკვდილი გიჯობს, მოჰკვდე, ვარდი დატყენ, დაცამტყენარა; ერთსა რასმე ვიჯგები, მიყავ, ცრემლი ამად ჰღვარა:“

883. სადა ინდონი ბროლ-ვარდსა ჰსარვენ გიშროსა სართა, მას მოვეშორე, წამოვე სიჩქარით, არ სიწყნარითა; ვერ დამიჭირა მეფემან მშობლურად საუბარითა; შენ არ შემიყრი, გამიყრი, აწ ჩემი ლზინი ვთქვა რითა!

884. ნუ გამგზავნი გულ-მოკლულსა, ერთი მიყავ საწადელი, ერთხელ შესჯე, ცხენოსანი განახო ჩემი სულთა-მნდელი, ნუ თუ მაშინ მოვიქარეო სევდა ესე აწინდელი, მე წავალ და შენ დაგადებ, იქმნას შენი საქადელი.“

თუ მე-882 ხანის უკანასკნელი ლექსი მე-884-ის შირველს შეეჭერთეთ, მათი ლოკიკური გავშირი მაშინვე გამოცხადდება.—აკთანდილ ესევეტება ტარიელს: «ერთსა რასმე ვიჯგები»,—ცრემლი აძრად ჰღვარა,—ნუ გამგზავნი გულ-მოკლულსა, ერთი მიყავ საწადელია,

და სსკ. თხოვნის დაპირებისა და თვით თხოვნის გამოთქმის წინასიტიყვობა აქ რა საჭიროა? მართლაც, ზოგჯერ თხოვნას წინასიტიყვობა უსათუოდ უნდა მიუძღოდეს, რომ მთხოვნელმა თავისი მოწყობა თავისი გარემოება ანაზღაურა და საბუთები მოუყვანოს, ამ შემთხვევაში კი რა მნიშვნელობა აქვს ავთანდილის გარემოებას და საბუთებს? ავთანდილ რომ თავის საყვარელს მოშორდა და მეფემ ვერ დაიჭირა, განა ტარიელ ამის გულისათვის ცხენსვად უნდა შეკვდეს?! რა დამოკიდებულება აქვს ამ გარემოებას ან საბუთს თხოვნის ასრულებასთან? მე შენთვის საყვარელს გაიყვარე და მეფეს გაგებარე, და რადგან ასეთი ღვაწლი მიმიძღვის, შენც სამაგიროდ თხოვნა უნდა ამისრულდეს, — განა მომკვდავს მოყვარეს ესრე ეკატრებინა?.. კარგი თუ თავისს მეგობარს თხოვნას აუსრულებს, გაღის გადასასდელად კი არა, — მის ხათრისა და სიყვარულისათვის, მის საამებლად და გულისაკებლად. ავთანდილიც ამ ღონესა ხმარობს, როდესაც ტარიელს ეუბნება: «ნუ გამგზავნი გულ-მოკლეულსა.» — აი ნამდვილი საზაბი მოყვრის საწადელის შეწინააღმდეგების, თვარა თვისის ამაგის ყვედრებით სვეწინას მეგობარს ვინ შესამენს?

ამას წინადა განხეთ (სახა 850, გვ. 190), რომ ავთანდილ თავისს ღვაწლს, ტარიელისათვის რომ თავს იღო, ამითს უამბობდა, მაგრამ იქაც გმირი თავისის ამავთა არც იქადოდა და არც მოყვარეს აყვადრებდა, არამედ თავს იმართლებდა, გამოკვლილმა ჭირმა მეგობრის გაჭირება დამიავწყო და ამიტომ სიტიყვის გაუტანლობისათვის უსამართლოდ ვემდურებოდიო. მეორეთ ავთანდილ ასსენებს თავისს წამოსკლას, როდესაც თითონ მეგობარი სთხოვს, შინ დაბრუნდით, რადგან ვერღარას მიშველიო (გვ. 205):

921. „... მე რომე ცეცხლი მეღების, არ ნაგზებია კვესითა — ვერ დამშრეტ, შენცა დაიწვი სოფლისა ქმნისა წესითა; წალი, დაბრუნდი, შეიქეც შენითვე, შენი მზე სითა“.

ამსკედ ავთანდილ, სსკათა შორის, უბასუსებს:

926. „თუ რა გეგმის, გაიგონე, ვსე კვა სწავლა სწავლად: ჩემსა მზესა დავეთხოვე თქვენს წინაშე წამოსავლად,

მოგახსენე, „რადგან ჩემი შეუქმნია გულა ავლად,
„არას გარგებ, არ დავდგები, სხვა ვიუბნო რალა მრავლად“.

927. მან მიბრძანა: „მადლიერ-ვარ, კარგად ხარ და მამაცურად,
„შენჯან მისა გავლენასა მე დავიჩინ სამსახურად“.

მისის კითხვით წამოვსულვარ, არ მთვრალ-ვარ და არ მახმურად,
აწ შევიქცე, რა ვუამბო?—„რად მოხვალო ჯაბან-ხლლურად?“

რას სიფრთხილით და თავ-დატყვრით ეუბნება ავთანდილ ტარი-
ელს თავის მისკლასზე! თითქმის არც კი უღვწავია და მსოფლიდ
კლას ისდისო. თითონ მიანდამა მოყურის სსშკლად წამოსვლას,
სატრიუმფიც კი ეგაგლენა თავის სსმსახურად მიიხნია, ასე რომ
ტარიელს მაგისტოვის არა მართებს-რა. ნამდვილი მოყურის ავანტურ-
ნა და მოხმარება ესრედ უნდა, და პატიოსანი გმირი თავისს მე-
გობარს მასთვის გამოკლილს ჭირს კატრულად ახვარაში რადი
დაუსკამს და სმაგირეოს რადი მოსთხოვს. ამიტომაც, მკითხველი,
გვანებ, დაშეთანხმება, რომ თავის დეაწლის ესრედ მსხენებელი ავ-
თანდილ ვერ ეტყოდა ტარიელს იმ უხამსო სიტყვას, ყალბის-მქნე-
ლმა რომ მე-883 ხანაში წარმოათქმევინა. ამას გარდა მე-926 და
927 ხანების კიდოდანა ხანსს, რომ თავის წამოსვლის გარემოება-
ზე ავთანდილ აქ ზირველად უამბობს ტარიელს, თორემ მოაგონებ-
და, რომ ეს წინადაც მოგახსენეო.

ყალბის-მქნელს ევკლა ეს გარემოება, საგონებელია, სასეში
არა ქმნდა; იქნება არც კი ესმოდა ნამდვილი მეგობრობა, პატიო-
სანი და ტურფას სულთა ურთიერთობა; და ეგონა, თუ ავთანდილ
თავისს მეგობრობისთვის გამოკლილს ჭირს მოაგონებდა, ამით თავისს
სკეწნას უფრო გაძლიერებდა, და ტარიელიც მაგისტოვის უფ-
რო პატივს დასდებდა მისს თხოვნას. ეს იყო მიზეზი, ყალბის-
მქნელმა რომ ავთანდილს დაწვებული თხოვნა შეაწვეკტინა და თავისი
ხანა, გმირის დეაწლის შესახებ, ჩაუთო. სოლო რადგან ავთანდი-
ლის დეაწლის გამოსახვას თითონ ვერ მოახერხებდა, ყალბის-მქნე-
ლმა მე-850 ხანა (ტვ. 190) მაგალითად აიღო და თავისებურად
გადათქვა.

ზირველი ლექსი—ესადა ინდონი ბროლ-ვარდისა ქსარავენ გიმ-
რისა სარითა—ცხადად ქბამავს მე-850 ხანის ლექსს: „ბროლ-სა-

დაფნი მარგალიტს ლაღის ფერსა სტკუნ და ბუჭუნა. რუსთაველის ლექსში ბბრალ-სადაფნია შირისასის სითეთრე და ელფეურება არის, რომელიც ვით საღარო იტაკს და ჰუარაკს მარგალიტს ლაღის ფერსა ე. ი. ბაკს. ეს ნაწკალებითი მეტაფორა, მართლდა, ესლან-დეღის ზოეტურ გემოვნების კაცს აღტაცებაში ვერ მოიყვანს, მაგრამ, რაც უნდა იუოს გასაგები მანც არის, რამე სანოე ზიო ნაქვთს სომ გვიასხავს. ვნასოთ ასლა ყაღბის-მქნელის მეტაფორაც; ინდონია შავი თმა არისო, გვეუბნებთან კომენტატორები; ბბრალ-ვირდია— შირისასის სითეთრე და ღაწვთა სიწითლე განლაქსო; და გვიშირისა სარია— შავი წამწამი. ასე რომ შავი თმა შირისასის სითეთრ-სიწითლეს შავის წამწამით ჰსარავსო... რაც გინდა უეოთ, უგუნურობისა და უგვარობის მეტს ლექსიდან ვერას გამოსწურავთ.

მძის მოვეშორე, წამოვე სიჩქარითა, არ სიწუნარითა იმეორებს მე-850 ხანის ლექსს: მძის მოვეშორდი, ვერ ვიასკელ, ვერ ვიასურვენ, ვერ ვასურვენ, და აგრეთვე მე-852 ხანის ყაღბს ლექსსა: აარ ვუტუევი და მოვსუღვარ მგზავრი ღამით და დღისითა. განსხვავება აქ მხოლოდ იმაშია, რომ შირველი ლექსი თავისის ჰლონანზ-მით— სიჩქარით, არ სიწუნარითა— უფრო უშნოა ვინემც მესამე ლექსი მისის დომიარულე მგზავრითა.

ვერ დამიჭირა მეფემან მშობლურად საუბარითა— ცხადი სი-ცრუევა. მეითსველს ესსომება, რომ ავთანდილს მეფისათვის წასკ-ღის დასტური შირად არ უთხოვანა, მაშასადამე ვერც მოისმენდა როსტკენისაგან ამავად დმშობლურად საუბარს. დასათხველად გმირმა სოგრატ ვეშირი მიუგზავნა მეფეს, მაგრამ როსტკენსმა თავისს ვეშირს არც ვი მოუსმინა, სკამი სტყუარცა და გამდავლო... ამას თუ უძასის ყაღბის-მქნელი დმშობლურად საუბარსა, თვარა მეფესა და მის სმასტეს შუა სსკა ღაშარავი წასკლავედ არ ყოფილა.

უგანასკნელს ლექსს— მუნ არ შემიერი, გამიერი, აწ ჩემი ღსინი კოტკა რითა!— იგივე აზრი აქვს, რაც ზოეტის ლექსს მე-884 ხანში: ანუ გამგზავნი გულ-მოკლელსა, მხოლოდ გაწყალებული სტილითა და ბეჩავის კილოთი თქმულია.

ეს უბიწოდ ივეფხისტყაოსნის მარჯალი ტოა შორის ერთ ღირსეულად ითვლება. მართლადაც, შესანიშნავია ამ პატარა ამბავში თვით ხალხური სინამდვილე ტარელის სიმძაგისა, რომელიც აქ გონების დაბრმავებას ესმისდებოდა; საუბროვით რუსთაველის გულთა-მხილვად და მხატვრობითი ნაჭი, რომელიც ასე ცხოვრებად და დრამატულად წარმოდგინდა უიმედო მკვნიურის სულის ტკემა; მისი ამბავი ტურფა და გულთა-წამლები მით, რომა ფორმით გმირულია და მღვდრული, ხალხ იდეა, ამ ამბავს რომ ანსტრუქლებს, რელიგიის და კაცობრიული, ამიტომაც საკვირველი არ არის, რომ ლომ-ვეფხისტყაოსნის ამბავი საერთო უურადლებას იხიდავს, და ექვს მისი წამითსეული მის მოტრფილად ხდება, მაგრამ საერთო ადტრუქებაში ერთი რამ არის უკასკვირველი: ვეფხისტყაოსნის ერთმანერთს უჭებს ამ სტრფილად მარჯალი ტოა და გურჯაის შეუმხეკვად, არ იქნება შკამნია და ვერ გამოიტყდა, რომ პოეტის ანკარა მოთხრობა უწმინდურის ხელისაგან წახილწულია.

დიდი გონების გამჭვრეტელობა არ არის საჭირო კაცმა დაინახოს, რომ ტარელისაგან ხანძობი ღრმ-ვეფხისტყაოსნის შესწავლია მე-902 და 906 ხანების მიმატებით. ამ ხანების ლექსნი არსებობითად არას შესქენენ მოთხრობას, მხოლოდ იმეორებენ რუსთაველის ნათქვამს, მაგრამ მიბაძვას ისეთი ტრფილად და უგვარად, რომ სწორედ მამიურის მიბაძვას მოგვგონებს. თითქმის კაცის წინ მამიური შესუბუბულად და, მის სახის გონიერის მეტყველების მიბაძვით, უმნოდ იღმიჭება და იღრიჭება.

ასეთმა მიბაძვამ იმდენად დაადუსტირა პოეტის მოთხრობა, რომ სრულებით არეული და სულელები გახდა, რიგზე გაწყობილი, ამბავი მე-902 ხანაში უეტრად სწელება და ისევე თავიდან იწეება, მერმე მე-903 ხანის თავს გადასტება და მისი ბოლოც იმეორებს, და დასასრულ, მე-904 ხანის ნამბობს დაწმინდობს. ეს მოთხრობის უთავბოლოება მამიურე გაჭკება, თუ მე-901 ხანიდან შირდაპირ მე-903-ზე გადავალთ, და უკლები-მქნელის ღირსეული და მეტყვარობა თავისთავად გამოაშკარავება, როდესაც ლომ-ვეფხისტყაოსნის ამბავი იჭამდის მივა, რომ ტარელ ავთხდილს ეუბნება: მათ რა უუეს ერთმანერთსა, გამოკვირდეს, შემიხარნეს, — ამ ლექსის უსა-

თუოდ და აუცილებლად უნდა მოსდევდეს იმისი მბობა, თუ რა უნდა
 ერთმანერთსა ღომისა და გვესმა ისეთი, რომ ტარიელს გაუგებრობა
 და შეეხარა, ესე იგი ავირველ ამოდ ილაღობეს, მერმე მედგრად
 წაიკადნეს, და სსე, — თვარა ამის სელასლად დაწვება, — «ქედსა
 გარდავდეგ», — აკთანდილს დაიდ გააკვირებდა და წარსაღ დასტემ-
 და, ეს ჩემი მეკობარი ჭეუასე სამ არ შეიშლას, რომ ასე უთავ-
 ბოლოდ ბოდაესა!... ცხადია, რომ მე-901 ხანის მეოთხე ლექს-
 სს და მე-903 ხანის პირველს შუა გავგდენილი კავშირი დაურღვე-
 ველია, და პირიქით ყოველის გონებისა და ბუნების წინააღმდეგო
 იქნება, მე-902 ხანის უგანსგნელი ლექსი რომ მე-903 ხანის პირ-
 ველს ლექსს შეეერთოთ, რადგან ყოველად შეუძლებელია, რომ
 ღომისა და გვესმა გამწარებულის ბრძოლის შემდეგ, რადესაც ერ-
 თა სდეეს და მეორე მიურობის, კვლავ ამოდ ილაღობონ და მერმე
 მედგრად წაიკადნონ.

მე-902 ხანის ლექსების ცალცალკე გარჩევით დაკინხსავთ რამ-
 დენსად ტლანჭი და მოუხერხებელია ყალბის-მქნელის მიბაძვა: პირვე-
 ლი ლექსი — «ქედსა გარდავდეგ, ღომ-გვესმა მოვიდეს ერთგან რე-
 ბუღნი» — იმეორებს მე-901 ხანის პირველის და მეორე ლექსის
 ნათქვამს, მაგრამ რა განსხვავებას რუსთაველის და მის მიმბაძველის
 გამოსასვამი! «ამა ქედსა გარდავდეგ, შამბი ისი მოშეარეს», იწვებს
 ამბავს შოკტი და მამინეკ წარმოგვიდგება «ეს» ქედი «ის» შამბი,
 რომელიც ტარიელს თვალ-წინ უდგას და აკთანდილს თითით უჩვე-
 ნებს, — ამ ლექსით მოქმედების სტენა გამოისხსა. ყალბის-მქნელის
 «ქედსა გარდავდეგ» რადსა წარმოუდგენს ჩვენს გონების თვალს?
 რომელს ქედს წაადგა ტარიელ ან იქ საიდან გაინდა? არა სხანს.
 თითქო ტარიელის თავგანსხვადი ესლას და ამ არე-მარეში კი არ
 მოსდა, სადაც გმირნი-მოყვარენი უბნობენ, არამედ სადაღაც და რადეს-
 მე იყო. ერთი ღომი ერთი გვესმა შეკბეს, ერთად შეიყარეს,
 მოგვიტონრობს რუსთაველი, ისევე ნათლად და მარტივად, როგორც
 ყველა კაცი ჩვეულებრივ და ბუნებითად ამბობს ხალხე: ესა და ეს
 მოვიდნენ და შეიყარნენო. ყალბის-მქნელმა კი ეს უბრალო გარემო-
 ბაც უთუოდ დასლათავით და პრანჭვით უნდა სთქვას: «ღომ-გვესმა
 მოვიდეს ერთგან რებუღნიო.» ხელეანხში — მოვიდეს რებუღნი —

აქით იყოს, და ეს „ერთგან რებულნია“ რას ნიშნავს: ერთად ნა-
საიდრულეკთა, თუ საიდანღაც მოსულთა? — რადგან სიტყვა „ერთგან“
ორ-ახორგანია: ერთადღაც ნიშნავს, ერთს რომელსამე ადგილსაც.
თვითურავ ბატონისშვილი ისე განმარტებს, ვითამც „ერთგან რე-
ბულნი ერთად მოსულნია“ არისო, ხოლო რა წარმოსდგება ასეთის
ახინისგან ამას ქვემოდ ვნახავთ.

შემდეგი ლექსი — „სასუდ ვამსგავსენ მიჯნურთა“, ცუცხლი და-
მკვსენ დებულნია — სხვა არა არის-რა, თუ არა გადართქმნა მე-901 ხანის
მესამე ლექსისა: „ჭკანდეს რათმე მოყვარულთა, მათი ნახვა გამე-
ხარეს.“ მხოლოდ პოეტის ლექსი წმინდა ქართულია და ნათელი
არისო, უკლები-მქნელისა კი მწიგნობრულის ენისაა და შემდგარის
ახრისა. „რათმე მოყვარულთა“ და „მიჯნურთა“ შორის დიდი მსუღ-
რა დეეს; ლომი და გვეზი არც ესახითა და არც გულით მიჯნურთ
არა გვანან, — ეს ცხადათა სხანს ტარეულს მოთხრობიდან.

მესამე ლექსი — „შეიყარნეს და შეიბნეს, იბრძოდეს გამწარე-
ბულნია“ — ზბაძავს რუსთაველის ნათქვამს: „მერმე მედგრად წაიკიდეს:
თვითო ტოტი ერთმანერთსა ჭკრეს, სიკვდილსა არ დაჭრიდეს.“
განსხვავება დედანსა და მისს პირსა შორის აქაც თვალ-საჩინოა:
ლომისა და გვეზის ბრძოლა პოეტმა მათ მხედრთა მოქმედებით გა-
მოსატა, გვიანრა მათის გვეუბის სიფიცხეა, ბრძოლის გარემოება
და მებრძოლეთ განძინება; უკლები-მქნელმა კი მხოლოდ მათი გან-
რისხება ბრძოლის დროს ასენა. ამ ლექსშივე გამოცხადდა, სხვათა
შორის, უკლები-მქნელის მოუხერხებლობა ამბის თხრობისა. თუ
„ერთგან რებულნია“ საიდანღაც მოსულთა ნიშნავს, და პირველს
ლექსში ლომი და გვეზი ჟურ არ შეყრილან და მხოლოდ ესლა (მესამ-
ე ლექსში) შეიყარნეს, მაშ რა საბუთი ჭკანდა ტარეულს ეთქვა (მე-
ორე ლექსში): „სასუდ ვამსგავსენ მიჯნურთა“. რაში ჭკანდენ მა-
ჯნურთა საიდანღაც მოსულნი მხედნი, ჟურ რა ახნდათ სამიჯნურთა?

უგანასკნელმა ლექსმა — „ლომი სდეკს, გვეზი მიურბის, იყენენ
არ ჩემგან ქებულნია“ — ვითამც იგივე უნდა სთქვას, რაც მე-903 და
904 ხანებშია: „ლომი მედგრად გაეკიდა, იგი ვერვინ დაამშვიდეს.
ლომისა დაუგზე საქმარა“ და სხვ., მაგრამ რამდენად უგუნურია უკ-
ბის-მქნელის ლექსი და როგორ შეიარყნა მის მიბაძვაში პოეტის

აზრობის რუსთაველის ტარიელ ზემოს ლომს, იმიტომ რომ მისი
 მათავისი საყვარელი, — მუტადრე რომელმაც «გულა გამოჭრიდა» —
 არ უნდა აწეინოს. ყალბი ტარიელ კი არც ლომს აქვს, არც
 ვეფხვს, ასე რომ მხაგრელი და დანაგრული — ორნივე «იუნენ არ
 მისგან ქებულნია!...»

როგორც ლომ-ვეფხვის დასტვის ამბის დასაწყისი მე-902
 ხანით არის შერეული, ისე მისი დასასრული მე-906 ხანის მი-
 მსტებით დამახინჯებულია. ამ ხანის შირველი ორი ლექსი იმეო-
 რებს მე-905 ხანის მესამე და მეოთხე ლექსს, და ამის გამო მო-
 თხრობა იმდენად დაუშინკვდა, რომ ტარიელ გითომც შეკადრ ვეფხვს
 ამჟღავნებს და შერძე ხელმოკრედ ზედას. სტილისტიურის მხრით
 ეს ლექსები მწიგნობრის ჩვეულებისამებრ ტაქტოლოგიით და პლეო-
 ნისმით არის შეკაზმული: «ვამჟღავნებდი, ვერ დაკამჟღავნებდი» და «ვერ
 მიწასა, დაკაწვიდე». და ეს მხერური მიწასე დახლა ზღაძის დაჯა-
 რის ზოგის გრძობიერს გამოსახავს — «მოკვალ გუფითა სელითა!»

შირველს ორს ლექსში რუსთაველის ნათქვამს რომ გაიმეო-
 რებს და სათქმელი არაა რა დარჩება, ყალბის-მქნელი თავისებურს
 ტყუილს დასძენს: «მომკვონა, ადეს ჩემსა საყვარელსა წაკვიდეო».
 შერძე რითა ზედას მხერის ბრძოლა საყვარლის წაკვიდება, რომ მო-
 აგონდა? რადის და რა მოხდა ისეთი ნესტან-დარეჯანისა და ტა-
 რიელის შორის, რომ ესდენდელმა გვირისა და ვეფხვის ბრძოლაში
 ის შემთხვევა მოაგონა? ან რადის მოინდომა ტარიელმა ნესტან-
 დარეჯანის გონა, საყვარელი არ დანებდა და ამასე ჩხუბი მოუ-
 ვადათ? თუ საყვარელთა შორის უთანხმოებას წაკვიდება ზეჟიან, ტა-
 რიელ და ნესტან ორჯელ წაიკიდნენ: ერთხელ, რადისაგ სატრფო
 გვირის ფიცი-გამტყნობასა და ლაღატს სწამებდა, იმიტომ რომ
 მეიქეს და დედოფალს არ დაუშავს სვარაზმის სასიძოდ აქნით
 (ხანები 517 — 541, გვ. 114 — 119); და მეორედ, სვარაზმის მის-
 ვლისას, რადისაგ უფლისწული თავისს საყვარელს სამხდალეს
 აზრებდა, რომ მისს მოცილეს მოკვლას აგვიანებდა (ხანები 550
 და 551, გვ. 120 — 121). გესმოდებათ, რომ ორსავე შემთხვევაში
 ტარიელ დანაგრულს მდგომარეობაში იყო: შირველად, სატრფოს
 წინ თავს იმართლებდა, კვდრებდა და ერთგულებას უფიცებდა; მე-

როგორც ვიხსენებდით, ნაწილი და შეუძლებელია მოემქიმე იმულებული
 გახდა მისი თანამოაზრისა და სასიძოვრის სიხარული მოკვლას. ამ წეს-
 კიდობანთაგან» რომელი ერთი ჰგავს ვეფხისტყაოსნის გონის მდგომარეობას,
 თან შებამს და მის მოკვლას? იმისა თუ მისი თანამოაზრისა
 რაიცა შეეხება სატროფოს გონის წადიდეს, ამას ტარიელ მსო-
 ლოდ ერთხელ ახსენებს: როდესაც ნესტან-დარეჯანის უკუდრების
 შემდეგ ტარიელმა თავისი ერთგულება დაუბრუნა და მისი გული
 კვლავ მოიგო, მაშინ გამოსაღებებისა, მიჯნურის უნდოდა თავის
 სატროფოსთვის ეგონა, მაგრამ ვერ გაუბედა, — ძეშადდა, მაგრამ ვერ
 შეემართა შემოქცეობა, შემოხვევა» (ხანა 541, გვ. 119). განაკის
 მოცხადებდა წადილი რითიმე ჰგავს ესლანდელს თავისი წიგნის
 ლის-თქმის, რომელსაც ტარიელ ჰგონებდა ვეფხისტყაოსნის სიხარულის
 გამო?

ყაღის-მქნელი «არ არის ცნობასა», ვერ მიმსჯდარა რა დამო-
 კიდობულია აქვს ლომ-ვეფხისტყაოსნის დახრების ამბავს ესლანდელს ტარი-
 ელის მდგომარეობისთან. ნესტან-დარეჯანის მიჯნურს ვეფხისტყაოსნის
 ნიკორი სახელ მისა დაუსახავს» (ხანა 651, გვ. 144), მისი გუ-
 ბაში სატროფოსი და ვეფხისტყაოსნის ნაქთა განუშორებელია შეერთებულა,
 ამიტომაც, რა ტარიელმა ვეფხისტყაოსნის შეიხურა, «მის გამო გონა მოუ-
 და, ვინ სწავს ცუცსლითა ცხელითა» (905 ხანა). მაგრამ ვეფხისტყაოსნის
 შეიწინარა დაბრძოლებული მიჯნურის ალერსი და კაცი იმულებული
 იყო მხეცი მოკვლას «გულითა ხელითა». ოცნების ახსრულებლობამ
 ტარიელ გამოაფხინა და კვლავ ცხადავ წარმოუდგა სატროფოს და-
 კარკა და მისი მოუძებნელობა, ბედნიერების მიუწოდებლობა. ეს
 უამედობა უკვლავა გულს ტარიელსა, როდესაც აკთანდილმა დახ-
 ცილს ლომსა და ვეფხისტყაოსნის შუა მხედობი ჰპოვა, და ამიტომაც «მია-
 ხლებოდა სიკვდილსა», ერთადერთს ღონისძიებას სატროფოს შე-
 სურელად. ყაღის-მქნელს კი ლომ-ვეფხისტყაოსნის დახრების ამბიდან ის
 არა გამოჰყავს, ვითომც საყვარელთან ჩხუბის მოგონებამ ტა-
 რიელს დარდები აუშლდა და, ალბად სინანულისაგან, ჰლამის თავი
 მოაკლას.

უკანასკნელი ლექსი — «სული სრულად არ ამომხდეს, რას გი-
 კირს თუ ცრემლსა ვლერადე» — ჰბაძავს მე-907 ხანის მეორე ლექსს:

სა, რომელთაც სილამაზით, სიკვიტით და სხვა სანაქებო სიკეთებით თითქოს განსაკუთრებული და თან საპატიო ადგილი უჭირავსთ ქართველებშიო. ბევრი რამ გამიგონია, მათის უპირატესობის აღმნიშვნელი, მაგრამ, თქვენც დამეთანხმებით, გავიხსენება, სხვისის პირიდან მოსმენა სულ სხვაა, და საკუთარის თვალთ, პირის-პირ ნახვა—სულ სხვა გახლავსო. ამიტომ, ჩემს სიხარულს უფრო რე ემატებოდა საფუძველი.

ასე და ამგვარად, ეს ჩემი საზაფხულო მაშრუტი შემდეგი გახლდათ. ჯერ უნდა მენახა გურიი, იქაური მკვიდრნი, „გურიიზმით“ ნაქებნი, ბუნება, უურო ტიპური სოფლები. აქედან უნდა ავსულვიყავ გურიის ახლად აღმოჩენილ საგარო ადგილებზე—„ბახმაროს“ მთაზე, ხოლო ბახმაროდან გზა განმეგრძო აქარისაკენ, რომელსაც თავიდან უნდა დავყოლოდი და ბოლომდე ვადამეთელნა. პირველად გურიის დედა-ქალაქ ოზურგეთისათვის უნდა დამეკრა თავი.

ოზურგეთში მიმავალი მგზავრი რკინის გზის სადგურ ნატანებში უნდა დამიხტეს. აქ მოგზაურთ ელოდებოდა ორ-ორი დილიყანსი: ერთი მალაკნებისა, რომელთაც იჯარით აქვსთ აღმზღული ოზურგეთსა და ნატანებს შუა ფოსტის ტარება, და მეორე—გურულ მეთელეთა მხანაგობისა, ანუ ზოგორც აქ სიმოკლისათვის ეძახიან, „კამპანიისა“. ამ ორ დილიყანსს გარდა აქვე მუშტარს უცდის სამი-ოთხი ეტლი, ზოგი ზემო-დასახელებულ „კამპანიისა“ და ზოგიც კერძო მესაკუთრეთა: ხანდისხან იმდენი მგზავრი მოიყრის ხალმე თავს ნატანებში, რომ ვერც დილიყანებსა და ვედარც ეტლებში ჩასაჯდომი ადგილს ვერა მოულოებენ. ამიტომ, გაჩერებასაც არ აცლიან შატარებელს, ყველა ფაცა-ფუცით გამალებული მირბის სადგურის აღმოსავლეთის მხარისაკენ, სადაც მეთელეები მგზავრთ უცდიან წასაყვანად. თანამგზავრები ხამ მგზავრს ეგონ მივე აფრთხილებენ ამის შესახებ. მეც სხვის ფეხის ხმას ავყევი, შეიქმნა ერთი სირბილი, გესმისთ სიტყვის ნაწყვეტები, დაუსრულებელი ფრაზები... კი ვერ ვაარჩევთ, ვინ რას ამბობს. ამას-ღა მხედავთ, რომ

ყველა ბარგს ჩაპფორენია და შურდულოვით მიბრბის ეტლემხს-
კენ. ვაი თქვენი ბრალიცა, თუ მეზობელს სიმარდემი ჩამოჰრ-
ჩით!

ახლა, თავისუფლადაც ამოისუნთქეთ. არხენადა ზიხართ
ეტლში. რადა ღირს ის რწმუნება, რომ ამ შუალამისას აქ არ
დარჩებით და არ გამოსცდით იმ უსიამოვნებას, რომელიც უეჭვე-
ლად თანა სდევს ისეთს ადგილებს, სადაც მგზავრმა ღამე სა-
ექვო სისუფთავის დუქნებში და ათას ნაირ მოდგმისა და ნა-
თესაობის მწერთა საზოგადოებაში უნდა გაათიოს, მაწყევარმა
თავის ბედისა! აბა რა თქმა უნდა, ვინ იქმნება ისეთი, ასეთს
პერსპექტივას დაჰხარბდეს!

ეტლში ოთხნი ვისხედით: ორი უკან და ორიც წინ, სკამ-
ზე. უკან თავისუფლად ჯდომისათვის მეეტლე, ერთხელვე შე-
მოღებულის ნახრის თანახმად, მგზავრთ ათ-ათ შაურს ახდევო-
ნებს, ხოლო წინ, სკამზე, მჯდომით — ორ-ორ ბაზს 17 ვერსის
მანძილზე. კოფოზე იმდენი ხურჯინები, ჩემოდნები, ბოხჩები და
სხვა რაგინდარა მოჰგროვდა, რომ ადგილი აღარ დარჩა, მეეტ-
ლეს ფეხები ჩაეღა. ავად თუ კარგად ისიც მოეწყოა, მარდად
გადაუტყლაშუნა საკმაოდ გათქვირებულს ცხენებს და უწრუ-
წუნა, ერთი უცხო ენაზედაც შემოსძახა წასაქვებელი სიტყვე-
ვი (ალბად გურულად ემძიმებოდა ვაჯავრების სიტყვების წარ-
მოთქმა) და ჰერი გიდი! გასწია მშვენიერს გზა-ტყეცროლზე. გა-
ვიართთ ხის დუქნები, იქვე ორ-რიგად ჩამწყრივებულნი; ლიფ-
ლიფების სინათლე თვალთავან მოგვეფარა და თავი შეგყავით
დაბურულს ტყეში, რომელზედაც თეთრ ზოლად მიიკლაკნე-
ბოდა ჩვენი გზა.

გზაში სიცხისაგან დატანჯულთ ტყის სიგრილემ შეგება
მოგვცა. ჯერ წვიმას ეპირებოდა, მაგრამ თან-და-თან დრუბ-
ლებმა ცივადიყარა და მთვარემ კველოცად შემოგვაშუქა და-
ვერცხლილი სხივები. გარშემო სრული სიჩუმე იყო გაძეფებუ-
ლი. ამ საოცნებო მყუდროებას ჩვენის ეტლის ხმა-და არღვევ-
და, ხან ქარავანი შემოგვხვდებოდა სიმინდით და ტვირთულ
ურმებისა, რომლებიც შეკვეთილში მიედინებოდნენ. ურმები

აქ პატარები იციან, თან თვლებიც ერთიანია, სქელის ფიცრი-საგან გაკეთებული. უღელში უჩქველად ხარები უნდა ებას და მარღალ მიჰქონდეს ტვირთი. კამეჩი, ურემში შებმული, აქ იშვიათად შემხვედრია. ისიც, თუ შეაბამენ, ქართლულ ურემს უნდა შეაბან. კამეჩი, როგორც დარბაისელი პირუტყვი, აჩქარებებს ერიდება. გურულის ხასიათს უფრო ხარი შეეფერება, მის გემოზე ხარი-ლა თუ ივლის. მოსე, რომელზედაც ჩვენ მივდივართ, მეტად ვიწროა, ორი ურემი თავისუფლად გზას ვერ უქცევს ერთმანერთს, ერთი მათგანი უეჭველად განზე უნდა გადავიდეს, თხრილისაკენ. ასეთს დროს ურემის გადაბრუნება ტვირთიანად ან მთლად მისი დამტყვევა ხშირად მოხდება ხოლმე.

სოფლები არა სჩანს, მთელის 10—12 ვერსის მანძილს ისე გაივლის კაცი, ორ-სამგან თუ შეხვედება გზის პირად გადმომდგარ სახლებს. უმეტესი ნაწილი გზის იქით-აქეთ მდებარე ადგილებისა ან დაბურულს ტყეს უჭირავს, სადაც წიფელი ყველა სხვა ხეებსა სჭარბობს, ან-და, სადაც ტყე გაკაფულია, მთელი ზღვაა სიმინდის ყანებისა. წყალი ყველგან უხვიადაა, ანუ უკედ, ჭარბადაცაა. გვალვა ამ ადგილას ქირნახულს წარბსაც ვერ შეახრევინებს, ის კი არა, უფრო რგებს კიდეცა, მოჭარბებულს სინესტეს აშორებს.

გარშემო გამეფებული მყუდროების დარღვევას ვერავინა ვხედავდით. წინ გვიჯდა ერთი თავით-ფეხამდე იარაღში ჩამჯდარი თეთრ-წვერა, ასე 60 წლის მოხუცი. ზედ ესხა: ხმალი, ვერცხლით მოჭედილი, მაქახელა, სატევარი, რევოლვერი, — ზამბულაკი და ზარბაზანი-ლა აკლდა! ერთს მკერდს სხვა-და-სხვა ჯვრები უფარავდა. აქ ნახავდით წმ. გიორგის ჯვარს, ვერცხლის მედლებს, ზოგს „მამაცობისათვის“ იმპერატორის ნიკოლოზ პირველის დროს მიღებულს, ზოგს „ერთგულობისათვის“ და, ვინ იცის, კიდევ რისთვის. ვერ მოითმინა ამდენს ხანს ჩუმად ჯდომა და პირველად ამან დაარღვია ჩვენი დუმილი. მართალია, უცნობი ვიყავით, მაგრამ გზაში გაცნობა თანამგზავრისა ხომ ადვილი საქმე გახლავსთ: საერთოდ ინტერესი ბევრია ხოლ-

მე მოგზაურთ შორის! ჯერ ყველას სათითაოდ, ჩვეულებრივ, საითმიმავლობა გვკითხა. ამ წინასიტყვაობით ცოტა გამხნევედა, ენა აამოძრავა. სანამ ჩვენ რასმე ვკითხავდით, თვითონ დაიწყო თავისი თავგადასავალი. პირველად, რაც შეიძლებოდა, ზრდილობიანად შეუკუროთხა ბათომსა, სადაც, მისის აზრით, ზაფხულობით ქრისტიან კაცს არ ედგომილება და ისიც ავადმყოფსა, იქაურს საავადმყოფოში. ეტყობოდა, ძალიან ჯავრი უნდა სჭირებოდა ამ ქალაქისა.

— „ეს თვე-ნახევარია, იმ დისაწვავ ქალაქის საავადმყოფოში ვიყავ, — განაგრძო მოხუცმა, — მართალია, იმის უფლება მაქვს, მუქთად მარჩინონ, საჭმელ-სასმელიც სახელმწიფო შეძლევა, მაგრამ, რათ გინდა, პურმა და იმათმა სუფმა მომკლა, ბატონო! რამდენჯერ ვინატრე, სად არის ჩემი დუაბზუ (სამშობლო სოფელი), კაკლის ძირას მწვანე, ზედ გაშლილი სუფრა, ჩხავრის ღვინო, საწებელიანი ქათამი და ლომი-მეთქი! მარა ვინ-ღა მიგდო ყური! გინდა თუ არა, ჭამე პური და სუფი ამ სიცხეში!... ხეუსი არ ჩადიოდა პირში... ოჯო, ერთი არ მკითხეს: რა გეხალისება, დავით, რა საჭმელი უფრო გიყვარსო? დედავ! გავკუჭდი, მარა რა გავკუჭდი!... ვაი ჩემს ღღეს-თქვა! როცა ახალგაზდა ვიყავი, ჯან-ლონით სავსე, როცა მკლავში ღონე მერჩოდა და „მტრის“ მოკვლა შემეძლო, ქე მეფერებოდნენ, „მაღადეც“, დავითო, მაჯილდოვებდნენ, უფროსი თავის ხელით ჩამომკიდებდა გულზე ჯეარს თუ მინდალს, — ახლა? ნუ მკითხავთ, ნუ! მოხუცდი, დაბერდიო, უხმარი ხარ, შენი თავის რად უნდაო! გევიგე ჩემი სიაბდლე, მარა რაღა დროს! ჰო-და ვერ გოვუძელი, ძმაო, ვერა. ახლა, ეს არის, გამუტქეცი და ბათუმს ქვა და გუნდა მიგაყარე. არ ვემატლებოდდი თუ?! თუ მიწერია სიკეტილი, ისე ისევ ჩემ დუაბზუში მოგვტე, და ჩემმა მეზობლებმა დამიტვირონ-მეთქი.“

მკითხველი ახლა მიხვედრილი იქმნება დავითის ავადმყოფობის მიზეზს. რამდენჯერმე დაიკრუსუნა: „ქრილობებნისაგან, რა ვიცი, რა არ გამიჩნდა! ძელი მტებს და საშველი კი ვეფერი მოვუხერხე. ჩემს ტერს ასეთი მოხუცებულება ნუ მიცეს ღმერთ-

საქართველოს
ანტიკვნიტობის
სამეცნიერო ცენტრი

მა! მირჩონო აფერი მებადოს: არც სახლი, არც ვარი, არც მიმუ-
ლი, ოღონდ აფერი მტკიოდეს. ყოლიფერს იშოვის, ისესხებს,
იყიდის კაცი, სიმთელეს კი ვერა. 15 წლისა ვიყავი, ჯერ ისევ
უწვერ-ულვაშო ბაღნა, სხვებმა მეც წამიტანეს საომრად, ჩერ-
ქებები უნდა გავწყვიტოთო! ხუთმეტი წლის ბაღნა კაცის კვლას
დამაჩვიეს, ყანას, სახ-კარს, სოფლის მყუდრო ცხოვრებას შეჩვე-
ულს მიძნელებოდა ომში წასვლა, არ მივდიოდი, მარა ხმა გა-
ვარდა, ვისაც ბიჭობის გამოჩენა, ვისაც ჯვარის მიღება უნდა,
ჩერქებუთში წავიდეთო. ქეავეყვი სხვის ფეხის ხმას, იდიღებს მეც
წავხედე და ამ წახედულობამ ქეც წამწყმინდა. — გეგმეგ — ეგეგ ინ
ჩემს სიცოცხლეში არ ვყოფილვარ, ისეთ ადგილებზე გა-
ვიარეთ, ახლა ვის მუაგონდება, გზაში რა ნწვალება ჩვენ გა-
მუვიარეთ, რაეა ვჯახირობლით!... შინ რომ დავბრუნდებო-
დით, ყოლიფერი გვაგიწყდებოდა. ბევრჯელ გვინატრია გამხმა-
რი მქადის ყუა, ბევრჯელ წყურვილით ვიჟუებოდით, წვიმა
ზედ დავდიოდა და საცოდავად გვწუწავდა, სიცივე ლურსმან-
სავით გვატანდა ტანში. მარა რას მიქვიან გაქირვება ახალგაზ-
დობაში!.. ის აზრი, რომ, შეიძლება, წმ. გიორგის ჯვრის კა-
ვალერი გამხმდარეყავით, გამხნეებდა, გვაიწყებდა ყოველ-
სავე გაქირვებასა. პირველი თოფის წამლის კვამლის სუნი მო-
მხვდა!.. მწარე იყო... პირველად არ მინდოდა კაცის მოკვლა.
მაგრამ როცა ჩემს გვერდით ჩემი მეზობლები, დარჩეული ბი-
ჭები ჩაიკეცნენ, ვსთქვი, ახლა ჩემი რიგია-მეთქი, და გულმა
სხვანაირად დამიწყოა ცემა. მეც გავიმეტე სასიგვეტილოდ მტე-
რა!.. ხოლო, როცა ერთის თავი ტანს მოვაშორე და სისხ-
ლით, კაცის სისხლით, ხელი შევიღებე, მერე წავიდა და წა-
ვიდა, სუმთელი!... რა აღამიანი მომეკლა, და რა — წიწილი, —
ჩემთვის სუ ერთი იყო. როგორც წიწილის მოკვლის დროს
არ ამიკანკალდებოდა ხელი, ისე აღამიანის მოკვლის დროსაც
საქმე დაწყება იყო, შეჩვევა, პირველ შიშისგან თავის განთა-
ვის უფლება.

გარდავიხადე ერთი ომი. კოტათი დამკოდეს და ჯვარიც
მომცეს: უფროსმა თავის ხელით დამკიდა გულზე; პირველი ერ-

თი კვირა იმის ცქერის მეტი აფერი გამიკეთებია. ვატრუალეზ-
 ღი ათას ფრად ხელში, ხან რას ვუშინჯავდი და ხან რას! ჯერ
 ვისაც არ მიეღოთ, შურდათ! ჭრილობა მალე მომირჩა. სა-
 შინლად მეჩქარებოდა გურიაში წამოსვლა. რისთვის? განა
 იმისთვის, რომ ჩემიანები მენახა, — ჯვარს ვაჩვენებ ყველას, თავს
 მოვიწონებ-მეთქი. გულად მეომარის სახელი გავითქვი მთელ
 გურიაში. ყველგან შეკრებილობაში ჩემზე ლაპარაკობდნენ: ტი-
 რილში, ქორწილში თუ სხვაგან. პირში თუ პირს უკან ყველა
 მე მაქებდა. ზოგს უხაროდა ჩემი „დაწინაურება“ და სულითა
 და გულით შილოცავდნენ, „ეს ერთი და სხვა მრავალია!“ —
 მეუბნებოდნენ. მაგრამ ტრებს კი თვალები ეფსებოდათ შუ-
 რით. უჯვროდ მგზობლისას არ ვადვიარდი. ჭამა-სმის დროს
 სულ ზედ მეკიდა. ლოგინში არ შეიძლებოდა, თორემ ძილის
 დროსაც დევნიდებდი. ახლანდელ ყმაწვილს სიცილადაც არ
 ყოფნის ჯვარი, მაშინ სხვა დრო იყო. ნამეტურ ქალებს მო-
 სწონდათ. სარკეში რომ ჩევიხნედავდი, პირველად ჯვარს დაგხ-
 დავდი, ხომ კარგად მკილია-მეთქი, ვადმოზრუნებული ხომ არ
 არის-მეთქი. უღვაწეებს რო გავიწყობინებდი, დღეობაში გავი-
 დოდი და სოფლის ლამაზ ციციფეს რო გადაგხედავდი ალერ-
 სიანად!... ყველა მკითხავდა: როდის, რაფერ მოგცესო? მეც
 თავიდან მუუყვებოდი ყოლიფერს: ჩერქებს რომ თავი მოვ-
 ქარი და უმთროსს მივართვი, მერე თავის ხელით რო დამკიდა
 გულზე ვერცხლის გაბზინებული ჯვარი და რო მითხრა: „კა-
 ჩალ დავითაო!“... ჩემგამეტს სოფელში კიდევ ერთს ჰქონდა
 ჯვარი, მშურდა, არ მემეტებოდა სხვისთვის. შორიდანვე შევა-
 მჩნეედი ჯვარიანს კაცს; ხან სხვა-და-სხვა სოფლებში იმიზე
 წვედილოდი, რომ დამეთვალა, ვის და ვის უშოვია ჯვარი-მეთ-
 ქი... მაგრამ ეჭ, რომელიერთი სიაბდლე გამბოთ!...
 შემდეგში, რაგარც კი ხმა გავარდებოდა, „ვანიობაო“,
 ყველაზე წინ მე მივდიოდი. თხოვნა არც კი მინდოდა; ყოველ-
 თვის მარაგად ვიყავი. შეკაზმულ ცხენს გამოვიყვანდი, შევათა-
 მაშებდი კოინდრიან ეზოში, ერთს ალერსით მიმოვავლებდი
 თვალს იქაურობას, მიქნება უკანასკნელად გხედავ-მეთქი, „მშვი-

დობითს ვეტყობდი ჩემიანებს, ლაფშას მათრახს შემოვკრავდი და მისის ნალების ხმა-ლა გაისმოდა შორიდან. ერთ „ვინაზნაზე“ ზარბაზნის ყუმბარამ კაკალ ყურთან გამიზივლა, მერე ისე ლონივრად, რომ იქვე დევ(კი და კარგა ხანს გონზე არ მოვსულვარ. სიცოცხლე შემრჩა, მარა ყურები კი დამეფსო. თუ ძალიან არ მიყვრეთ, ვეფერს ვერ გვევიგონებ. გაბოროტებულმა ბევრი ვხოცე ქობულეთლები, ბევრს აჭარელს ღვუტირე დედა. ოსმალების რაზმში მოწინავე ყაველთვის ისინი იყვნენ, როგორც იმათს მოწინააღმდეგე რაზმში ჩვენ ვიყავით. ბევრი ვაჟკაცი დეიხოცა, ბევრ სოფელს დააკტა სოფლის თვალი ყმაწვილები, მაგრამ, თუ ღმერთი გწამთ, რიდას ომია, თუ კაცი არ მოკტება! ტყვია ბრმაა, არ არჩევს კარგს ცუდისაგან. რომელსაც მოხვდება, უნდა გაიტანოს. მარა ეს კია, უფრო კარგები იხოცებიან. ცუდი სიკვდილსაც მოსძულებია. აჭარლებისა და ქობულეთლების ხოცვა ბარემ არ მინდოდა, ვიცოდი, ჩვენიანები იყვნენ, მარა რა მექნა, ისინი მესროდნენ და ჩვენც ვე-სროდით; სული ტკბილია: რო არ გვესროლა, დაგვხოცავდნენ. ბოლოს, კილა დამჭრეს, მომცეს, რა თქმა უნდა, ჯვარი, მენდალი, „ჩინი“, პენციაც კი დამინიშნეს. ავად რო გავხდები, სახელმწიფოდ მარჩენენ, საქმელი, სასმელი, სანამ არ მოვრჩები-სულ სახელმწიფო მეძღვევა, გროშ-კაპიკს არ მახთიებენ. მარა რაიზა მინდა ან ერთი და ან მიორე! სულ იმას ვიძახი: რა ყაზილარი ვყოფილვარ! რა დამიშავეს სხვებმა, რო ვხოცავდი, ან მე ჩემს სიცოცხლეს ბეწვზედ რად ვკიდებდი?! მარა სად იყო, ბატონო, ჭკუი! სხვებიც მე მგვანდნენ, ჩემსავით ჰფიქრავდნენ, ჯვარის-გამეტი აფერი ახსოვდათ, ერთ ჯვარიზა ხუთს კაცს წაჭრიდნენ კისერს! დრო იყო მისთანა. თუ არ ომით, არ გვეგონა, თავის სახელება თუ შეიძლებოდა. შინ დარჩომა ქალთა წესიაო, ვამბობდით, მამულის მოვლა, ღვინის დაყენება მშობარებისა და ძაბუნების საქმეაო, გავიძახოდით ყველანი.

ახლა, ბატონო, როცა ორივე ყური დამეგსო და ქარებმა სული ამომართო, ამ სიცხე-პაპანაქებაში იძულებული ვარ „ბოლნიცაში“ ვიწვე და პური და სუფი ვქამო. იმტელი სი-

კეთე, თქვენ არ დაგწყველით და, მე მომცეს ღმერთმა, რამ-
ტელს ეხლა მე ვნანობდე და ჩემს სიაბღლეზე კუჭი მომდითა-
დეს, მარა, რაეც მოგახსენეთ, რაღა დროს! დაკარგულ სი-
მრთელეს ეს ჯვარი ვერ დამიბრუნებს, პენციაზე ვეფერი ვერ
მიშველა. ასე უნდა ვიკენესო ჩემ სიცოცხლეში, სამარის კარა-
მდე, სხვაც ვაწუხო და მეც ორის დღის სიცოცხლე გაუხარე-
ლად უნდა მოვჭამო. ერთი კაცმა მკითხოს, რა მჯიდა? არ
მერჩია, შინ ვყოფილვიყავ?! მამული მაქვს და დედული, ღვთის
ბოძებული. რაც ჩემ სახში პურ და ღვინოს მოვიწვეთ, ერთს
ოჯახს კი არა, სამ და ოთხ ოჯახს არჩენს. დიახ, ასეაები ვი-
ყავით ყველა ჯვარიანები, ვისაც დღეს გურიაში დეინახავთ.
ბევრი დეიხოცა მათში, მაგრამ 300 მეტი დღესაც ცოცხალია.
იმ ხანში, როცა ადამიანებს ეხოცავდი, ახლანდელეები სკოლა-
ში დადიან, სატევრის მაგივრად ხელში კალამი უჭირავსთ,
წიგნსა სწავლობენ, ქვეყნის ამბავს იგებენ. კიდევ, მაღლობა
ღმერთს, რომ ჩემით გათავდა ეს დრო, რომ ჩვენს შვილებს
მაინც სხვა უკეთესი დრო მოესწროთ, დრო მშვიდობითა და
ადამიანურად ცხოვრებისა“.

დამაფიქრებელი იყო, ძველის, ათას ქარცეცხლში გატა-
რებულის, გურულ მეომარის ნაამბობი. გარნა სასიამოვნო და,
თუ გნებავთ, სასუფემოცა, ის გახლავსთ, რომ, მოხუცის თქმი-
სა არ იყოს, ის დრო იყო და აწ აღარ იქნება, დრო შეც-
დომისა და თვალხუჭელა ცხოვრებისა. მართალია, დრო იყო
გმირობისა იმ აზრით, რა აზრით გმირობა მაშინ ესმოდათ გუ-
რიაში, და გურულიცა ცდილობდა თავისს საუკუნეს, როგორც
საუკუნის შვილი, თანამედროვე ცხოვრების მოთხოვნილებას უკან
არ ჩამორჩენოდა, რეტროგრადობა მისთვის არავის დაეწამები-
ნა. ამიტომ, ისიც გმირობდა. გმირობდა უზომოდ; თოფი სულ
მუდამ გატენილი დაჭიანდა, ხმალ-სატევარი გაღესილი; ჰხო-
ცავდა სხვას და თვით თავის თავს, მტრად დასახულს, აკლავ-
და. „ჯვარი“ მეფობდა მაშინ, „ჯვარს“ იქით ხსნა არ იყო,
მისის აზრით, და ისიც ჯვარსა შოულობდა, სწორედ იმ ჯვარ-
სა, რომელიც დღეს სასაცილოდ გამხდარა უფროს-ერთ მაშინ-
დელ მეომართათვის.

აწ დრო დადგა სწავლისა, სხვანაირი იარაღი შეიქმნა, მაქანელია, მაქანელია და სატევარი უხმარია, სუსტია, მნიშვნელობას მოკლებულია. გურულმა სწრაფად შეიგნო შეცვლა ცხოვრების პირობებისა, წამსვე აპყვა სხვის ფეხის ხმას, ისიცა სწავლობს, დაეწაფა კულტურულს ცხოვრებას, გაეღვიძა თვითშემცნება. დღეს გურული იმის ფიქრშია: რითი წასწიოს თავისი დაქვეითებული ყოფა, მეზობლებმა არ დამცინონ, არ დამზრახონ. გურული თან-და-თან იგნებს, რომ მეც დავეტევი ლეთის გაჩენილ ქვეყანაზედ, ამისათვის საჭირო არ არის ჩემსავე მზგავსს ადამიანს სიცოცხლე მოგუსწრაფოვო.

ერთი-რამ თვისება განსაკუთრებით ეტყობოდა ჩვენს თანამზგავრს: ძალიანა ჰკერძავედა გურულებს. ცხამდევ აპყვედა გურულის მამაცობა, „ბრძოლასა შინა შემმართებლობა“ (ვახუშტი), გამბედაობა, ჭირში მხნეობა და უკანდაუხველობა. ვკითხვე, მეგრელებიც ხომ კარგად იბრძოდნენ თქვენთან ერთად-მეთქი? — მშვენივრად, როგორც თქვენსავე მამაცობა.

— რავე ბრძანებთ მავას! ისინი რა შესახსენებელია მამში? მათი მამაცობა ვის გაუგონია?

— შევეცადე, წინააღმდეგი აზრთ დამემტკიცებინა ჩემის მოსახუბრისათვის.

— დმერთო, მომკალი! — თოფის წამალსავით იფეთქა სამოცის წლის გურულმა. — კაცი დაუბერდი და ეს არ გამიგონია. მეგრელი გინდ მოჰკალი და გინდ მამში გეყვანე! გურული გინდ ლაშქარს წასულა და გინდ ქორწილში, მისთვის სუ ერთია. ერთს ამბავს მოგახსენებთ, ერთს მეგრელს უთქვამს თავის ცოლიზა, ხაჭაპური გამომიცხეო. — რეიზა გინდა? — უკითხავს ცოლის. „რეიზა და, წოუღენქ გურულს ამარე და ჯარში წავე ჩემ მანგიერთო (ვითომ: წავუღებ გურულს და ჯარში წავე ჩემ მანგიერთო)“. — თქვენ, ბატონო, საქაურების გვარები იკითხეთ! ასეთი კარგი გვარები უბრალოდ, დაუმსახურებლოდ, თუ არ ყოჩალობისათვის არ დავრქმევოდათო. ერთს მეგრელს ქება დაუწყია თავისის მთავრის დადიანისა: ძლიერია, გამოჩენილის გვარის ხალხი ჰყავსო.

- აბა რა გვარისა? — ჰკითხა გურულმა.
- კვარანცხელია, გვაძაბია, ხუბულთა...
- გეყოფა, გეყოფა! — არ დააკალა გურულმა. — ახლა მე მკითხე, გურიელს რავარი ხალხი ჰყავს: ლომთათიძე, ვაჟთალო-მიძე, ლომჯარია, მარგალიტაძე, ვაშაყმაძე! — ჩამოუთვალა ჩვეულებრივის სხაპა-სხუბით გურულმა.
- ქე ყოფილა ძლიერი თქვენი მეფეო! — უპასუხა, ცოტა არ იყოს, დარცხენით მეგრელმა.

II

გურიანთის ციება. — გურია ფირალების დროს. — ფირალობის მაგიერი — ქურდობა. — ძველი ქალაქი პეტრა ანუ „უჩინარი“ — სად არის პეტრას ქალაქი? — ოზურგეთს ჩასვლა. — ლიტერატურა გურიის შესახებ. — ძველი და ახალი გურია: საზღვრები, რიცხვი მცხოვრებთა. — საიდან დაერქვა ოზურგეთის მაზრას „გურია“? — ძველი მწერლები. — ბატონიშვილი ვახუშტი. — საბა-სულხან ორბელიანი. — მეგრული „გური“ — დიუბუა დე მონპერო. — მარი ბროსე. — კვალი ურიებისა გურიაში. — ქობულეთური ლეგენდა „გურიებზე“. — გურია — გული საქართველოსი.

მერეს მივატანეთ, — მე-7 თუ 8 ვერსტია ნატანებიდან. გზის პირას გურულს დუქანი გაუღია (უნდა აღენიშნოთ, რომ აქეთკენ დუქნები, გარდა გურულებისა, სხვა ერისას არავისა აქვს). შიგ ზიზია თავიჩითიდან და ადგილობრივად მოქსოვილ შალის წინდებიდან მოყოლებული ყოველგვარი საწვრილმანო სავაქროა ცოტ-ცოტა. მეეტლემ ცხენები ხუთის წუთით შეასვენა. აქვე წამოგვეწიფნენ უკან ჩამორჩენილი ეტლები და დილიჩნები. ჰაერი მეტად ნოტიოდ გვეჩვენა. გვიხრეს კიდეცა, ციება ხშირია აქეთკენო. სადგ. ნატანებიდან მოყოლებული აქამდინ და ამას იქითაც მდ. ნატანების ქალებია, თავისის ქაობებით. ბუნება განსაკუთრებით მდიდარი და უხვია, ნიადაგი ნაყოფიერი. მხოლოდ ეგ არის, რომ ადამიანს ბევრის ღონისა და ენერჯის დახარჯვა სჭირდება აქაურს ციებ-ცხელებასთან ბრძოლაში. განსაკუთრებით ამ ადგილებში ჰბუდობს ცნობილი გურიანთის ციება. ამ ციებით მოშხამული სისხლი იშვია-

თად იკურნება. თუ ერთი გაუჯდა ტანში ადამიანს, მის იქიდან გამოდევნას არა-ჩვეულებრივი საშუალება სჭირდება. ყველაზედ საშინელი ის გახლავს, რომ ყოველგვარს სატკივარს აქ საფუძვლად ციება აქვს. აქაურ აფთიაქიდან ქინაქინის ოდენა არც ერთი წამალი არ გააქვსთ გურულის ოჯახისთვის. უკანასკნელს ხანებში ავადმყოფები, განსაკუთრებით ციებიანები, გურიის ახალმოდის აგარაკზე, ბახმაროს მთაზე, მიდიან, სადაც მთის ჰაერი ყოველგვარ წამალზე უკეთესად და უფრო ჩქარა ჰკურნავს ხოლმე, ვისაც კი ამოსვლა შეუძლია.

დაიძრა ეტლი. გზა ისევ დაბურულს ტყეზედ მიდის. ტყეს სიმინდის ყანები მისდევს, ყანებს—ისევ ტყე და ასე მიდის მთელი გზა. ცამ თითქმის სულ გადიყარა ღრუბლები. მთვარი-საგან შეივერცხლა მიდამო და საოცნებო სახე გადაეკრა; ფანტაზიას სულს უდგამს, ხორც-შესხმულ ჰყოფს. ერთ-ორგან უდაბურ ადგილას, გზის პირას, ფარღალა კარვები შეგვხვდა, შიგ შეიარაღებული გლეხები ისხდნენ ცეცხლის გარშემო. ესენი იყვნენ მცველნი მგზავრთა, მათი უზრუნველ-მყოფელები. ახლა თითქოს არც კი არიან საქიროვო. ამიტომ რომ ნატანებსა და ოზურგეთს შუა მიმოსვლა სრულიად უშიშარია. სულ სხვა იყო ამ ოთხის წლის წინად, როცა დარჩიას, ნიკოლაი-შვილის, მიქელიაშვილის და სხვა ცნობილ ფირალებთა მარტო ოდენ სახელის გაგონება შიშის ზარსა სცემდა ამ გზით მოსიარულეთ, განსაკუთრებით ვაჭრებს. მეტის-მეტი ვაჭირვება თუ გააბედვინებდა წინედ მგზავრს ამ გზით სიარულს. ისიც, ზარბაზნის გარდა ყოველგვარი იარაღი ზედ უნდა აესხათ, უეჭველად. ახლა, უბრალო ჯაყვა რა არის, ხშირად ჯაყვაც არ უდევსთ ხოლმე ჯიბეში მგზავრთ, ისე გადავარდა შიშთანობის დრო.

გურიის ერთს ხანს მეტად ცუდი რეპუტაცია ჰქონდა. ზოგნი, ვინც არ იცნობდნენ აქაურობას, ამბობდნენ: ბუნებაა ისეთი, ყოჩაღობა აქაურების დაბადებითვე თანდაყოლილი თვისებააო. გურული თუ არა სძარცვავს, თუ ვისმე ყელში არ უჭერს და არ აღრჩობს; ისე გული ვერ მოუხვენებსო. ყოვე-

ლივე ამ ვითომ თანდაყოლილის თვისებით უნდა აეხსნათ, კერძო ფაქტი უეჭველად უნდა გაეზოგადოებინათ; ერთს რომ რამე სიწუწუკე ჩაედინა, უეჭველად ბუკითა და ნალარით დუნისათვის უნდა შეეტყობინებინათ, შეხეთ გურულებს, ქვეყანას ძილს უფრთხოებენ, მათზე ახი იქნება, სულ აფყრიდეთ აქედანაო. კმაროდა, გურულს მარცხად, სრულობით უნებლიედ, რაიმე კანონის საწინააღმდეგო დამართოდა, მაშინათვე ფეხზე დადგებოდნენ ყველანი: არიქათ, შეთოკეთ, გაწკებლეთ, ჩააგდეთ ბნელეთში, მზის სინათლეს დაანატრულეთ, ეგზექუცია ჩაუყენეთ ოჯახშიო. არც კი დააკლიდნენ, ბოდში მოეხადა დამნაშავეს. ისე გააბოროტებდნენ ლანძღვით, ისე თვალის დახამხამებაში შეჭლახავდნენ მისს თავმოყვარეობას, მისს წმიდათა-წმიდას, რომ კაცი იძულებული ხდებოდა ფირალად გავარდნილიყო, ე. ი. ისეთ კაცად იქცეოდა, რომლისათვისაც არ არსებობდა, როგორც ფრანგები ამბობენ, ni foi, ni loi. გურული ფირალი უკანასკნელის სისტემის თოფს იყიდდა, პატრონებით დაიტვირთებოდა და გავარდებოდა. საგანი გავარდნისა ორი ჰქონდა: ერთი—შური ეძია შეურაცხყოფელთა, და მეორეც—თავი დაეფარა მდევნელთაგან. ფირალი დათარეშობდა, რასაკვირველია, მანამდე, სანამ არ მოჰკლავდნენ სადმე. საკვირველი ის იყო, რომ მოკლულს გაცივებას არც კი ატლიდნენ, მაშინათვე მისს ადგილში მეორე ჩადგებოდა, გაიჩენდა ამხანაგებს და ძილს უფრთხოებდა ყველას, როგორც აღმინისტრაციას, ისე მშვიდობის მოყვარე მცხოვრებლებს.

ხალხი წელში სწყდებოდა, რა ღონეს არა ჰქონობდა ფირალობის ამოსაკვეთად, მაგრამ ამ უკანასკნელს მაინც ბოლო არ ეღებოდა. იტყოდით, ერთს ხანს თითქოს დასცხრნენო, ეს არის, თავისუფლად ამოვისუნთქავთო, და, გაიხედავდით, ერთბაშად თოფის წამალსავეით იფეთქავდნენ. თან, არავინა ჰფიქრობდა, გურულის ბუნება გაეცნო, მისი თვისება გამოეკელია. აქაც იმავე ზომასა ხმარობდნენ, რასაც სხვაგან, სრულებით წინააღმდეგის ტემპერამენტის ხალხთანა ხმარობდნენ. ეს აუწონდაუწონლობა იყო მიზეზი, რომ ცდა ყოველთვის უნაყოფო-

და რჩებოდა და გურიას ფირალობა დამოკლესის ხმალსავით დაჰკიდებოდა.

ზევითა ვსთქვით, ეს სამი-ოთხი წელიწადია, გურიამ ფირალებისაგან შეისვენაო. დიად, ფირალობა დღეს აღარ არის, მაგრამ მეორე სენმა იჩინა თავი—ქურდობამ. დღეს ყველანი მთელს გურიაში ქურდობის გახშირებას უჩივიან. განსაკუთრებით ემდურებიან მწყემსებს, რომლებიც ზუგდიდის მაზრიდან გადმოდნიან აქ თავისის ჯოგითა და ზამთარში ბარადა რჩებიან გურიელების მამულში და ზაფხულობით მთებზე აღიან. თუ რამე დაიკარგება, ბრალი ამ მეჯოგეებსა და მათთან სტუმრად მისულ ნათესავ-ნაცნობებს ედებათ. მართალია, ადმინისტრაცია მონდომებულია, გურულების საკუთრება დაიცვას, მაგრამ ჯერჯერობით სენი მაინც არა მცირდება.

ერთხელ კიდევ შეასვენა აქაფებული ცხენები მეეტლემ მეორე დუქნის წინ და გასწია ოზურგეთისაკენ. ამა გავიარეთ „ვაშნარი“, სადაც მდ. სკურდუმისა და ნატანების შესართავთან, ფრანგების ცნობილ მოგზაურის Dubois de Montpereux-ს თქმით, უნდა იყოს ძველად სახელ-განთქმული და უდიდესი ქალაქი რომაელებისა Petra, ანუ, გურულების „უჩინარი“. აი რას ამბობს ცნობილი მოგზაური ამ ადგილის შესახებ: „... ვაჭიროდეთ ამ მეთუთხმეტე ვერსტზე (ზღვიდან ოზურგეთის გზაზედ), სადაც მდ. სკურდუმი (აშკარაა, პატრიცემული მოგზაური ამ სახელს შეცდომითა ხმარობს, გურიაში ამ სახელის მდინარე არ არის, სკურდუმი კი არის. Dubois-ს „სკურდუმი“ და აწინდელი „სკურდუმი“, უეჭველია, ერთი და იგივეა) მდ. ნატანებს ერთვის, დიდის ხნის წიფლების ქვეშ. ხავს-მოკიდებული ნანგრევები ხეების უშველებელ ფესვებზედ ცნობის-მოყვარობას მიძრავს. თანახმად ამ ქვეყანაში (გურიაში) დარჩენილ ზეპირგადმოცემისა, მე ვიდექი იქ, სადაც დიდის ხნის წინედ, შეიძლება 1,000 წელიწადიც იყოს მას აქედ, არსებობდა გურიის ერთი უდიდესი ქალაქთაგანი.“ „აქ ყველგან სიმდიდრე იყო ჩაფლული, მაგრამ ვერავინ მიაგნო არც წინად და არც შემდეგ.

— დიდის ხნის წინედ, შეიძლება 1,000 წელიწადიც იყოს მას აქედ, არსებობდა გურიის ერთი უდიდესი ქალაქთაგანი.“

ამიტომ, იმავე ზეპირგადმოცემის თანახმად, „უჩინარი“ დაერქვა (*).

ქალაქი „უჩინარი“, Dubois-ს თქმით, რომელიც ემყარება ბერძენთა მწერალს პროკოპიუსს, ძველადვე ცნობილი პეტრია იყო. ბიზანტიის იმპერატორ იუსტინიანე I-ის დროს რომაელებს მოუკიდნიათ აქ ფეხი და დაუარსებიათ სიმაგრე. სპარსთა მეფის ხოსროს დროს ეს ქალაქი სპარსელთ დაიპყრეს. მეორე ნჰ2 წ. ქრისტეს შემდეგ სპარსელთა და რომაელთა შორის ზავი ჩამოვარდა და ისევ რომაელნი დაპატრონებიან. პეტრას ციხე-ქალაქს იმავ თავითვე განსაკუთრებული ყურადღება ჰქონია მიქცეული ყველასაგან. ნ50 წელს ქრისტეს დაბადების შემდეგ პეტრა დანგრეულ იქმნა.

მხოლოდ საქმე ის გახლავსთ, რომ ბ-ნის დიუბუას ნათქვამი ქალაქ პეტრას ადგილ-მდებარეობის შესახებ ბერძენების ისტორიკოსთა ნათქვამს არ ეთანხმება. აი რასა ვკითხულობთ ამ ქალაქის შესახებ: „კოლხიდაში“ საზღვისნაპირო ქალაქია პეტრა, შავის ზღვის (Pontum Euxinum) ნაპირად. პირველად ეს ქალაქი უბრალო დაბა იყო და ბევრი არავინ იცნობდა, მაგრამ იმპერატორმა იუსტინიანემ მაგარი კედელი შემოავლო და უხვად შეამკო, **) მეორე ალაგას აი როგორ აგვიწერენ ამ ქალაქს: „...პეტრა ზღვიდან მიუვალი იყო, რადგან დაკიდული კლდეები ერტყა ყოველ მხრივ, მხოლოდ ერთის მხრით მიუდგებოდა კაცი, ვაკიდან, მაგრამ ეს ვაკეც განიერი არ იყო, უზარმაზარ და დაკიდულ კლდეებ შუა მოქცეული***).

აშკარაა, პატივცემული მოგზაური ანგარიში უნდა სცდებოდეს, როცა ბრძანებს, რომ ძველი პეტრა ახლანდელს ვაშნარში არისო. ამიტომ რომ, ძველთა ისტორიკოსთა აღწერით, პეტრა გაშენებული ყოფილა ჯერ ერთი შავის ზღვის პირას და

*) Dubois de Montpereux: „Voyage autour du Caucase“. tome III, page 87.

**) იხ. რუსულ ენაზე დაბეჭდილი წიგნი: „ცნობანი ბერძენთა და რომაელთა ძველ მწერლებსა კავკასიის შესახებ“, შტრიტერის „Memoriae populorum-დან ნათარგმნი კ. განის-მიერ. ნაწილი II, გვ. 79.

***) ibidem გვ. 80.

მეორეც, კლდიან ადგილას. ხოლო „ვაშნარი“, სადაც სვეტიცხოველი მდ. ნატანებს ერთვის, ვაკე ადგილია, კლდის ნასახიც არ არის და აქ აშენებულ რასმე ყველა მხრიდან მიუდგება კაცი.

ოზურგეთს ვუახლოვდებით. მოხუცი თანამგზავრი დასცხრა. ლაპარაკით მოიღალა. იმასლა იძახდა, ნეტავ, თქვენის სიკოცხლით, ჩქარა მივიდე ჩემს დუაბუშში და ლომის გემო ვნახოვო. რამოდენიმე მსუბუქი ადმართები ავიარეთ. გავედით ნატანების ხიდზე და ოზურგეთის სამთლებიც გამოჩნდა. ორი საათი და ნახევარი მოეუნდით გზასა. უკვე ოზურგეთის ქუჩაზე დაადგეს ცხენებმა ფეხები. ოზურგეთი ტყეში ჩადგმულ ქალაქს წარმოადგენს... მაგრამ სანამ კაპწია გურიის დედა-ქალაქზე დავიწყებდით ლაპარაკს, საჭიროდა ვსთვლით საზოგადოდ გურიის შესახებ ვსთქვათ რამე.

ლიტერატურა გურიის შესახებ, განსაკუთრებით ძველი, ძალიან ღარიბია. მგზავრებს ეს კუთხე საქართველოსი როგორღაც ყოველთვის განზედა რჩებოდათ. ის ცნობები, რომლებსაც ძველი მწერლები გვაძლევენ გურიის შესახებ, მეტად მწირის ხასიათისაა.

გურია აქვს აწერილი ბატონისშვილს ვახუშტის თვისს „ღვოლრაფიული აღწერა საქართველოსა“-ში, რომელიც ქართულ-ფრანგულად გამოცემულია ჩვენის ქვეყნის წარსულის დაუღალავის მკვლევარის, აკადემიკოსის მარი ბროსეს მიერ; გურიაში უმოგზაურნია და, ოზურგეთს გარდა, რამდენიმე გურიის სოფელი უნახავს 1831 წელს ფრანგების ცნობილს მოგზაურს Dubois de Montpereux-ს; დასასრულ, გურია გამოკვლეული აქვს არქეოლოგიურად ჩვენს ისტორიკოსს დიმ. ბაქრაძეს, და მისი მოგზაურობა აღწერილია ამ 20 წლის წინედ გამოცემულ წიგნში.

თანახმად ბატონისშვილის ვახუშტის აღწერისა, ძველს გურიას დიდი ადგილი სჭერია, გაცილებით დიდი, ვიდრე ახლათუჭირავს.

„მზღვრის“ ამ გურიასა: აღმოსავლით—მთა ფერსხათი, სამცხე-გურიას შორისი და საჯავახოს შორისი; სამკრით—ჰო-

როხის მდინარე და მთა მცირე ფერსათიდან ჩამოსული; დასავლით—აჭარა-გურიის შორისი; ჩრდილოთ—რიონი, გურია-ოდიშს შორისი და დასავლით—შავი-ზღვა“*).

დღეს კი, როდესაც ქობულეთი ჩამოცლილი აქვს გურიას, წინანდელი სივრცე შესამჩნევად დაბატარავებულია, სახელდობრ, მთელის გურიის სივრცე, რომელიც შეადგენს ერთს ოზურგეთის მაზრას, შეიცავს 1980₁₈ კვადრატულს ვერსტს ანუ 206,264 დესიატინას. ზედ დასახლებულია 88,760 მკვიდრი ანუ 43₈ კაცი ოთხკუთხ ვერსტზედ. ახლანდელი სამზღვრები შემდეგია: სამხრეთით—მდ. ჩოლოქი და აჭარა-გურიის მთა; დასავლეთით—შავი ზღვა; ჩრდილოეთით—რიონი, რომელიც სამეგრელოდანა ჰყოფს გურიას და აღმოსავლეთით—ნიკოთის მთა, აჭარა-გურიის მთიდან გამოშავალი, რომელიც გურიას იმერეთისაგანა ჰყოფს.

1831 წელს, როცა რუსეთმა გურია დაიპყრო, გურიის მკვიდრნი აღუწერიათ, როგორც დიუბუა ამბობს. მაშინ გურია ორს სამოურაოდ განიყოფებოდა: ერთი იყო ოზურგეთისა და მეორე — ნაგომარისა. ოზურგეთის სამოურაოში სცხოვრობდა 18,430 სული ორისავ სქესისა და ნაგომარისაში — 18,270; ორშივე ერთად—36,700 სული ანუ 4,300 კომლი, ე. ი. კომლზე 8²/₈ სული. ამ ანგარიშით ყოველ კვადრატულ ვერსტზე (დიუბუას მთელი სივრცე მაშინდელის გურიისა 1,800 ვერსტადა აქვს აღნიშნული) 20⁷/₁₈ სული მოდის. როგორც ამ ციფირებიდანა სჩანს, 6წ წლის განმავლობაში გურიაში მცხოვრებთა რიცხვს ორჯერ მეტად უმატნია.

შემოხსენებული მცხოვრებნი გურულები არიან, მართლმადიდებელნი, გარდა რამდენისამე ქართველ-კათოლიკეთა (თუმანიშვილის გვარისა), ოზურგეთში დასახლებულთა და სოფ. აჭის მცხოვრებთა, რომელნიც ეროვნებით ჩვენნი მოძმენი არიან, გარნა სარწმუნოებით—მაჰმადის სარწმუნოების აღმსარებელნი.

*) ბატონი შვილი ვახუშტი: „დედოღრაფიული აღწერა საქართველოებისა“, გვ. 414.

საინტერესოდ მიგვაჩინა თვითონ სახელის „გურიის“ ახსნა, სამწუხაროდ, ადგილობრივმა გამოკითხვამ ბევრი ისეთი, მართლაც ხელ-ჩასაქიდი, საბუთი ვერ მოგვცა ამ სახელის ასახსნელად.

ძველი მწერლები ვურიას გორგურის ეძახდნენ: „აქ (იბერიის) არის თემები: გორგურა*), კორია, კახეთია“ და სხვ. სიტყვა „გურია“ იმავე მწერლებს რამდენსამე ალაგას აქვსთ მოხსენებული, მაგრამ არა თემად და ნაწილად იბერიისა, არამედ ქალაქად**).

ბატონიშვილი ვახუშტი აი რას მოგვითხრობს ამის თაობაზე: „ოდეს გამეფდა ლეონ აფხაზთა, მაშინ ამათ (გურულებმა) არლა-რა ინებეს მორჩილება ოძრახოს ერისთვისა, რომელნი იყვნენ ძენი სტეფანოზ ბაგრატიონისანი***), ადარნასე და ძე მისი აშოტ. ამათგან განდგნენ და მიერთნენ ლეონს, ვითარცა სახელი აცხადებს გურიაობით განდგომილნი და ენა მათი, რომელსა უბნობენ მესხური, და იმერთაებრ.****).

ქუთაში მოსასვლელია ეს ახსნა. გურული ფიცხია, „გულ-მწყრალია“, ვახუშტისა არ იყოს; თუ ჰგონია, რომ, ოდნავაც არის, შეურაცხავით, არ დაგინდობსთ, თავი ცოცხალი არ უნდა, თუ სამაგიერო არ გადაგიხადათ.

ახლა ყური დავუგდოთ ქართულ-ქართულ ლექსიკონის ავტორს. საბა ორბელიანის ლექსიკონში (გვ. 64) გუგრაბა ახსნილია შემდეგის სიტყვებით: „მიღვენება არევით“. მართალია, ეს სიტყვები, თითქოს განდგომას არ ნიშნავდესო, მაგრამ დაახლოვებით ამ ახსნით მაინც ის აზრია გამოთქმული, რომ გურია, რომლის მკვიდრთა თვისებას, სხვათა შორის, შეადგენს გურიაობა, ნიშნავს დაუცხრომელთა, უწყეს-რიგობის მოყვარულთა სამყოფელს.

მეგრულად გუგრა გულსა ნიშნავს, გუგრაჰა—ბრაზიანს, გულიანს; მცნება გუგრაჰაჰ ამ სიტყვით აღინიშნების. საქმე ის

*) „ცნობანი ბერძენთა და რომაელთა მწერალთა“ ტ. II, გვ. 56.

**) Ibid. გ.გ. 3 და 56.

***) ეს სტეფანოზ საქართველოში მეფობდა უბრალო მთავრის სახელით 600—619 წლებში.

****) ვახუშტის „ლეონარაფია“, გვ. 64.

ვახლავსთ, რომ გურული ცნობილია ბრაზიანობით, ან, როგორც თვითონ ამბობენ, კუჭიანობით, და ამასთან—გულადობრთაც საქართველოს პროვინციებში სწორ-უბოვარია. ვეჭვთ, ვინმე წინააღმდეგის აზრის დამტკიცება დაგვიწყოს. გურული და გულ-ფიცხი მეგრელს სინონიმებად მიაჩნია.

მივმართოთ ახლა ფრანგების მოგზაურს ბ-ნს დიუბუა დე მონპეროს. ეს მოგზაური ბრძანებს: „აქ (ქალაქ პეტრაში, რომელიც, მისის აზრით, ახლანდელს ვაშნარში უნდა ყოფილიყო, თ. ნ. ნაკაშიძის მამულზე) მცხოვრები ურიები ყველაზედ მეტნი იყვნენ. ამათ თავის სახელი დაარქვეს გურიას ანუ ჰურიას“ *)

„ზეპირგადმოცემა უჩინარის“ (იგივე პეტრა, რომელზედაც ზევითა გვქონდა ლაპარაკი) შესახებ,—ამბობს დიუბუა,—ამტკიცებს, რომ ურიებს, რა სახელსაც ქართველები ებრაელებს ეძახიან, ძლიერი ახალშენი ჰქონიათ გურიაში და მის აწ დაქვეულს ქალაქებში. იქნება, სპარსელებმა, როცა იუსტინიანეს დროს აქ (პეტრაში) მოიკიდეს ფეხი, თან მოიყვანეს ურიები და აქ დაასახლეს, ან შეიძლება, ქართველებმა სპარსთა და ურიათა სახელები ერთმანეთში არიეს. შეიძლება, ერთიც იყოს და მეორეცა. ეს სახელი უფრო სპარსელთ შეჭფერის და მათს კულტს ცეცხლის-მსახურებისას, ვიდრე ურიებს. ყველამ იცის, რომ თავი და თავი აზრი ხოსროს (სპარსთა მეფის) ბატონობისა—ცეცხლ-მსახურების გაერკვლება იყო. ჰური განა ცეცხლის-მსახურთა არა ჰქვიანთ? უნ ებრაულის ენის ძირისაა და ნიშნავს ცეცხლს, სინათლეს“ **).

ჩვენის ისტორიის დაულალავი მკვლევარი მარი ბროსე არ ეთანხმება ბატონიშვილს ვახუშტს: სახელი გურია აწინდელს ოზურგეთის მაზრას მისთა მკვიდრთა თვისების „გურიანობისა“—გან (ღრევა-აჯანყება) არ უნდა დარქმევოდესო. მით უფრო, რომ ამ ახსნას ისტორიულად საფუძველი არა აქვსო. გურიელის სახელი XIV საუკუნიდანა გვხვდება ტრაპიზონულ გუ-

*) Dubois de Montpereux, t. II, page 87.

**) ibid. გვ. 91—95.

ჯარში, ე. ი. 100 წლის წინაღ გურიის გაცალკეებამდეთა
 ბროსე ჰფიქრობს, რომ ეს სახელი, შეიძლება, ზორაოსტრის
 სარწმუნოების აღმსარებელთაგან გუებტებისაგან (ქებრ სპარ-
 სული სიტყვაა, ნიშნავს ცეცხლის თაყვანის-მცემელს) წარმოდ-
 გაო, რომელთაც გუარიც (guare) ერქვათო. ამათ მე-VI საუ-
 კუნეში რამდენსამე ხანს ეპყრათ გურია, როცა მეფე იუსტი-
 ნიანესა და ხოსროს შორის ომი იყო ლახისტანის გამო, რომლის
 ნაწილსაც მაშინ გურია შეადგენდა. „ამ აზრის დასამტკიცებ-
 ლად, დიუბუამ, რომელიც ამ ქვეყანაში (გურიაში) 1833 წელს
 მოგზაურობდა, მითხრა, რომ შემოქმედში (ოზურგეთიდან წ
 ვერსზეა) ათეშგაჰის ნაშთი ვიპოვეო. ან, შეიძლება, ეს სახე-
 ლი ურიებისაგან იყოს წარმომდგარი, რომლებიც, მოსე ხორე-
 ნის ნათქვამის თანახმად, ტყვედ მოასხა ნაბუქოდორნოსორმაო.
 იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი Bulletin scientifique-ში
 გვარწმუნებს, რომ გურია ნიშნავს ურიების სჯულის მიმდევარს,
 Judaisant, რადგან ამ მხარეში ძალიან ბევრი ურიებიაო.“ *)

თუ ამ აზრს დავემყარებით, რომ გურიას თავისი სახელი
 ურიებისაგან დაერქვაო, მაშინ ამის დასამტკიცებლად, სხვათა
 შორის, შეგვიძლია დავსახელოთ ის გარემოება, რომ აქ, გუ-
 რიაში, თუმცა დღეს არ არიან ურიები, გარნა კვალი მათი კი
 არის დარჩენილი. ჯერ ერთი, გურიაში ისეთი სახე შეგვხვდებ-
 ბათ აქაურ მკვიდრთა, რომ ურის სახისაგან ვერ გაარჩევთ;
 მეორეც, დღეს ოზურგეთში მთელი გვაროვნობაა ურუშაძეები-
 სა. ამ გვარის ურიული ჩამომავლობა ყოველსავე ექვს გარე-
 შეა. თითქმის ყველანი ამ გვარისანი ვაჭრობას მისდევენ, ისი-
 ნი შეადგენენ უდიდეს ელემენტს ოზურგეთის ვაჭრებისას.

ხოლო ერთი პოეტური ლეგენდა, რომელიც დარჩენილა
 ქობულეთში და რომელიც „ივერიაშიაც“ იყო აღნიშნული,
 რადიკალურად ეწინააღმდეგება ზემო-გამოთქმულ აზრს გუ-
 რიის სახელწოდების შესახებ. იმ დროს, როცა დიუბუასა და
 ბროსესს ჰსურსთ ურიებსა და გუებრებს მიაწერონ გურულე-
 ლების სახელი, ეს ლეგენდა სცდილობს პოეზიით გავიდეს

*) ვ ა ხ უ შ ტ ი ს დეოდრაფია, სხოლიო ბროსესი, გვ. 414—415.

ფონს. არა გვგონია, მეტი იყოს, მკითხველს ეს ლეგენდაც ვაცნოთ.

იყო ინდოეთს მეფე შედათი, კაცი იმდენად გულზვიადი და კადნიერი, რომ ედემი გააშენებინა, ერი ღმერთად მიმჩინესო. ედემი, მართლა, საუცხოვო სანახავი იყო და სწორედ სამოთხესა ჰგვანდა. მაგრამ ერთი წუთი ჰქონდა: „რა სამოთხეაო,—კრძაღვითა და მოწიწებით მოახსენეს შედათს,—როცა შიგ ანგელოზნი არ არიანო“!

მეფემ მაშინვე მიუწოდა თავისს მხლებელთ და უბრძანა, დაიარეთ მთელი ქვეყანა და, საცა კი ნახოთ „გურიები“ (ლამაზები), მე მომგვარეთო; მეფეს უნდოდა ეს გურიები სამოთხეში დაესახლებინა.

მხლებლებმა შეასრულეს ბრძანება მეფისა, შეჰკრიბეს „გურიები“ მთელის ქვეყნის პირზედ და გაემართნენ ინდოეთს. კავკასიაში რომ მოვიდნენ, აქ შეიტყეს უცებ, რომ ღმერთმა უწყალოდ დასაჯა შედათი კადნიერებისათვის; დაახვია უმრავლესი კოლა და ქუნქლა, რომელთაც ისე დაჰკბინეს უბედური მეფე, რომ რუმბივით დასივდა და მალე სულიც განუტევა.

„გურიებმა“ მოისმინეს ეს ამბავი და გადასწყვიტეს, ნულარ დავბრუნდებით ჩვენ-ჩვენს ქვეყანაში, დავრჩეთ აქ, ამ ტურფა მხარეშიო, რომლის მშენებამ ისე მოჰხიბლა გურიები, რომ მართლა სამუდამოდ დასახლდნენ კავკასიაში.

დასასრულ, ერთს ამბავსაც აღვნიშნავთ, გურულებიდანვე გაგონილს გურიის სახელის გამოსარკვევლად. გურიის რომელიდაც მთავრის დროს სასახლეში ლაპარაკი ჩამოვარდნილა, რათ დაერქვა ჩვენს მხარეს „გურიაო“? ერთს იქ დამსწრე თავადთაგანს ასე უხსნია ეს კითხვა. საქართველოს სამეფოს ძლიერების დროს, როცა მისი საზღვრები აღმოსავლეთით თეთრ ზღვასა სწვდებოდა და დასავლეთით ტრაპიზონამდე მიდიოდა, გურია გულად (მეგრულად გურა—გულია), შუალაგად ითვლებოდა ჩვენის ტურფა მამულისაო.

თ. სახოკია

(გაგრძელება იქნება)

ს უ ხ ა ზ ე ბ ი

(ეტნოგრაფიული მასალები)

VI*

ზოგადი ჩვეულება ბავშვების დაბადების და აღზრდის დროს.

სახლგაზდა აფსაზის ქალი შეიტყობს თუ არა, რასული ვარა*), ამ ამბავს არავის უმხელს, მით უფრო უფროსებს: დედამთილ მამამთილს, დედ-მამას, უფრო რძალ-ძულს. სიკვდილს არჩევს და შირადად არ გაუბედავს გაუძილას ამით თავისი სახლი მდგომარეობა. რომ უთხრას, მისი საზრით, ხომ შეარცხვინა როგორც აჯასი, აგრეთვე თავის თავი! სირცხვილია ეს, და ხომ სირცხვილის ნახვას სიკვდილი ურჩევინა აფსაზს! მამა გაცს, ვინც უნდა იყოს ის, გარდა ქმრისა, სახლგაზდა ფეს-მძიძე ქალი არ ეტყვის თავის რასულობას. ქმრისაც ვა სააუგოდ მიანხია ეს გარემოება ვისმე უთხრას, ნამეტანავად სხივით მარე უფროსს. აქაც მრეცქულია საჭარხ: სახლგაზდა რასული ქალი ვინმე უმცროს ქალიშვილის შირით შეატყობინებს დედამთილს, თუ დედას თავისს გარემოებას. ამით მანინც არ შეიცვლება მისი, რასულ ქალის მდგომარეობა: ის თავის ინს-

*) უმნიშვნელოდ არ მიმანია შემდეგი ანეკდოტი მოვიყვანო აქ: ერთი რასული ქალი მკაცრ ცხენზე იჯდა თურმე და აღმართზე მიდიოდა; ქალს შეეცოდა ქაკი, ჩამობტა და აღმართი ფენით ავიდა; მაშინ ქაკმა უთხრა ქალს: „რადგან დღეს ჩემს გატარებულ მდგომარეობას შეახედე შენ და შემობრალე, ამიტომ ვსთხოვ შენას, რომ ჩემ მაგიერ შენ ცხრა თვეს გატარებინოს შვილი მუცელში“. მე კი შენი ვადა თორმეტი თვე მომცესო“. ღმერთმა უსმინა ქაკს ევდრება და შეურთულა: მას შემდეგ ქალი ცხრა თვეს ატარებს შვილს მუცელში, და ქაკი—12 თვეს. უწინ კი—ქაკი 9 თვეს, ხოლო ქალი—12 თვეს ატარებდა შვილს მუცელშიო.

ტიქტურს მოთხოვნილებას ექვემდებარება; მისთვის ჩვეულებრივი ცხოვრება არ შეიცვლება: არცა სასმელ-საჭმელში, არც ტანსამოსში, არც არაფერში, რაც მანებელია ორსულ ქალთათვის, გარჩევა არა აქვს. მუშაობასაც იმის ხალხში. მის სიტყვების ერთ-ერთობას ორსულობით გამოწვეული «მოცრცხობა» თუ შესცვლის, თორემ სხვა არაფერი.

ფეხ-მძიმობით გამოწვეულ ყინაზობას არაფერ უშლის ახალგაზრდა ქალს. ამ შემთხვევაში თუ დედა, ან სიდედრი რაიმე დარიგებას აძლევს ორსულ ქალს, ამას აძლევს ნართაულად, გაკერიო, ან და სხვა ვისიმე პირით; პირდაპირ არ მისცემს დარიგებას, რომ ამით «სირცხვილში არ ჩააგდოს» ფეხ-მძიმე ქალი.

მიუწვდომლობით და ტანჯვით მოსილ შეიღოსნობა-მშობიარობამ აფხაზს გამოავლენინა სხვა-და-სხვა საშუალება-მისხვერპლნი, რომლითაც ის ცდილობს ამ მოკლენით გამოწვეულნი ტანჯვა-გაჯინი შეიმსუბუქოს და შეიღოსნობა წინდაწინ კურთხეულ ჭეოს. აფხაზი ყოველ უბედურებაში თავის თავს რომ დამნაშავედ სთვლის: ალბად, კერ ემსახურა რივისამებრ ვინმე უზენაესთაგანს, რომ მან სანაცვლოდ მოუგლისა მწუხარება. აი, ამიტომ, დაუდგება თუ არა მშობიარობის დრო ფეხ-მძიმე დედაკაცს, მისნი ნათესავნი იღონებენ ყოველსავე ღონეს, რომ მისით ავი შეაკედრონ სხვა-და-სხვა უზენაეს არსებათა, რათა მათ შეუმსუბუქონ შეიღოსნობა-მშობიარობა. როგორც მშობიარე ქალი დააწეებს ტანჯვას, მაშინვე ბებია ქალად ამოჩვეული დროული ქალი შეაკედრებს მისს თავს «უფროსთ». ეს «უფროსნი» არიან «ადგნა-იყოუ» (კარქე, კარში მეოფი, — მგინია, წინაპართა სული), «აყაჭარა» (აყ — სოროცი, აჭარა მთავრობა, ესე იგი, გვარის, ოჯახის მფარველი), «ადგილ-ჭეა» (ადგილ — დედა-მეწა, ჭეა — სთავის, «მეწისთავის») და სხვა.

საწინდრებით ცდილობენ ხალხი შეისყიდონ თვითთულის ამთგანის გული. «ადგნა-იყოუ-სთავის ბებია ქალი საწინდრად სდებს რამე სპილენძის ნივთს, მაგ. სპილენძის ქვას, ტაფას, ან სხვა რასიმე. ამ საწინდარს მშობიარე ქალს თავს შემოავლებს და ეხვეწება «ადგნა-იყოუ»-თ, რათა მათ შეუმსუბუქონ საწყალ ქალს ტანჯვანი, რისთვისაც ჭმარდება მათ კვარცა მისხვერპლის შეწირვას, და ამის

შემდეგ ამ ნივთს შეინახავს მიუკვალ და წმინდა ადგილას, სწამს
 შეისხნადეს. აყუჭა-სთვიის სწინდრად ხმარობენ ან საინს, ან
 ბოთლს (სხვა არ შეიძლება). ამასაც იმავე ღვრცით შემოავლებენ
 თავსე და ინახავენ. «ადგილ-ჭკა» სწინდარს ასე სდებენ: იმ ალაგ-
 ზე, სადაც იბადება ბაღანა, ბუბია ქალი გაავგორ-გამოავგორებს ხუთს
 ქათმის კვერცხს და დედა-მიწას ეხვეწება შეუმსუბუქოს საცლად
 ქალს ტანჯვა-ვაება. ამთგან ოთხს კვერცხს სახლის ოთხივე კუთ-
 ხეში ღრმად მიწაში დამარხავს, მეხუთეს კი—ღრობით ინახავს
 მიუკვალ ადგილზე. ზოგადი სახელი ამ სწინდრებისა არის «ახნა-
 ჭტკა» (შემოსავლები თავსედ), ან კიდევ «აშასა» (სწინდარი).

მშობიარობის დროს ავადმყოფს რომ ვინმე მამა-კაციატანია,
 გინდ ქმარი, ან მამა იყოს, დაესწროს, ეს, აფხაზის აზრით, დი-
 დად სამარცხენია, და ეს «მორცხობა» ხომ აფხაზის ცხოვრების
 დედა-ბურჯია! საწყალი მომავალ ბაღანის მამა ამ დროს სდამე მე-
 ზობლებშია მიძლეული და არ ეხვეწება უფროსებს, რომ ამ ჩვენე-
 ბით «ამისთანა» დროს არ შეუღახოს მოხუც აფხაზს გრძობა
 ზრდილობისა თავისის უზრდელბით. მშობიარე ქალისოკის, რე-
 გორც ზოგან იცანს ეს (მაგ. სკანეთში), ცალკე სახლი არ არსე-
 ბობს: ის იმავე სახლში შობს შვილს, რომელშიაც ცხცოვრებს,
 ჩუეულებობად «ამჯარაში».

რაც უნდა გაჭირდება დაადგეს საცლად ქალს, მანც არ მოა-
 წვევენ კქამს.

მშვიდობით გადაჩხა ქალი და დაიბადა ბაღანა. მამინეე ახლო
 ხათესაგნი მამაკაცი დაიწუებენ სრლლას და ამით იორკვეტებენ თავის
 სისარუელს. თუ გაყია ბაღანა, მას თავ ქვეშ უდებენ ტუყიას, რა-
 თა ის კარგი მსროლელი გამოვიდეს და, საჭირების დროს, მტრის
 გულის გამგმირავი. გაყის დაბადება საზოგადოდ აფხაზეთში უფ-
 რა სასისარულაა, ვიდრე ქალიშვილისა. ახალგაზდა დედას სირ-
 ცხვილად მანხნა უფროსებთან ალერსი დაუწყოს თავის შვილს;
 მამა ხომ დიდ ხანს უფროსებთან არ ივარებს თავისს შვილსა, ვი-
 თომ სირცხვილიაო.

მშობიარე ქალი ცოტა რომ მოღონაერდება, მამინ შეუდგება
 სწინდრების «დახსნას» («ახსნა») და დანაწიების შესრულებას. თუ

სსკა რამე ავადმოყოფობა არ წაქმეტა, ის დგება ლოგინიდან 14 — 15 დღის შემდეგ. ამ ამ ადგომის დღეს აქვთ ხლო-მასლო მესობლის ქალებს დიდი მეჭლისი, განსაკუთრებით ქალებისთვის განმზადებული. მამა-გაცს, ვინც უნდა იყოს, არ შეუძლიან ამ მეჭლისს დაესწროს და შური ჭამოს. ამ მეჭლისს ჰქვიათ «ავლახანია» (ასადგომელისთვის, ადგომის წილი; გურულად ამის ემსახან — ლოგინის აღებას). დანიშნულ დღის ორი-სამი დღით წინადა მშობიარე ქაღის დედამთელი, ანუ დედა ჩამოივლის თავის უბანს და სთხოვს ყველა ქალებს მობრძანდნენ და «ავლახანია»-ს დაესწრნენ. დანიშნულ დღეს მესობლის ქალები ადრინადა მოდიან და მოაქვთ ზოგს ქათმები, ზოგს ჭყლინტი ყველი და სხვ. თუ ოჯახი შეძლებულია, ამ დღეს ჰქვიავენ ცხვარს, ან თხას; თუ არა და ქათამზე გადადიან.

ამ ავლახანია-ს დროს შეიხსნიან თავის საწინდრებსაც. ამ დღეს ორს ქათამს — დედალ-მამალს სწირავენ «მიწას» (ადგილ-ჰკა — მიწისთვის). ესენი იგებება იმ ადგილას, სადაც ბაღანა დაიბადა. როცა მოინარშება ქათმები, მლოცველი ქალი აიღებს მათ და ხუთეკებს ნაჭერს ყველან მჭადისას (აშკ-მგიალ), საწინდრად უწინ დადებულ ნივთს ჩამოიღებს და ლოცულობს: «ადგილ დედოფალ! (დედოფალა დედა-მიწა) დღეს გასრულებს ესა და ეს ქალი თავის დანაშორებს და უმოწყალებსად გთხოვს შენ იყო ამათი (დედა-შვილის) მფარველი და მწყალობელი: ნუ აუტყენ მათ ნურც კბილსა, ნურც მუცელს, ნურც სხვა რასმე და სხვა. ამ დედლის ხორცის ჭამა შეუძლიანთ მარტო დროულ, შეიღოსნობა-შეხერებულ ქალებს, მამლისა კი მხოლოდ ბაღანის დედ-მამას. ამის შემდეგ საწინდარი თავისუფალია.

ამ ავლახანია-ს დღესვე «ადენი-იყოუ-სთვისაც დადებულს საწინდარს შეიხსნიან ამ რიგად: განსაკუთრებით ამისთვის მოხარულ ყვერულ-დედლით და რამოდენიმე ისევე მოხარულ კვერცხებით ლოცულობს ისევე ის მლოცველი ქალი და ამბობს: «ვინც კარში ხართ (ადენი-იყოუ), ყველას გენუწებათ ეს ქალი, რათა მფარველი იყოთ ყოველ მავნესაგან მისი და მისის ოჯახისა.» საწინდარიც «აინსნება». ეს ავარში მყოფენია არიან, როგორც ამისსეს, სულნი წინაშართა.

«აყაჭარასა» უნდა მსვერპლი, რომ ოჯახს და სახლ დახმადუ ბუღ ბაღანას არაფერი აეროს-რა, შირიქით თავისი წყალობა გად-
მოაჯლინოს მათხუდა. რამოდენიმე პურის ყველიან კვერებით კვე-
დრება ბებური ქალი «აყაჭარას», რომ მან გუთხუღ ქუოს ის ჭე-
რი, რომლის ქვეშაღ დაიბადა ბაღანა და, რომლის მიფარველიც ის
ბრძანდება. როგორც შევნიშნეთ, «აყაჭარა» ოჯახის მწყალობელი და
მიფარველი არსება.

ამ დღესვე აცხოებენ ხუთ კვერს, ყველით გატენილს. ოთხი
მთგანი ჩვეულებრივი მრგვალი კვერია, მესუთე კი სახლ მიფარის მაგ-
კარი. ამ ოთხს კვერს მღვრეველი ქალი ბაღანას დედის სალოკ თი-
თის და ცერების გრგოლში (ორივ ხელის სალოკ თითებს და ცე-
რებს ერთმანეთს მიადებს) და აძობს: «დედის შემდეგ ამისნინაზრო»
(«ბსმთიტა» — გამიშვიზარ) ნიშნად ამისა, რომ ამ ქალს ასე თავისუ-
ფლად დღეის შემდეგ ეშობებოდეს შვილები, როგორც კვერცხები
თავისუფლად გაატარა თითებ შუა. მესუთე სახლ მიფარის მაგკარი
მომზადებულია «ჭიბისთვის» («აჭან-ჭკა»). დაადებენ რა ამ კვერს
ბაღანას ჭიბზე, ლოცულობენ, რათა დღეის შემდეგ მას ჭიბი არ
ასტკივდეს. *)

შემდეგი სალოცავი და სამსხვერპლო არის «წყელ» (ამად —
წყალი, ამჯგა — წყლისთვის). მოხარულე წმინდა თეთრ დედალ-
მამლით და გამოძვხვარ კვერებით ისევე ის ბებური ქალი დედა-შვი-
ლითა მომდინარე წყლის შირას ლოცულობს ასე: «მომღან-მაჭკაჟე
(ალო, წყლის დედოფალო), შენ იყავი ამითი მწყალობელი და მიფა-
რველი დღეის შემდეგ. დღეს აღვისრულეს, რასაც ჩვეულებს მოი-
თხვავა: გემსახურნენ, შეძლებისამებრ, გუღწრეფლად». და ამით
«მომღან-მაჭკაჟეს» იმადლოებენ და მიფარველად ისდიან.

ამხვა-ფყარა (ამხვა — ქუსლი, ფყარა — გაჭრა). თუ ბაღანამ
დიდხანს არ აიდვა ფეხი, მამინ მიმართავენ ამ «ამხვა-ფყარას»: გა-
მოაცხოებენ ყველით გატენილს მჭადს, ამასე ნაბდის წერილ ზონ-
რით შებორკილს ბაღანას დასკამენ, და ისევე ის ბებური ქალი

*) აქ ერთნაირ მუტლის ტკივილს უძახიან „აჭან-კაშვირა“-ს (ჭიბის ჩი-
ვარდნა-ს). ამ ავადმყოფობის დროს მუტელს უხელავენ, ზურგზე და მუტელზე აღ-
ებენ კოტოშს და ამით არჩენენ.

სიტუაციებით „უშხვა-ფისეიტი“ (ქუსლი მოგვეთქუე), „უნიშოიტი“-ო მახვილ-დანით გაჭკვეოს ზონარს, ბაღის ფეხების შემორკველს, ამის შემდეგ მჭადის ნატეხებს ურიგებენ ბაღებს. ამ უჩინარსებულ თავიანთი ნატეხები უნდა შეტანონ სიწბილსა და თამაშობაში, რათა მათს მსგავსად აბაღანამცა დაიწეოს სიწბილი და თამაშობა. თუ, მიუხედავად ამ ჩვეულების ასრულებისა, ბაღანა კიდევ ვერ ადგამს ფეხს, მაშინ მსხვერპლით მიტმართავენ «ჩკაპა-ს (ჩკაპა—კერას და-მცველი, მივარველი; სიმაღლით კერას ან გასცილდება)*). ამ შემთხვევაში მშობლები შეითხავენს მიმართავენ ხოლმე, რომელებიც სწორად შემდეგს საშუალებას უჩვენებენ: უნდა მოატანოს შვიდის მომდინარე წყლის წყალი, შვიდის მდინარის კენჭი და შვიდი სხვა-დასხვა ოჯახის ნივთი (საკუწი რამ), აგრეთვე უნდა მოუყაროს თავი სამს ბებერ დედა-კაცს (სამს თუ გასცილდა, შვიდს), ანთოს შვიდი წმინდა სახთელი, ამასთანავე ფეტივისა და ღომის ფეჭილის ყველით ძალიან გატენილ მჭადით თავისი კერა დაჭფაროს (გასურბუღლ-გაწმენდილ კერას დაკერავს ცომ-მჭადს), და კერას წინ მღორველი ქალი დგას, ხელში ბაღანა უჭირავს და ამობებს დაახლოებით შემდეგს: დეიდუფო, ჩკაპა, შენ დაგენაჩკალე! თუ ეს ბაღანა წყალთან დაიჭირე, გაუშვი, თუ ქვასთან დაიჭირე, გაუშვი, თუ მეზობლისას დაიჭირე, გაუშვი, კერასთან თუ დაიჭირე, გაუშვი! შენ გვედრებით, სადაც დაიჭირე, გაუშვი და აუხსენი ფეხი! შენდა შესავედრებლად შვიდს ბებერს (თუ სამს) თავი მოუყარე, შვიდის მდინარის წყალი შეკურთე (ერთს ჭურჭელში ასხამს), შვიდი მდინარის ქვა და შვიდი მეზობლის ჩინახია (ნივთი რამ) მოგიტანე და გვედრები, ამ ბაღანას ფეხი აუხსენა».

თუ მეზობლობაში ორს თუ მეტ ქალს ერთ დღეს, თუ ერთი კვირის განმავლობაში ბავშვები დაებადათ, ამობენ, ერთ-ერთი მთავანი დაგლასაკდება, თუ შემდეგი ჩვეულება ან შესარულეს: ბაღანების დედებმა ერთმანერთის უცოდინარად ერთი-მეორის ბაღანებს თავისი ძემე უნდა აწოკონ, ამის შემდეგ ბაღანები ჩვეულებრივ გაიზრდებიანო. ვინაცობა, ეს კერ შესარულეს, მაშინ ერთ-ერთი ბაღანა დაგლასაკდება. ამ შემთხვევაში დაგლასაკებულ ბაღანას დასახსნულად

* „იკაპა“— ცეცხლის ღმერთია, მგონი.

ძიასბეთავენ აკრძალეს: შექვერენ სამს ქისას, თათოში ჩაწყოფენ
 რცხლათს-რცხლათს თხილს და ამ ქისებს საღამოს უამს ბაღანას
 თავქვეშ ამოუღებენ, რის შემდეგაც ერთი კვირის განმავლობაში ბავ-
 შვის მამა ქისებს, ერთს—სამშაფათს, მეორეს—სუთშაფათს, მესა-
 მეს—შბათს, წაიღებს და დაავდებს იქ, სადაც სამი გზა ერთად
 შეიერთება. ამასთანავე, სთხოვს უზენაესს, გაგვასაყებულ ბაღანას
 მასცეს ჟან-ღონე.

ბავშვის ცხორებაში ციებ-ცხელებაც არ არის დავიწყებული;
 თუ ჩხვილ ბაღანას ხშირად აწივებს, მაშინ მიჭმარათავენ შემდეგს
 საშუალებას: ავადყოფი მიქვავთ მდინარესთან, თან წაიღებენ თუნგ-
 ხვინ, ზომილსაც, მცირედის ლოცვის შედეგ, საკვებენ წყალით,
 შიგ ჩაავდებენ რამდენსამე კენჭს (ხშირად სამს). შინ რომ დაბრუნ-
 დებიან, ამ თუნგის წყალთ ბაღანას ჭბანენ, კენჭებს კი ღროებით
 ინახავენ. ზრ-სამ დღის შემდეგ თავისის კენჭებით, ვარიით და ბა-
 ღანათი მიდიან მდინარესთან. ამ ვარიის სისხლს ჩაწყოფენ წყალ-
 ში, იქვე ჩაავდებენ კენჭებსაც და ესველებან წყალს, რათა მან ციუ-
 ბისაგან განთავისუფლდეს ეს ბაღანა. აგრეთვე ციებ-ცხელებიან ბა-
 ღანას საცურში გატარებულ წყალს დასსამენ თავს; ამბობენ, მა-
 ლიან უსდებოა.

ჩვენ, რასაკვირველია, ამ წიკილში არ გვხვებით იმ ჩვეულებებს
 და შეღრცვა-მისხვერვლებს, რომელთაც ბავშვების ერთად დიდების-
 თვისაც ასრულებენ; ჩვენ მარტო მასა ვწერთ აქ, რაც განსაკუთრე-
 ბით ბავშვს შეეხება.

ბაღანასთვის ჩვეულებრივი ავადმოსაკვლეთურია აკანას აქ ხმან-
 რებაში. ერთს წლამდის ბაღანას დილა-საღამოებით ჭბანენ დღეში
 ორჯერ. სასოგადოდ, ერთ წლამდის ძალიან სუფთად ინახვენ ბაღა-
 ნას; კბმე არ შეიძლება ითქვას მოზრდილ ბაღანებს: აქ სიჭიხლე
 ძალიან არის გავრცელებული, რაც, უფროსერთი, საბინძურის შე-
 დგობა. თითქმის მთელი დღე ბაღანა აკვანშია ჩავრული. ბაღანა
 კარში გადის შიგ აკვანშივე; მისი პაწაწეინა ლეიბი საკვდომთან გა-
 მოჭრადია მრგვალი. ამ გრეკალში გაყოფილია შიბაქა, ამ შიბა-
 ქით ბაღანა შარდზე გადის. ამისთანა მოწყობილობა ძალიან სუფ-
 თად ინახავს ბაღანას.

საჭმელად, დედის რძის გარდა, სმარობენ ძროხისა და კამეზის რძეს და ფაფას (აფშოკრაქ). ბაღანა სმარად ორ-სამ წლებით სწოვს დედის ძუძუს, თუ ეს უკანასკნელი არ დაორსულდა. აკანს ისე აწვევენ, როგორც სსკვან სსჭაროულში, და ამიტომ საჭირად არ ვსცნობ, კრცლად ავწირო.

სადგომი ბაღანისა მკვარტლანნი ფანსა: აფხაზს მეტი სომ არა აბადა! საცმელიც ღარიბულია და კიწრო.

აქ სმარად ხდება, რომ ორი ფესთმძიმე ქალი ერთმანეთს აბრბანს აძლეუს, შვილები ერთმანეთს შეერთდნენ, თუ ერთი მათგანი გაყოფნება და მეორე ქალია. ამ შემთხვევაში გაყის დედა მადის დიდის ცერემონიით და ჩხვილ სარძლას აკანსუდ დაატდეუს ნიშნს და თავქვეშ უღებს ტყვიას ამის ნიშნად, რომ შატრა სსჭმრო თავისი საცოლლისა ტყვიით მივარული აწნება და, თუ საჭირდება მითხობა, ტყვიითვე გულის გამომარავი მოცილე-მეტოქესი. ამის შემდეგ ქალი დანიშნულია და სიკვდილის მეტს, სსკვან არავითარ ძალს არ შეუძლია ამ შატრა არსებების გამოწება. ამასთან თავისებურ დანიშნას ჰქვიან აფხაზურად «გარა-ჩაყვარა» (ავანზე ნიშნის დატდეუს).

დედის მუცლიდან გამონაყოფი თმა ბავშვის დიდად სსშატია. ის, ვინც ამ თმას გაუკრეტს ბაღანას, ენათესაება როგორც ბაღანას, აგრეთვე მისს სასლობას. აფხაზის ქალები ბავშვის (ქალი-შვილის) შირველ ფხსილებს ჩასდებენ ჩონგურში; ამობენ, ბაღანა, რა გაიზრდება, მალე ისწავლის ჩონგურსაო.

აქ ძალიან გავრცელებულია ბავშვების გამოძახება. კეთილშობილ ქალისთვის სიკვდილია, რომ მან შინ თავისი შვილი თავისის ძუძუთი გაზარდოს. რაც უნდა ღარიბი იყოს, მანც უნდა ბაღანა გამოძახოს. შეძლებულ და გავლენიან კეთილშობილის შვილს აქ იტაცებენ ხოლმე გასაზრდელად. მიძობას რამე მატერიალურ სარგებლობისათვის არა ჰქვიან უღობეს აჭარნი მკვიდრნი. შირიქით, მამამძუქე წავებაშია. აქ მხოლოდ იმიტომ ზრდიან სსკვის შვილებს, რომ თავისი ოჯახი დაუნათესავონ ამ ოჯახს, ვის შვილსაც ზრდიან; არამც თუ ოჯახი, მთელი გვარი ენათესაებათ. სასყიდლისათვის, რაც უნდა ღარიბი იყოს აფხაზის ქალი, მანც არ გატიზრდისთ

მოწოდებდა კარგ გეგმებს სიღრმისეული კვლევისთვის, აგრეთვე სხვადასხვა სახის მონაცემების შეგროვების მიზნით. ამის გამო, მისი კვლევები იყო უკიდურესად მნიშვნელოვანი და მისი ნაშრომები იყო უკიდურესად მნიშვნელოვანი.

60 წლის სამსახურის იუბილეის გამო

(პორტრეტი)

წელს, 6 სექტემბერს, სწორედ სამოცი წელიწადი შესრულდა მას შემდეგ, რაც კავკასიის ჯარის ერთმა გამოჩენილმა მეთაურმა გენერალ-ლეიტენანტმა კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძემ მამაცაშვილმა პირველად აფიჭრის ხარისხი მიიღო.

ჩვენ აქ იმის ბიოგრაფიის წერას არ შევეუდგებით. გავიხსენებთ მხოლოდ ზოგიერთ შესანიშნავ ამბებს იმის დიდის ხნის სამხედრო მოღვაწეობიდან, ამბებს, რომელნიც თავისი შინაარსით მეტად საყურადღებო და საგულისხმონი არიან და რომელთა მოწმეც თვით ის იყო.

კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე დაიბადა 1818 წელს. მან ყმაწვილობა კავკასიაში გაატარა, რომელსაც იმ დროს ერმოლოვი განაგებდა. შემდეგ იგი პავლეს კადეტთა კორპუსში მიიბარეს, საიდანაც პირდაპირ აფიჭრის ხარისხით იქმნა გამოშვებული 1837 წელს, იმ წელს, რა წელსაც იმპერატორმა ნიკოლოზ პავლეს ძემ გააბედნიერა კავკასია თავის აქ ყოფნით. ახალგაზრდა მამაცაშვილმა სამსახური პირველად კავკასიის გენერალის ცხენოსან რაზმთა სწორედ იმ ბრიგადის ბატარეებში დაიწყო, რომელთაც ხელმწიფემ ალლუმის დროს განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია.

კადეტთა კორპუსის გათავების შემდეგ, კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე, სამსახურის გასაცნობად, სამაგალითო ბატარეაში იქმნა განწესებული და ტფილისში მხოლოდ 20 დე-

კემბერს ჩამოვიდა, სწორედ ორის თვის შემდეგ რაც ხელმწიფე საქართველოდან წაბრძანდა. თუმცა ხელმწიფე უკვე ორის თვის წასული იყო, მაგრამ ქართველებს ჯერ ისევ ნათლად ახსოვდათ ის ამბები, რაც იმისმა საქართველოში ყოფნამ გამოიწვია და ხალხში ჯერ კიდევ ცხარე მითქმა-მოთქმა იყო იმის შესახებ. ამ დროის არა ერთი და ორი შესანიშნავი ამბავი კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძესაც ახსოვდა. იმის სიტყვით, ქართველი თავადები ასი და ორასი ვერსის სიშორიდან მოდიოდნენ ტფილისს, თან ახალგაზდა შვილები მოჰყავდათ, რომ ხელმწიფესთვის ეჩვენებინათ და მონაწილეობა მიეღოთ დიდს სახალხო დღესასწაულში. გაგონილი ჰქონდა დამსწრეთაგან, რომ ქობულეთის მადათოვის მოედანზე (ან ალექსანდრეს ბაღის ქვემოთა ნაწილი) მომხდარი აღლუმში, სადაც განსამართლებულ იქმნა დაღიანი, ეგრეთვე ქართველ თავად-აზნაურთა მიერ გამართული ბრწყინვალე ბაღი, რომელზედაც იმპერატორი მეტად მხიარული იყო და რომელზედაც მან პირველი პოლონეთი იცეკვა სიღამაზით გამოჩენილ მართა სოლოლოვის ქალთან, (შემდეგ თავად ალექსანდრე ერისთავზედ გათხოვილი), ხოლო მეორე — ქალაქის თავის სარაჯიშვილის ცოლთან *).

ბევრი ლაპარაკი და მითქმა-მოთქმა იყო აგრეთვე იმ ამბის შესახებაც, რომელიც ხელმწიფეს ვერის დაღმართზედ შემთხვა. შეშინებული ხალხი იკრიბებოდა იმ ადგილას და პარაკლისებს იხდიდა. და მგონი ამ უკანასკნელი გარემოების გამო იქმნა აღმართული იმ ადგილას ჯვრის მავკარი ძეგლი ლოცვის სიტყვების ზედ წარწერით.

პირველი ორი წელიწადი თავის სამსახურისა კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძემ ჯელალ-ოღლში გაატარა, სადაც იმ დროს კავკასიის გრენადერთა ბრიგადები იდგა. ის შორს სცხოვრობდა იმ ადგილებზედ, სადაც ომი იყო გამართული და იმიტომ არ შეეძლო მონაწილეობა მიეღო არც ახსოვს თავს-დასხმაში, არც ყუბის პროვინციების დაწყნარების საქმეში და არც

*) სოლოლოზ დავითის ძე, ცნობილი კომერსანტის დ. ზ. სარაჯიშვილის ბიძა

გოლოვინის ექსპედიციებში სამურის ნაპირებსა და სამხრეთ დაღესტანში; მხოლოდ 1840 წელს ახალგაზდა მამაცაშვილი, უკვე პოდპორუჩიკი, გაგზავნილ იქმნა კაპიტანის ვარაპევის სამთო ბატარეისთან ერთად გენერალ გალაფეევის ჩინის ჯარში, რომელიც ის იყო გროზნაში წასასვლელად ემზადებოდა. ეს დრო ჩენთვის მეტად სამწუხარო და სავალალო დრო იყო. შავი ზღვის ნაპირებზედ მდებარე სიმაგრეები მთლად ჩინებმა დააქციეს და გაანადგურეს და ეხლა ხელ-ახლა უნდა შესდგომოდნენ იმის აღდგენა-აგებას. ყუბანზედ ლაზის გამო გაცხარებული ბრძოლა იყო ატეხილი. საჩინეთი გაგვიდგა და მთელი მხარე, სუწჯიდან დაწყებული შავ მთებსა და ანდიის ყოისუმდე, დაემორჩილა შამილის რკინის მარჯვენას, რომელმაც ამ დროს პირველად დაირქვა ჩინისა და დაღესტნის იმამის სახელი. თერგის ნაპირები, რომელიც ჩინის გაქცევის შემდეგ ღვთის ანაბარა იქმნა დატოვებული, ყუმბისის და შამხალის ვაკეები—ყველა ეს ადგილები განსაკდელში იყვნენ ჩავარდნილნი. აქ, ამ ადგილებში, მისვლა-მოსვლა მხოლოდ შეიარაღებულ კაცების შემწეობით შეიძლებოდა. გალაფეევის ჯარს აზრად კავკასიის აღმოსავლეთ ნახევარში მშვიდობიანობის დამყარება ჰქონდა.

ეს დრო კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძეს დაახლოვდა სხვათა შორის იმითიც, რომ მან მაშინ გაიცნო და დაუახლოვდა შესანიშნავს პოეტს მ. ი. ლერმონტოვს, რომელიც თუმცა ტენგინის ჯარში ითვლებოდა, მაგრამ თავგადადებულ ყაზახთა და თათართა თავისუფალ მეომართაგან შემდგარ რაზმს უფროსობდა. ლერმონტოვი, რომელიც ძვირად უახლოვდებოდა ვისმეს, მალე დაუმეგობრდა ახალგაზდა მამაცაშვილს და მას გულითა და სულით შეუყვარდა საერთოდ არტილერიის ყველა აფიცრები.

მე კარგად მახსოვს ლერმონტოვი, — ამბობს ხოლმე კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე, — ხშირად წარმომიდგება ხოლმე თვალ-წინ ხან თავის წითელ ხალათში, ხან კიდევ საყულო გადაწყული და გვერდზედ ჩერქეზულ ხმალ გადადებულ აფიცრის უებოლეთო სერთუქში, სწორედ ისეთი, როგორსაც სუ-

ლოდ იმიტომ ატარებდა, რომ მაშინდელ საუკეთესო გვარის ახალგაზღვრება გვარდიაში მსახურებდა და ისიც სხვების კვალს უნდა გაჰყოლოდა. ამ ომშიაც კი ის არავითარ წეს-რიგს არ ემორჩილებოდა თავის რაზმით, გზა-კვალ დაბნეული ვარსკვლავით, ხან აქ ამოჰყოფდა თავს, ხან იქ. ბრძოლაში ისეთ ადგილებს ეტანებოდა, სადაც უფრო საშიში იყო და, როგორც ქვევითაც დავინახეთ, ასეთს ადგილს ძალიან ხშირად მამაცაშვილის ზარბაზნებთან ჰპოვებდა ხოლმე.

ჩემნათა წინააღმდეგ ბრძოლა პირველ მაისიდან დაიწყო. ჯარი ჯერ აუხსა და სალატავიაში შევიდა. შემდეგ ყუმბისის გადასავლით სუნჯის მარჯვენა ნაპირზედ გაიარა და ბოლოს მცირე საჩენეთს შეესია, სადაც მტერი უფრო მალმალ ხედებოდა და სადაც ბრძოლა ერთი-ორად უფრო ძნელდებოდა.

პირველი ცხარე ბრძოლა, რომელშიაც მამაცაშვილმაც მიიღო მონაწილეობა და რომელმაც მას ყოჩაღის და მოხერხებულის არტილერიის აფიცურის სახელი გაუთქვა, მოხდა 11 ივლისს, როდესაც ჯარი გოიტინის დაბურულ ტყეში მიდიოდა. მამაცაშვილი ოთხი იარაღით ჯარის ბოლოში იქნა და ტოვებული და ის ყუმბარების შემწეობით მარტოდ-მარტო იგერიებდა თავზედ ხელ-აღებულ და გალომებულ ჩენებს. მათს ვაჟაკობას და მამაცობას საზღვარი არა ჰქონდა, მაგრამ მამაცაშვილთან მაინც ვერაფერი გააწყეს, თავს მოხერხებულის მოქმედებით და უანგარო ვაჟაკობით, მან მტერი შეაჩერა და შეძლება მისცა მთელ ჯარს ტყიდან პატარა მინდორზედ გამოსულიყო, სადაც, ვალერიკის ნაპირებზედ, გაიმართა მთელი ჯარის ცხარე და სისხლის-მღვრელი ბრძოლა. ამ ბრძოლას თავის სიღიადით კავკასიის ომებში ერთი უპირველესი ადგილი უქირავს. იგი მშვენივრად აქვს აწერილი ლერმონტოვს ერთს ლექსში, რომელსაც სახელად „ვალერიკი“ ეწოდება და ვისაც წაუკითხავს, აშკარად მიხედება, რა ხოცვა-ჟლეტა და განსაცდელი გამოიარა ჩვენმა ჯარმა.

ტყიდან გამოსვლისათანავე, მამაცაშვილმა, დაინახა რა ვეებერთელა ხრამი, ხელად თავის ზარბაზნებით უკანიდან მო-

ყოფიდა და მტერს სეტყვასავით დაუშინა ყუმბარა იმის გარეშე
 შემოცამდროს არც ერთი ჯარის-კაცი არ იყო მხოლოდ ცო-
 ტა ხნის შემდეგ ლერმონტოვი გამოჩნდა, რომელმაც შეამჩნი-
 რა არტილერიის გაქირვება, თავის რაზმით იმისაკენ გაეშურა,
 მაგრამ მალე მან ზარბაზნებს ისევ თავი მიანება და თვალთა-
 ვან მიიმალა იგი შიგ შუაგულ მტერს, შეესია ეს ამბავი ეხ-
 ლაც ნათლად ხსოვს ვოსტანტინეჭკის ტეფორეს-ძეს.*) ორის
 საათის საშინელის უსახელდახელო ბრძოლის შემდეგ, მტერი
 გაიქცა. მამაცაშვილი ფეხდა-ფეხ მისდევდა მას და ისე გაერთო
 მათ ხოცვა-ჟლეტაში, რომ ძლივს შეამჩნია სამალავი, რომე-
 ლიც მტერს სიბინდის ყანაში გაემართა. ერთი წუთიც და არ
 ტილერის ტებისაგან ცოცხალი არავინ გადაარჩებოდა, მაგრამ მამა-
 ცაშვილი დროზედ მიხედა რაშიაც იყო საქმე და თავის გამ-
 ქირაობით და აუღელვებლობით ყველანი სიკვდილს გადაარ-
 ჩინა: მან ხელად უბრძანა ოთხივე ზარბაზანი ტყვიით გაეტენათ
 და რამდენიმე წუთის შემდეგ მტერს ისეთი ცეცხლი დაუშინა,
 რომ ნახევარზედ მეტი იქვე დააწვინა, ხოლო დანარჩენნი უგზო-
 უკვლოდ გაჰფანტა ამის შემდეგ მამაცაშვილს ჯარში დიდი სა-
 ხელი დაუფარდა. თბილისში სიბრძნისა და სიბრძნისა

ქონს შემოდგომამდე ჯარს საჩივრითში დარჩა, თუმცა მას ყო-
 ველ დღე უხდებოდა მტერთან შეტაკება, მაგრამ ისეთი ცხარე
 ბრძოლა, როგორც 27 ოქტომბერს ავტურინის ტყეებში მო-
 უხდა, როდესაც ჯარი პატარა ბილიცხედ მიდიოდა, არც ერთ-
 ხელ არა ჰქონია. მტერმა ტყვია ყველა მხრიდან დაუშინა, ყო-
 ველ ნაბიჯის გადადგმაცხედ, რამდენიმე ცაცი ეცემოდა ძირს
 ტყვიით განგმირული ასეთს გარემოებებში ჯარი ნება უნებუ-
 რად ჰკარგავდა წეს-რიგს და ირეოდა. პოლოვ ბატალიონი,
 რომელთანაც მამაცაშვილი იყო თავის ზარბაზნებით, ძალიან
 საჩქაროდ გამოვიდა ტყიდან და არტილერია მარტოდ-მარტო
 დასტოვა. ჩივრით ხელად გაარღვიეს ჯაჭვი და ზარბაზნებს მიე-

* ლერმონტოვს ამ დროს არც ერთი ორდენი არა ჰქონდა მიღებული; ამის-
 და მიუხედავად იგი პირდაპირ მე-4 ხარისხის ელადიშერზედ წარადგინეს, მაგრამ
 ვინც მტერს უბრძანებდა იგი უარს განაცხადებდა, ისინი თუ ელოდებოდნენ

სიენენ, ამ დროს მამაცაშვილმა თავის გვერდით ლერმონტოვი დაინახა, რომელიც თავის რაზმით თითქოს მიწიდან ამოძვრა. რა მშვენიერი რამ იყო ამ დროს წითელ აბრეშუმის პერანგში გამოწყობილი, ხელი ხანჯალზედ ეღო, დამალული, იგი მთიელებს ზარბაზნებთან მიახლოვებას უყურებდა, რომ როგორც ვეთხი ისე სძგერებოდა მათ. მაგრამ ეს არ მომხდარა. მამაცაშვილმა განგებ მიუშვა მტერი ახლო და მერე ყველა ზარბაზნები ერთბაშად დასცალა. შეშინებულმა ჩიჩნებმა უკან დაიხიეს, მაგრამ მალე მოიკრიბეს გონება და ახალის ძალით მიესიენენ ზარბაზნებს, ისეთი საზარელი და საშინელი ბრძოლა გაიმართა, რომ იმის კალმით აღწერა ყოველად შეუძლებელია. ჩიჩნები დახოცილთა ლეშზე გადადიოდნენ და ზარბაზნებისკენ მიიწევენენ, ხოლო ზარბაზნები, მამაცაშვილის ბრძანებით, ყუმბარას ყუმბარაზედ ჰგზავნიდნენ და კაცს კაცზედ აწვენდნენ. ამ დღეს არტილერიის ტემბა ყველაფერი გააკეთეს, რის გაკეთებაც შესაძლებელი იყო. ისინი იარაღს აღარ სწყმენდავდნენ, ამისთვის მათ დრო აღარა ჰქონდათ და მხოლოდ ყუმბარით ჰყარს აპობდნენ და უმოწყალოდ მტერსა ელეტყავდნენ. ბოლოს ამ საშინელი ბრძოლის ხმა უმთავრეს ჯარში გაიგონეს, საშველად კაცები გამოგზავნეს და მათი დახმარებით მამაცაშვილმა თავისი ზარბაზნები ტყიდან გამოიტანა. ამ თავვამოდებულნი ბრძოლის გამო ახალგაზდა მამაცაშვილი უმადლეს ჯილდოზე — წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენზე — წარადგინეს, მაგრამ საბჭომ არ მიუსაჯა მას ეს ჯილდო მხოლოდ იმიტომ, რომ მოწინააღმდეგეს არტილერია არა ჰყვანდაო. კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძემ გიორგის ჯვარი მხოლოდ 14 წლის შემდეგ ჩალოქის ბრძოლაში მიიღო. მიუ აიბოჯ იმდენ არა ნაკლები შეტაკება მოხდა 4 ოქტომბერს აღდინის ტყეში, სადაც ლაზინთა რაზმი მთელი რვა საათ-ნახევარი ტყის ვიწრო ბილიკზე მტერს ებრძოდა. მხოლოდ ტყიდან გამოსვლის შემდეგ დაინახეს პატარა მოედანი. მამაცაშვილმა ამ მოედანზე გააწყო თავისი ზარბაზნები და დაუშინა გზას, რომ უკანა ჯარისთვის შეძლება მიეცა სამშვიდობოს გასულიყო.

მთელი ბრძოლა ამ დღეს არტილერიას დააწვა კისერზედ. ბედნიეროდ მალე მეორე რაზმი გამოჩნდა, რომელიც სუნჯის მარცხენა ნაპირიდან მამაცაშვილის საშველად მოდიოდა. ყველაზე ადრე ზარბაზნებთან ლერმონტოვი დაიბადა თავისი შემომრებით, მაგრამ გვიან-ლა იყო: მამაცაშვილმა უკვე განდევნა ჩიჩნები*).

„აქ, 4 ოქტომბერს, — ამბობს მამაცაშვილი, — უკანასკნელად მომიხდა პოეტის ნახვა. ექსპედიციის შემდეგ იმ დროებით პეტერბურგში წავიდა და მხოლოდ მეორე წელიწადს გავიგეთ იმის ტრაგიკული სიკვდილის გულსაკლავი ამბავი“.

ასე ბრწყინვალედ დაიწყო თავისი სამხედრო მოღვაწეობა ახალგაზდა მამაცაშვილმა. იმისი ოთხი ზარბაზნის კანონირები, ვინც კი დღეს მათგანი ცოცხალია, ყველანი გიორგის ჯვრებით იქმნენ დაჯილდოვებულნი. ხოლო თვითონ, მიუხედავად იმისა, რომ სულ ახალგაზდა იყო (ის მხოლოდ ოც და რვა წლისა იყო), ორი ხარისხი მიიღო ერთად — პორუჩიკობა და შტაბს-კაპიტნობა, რაიცა, განსაკუთრებით არტილერიისტთა შორის, ძალიან იშვიათად მოხდება ხოლმე.

მამაცაშვილის შემდეგ სამსახურიდან ყველაზედ უფრო თვალსაჩინო და ღირს-შესანიშნავია ორი შემთხვევა: ერთი — ყველასთვის ცნობილი გრაბბეს ექსპედიცია იჩკერის ტყეში, 42 წელს, ხოლო მეორე — გენერალ შვარცის ჯარის-მიერ 45 წელს ანკრატლის განადგურება. ამ უკანასკნელს ექსპედიციაში ყველაზედ საყურადღებოა ერთი თავს დასხმა, რომელიც დღემდის დარჩენილია მთიულთა ზღაპრებსა და სიმღერებში. ეს ამბავი მოხდა 31 ივლისს 1845 წელს ანკუხის საზღვარზე. ჩვენი ჯარის წინ აყუდებულები უზარმაზარი მთა, რომლის აქა-იქ გამოშვერილი საფეხურების მსგავსი კლდეები ცამდის ასულ კიბეს მოაგონებდა კაცს. სახელიც ისეთი ჰქონდა — გექნარდივანი, ანუ ცის კიბე. ხშირი ღრუბლები ისე შემოხვეო-

*) ამ ბრძოლაში დაკრილ იქნა ყუმბართი შამილის ერთი საუკეთესო იმპოთაგანი ახვერდი-შაგომა. როგორც შემდეგ აღმოჩნდა, ეს მამაცაშვილის ერთ-ერთ ზარბაზნიდან დაეჭრა.

დნენ მთას, რომ კაცს არ შეეძლო დაენახა იმის მწვერვალზე, მაგრამ მიუხედავად ამისა აქა-იქ კლდეებში მაინც მოჩანდა ღრმა ხეხეები და შიგ ჩასაფრებული აუარებელი ხალხი. ბილიკი, რომელიც ამ კლდეზე და საფეხურებზე მიდიოდა, იმდენად გადმოყუდებულიყო, რომ კაცს თავბრუ ესხმოდა და ნება-უნებურად გული უღონდებოდა. დასაცემად დანიშნეს თავად სპირიდონ ქავჭავაძის ქართველთა ქვეითა რაზმი (ის, რომელსაც წინად ქართველთა „დრუჟინა“ ეწოდებოდა) და დრაგუნთა ორი ესკადრონი. მამაცაშვილმა, რომელიც არტილერიის ნაწილს უფროსობდა, სამთო 12 ზარბაზანი მთის ძირში დააყენა და სამინელი ცეცხლი დაუშინა მტერს. ამ ზარბაზნების დახმარებით ქავჭავაძის ჯარი საქმეს შეუდგა. მაშინ, როდესაც ჯარი თანდათან იმარჯვებდა და ერთი კლდიდან მეორეზე გადადიოდა, მამაცაშვილის სამთო არტილერია დიდი ვაჭირვებით პიტალო კლდეებზე მიცოცავდა და მტერს იქიდან უმიზნებდა. ყუმბარა ჩვენი ჯარის თავზედ გადიოდა და მტრის შუაგულ ეცემოდა. ზარბაზნების ქეჩა-ქუხილმა მოწინააღმდეგეს დავთრები დაუბნია და როდესაც უკანასკნელის „ურას“ ძახილი გაისმა, გექ-ნარდივანის თავზე აღარც ერთი ლეკი აღარ აღმოჩნდა. მხოლოდ არტილერიისტთა ბუნებასთან და მტერთან ასეთი თავგამოდებული ბრძოლის წყალობით ქავჭავაძემ შესძლო მტრის დამარცხება და ამ საარაკო მტრის შეტაკების მოგება. მამაცაშვილი ღირსებისამებრ იქმნა დაფასებული. მან, როგორც წინად, ორი ჯილდო მიიღო — კაპიტნის ხარისხი და მე-4 ხარისხის წმ. ვლადიმერის ორდენი ბანტით. გავიდა წელიწადი და 28 წლის მამაცაშვილი კავკასიის გრენადერთა არტილერიის ბრიგადის პირველი მსუბუქის ბატარეის უფროსად იქმნა დანიშნული. ეს დრო დასვენების და ბუკ-ნალარის ხმისაგან განთავისუფლების დრო იყო იმისთვის. მაგრამ დიდი ხანი არ გაგრძელებულა იგი. 1851 წლის გასულს გაისმა თუ არა, რომ საჩქინეთში ომი დაიწყო, მამაცაშვილს უბრძანეს თავისი ბატარეა სხვისთვის გადაეცა და თვით მე-20 ბრიგადის მე-5 მსუბუქი ბატარეა ჩაებარებინა. ეს ბატარეა კი ვოზდვიჟენსკში იდგა ყველაზედ სა-

შიშს და საფრთხე აღდილას. აქ მთიულეებთან ყოველ დღე უმეტაა უმეტაა გარდა, მან თავად ბარიათინის ბრწყინვალე ექსპედიციის მიხედვით მონაწილეობა. მამაცაშვილმა ერთხელ კიდევ ისახელა თავი, რისთვისაც დაჯილდოვებულ იქმნა წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით და პოლკოვნიკის ხარისხით. არ გასულა ბევრი ხანი, რომ ყირიმის ომიც დაიწყო. კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე მაშინვე გაგზავნეს იქ. იგი თავიდანვე მალხაზის ძის ანდრონიკაშვილის გურიის ჯარის არტილერიის უფროსად იქმნა დანიშნული. მამაცაშვილის ამ ომებში მონაწილეობის ამბავს როდისმე შემდეგ ვაუწყებთ ჩვენს მკითხველებს, ესეა ვიტყვით მხოლოდ იმას, რომ 4 ივლისის 1854 წლის ჩოლოქის ვაშაგულებისთვის, სადაც ჩვენმა 9,000 კაცმა მიწასთან გაასწორა მუშირა სელიმ-ფაშის 35-ათასიანი ჯარი, კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძემ მიიღო დიდის ხნის მისაღები ჯილდო — წმ. გიორგის მე-4 ხარისხის ორდენი და ჩოლოქის ბრძოლა, თავ. ანდრონიკაშვილის სიტყვით, უმთავრესად მამაცაშვილის წყალობით იქმნა მოგებულთა შორის. ზავის შეკვრის შემდეგ მამაცაშვილი დანიშნეს კავკასიის გენერალთა არტილერიის ბრიგადის უფროსად. ისევე უფროსობდა იმ არტილერიასაც, რომელიც ლეკების წინააღმდეგ იყო გაგზავნილი. იქ მამაცაშვილი დაესწრო კავკასიის ომების უკანასკნელს ხანას. იგი მხურვალე მონაწილეობას იღებდა გენერალ ერევსკის ჯარში ანკრატლის აღების დროს და დაასრულა თავისი სამხედრო მოღვაწეობა გუნიბის აღებით. კავკასიის ომებში მონაწილეობისთვის უკანასკნელად დასაჩუქრებულ იქმნა ოქროს ხმლით, წმ. ანას მე-2 ხარისხის ორდენით სამხედრო გვირგვინით და ვლადიმერის მე-3 ხარისხის ორდენით.

22 ნოემბერს 1860 წელს სამსახურში გამოჩენისთვის კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძეს ებოძა გენერალ-მაირობა, ხოლო სწორედ ათის წლის შემდეგ — გენერალ-ლეიტენანტობა. ამავე დროს მამაცაშვილი კავკასიის ჯარის არტილერიის უფროსის თანაშემწედ დანიშნეს და კავკასიის გენერალთა ბრიგადის მე-4 ბატარეის სიაში ჩარიცხეს. ვაჟაკობისა და მამაცობის

ძველად, რომელიც ამ ბატარეამ მამაცაშვილის მეთაურობით გამოიჩინა, იმის საპატიო მუნდირის ტარების ნება მიეცა. 1877 წელს ოსმალეთის ომი დაიწყო. ოსმალეთის ჯაშუშთა მიერ აღმღვებული წდაღესტანი მთლად შეიარაღდა. სამუდამო მტრის საშუალოდ დგომა ახტს მემამოხეთა ჯარი შემოერთა. აი სწორედ ამ დამწყვედულის კციხის გგასანთავისუფლებლად გაგზავნეს განჯიდან თავისის ჯარით თავიანი კოლოზ ზურაბის ძე ჭავჭავაძე, ხოლო განჯის გუბერნიის მმართველად და ცოტაოდენის იქ დარჩენილის ჯარის უფროსად კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე მამაცაშვილი დანიშნეს. მამაცაშვილი თმ რამ მოხდა, რომელსაც არაფერ მარ მოელოდა. მგაიგეს თუ არა, რომ ჭავჭავაძე მოდისო, მემამოხეთ ახტში მხოლოდ რამდენიმე კაცი დასტოვეს და უმთავრესის ჯარით სალავათის ქედს გადავიდნენ და განჯის გუბერნიას შეესივნენ. მალე მათ იქაური თათრებიც შეუერთდნენ და ოთხი ათასი კაცი მამაცი ნაიბის შავოს წინამძღოლობით ნუხისაკენ გაემართა იმის დასაპყრობად. ნუხელები შიშის ზარმა მოიცვა, ყველანი სიკვდილის მოლოდინში იყვნენ. კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე მეტად გაჭირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდა, ამ დროს მას ყველამ უღალატა და უმტყუვნა. ის დარწმუნებული იყო, რომ თუ ლეკები ცოტაოდნად მაინც გაიმარჯვებდნენ, მთლად მაჰმადიანნი იმათ მხარს დაიჭერდნენ. ქვეითა ჯარისა ოთხასი კაცის, ოთხასი ყაზახისა და ორ ზარბაზნის მეტი არაფერი გააჩნდა. მიუხედავად ამისა მამაცი გენერალი მაინც არ შედრკა, მოუყარა თავი მკირე რაზმს და პირველი გაუდგა გზას. 2 ნოემბერს ნუხის მახლობლად მოწინააღმდეგენი ერთმანერთს შეხვდნენ. ბრძოლა დიდი ხანი არ გაგრძელებულა. მამაცაშვილი ისე მოხერხებულად მიიყვანა ჯარი და თვით ჯარმა ისე ვაჟკაცურად შეუტია მტერს, რომ მან პირველსავე წუთს დაიხია და ზურგი უჩვენა. შავო დამარცხებულ იქმნა, ხოლო გამარჯვებული მამაცაშვილი ნუხაში შევიდა და თან ასი ტყვე მიიყვანა. მამაცაშვილის გამარჯვებამ მემამოხეთ ახტზედაც ხელი აღღებინა, ასე რომ ჭავჭავაძეს იქ აღარც ერთი კაცი აღარ

დახვედრია. მთავრობამ მამაკაშვილი ამ საქმის გამო წმ. ეკლესიაში
 დიმიტრის მე-2 ხარისხის ორდენით დააჯილდოვა, ხოლო ნუხის
 მცხოვრებელთ მას ცალკე აღრესთან ერთად მშვენიერი ვერცხ-
 ლის თასი მიართვეს შემდეგი ზედ წარწერით: „გენერალ-ლეი-
 ტანტ კ. ხ. მამაკაშვილს მადლობელ მოქალაქეთაგან 1877 წელს
 ნუხის გადარჩენისათვის“

„თუღუნუცწმეთ ნი ფეოლოპ იე .სეტრ
 ქოთეს სახალხო მადლობა იმისი უკანასკნელი ჯილდო იყო-
 1884 წელს მძიმე აუადმყოფობამ სამსახურზედ ხელი ააღებინა და
 მას შემდეგ კონსტანტინე ქრისტეფორეს ძე საომარ იარაღს აღარ
 მიჰკარებია. წყნარად და მშვიდად სცხოვრობს ეხლა ტფილისში
 ეს კავკასიის ძველი გამოჩენილი მეომარი, იგი ყველას მიერ პა-
 ტივცემული და ყველასათვის საყვარელი კაცია. გენგენ ნობ ,რო
 მდენე პილანგეთს თიბაჯე პიპტრგინელ თე ძელოტკეთ იესე გნიმდეთ
 -სტი თინ გუენ .შეშეპსენე პიპტრგენე პიჯშეგ თე შეშეთიფეთეგ
 პიესენი იესე იპადა იძოლო თე შეშეთთოლსენე კინტრთათ იბრ-
 -ეთე პინი თორენეგ შეესპიძუმ თინოლოთხნისიშო შოგენე პინიშ
 -თეგეიპ იშეთეგე ,ეეციონ თბაქე პინიშ ინტუტძუმ .თებოტენე
 -ენ ეხ სტოლოტპიბტ ეშიტპეტპმოგ .შეშეცი ინ შიეთოლონ შიუ
 -ენეგ მენ შოთუ ნე ,თბრეგეი ინ თბოტრენოგენ თუტნტბოტნეგ თრტ
 ნობ ,ოცი თუტნტბოტნეგ ~~თე შეშეთ~~ თე ტოთოთელ ნიუ
 -ნენ თთუნე შეშეთნეგჯრენიეგ ეშიენ თეშეთოატოე ინტეგუ ტო
 -ეს იპაძოლო თბოჯე თიიენე .შეშეთრენეიეთ თბქენ თანი იშპიეთენ
 -ეს იბრენიბე იტენ პიშქანბქე რო თე თბქაქეგ იპაძოლო ,პიე
 ,სეტრთენ რე ეშიენ თუბრეშეგ იესენი თინე თეგეთეტინ .თეშპ
 -ნელომ .ქაქეგ ეგეთეგ თუტნტრინ თე თბქაქე ტბიკენ იგეთ თბეტტონ
 -ენდენ შატრენიარტ იშეგეთნეთეშოქომ თაბოლოთქენ შიძუმ შატრ
 შიუიენეცენენ .თუტნტრენებრეგე რე იშქმ თეთე თუთბრტ .შეშეთ
 -ენეგ ეს თბაჯე თიიეთ თე იბაჯე თბეცინი თეთუტნტბრტკონ ეს
 თბიეთე შოტუეგ ეგეთეგონ შენ ნობ ,პრეტენ ბიტლენ თბრტკეგ
 -რენეგ თოთმ თბქე თუტნტტრენიეთ თგენ თბეცინი იგბოტმ თე
 -თინ ეგეტ იპა შეთ თე თეიენე ინბქმ თუიენეცენენ თუტნტეგ
 თუტე ეთეგტქმ თბქონენენ ნებეგჯრენიეგ შიუიენეცენენ თბეც
 რეთე იესე ბობრ ებთეგ ტი ძებეგენენ ნობ ეს თბიბრეთე

ანთროპოლოგიური სატენების რთულობა უნდა აიძულებდეს მკვლევარს ფრთხილად იყოს ის ყოველ დასკვნაში. ერთ ამ რთულ კითხვათაგანს შეადგენს დედათა კითხვა: არის თანასწორი თუ არა დედა-კაცი მამა-კაცთან ნიჭის მხრივ; თუ დედა-კაცი თანასწორია მამა-კაცთან ნიჭის მხრივ, რად არ არიან მამ ისინი თანასწორნი ეკონომიური და პოლიტიკური უფლებებით?

II

I

ამ პოლო დროს ამ კითხვამ დიდი ყურადღება მიიპყრო, როგორც კორეაში, ისე ამერიკაში. ამ კითხვის გადასაწყვეტად ალან-პარკლენ მერნიერნი, ქალებიც და კაცებიც, ისინი, ვინც არიან საუკეთესო წარმომადგენლები ქალებისა, ან მათი მოკამათენი, ისინი, ვისაც ანატომიური და ფიზიოლოგიური თვისებანი ქალისა გაუთვალისწინებიათ და ეს თვისებანი არიან საფუძველნი მათი ამა თუ იმ დასკვნისა. ამ კითხვამ ჩვენთან ამოყო თავი. ცხადია, რაც კორეაშია თავის საინტერესოა, ჩვენც უნდა გვიინტერესებოდეს და რიგობანად საკითხავის გადაწყვეტა ჩვენთვისაც საუფლისძოა. მაგრამ საუბედურად, ამ კითხვამ ჩვენში მხოლოდ თავი ამოყო. დედათა კითხვის გადაწყვეტისათვის საჭირო მასალა არამც თუ ჩვენს ღარიბ ლიტერატურაში არ მოიპოვება, არამედ თვით კორეაელების სამეცნიერო ლიტერატურაშიც კი ეს მასალა ძლიერ ცოტაა და გამოურგველი. მაგალითად, ამ კითხვის ერთ მხარის გადასაწყვეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ როგორია ცოტათი შინაშე ქალთა ნამეფოფურება.

უჩინასკნელი კითხვის გადაწყვეტა, საკმარისი ფაქტების შეგროვებით, უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე პირველი შესწავლით კვება ის კითხვებს და ბევრიც რომ ეძებოთ, ამ საჭირო მასალას კერ იპოვით. ამის გამო ზოგნი სულმძვანელებენ ჭუმანობით და თეორიულ ძიებასებებით, ზოგნი კი ანატომიური და ფიზიოლოგიური ქალის განწყობილობით. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ზოგნი მერნიერნი თითქმის ავიწყებენ საზოგადო კანონებს და ამ ნაირად უჩადურებაში ვარდებიან. ბიოლოგიაში ერთხმოდ არის მი-

ლებული, რომ ვარჯიშობს თვალსაჩინო ფაქტორია. ვარჯიშობს მნიშვნელობა ორგანულ ცხოვრებაში იმდენად დიდი, რომ «Philosophie Zoologique»-ის ავტორმა ლამარკმა მეტი მნიშვნელობა მისცა მას, როდესაც კისრის მომეტეულებად გავრქელებს ყოჩაყის მხოლოდ ვარჯიშობით ხსენს. დიდებულმა მეკლევერმა უფრადლებოდ დასტოვა ის გარემოება, რომ ვარჯიშობასთან ერთად მეკლევერ-ობით გადაგრძელსაც დიდი მნიშვნელობა ქმნიდა გრძელი კისრის შექმნაში. *) ვარჯიშობა გამოიწვევს მომეტეული სისხლის მოდენას რომელიმე ორგანოსთან, რისგამო ეს ორგანო ძლიერ იზრდება. ვარჯიშობა ზრდის მუსკულებს, ძვალს; წვეილს ორგანოებთან, როდესაც ერთი გაფუჭდება, ვარჯიშობა ზრდის საცრად დაჩქინალს და ამხარად დაკარგული ორგანოს იფუჭება დაჩქინალში ორგანოდება. ამხარად მართლად (ერთი) დაჩქინალ თირქელის იფუჭება (მუშაობა) დიდდება, ერთად-ერთ თვალში მსედელობის ძალა მსტულობს, ერთად-ერთ უფრში — სქენა. მაგრამ ამ საზოგადო კანონს ზოგიერთნი გატარებულნი მეკლევერნი იკაწებენ. მაგალითი მდომიხდა, რომ ტუინის სადადეც და სიმძიმეს დიდი მნიშვნელობა ანაქტს ზღმინის გონიერების დაფასებაში. ეს გარემოება ისე შეურეკელი როდი შეიქმნა, როგორც ტუინის მანკეულობებს (ИЗВИЛИНЫ) მნიშვნელობა. მართლაც, ორთადე შემთხვევა არის, რომ უსწავლელ კანის ტუინს მიუღწევია 1700 გრამამდის, რაც იშვიათი მოკლეხანა შესანა მსკეკებან ტუინებშიაქ კი. **) მართლაც, ტუინის სადადე სშირად ცოტას ნიშნავს, რადგან არიან ჯადმოფობანი, რომელნიც შექმნიან დიდ ტუინს. არც იმ ერთს ან ორს შემთხვევას, როდესაც წინაკითხვის უცოდინარი კანის ტუინი ბეკას იწონიდა, აქვს რაიმე მნიშვნელობა. რომ შესაძლო იქმნას რომელიმე დასკვნის შექმნა, არ არის საკმაძისი რამოდენიმე ფაქტი. ყოველი დასკვნა მტყიცედ უნდა იყოს დამ-

*) სადაც ვირათები იყოფებიან, იქ ნიადაგი მიწისა ძლიერ უნაყოფია, რის გამო ცხოველნი იძულებულნი არიან გამოიკვებონ ფოთლებით. დარვინის ახსნით, მხოლოდ იმისთანა ვირათნი გადურჩებოდნენ შიმშილს გოლივის დროს, რომლებსაც მომეტებული გრძელი კისერი ჰქონდათ. გადარჩენილნი შთამომავალს უფრო შესამჩნევად გადასცემდნენ ამ სასარგებლო თვისებას, გრძელ კისერს. ნამდვილი ახსნა ვირათების გრძელი კისრისა ლამარკის და დარვინის ახსნის შეერთებაში მოიპოვება.

**) კიმიკოსის ლიბიის ტუინი 1352 გრამს იწონიდა, ვანბეტასი — 1246 გ.

ყარბული მრავალ ფაქტებს. რაც მეტ ფაქტებსაც დამყარბული აღმოჩნდება, მით უფრო უსაფრთხოება სინამდვილეს. ეს არის განხილვა სტატისტიკური ცნობების სინამდვილისა და ამის მიხედვით. ბოლოდროინდელი ცნობები ისე რთულნი არიან, რომ ხანდისხან თითქმის საკვირველებანი ჩნდებიან ცნობებში. ეგრედ წოდებული თანდათანობა (ПОСТЕПЕННОСТЬ) ბუნებაში არსებობს მით, რომ სძირად იბადება რომელიმე თავისებით მეტად მდიდარი ადამიანი, ამგვარ ადამიანის გაჩენაში ბუნება თითქოს იკრებს ყოველ ძალას მისთვის, რომ იმავე ადამიანის მომავალში ის გაკოტრდეს. ამის გამო შეგვიძლიან ვთქვათ, რომ, შეიძლება, არა ერთი იბდება შესანიშნავი პოტენციალური გონებრივი ძალით, მაგრამ უდამოხლოდ პირობები უსწავლელადაც კი სტოკებენ ამგვარ ადამიანებს, თუმიცა, ვინ იცის, როგორი გონებრივი ძალაა მათ თავში. ამხარად, თუ ტვინის სიმძიმის მნიშვნელობას უარყოფთ, მაინც შორს უნდა ვიყოთ ტვინისათვის კარგობის მნიშვნელობის უარყოფისთან, მით უფრო, რომ ორგანიზმ ცნობებში ის არის აღნიშნული, როგორც თვალსაჩინო ფაქტორი. ადვილი წარმოსადგენია, რომ კარგობა ასდენს ტვინში იმ ცვლილებას, ვარდა მისეულიებების შექმნისა, რომელიც უსილვაჯი და აუწყონელია. ეს ცვლილება ქიმიკური ან მოლეკულური არის. როგორც რომელიმე სენი ან სხვა რამე თავისება დედისა ან მამისა შეუმჩნეველად გადადის თესლით შობამომავლობაში, ისე, უნდა ვფიქრობდეთ, გონების კარგობა ასდენს ტვინში მოლეკულური ცვლილებას, რომელიც შეიძლება იყოს გადაცემით მტკიცდება შობამომავლობაში. ამხარად ტვინის სიმძიმის და სიდიდის მიხედვით ან უარყოფით არა ბოლოდროება კითხვა ქალის და კაცის გონების ვითარებისა. საზოგადოდ უნდა ვსთქვათ, რომ ქალსა და კაცს შუა მსოფლიდ ერთი თვალსაჩინო გარჩევა არის და ეს გარჩევა სქესობრივია. ჩვენს გვგონია, რომ სქესობრივად გარჩევა შექმნა ქალის სულიერი თავისებების გარჩევაც. ფიზიკურად უფრო ფიზიკურად უფრო მკაცრებით ძლიერ დაადგინა ზოგადი საფუძველი ადამიანის სულიერი ცნობებისა. საზოგადოდ ფიზიკურად უფრო მკაცრებით ეწინააღმდეგება ინდივიდუალური ფიზიკურად, რომელიც კერძოდ მოთავსდა სკესებით პირველის ფარგალში.

ზოგიერთნი ირვევებენ ქაღისს ფსისოლოგიას, რომელსაც ჩვენ უნდა ვუწოდოთ ფსისოლოგიის ინდივიდუალური ფსისოლოგიას. შეუძლებელია ქაღისს ფსისოლოგიის შექმნა, როგორც შეუძლებელია შექმნა ინდივიდუალური ფსისოლოგიისა. ფსისიკური პროცესია ქაღისს თუ განცხადების სუფთაობა, თუ არის გარჩევა, რაოდენობითი (КОЛИЧЕСТВЕННОЕ) გარჩევა, თვისებითი კი ქაღისი და განცხადების სუფთაობა. და ეს რაოდენობითი გარჩევა ქაღისსა და განცხადებისა, უნდა ვიგულისხმოთ, შედეგია სქესობრივი გარჩევისა. სქესობრივი გარჩევა არის ის ქარგა, რომელზედაც ინსტუბინს სხვა-და-სხვა ელემენტის ფსისიკური თვისებანი.

აქ ვსთქვამთ ორიოდ სიტყვას გრძობიერებაზედ (sensibilité), რომელიც არის პირველი აქტი ფსისიკური ცნობებისა. ზოგიერთნი მკვლევარნი თვითობენ, რომ გრძობიერება ქაღისში მუტობს, რაც ვითომ და დიდ მნიშვნელობას ქაღისს ინტელექტის დაფასებაში. გრძობიერების (გრძობა ფსისიკისა, გრძობა ტემპერატურისა, გრძობა შესებისა—la sensibilité tactile—და სხვა) გამოკვლევამაც ვერ მიიყვანა მკვლევარნი რომელსაში გამოკვეთულ დასკვნამდის. გრძობიერებას დიდი ჰაუზიონი აქვს რეფლექსიურ მოქმედებასთან, რომელიც პირველი დასაწყისია ნერვული ცნობებისა. ეს თვისება ადამიანს უჩნდება დაბადებისთანავე. ვინც კი ცოტათი მანინ დაჯგირებას ბავშვების ზრდას, მას ვარგად ეცოდინება თუ როგორ ადრე მოქმედებს მათზე გარეშე ქვეყნიერება. ახლად დაბადებული ბავშვის ყურადღებას ძლიერ იწიდავს რომელიმე ბრტყილი და სარკინი. მომუტუბული სინათლე იწიდავს თავისკენ ბავშვის თავს მარტამ მერტე ბავშვი ერიდება მას; ზომიერი კი ძლიერ იბურობს მას ყურადღებას. ამწირადვე მოქმედებს ხმაც ბავშვის სმენაზე. ტანის გამძებლანებელი რაც უნდა იყოს, სედავს თუ არა ახლად დაბადებული, ცდილობს მოცილოს. ამწირად გრძობიერებასთან ერთად განვითარებულ რეფლექსიურ მოძრაობასაც ვხედავთ ჩვენ მანინაც კი, როდესაც ინტელექტი ძლიერ ცოტად შესამწიკია. საფუტეული ყოველი ფსისიკური განვითარებისა იმყოფება გონების მოძრაობაში, მოქმედებაში. აზრი, რომელიც არის შედეგი ფსისიკური ცნობებისა, შესდება ოთხი ელემენტისაგან. პირველი ელემენტი იმყოფება ნერვების ალექუბაში, რომელსაც მოსდევს გრძობ-

ბს (sensation), როდესაც გრძნობა გამოირკვევა დროში და სივრცეში, მაშინ წნდება პერცეპცია (Perception)*); უკანასკნელს მოსდევს მიწვევის შეგნება და მერმე იბადება აზრი, იდეა, ამ ხაზიდან პირველი ელემენტის გაძლიერება ინტელექტის დაფასებაში ტოტას ნიშნავს. არსივედი რაღაც მათემატიკურ ანგარიშებში ანუ გართული, როდესაც რომაელნი მას შემოესვიან და მათი მოახლოება მოლოდელ მაშინ იგრძნონ, როდესაც მტარვალებმა არსივედს ფიგურები შეუშალეს; ნიუტონს ძალემა მელნის დაღვრით გაუფუჭს რამდენიმე წლის ხაზრობი, მაგრამ არ აღმოფრთდა. და ამგვარი მაგალითები იმის მხიგებულნი არიან, რომ დროს აზროვნება მეტნიეცის გრძნობიერებას სწევს კიდევაც დაბლა. ამხაიდან თუ მართლად ნადვილად ის დასკვნა, რომ ქალა უფრო გრძნობიერია, კანემ კაცია, ეს გარემობა ბუერს არას ამობს ქალის ინტელექტის სიმძლიერესე. *')

ფისიატრიადან ვიცით, რომ მრავალი ზვადმყოფობა მით იხენს თაგს, რომ ინტელექტის არეკსთან ერთად ნება დასუსტებულია, გრძნობიერება კი ძალად ხარისხამდის არის მიღწეული. ნების დასუსტება გამოიწვევს მას, რომ ადამიანი ადვილად აჭეუება რომელსამე გრძნობას, ემოციას. ამხაიდან მართლ გრძნობიერება პერ-ექმნა ადამიანის ძალადი ინტელექტის მხიგებელი, რადგან მასთან ერთად სსვგ მხარენიც ფისიკური ცსოვნებისა უნდა იყენენ განმტკიცებულნი. ქალის ისტორია, მამაკაცის ხერასტენია—ხერეების ადვილად გამქლავება, ხერეების სისუსტე, თუმიც არიან შედეგნი მომეტებული ხერეების გრძნობიერებასა, მაგრამ ხერესსენებული ხერეებით ზვადმყოფნი, კაცია თუ ქალი, თუმიც შეიძლება ტყუიანი არიან, მაგრამ მათში ხერე მოიბოკებთ ძალად ტყუას, ეს მისთვის ხდება, რომ მათ თან დაჭეოლათ ნების სისუსტე და ნებასთან ენერგია მტკიცედ არის შეკავშირებული. ამ მხრით შესანიშნავს

*') პერცეპცია—perception—ჯერ კიდევ გამოურკვეველ წარმოდგენათა შემოსხლას გონიერებაში (сознание).

**') შენიშნულია, რომ ქალი და ბავშვი ძრიელ შრომებზე რომელსამე ოპერაციას, რომელსაც ტვილილი მოსდევს. თვით ოპერაციას შედარებით შამი-კატონადვილადატრინენ. ხაზოვადოსტქმით, ქალს შეუძლიან დაკარგოს მეტი სისხლი, ვინემ კაცს, აიტანოს უფრო ხანგრძლივი ტვილილება.

მოკლენას წარმადგენს ფილოსოფოსი კოლრიჯი (Coleridge). მასში მოიპოვება მალალი ფილოსოფიური ნიჭი, მაგრამ ნების სიუსუსტის წყალობით მას არ დაუტოვებია რომელიმე ცრუთა მანც შესანიშნავი ფილოსოფიური სისტემა.

წინად გეჭონდა ნათქვამი, რომ სქესებრივი გარჩევა კაცისა და ქალისა შექმნის რაოდენობითი განსხვავებას ფსიხიკურ თვისებათა. ფსიხიკური თვისებანი კი ეკელანი მოიპოვებანი ქალში. სქესებრივი გარჩევა ისე თვალსაჩინოა, რომ მას უნდა დაჟეოლოდა თავისებური ფსიხიკური ცხორება, ის უნდა შექმნილიყო უმთავრეს დამბორკოლებულ მიზეზად ქალის გონების განვითარებისა. სქესებრივი გარჩევა, თუცა პატარაობიდანვე აღვილი შესამხნეია, მაგრამ უფრო თვალსაჩინო არის, როდესაც ქალი მიაღწევს 12—14 წელს, ესე იგი, ქალობაში ჩადგება. რაკი ქალი ქალობაში დგება, შესამხნევიად ხდება მისი სწავლაში დაქვეითება. ეს გარემოება, რომელიც უფრო რიგანად იყო შემხნეული ამერიკაში, სდაც ქალები და კაქუბა ერთად სწავლობენ, უმნიშვნელო არ არის ქალის პოტენციალურა ძალის დაფასებისათვის. 12—14 წლებში, ჰაგანე და რასანე არის დამოკიდებული, თვით ბუნება ადებს ქალს აკუბულებას «veto»-ის ამ დროიდან იწყება ქალობა—ეს სქესებრივი გარჩევა; ამ დროიდან ქალი სამი დლიდან ექვს დლემდის ეოკელ თვეში, აკად თე არა, კარგდაც არ არის. თუ სამულო რიცხვი ადამიანის აკადმიოფობისა წელიწადში გამიანსტება ორმოცი დლით, ქალისთვის ამ რიცხვს უნდა დაკუმტოთ ორმოცი დლემდის კადეკ. ეს ძლიერ საგომბობელი რიფრია. ესთქვათ, შემოსსენებული დლები თვეში სამდვალ წვალებას არ წარმოადგენენ ქალისთვის, მაგრამ მანც ამ დროს ნერვები ძლიერ აშლილი აქვთ მათ. ამ დროს ქალის ტვინი მოკლებული არის საკმარის სისხლის მოდენას თავში. და კარვად ვიციით, რომ ეოკელი ინტელექტური შრომა მრითხოვს საკმარის სისხლის რაოდენობას ტვინში... ქალს, განკურობებული აკუბულობის წყალობით, მრავლანი სხეულებანი უნდებანი. ამასთან ერთად სქესებრივი მხრით ეოკელი დარლებევა ზომიერებისა, როგორც ცნობილია ქალების აკადმიოფობა აკან, ქალზე უფრო ცუდად მოქმედებს, რად-

განზომილებების დარღვევა იწვევს სხვა-და-სხვაგვარ ზედმოფარებას ქალის სქესებრივი ორგანოებისას.

ქორწინება და მისი შედეგი — ბავშვების ყოლა აუცილებელ ბუნების განონს შეადგენენ უმრავლესობისათვის მანც. ავლებს თუ არა ქალს მძიმეობა გასაკუთრებულ მდგომარეობაში? რაღა თქმა უნდა, რომ ავლებს. ეს მდგომარეობა, თუმც ნორმალურია, რადგან არის შედეგი ბუნების წრუნებისა კვარზე, მაგრამ აქ ყოველი ტვირთი და ვრთვა ქალს აწვეს. მძიმეობა, უფრო უკანასკნელი მისი აქტი, ისე მძიმეა, რომ ჭეშმარიტის მოტრფიალე რუსის ექიმებმა სპეციალ სხდომაზე საბანსო სიგნაღ გასადეს; მათ მოინდომეს მოზიარობის გასაადვილებლად ტვირთების დამამშვიდებელი წამების სმარება. ასე თუ ისე მძიმეობა მოელი 9 თვის განმავლობაში ქალისთვის მძიმე ტვირთია, რომელიც უშლის მას სხვა რამე მძიმე ტვირთის ვისრებას. მართლაც, თეზიკოლოგიურა სურათა ამ მდგომარეობისა რომ მივიღოთ სახეში, წსადი იქნება, რომ ყოველი მომეტებული შრომა ქალისთვის მავნებელი იქნება. ადამიანის ცხოვრება ორ კვართ თვისების წარმომადგენელია. ერთი არის საწრდოებათი (растительное), მეორე ცხოველური (животное). შირველი ორგანოების წრდა-კვებაში მიმდინარეობს, მეორე შეიცავს უფრო მაღალ მხარეს ადამიანის ცხოვრებისას, გონებრივ ცხოვრებას. შირველი ეკუთვნის მცენარეობას და იმ ცხოველებს, რომლებშიც გონებრივი მოძრაობა არ მოიპოვება. მეორე კი მოიპოვება ზოგიერთ ცხოველებში, მაგრამ ადამიანში უადრეს განვითარებამდის მიუღწევია მას. საწრდოებათი ცხოვრებისათვის საჭირო ორგანოები და ფუნქციები უცვლელნი არიან, ცხოველური ცხოვრებისათვის საჭირო ორგანოები და ფუნქციები კი ცვალებადნი არიან. ცხოველური ცხოვრებისთვის საჭირო ორგანოების და ფუნქციების ცვალებადობა გაძლევეს ნებას გაყუთა გონება ორად. ერთი უფრო დაბადის საზისხის არის, მეორე კი მაღალი. შირველი მასსოვრობას, საწოგადოდ გონიერებას შეიცავს, მეორე განისაზღვავს ყოველ წვეს ცოდნას და აკავშირებს ერთს მეორესთან. უკეთ რომ ესთქვათ, მაღალი ხარისხის გონება მარეხის და შედეგის დაკავშირებაში მოიპოვება. შირველი, მაღლიდან, სშილოდან, თუთაყუშიდან და სხვა

დაწყებულად, ადამიანშიაღ მონიშნუება და კიდევაც ამის გამო უსაღმარაო
 დება სასრდლებითი მხარეს ადამიანის ცხოვრებისას, ანუ უკუდ ვიტო-
 ვიოთ, თუ შეკადრებთ გადაღებულ ხადს სასრდლებითის და ცხო-
 ველურის ადამიანის ცხოვრების შესაერთებლად. მალა გონების გან-
 სასარცოელებლად უფრო საჭიროა ადამიანის ტვინის ზომიერი სა-
 სრდლება. სასრდლების შირობები უფრო მოშლილთა მიმედ-მყოფ
 ქალის მდგომარეობაში. აი რისთვისა. ჩასახება ბავში ქალს თუ
 ანა, მამინვე ირლევიან ადამიანის სასრდლებითი ცხოვრების შირო-
 ბება. ეს დარღვევა მამინვე იხატება უფრო ცუდ გუნებაზე უფროთ,
 ვუფლის რვეით, რადან მხარებელი ხასიათის განებით. მერვე თუმც
 ამ მდგომარეობას ეჩვევა ქალი, მაგრამ სრდა ჩასახულისა დღითი-დღე
 შესამჩნევია. ჩასახული მომეტებულ ნაწალს სისხლისას, ამ საუკე-
 თესლ და ერთად-ერთ ბავშვის სასრდლს, იხიდაეს თავისვენ, რა-
 თან ქალის სხვა ნაწილებს აკლდება. ამხიარად დღა-შვილი რა-
 ვინი მოითხოვენ სასრდლებითი მხარეს დაკმაყოფილებას. ეს გა-
 რვეტებულად სასრდლებითი მოთხოვნების დაკმაყოფილება შეუ-
 ძლებლად ხდის ტვინის ზომიერს მუშაობასაც კი. ამ შემთხვევაში
 ტვინის მომეტებულად ვარჯიშობა დაუსჯულადან არ ჩაუკლას ში-
 მად-მყოფ ქალს. როგორც მახსოვს, ამერიკელმა ფიზიოლოგმა
 დრეპერმა შირველად გამოსთქვა ის აზრი, რომ შთასახულის სა-
 სრდლებლად მეტად არის საჭირო ერთი ნაწილი ტვინისა— ცერე-
 ბრნი. ამ კითხვას დრეპერის შემდეგ ნაბიჯიც არ გადაუდგას წინ,
 მაგრამ მანც ცხადია, რომ ვარდა შირდაშირ ფიზიკური თანასწო-
 რობის დარღვევისა, მშობარეს გვამში მყოფ შთასახულის სრდი-
 სათვის საჭირო არაა სისხლის საუკეთესო ნაწილი, რომლის
 სარვეც შეუმჩნევლად არ ჩება ტვინის მდგომარეობისთვის. ამას
 იხიცი გვამტანებს, რომ ფიზიკური მუშაობის დროს, რომდესაც
 მუსკულები მოძრაობაში არაან, რის გამოც მეტი სისხლი მიიზიდვის
 მათკენ, ტვინი თუმცა დალაგული არ არის, მაგრამ მისთვის გონებ-
 რივი მუშაობა ძნელია ამ დროს, რადგან სავარისი სასრდლ მოაკლდა
 მას. ამ გარემოებით ვადევრც სარგებლობენ ისინი, რომლებსაც გე-
 ნება მედამ შრომაშია. ბუნიმანცის გლადსტონის სასიათი, რომე-
 ლიც რომელიმე გრძელი და მგრძობიარე სიტყვის შემდეგ ტვის-

კენ გაუდგება და სჭრის შეშას, რომ ამინაირად გადასეტყულებს. ვისკენ სისხლის დენა მუსკულებსკენ მიმართოს, ან ედასსონი, რომელიც ორი ან სამი დღე და ღამის შრომის შემდეგ რამოდენიმე დღე ძილად ავდია. უსაზმრო ძილშია იმინაირადვე ისვენებს ადამიანი, რადგან აქტიური მოქმედება ტვინისა მოსზობილია და თუ ხდება გადაბრუნებული ჩვეული წარმოდგენათა ტრიალი, ყოველივე ეს ხდება ინერციის ძალით, ყოველ მხრეც ძალ-დაუტანებლად, პასიურად. ძილში ტვინი მოსვენებულია, რადგან, სხვათა შორის, ჩვეულებრივად ბევრად ნაკლები სისხლი მომდინარეობს თავში. ეს ფიზიოლოგიაში კარგად დამტკიცებულია. ამინაირად ტვინის მუსკულებისთვის სისხლად მომეტებული სისხლის მოდენა თავისკენ, თუმიც ეს ძლიერ ხანგრძლივი არ უნდა იყოს, რადგანაც ტვინიც სისხლად დასვენებას და დასვენებას ხდება მაშინ, როდესაც სისხლის მომეტებული დენა თავისკენ შემცირებულია. სისხლის ტრიალის პირობება შესამჩნევად არიან შეტყულები მშობიარე ქალის აკუბული ბაში. ქალი, რაც დედად შეიქმნება, უნდა აწკვებდეს თავის მუშაობის შვილს, რადგან ვერაფრითარ ბავშვის გამოკვება ვერ ედრება დედის რძეს, დამტკიცებულია, რომ, სადაც ბავშვები სელოგურად (некучественно) იკვებებიან, იქ სიკვდილის ასეული პროცენტი გადამეტებულია. და ბავშვის საზრდობა დიდი დაკარგვა არის ეკონომიკის მხრით დედისთვის. არა-ნაკლებ დამბარკოლებელ მიზეზს შექმნის ქალისთვის კლიმაქტერიული პერიოდი, რომელიც სშირად ფიზიკური თანასწორობის დამრღვეველ მიზეზად ხდება. შემოსუნებული გარემოებანი სსაპირის მიზეზად უნდა ჩათვალონ იმისა, რომ ქალი ვერა სძლებს მამაკაცთან გამკლავებას. შემოსუნებული გარემოებანი ქმნიან ქალს უფრო ხან და მშაშარ ქმნილებად და შიში ხომ ნამდვილ უბედურებას შეადგენს კანობრიობისთვის, თუმიც სოციალურ შემთხვევაში ქმნდა მას მნიშვნელობა ადამიანისთვის თავის შენახვის გრძობაში*).

*) Les expressions des émotions. დარგის ცნობისთვის ვიღაც

ესლანდელმა სწავლა-განათლებამ, ცნობიერებამ გამოიწვია ფიზიკურ-მხარის დამცირება, მაგრამ ეს დამცირება როდით უნდა იყოს აღსრული მიზანი. ჩვენ ვიცით, რომ საბერძნეთის ბრწყინვალე დროს დიდებულნი ფილოსოფოსნი სოკრატე, პლატონი შესანიშნავი მოძინარნი იყვნენ. და ესლანდელები მათი შესადარისი ფილოსოფოსნი, რომელნიც თუმიცა ფაქტებით მდიდარნი არიან, მაგრამ არ არის მათში სოკრატული სიმტკიცე ხასიათისა, სიღრმე აზროვნებისა და ამასთან ერთად ფიზიკური ძალა. ფიზიკურ მხარის დამცირებას მომავალ გამოწვევებულ დროში უფრო ცუდი შედეგი მოჰყვება, ვინემ წინედ.

ქალის ფიზიკური განუვითარებლობა უფრო დასწევს მისში სულიერს ძალას. ეკვლა შემოსხენებული მოსაზრების ძალით უნდა ვიფიქრობდეთ, — თუმიც ეს ფიქრი ძლიერ ხასიათიერნი არ არის, — რომ საზოგადოდ ქალის ტვინის განვითარებას მუდამ შუა ალაგი ეკავება ბავშვისა და მამაკაცისა შუა. კერძო ბირის გონებრივი განვითარება, ქალი იქმნება თუ ვატი, ცოტას ნიშნავს. სახეში უნდა ვეჭვოდეს ჩვენ საშუალო ტიპი ქალის და ვატის განვითარების მდგომარეობისა. ეს საშუალო ტიპი ქალის განვითარების უფრო დაბალი იყო ვატის განვითარების საშუალო ტიპზე და იქნება კიდევაც. ეს საშუალო ტიპი არის ზომი ქალისა და ვატის ჭკვიანობის რაოდენობისა. კერძო გვამის ჭკვიანობა, სარბა ბერნარის, სოფიო კოვალენსკაის და სხვების, ცოტას ნიშნავს. არის ზღამანი, რომელიც განვითარებით მაიმუნს ჩამოუკარდება, მაგრამ აქედან შორს უნდა ვიყენეთ იმ დასკვნამდის, რომ მაიმუნი ზღამანს უდრის ჭკვიანობით. მას შემდეგ უნდა ვხედოთ, როგორ განვითარდეს ეს განვითარება. ვინაა ეს განვითარება, ისტორიული მიზეზი აქვს საზოგადოდ მამაკაცის უფრო ჭკვიანობას და ქალების დაჭკეითებას თუ არა? რაღა თქმის უნდა — აქვს. წარსულში არ ყოფილა ერთი, რომელიც ქალები ვატი-ტონებულნი იყვნენ მამაკაცებს. ისტორიაში ცნობილი ვატი-ტონება, ვატი-ფობა დროებით ქალებისა ცოტას ან სრულიად არასა-ამბობს, რომ ქალებს რომელიმე ერისას რომელიმე-ხანაში ჭკვიანდეთ მეთა უფლებანი, ვინემ მამაკაცებს. როგორც ცნობილებში მამალი მეთა ყოფილას ტანით და ღონით, ძლიადობა და ძლიადობს ესლანდელები, ისე წარსულში მამაკაცი სარგებლობდა ფიზიკურ ძალით, იმობებდა

ქალს, რაც ქალს უშლიდა თავისუფლად განუკითარებინა თავისი ბუნება. ახალი გამოკვლევა სომეხებს ჰქონდა იმ უწინდელ მოსახრებას, რომ სოციალურ სიღარიბეში სოციალურ ერთ მანტრისადაც არსებულყოფის რაკი ქალი ყოველთვის უფლებასა და გონების ვარჯიშობას მოკლებული ყოფილა, ეს გარემოება კიდევაც უნდა დასტუბოდეს მას. გონების განვითარება ან კოლათუცია მასში უნდა შექრებულყოფი. მაგრამ ეს ცოტა გადამეტებულია. ქალის გონების სრლად, კოლათუცის შექრებას სელს უშლიდა მემკვიდრეობითი გადაწყვიტა. სულაქონი თავისებანი, როგორც დედის მსრით, ისე მამის მსრით, გადაწყვიტის მემკვიდრეობით, როგორც ვაჟს, ისე ქალს. ამ მსრით, ვიფიქრობ, ქალის გონებით დაქვეითება საროგადლო გონების განვითარებას (კოლათუცის) შემსწრებელია კანტონობისათვის*). მემკვიდრეობითი გადაწყვიტა ამნაირად ცოტათი მანინ ასწორებს ბუნების გან მომხდარ უსამართლობას, ის აკლებს ვაჟს იმდენს, რამდენსაც უმატებს ქალს. ამისათვის ყოველ ერში ყოველ დროს ქალის გონებისაც უნებია თავა მწერლობაში, მხატვრობაში, მსკერმეტყველობაში. მაგრამ ერთიანად მიღებული ქალების ჭკუა და გონება არ უდრდა და არც შედრება მამა-კაცის ჭკუას და გონებას. ქალი მამის განუძევალებს მამა-კაცს, როდესაც უარ-ყოფილი აქმნება მისი სქესობრივი ბუნება. როდესაც ქალი უარ-ყოფის, ნებით თუ უნებლიეთ, თავის ბუნებას, მამის იტყუება ერთიანად მისი სულაქონი და ფიზიკური აკებულობა. პირველად ჭკარვას ქალი თავის ვლასიკურ ფორმას, რომელიც იმყოფება მკერდას და თქმების (TBB) გამოხერვაში, რაიცა, არჩევს რა მამა-კაცს ქალისაგან, ამდევს უკანასკნელს მომხიბლავ გამოხატულებას. ვლასიკურ ფორმისთან ერთად ქალის სმა უფრო ჭარბიანიული და ხსია. ვლასიკური ფორმა და ხსობა ფიზიკოლოგიურად და ანატომიურად ძლიერ შეფერება ქალის ბუნებითს და ნაშნულებას, ბავშვის დაბადებას და აღზრდას. ამასთანავე, როგორც კანტონასტი ფორმისა და ამ ფორმის მიხედვით თვით შინაანსისა, უფრო მიმხიბველია ქალი მამა-კაცისთვის, რაც საროგადლო მოკლე-ნა ცრის ორგანულ ცნობებაში და უმნიშვნელურ არ არის ბუნების

*) ამის ჩვენ ვხედავთ ძლიერ ცხადად იმ ერებში, სადაც ქალი მონად გამოხდარს და სადაც არსებობს ბევრი ცოლობა - მუღობაში.

ეკონომიისი. ქალი, (თეზიოლოგიურად და ანატომიურად მახინჯი, სულ სხვას წარმოადგენს. ამ შემთხვევაში ქალი არც კაცსა ჭკავს, არც ქალს. ამგვარ ქალს უსქესო ქმნილება უნდა ვუწოდოთ. ქალის გონებას თუ დავუვალვით იმდენი გონებრივი ენერჯის დასარჯვას, რაც შეუძლიან მამა-კაცს, უნდა მოკვლადეთ, თეზიოლოგიური და ანატომიური პირობების სხვაში მიღებით, მის დამახინჯებას, უსქესო ქმნილებად გარდაქმნას. ერთ სტატიაში ცნობილმა რუსის ბიოლოგმა მენნიკოვმა *) კიდევაც გამოსთქვას ეს აზრი. ამ წერტილში ის ცხადად ამბობს, რომ ქალის მეტს გონებრივს შრომას, მის გამკვლავებას მამა-კაცთან შეუძლიან შექმნას. მესამე დარგი ადამიანისა — უსქესო ქალი. ეს არც საუცხოვრება, — ამბობს ბ. მენნიკოვი, — უნებაში. ფურტურების და სხვა მწერების ცხოვრებიდან ხომ ვარჯად არის ცნობილი, რომ არიან მამლები, დედლები და მუშაენი უნაყოფონი (დედლები). ადვილი მოსალადნელია ქალის ცხოვრების პირობების გამოცვლამ შექმნას უნაყოფო, მაგრამ გონებითი მდიდარი ქალი. ეს უნაყოფობა ესლაც იხენს ცოტ-ცოტად თავს. ჟურჯურობით ფაქტები ცოტა ვაკვას, რომ დიდი ყურადღება მივაქციოთ ამ სამეცნიერო წინასწარმეტყველებას. საქმის ნამდვილი გათვალისწინება კი გვაძივლებს ვსთქვავთ, რომ ამ წინასწარმეტყველებაში მოიძოვება რამდენიმე ნაწილი სიმართლისა. ამით ჩვენ სრულებით არ უარყოფთ ქალის სწავლა-განათლებას, მხოლოდ ვიტყვი, ქრისტესი არ იყვის, «რომელ შემძლებელ ცარ დატეხნად დაიტიეს» **). ჩვენ იმ აზრისა ვართ, რომ მეცნიერებაში ქალს არც გამოუჩენია შესაძინევად თავი და ვერც გამოიჩენს და თუ გამოიჩინა თავი, ვიფიქრობთ, რომ ეს დაუვდება მას ბუნების გადაცვლის ფასად. მეცნიერების შესასწავლად და მასში სამოღვაწეოდ ადამიანს დიდ ჭკუისთან ერთად დიდი შრომის და ენერჯის დასარჯვა უნდა. სულ სხვა არის მუსიკალური ნიჭი, ლიტერატურული. თუ აქ ადამიანს ნიჭი თან არ დაჭევა, ყოველი ცდა და ენერჯია უმნიშვნელია. ცნობილი რუსის მწერალი სალტიკოვი თავის მოღვაწეობაში თითქმის უარყოფდა თავის ტალანტს და თავის ლიტერატურულ მნიშვნელობას ერთიანად აწერდა დიდს ენერჯიას და

*) Мечниковъ. Законы жизни, „Вѣстникъ Европы“. 1891 г. № 10.

***) ხანარება მათესი თავი 19, მთელი 12.

შრომის. მართლაც, სალტიკოვის (შხედრინის) სიტყვებში ბევრი სიმართლეა. მის ნაწერებში გვხვდა მდიდარი ფსიხოლოგიური და მხატვრობითი მხარისა ჩვენ გზავულობთ ბევრს რაგიანად უდაწვევ- ტილ სამეცნიერო ვითსუბსაც, რომლებიც აღძვრს და ვაჩქვს სალ- ტიკოვის არ შექმდო თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურას დამად შეუსწავლელად. მუსიკალური, მხატვრობითი, ჩვეულებრივი ბელუ- ტრისტული განვითარება ერთმხრივად და ვინაც ნიჭი დაჭყლავს, ის ამ სიფრებში ყოველთვის იხენს თავს. ამის გამო შემოსსენებულ სიფრებში ქალმა თუმცა ძლიერ კერ გამოიხინა ორიგინლობა, თავი მანც ისახელა *). ამ ნაირად ძლიერ საფრუქლანია ის დასვენა, რომ სემუალო ტიში ქალისა მუდამ დაბლს აქნება ვაცის საშუალო ტიშ- ზე განაქრება მხრით, თუ თვით ნორმალური ფიზიოლოგიური პირობები არ შეიცვალენ. ამ დასვენის წინააღმდეგია არ იქმნება ის შეშინებები, სადაც კერძო ქალი რომელიმე სელოვნებაში ან სწავლაში მამაკაცს უკასწობს. ამ გარემოებაში ჩვენ თვით ბუნების სიმტკიცე და მართლდებება უნდა გვიმოკოთ, რადგან ის ქალსაც და ვაცსაც განურჩევლად სქესისა ერთნაირად ავიდლოკებს მემკვიდრეო- ბითი გადაცემით პოტენციალური ძალისა. გადაიქმნება თუ არა ეს ძალა მოძრა ქალად, ეს ვიდრე სხვა პირობებზე არის დამოკიდებუ- ლი, რომლებათაც მამაკაცები უფრო დავიდლოკებულნი არაინ თვით ბუნების თანასწორობის შესახასავად და გასასორცელებლად.

ინტენციონენ სობ თობე ამბო * * * * * მემი (* * * * * ტიში დამეკრე- თანამედროვე სწავლა-განათლება ისეთი ნადაგზე არის დაყენე- ბული, რომ დიდა ჭკუა არ არის საჭირო, რომ დაბლომი მიიღოს მოსწავლემ. სწავლის შექმნა, ფორმალურად, უადვილდებათ ერთ ნაი- რად თითქმის ქალებსაც და ვაცებსაც, რადგან მისი მიღებისათვის საჭიროა მხოლოდ მასწოვრობა.

სწავლა-განათლება ჩვენ დროში საუბედურად გამოტრციულ მოსა- ზრებაზე არის დამყარებული. როგორც სელოვნების პირველი მიზა- ნი თვით სელოვნება არის, ისე მეცნიერების მიზანი თვით მეცნიერება არის: ბუნების განხილვის შესწავლა და ადამიანის მასთან დაკავში-

*) იქაც, საზოგადო ტქმით, ქალს არ ეტყობა ორიგინლობა, თუმცა ქალე- ბი მეტი ენერგიით ეკიდებიან მუსიკის შესწავლას.

რება. მეცნიერულ გამოკვლევას: პრაქტიკულად შედეგი მოსდევს, რა
 მელიც, შეიძლება, პირველყოფლისა მკვლევარს სრულებითაც არ ჰქონ-
 და სახეში. მეცნიერების შესწავლის დროს მოსწავლელ უნდა ჩადგეს
 მკვლევარის კვლში; მას საუკეთესოდ მეცნიერების შესწავლის სურვი-
 ლი უნდა ჰქონდეს და არ ელტობდეს მარტო პრაქტიკულ შედეგს
 სწავლისას. ამგვარი სურვილით აღჭურვილი მოსწავლე ამაყის მეცნი-
 ერებაში სწავლის დროს მიმზიდავს მხარეს, თვით პოეზიას, რომე-
 ლიც სულგომელობას და უნგარო სიყვარულს სწავლისადმი ჩაუ-
 ნერგავს მას გულში. საუბედუროდ ახლგაზდობას, განუგითარებული
 მშობლების და მასწავლებლების წყალობით, მხოლოდ ერთი მიზანი
 აქვს — დიპლომის მიღება. ეს გარემოება არის მიზეზი, რომ მოძე-
 ტებული ნაწილი ახლგაზდობისა მალე სასწავლებლებშია სწავ-
 ლობს უკუთვლად, ფორმალურად. ამის გამო ნამდვილ სწავლას, რომ-
 ელსაც დიდი ხნობრივი გაკლენს აქვს, ახლგაზდობა გაუბრძის.
 მართალი რომ სთქვას კაცმა, ამ გარემოებას ისიც უწოდებს ხელს,
 რომ შესასწავლ საგნების რიცხვი მრავალია, საუბედუროდ პრინ-
 ციპები ვერჯერობით ბოროტობენ. საგნები და შესასწავლი ფაქ-
 ტები მრავალია, მაგრამ ისინი როდი არიან ერთი-მეორესთან ლო-
 გიკურად დაკავშირებული. თვით მეცნიერებანი, სინამდვილეს მოკ-
 ლებულნი, ერთი-მეორეს არ ეკავშირებანს, რაც თვით ბუნების წინა-
 აღმდეგია. ბუნება ერთ მთელს წარმოადგენს, რომლის მოკლენანი
 შორეული თუ ახლობელი კავშირით დაკავშირებული არიან და
 საზოგადო კანონებს ემორჩილებიან.

თვით მეცნიერებაშიც, რომლის მიზანი ბუნების მრავალგვარი
 კანონის შესწავლა არის, უნდა იყოს საზოგადო კავშირი ნათლად
 ნახეიები. აქამდის ვერ ვიდეკ ვერ მიუღწევია მეცნიერებას და ეს
 გარემოება უფრო უმჯობის მოსწავლეთ ხელს, რომელნიც ამის გამო
 სწავლობენ მეცნიერებას ფორმალურად. საფრანგეთის ფილოსო-
 ფოსმა ოგიუსტ კონტმა ამ საუკუნის პირველ ნახევარში კიდევაც
 მიაქცია ამ გარემოებას ყურადღება. მან წარმოესთქვა ის აზრი და
 საფუძვლიანად დაამტკიცა «Cours philosophie positive»-ში, რომ
 საკვლადულო მნიშვნელობა აქვს პედაგოგიაში მოკლედ გატარებულ
 მეცნიერებათა კავშირს. თუმიც უნივერსიტეტი გარეგნად ძლიერ შე-

უფერებს მეცნიერების სსკა-და-სსკა ნაწილთა დაკავშირებას, წარმოადგენს ერთსა და იმავე დაწესებულებაში სსკა და-სსკაგვარ ცოდნის შეერთებას, ერთად მოთავსებას (ფაქულტეტი), მაგრამ აქაც ეს შედეგოვანი იდეალი ძლიერ ცოტად არის შესრულებული, მაგალითად, მრავალი საექიმო და საიურიდიკო სპეციალისტების დამაკავშირებელი საბუთი, მაგრამ საქმე ისე მიმდინარეობს, რომ თითქმის შორის არ არის რაიმე კავშირი ამ ჯარმობებს ამ ბოლო დროს კიდევაც მიუძღვის ყურადღება. ესლან რუსულ ლიტერატურისმიერ მოძრაობა წმინდებითა წიგნი, რომლებსაც აქვს მიზნად შეკისრის ის, რაც ვერ მოუხერხებია მაღალ სასწავლებლებს ამ ჯარმობებს აღნიშნავ მისთვის, რომ მას დიდი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოებრივ და უფრო ქალების განვითარებაში, რადგან ისინი მოკლებულნი არიან მეცნიერების შესწავლას მაღალ სასწავლებლებში. მაგრამ მანაც არ სჩანს, რომ ქალები სარგებლობდნენ რიგობად ამ ჯარმობით. მართლაც, ქალებს უნდა გარკვეულ სწავლის სურვილი რომ ექნებოდათ, ეს ჯარმობებს მათთვის საინტერესო წყარო იქნებოდა. საზოგადოებრივ მოქმედებაში ხევენ ქალებს და ვაჟების მდგომარეობას საშუალო სასწავლებლებში, მანაც და მანაც ვაჟები როდი არიან მოკლებულნი ვაჟების საშუალო სასწავლებლებში სპეციალიზაცია და სწავლებაც ხომ ცუდად არის დაყენებული. ბევრი სპეციალისტი ურიგოდ სწავლა არაბრუნეთ არ ვარჯიშებს ვაჟების გონებას, ბირთვით ინტერესებს კიდევაც მოსწავლე ქალები უფრო აცილებულნი არიან ამ ურიგო სწავლას, რადგან მათი პროგრამით უფრო მცირეა და სწავლასაც ნაკლებად აქვს მბრძანებლობითი ხასიათი. ამის გამო მათი გონება არ ინტერესებს, რადგან პრაქტიკული მხარე სწავლისა მათთვის ისე სავალდებულო არ არის, როგორც ვაჟისთვის, ქალებს უფრო შეუძლია ის ცოდნა შეიმინოს, რომელიც უფრო მარტულად გონებისთვის, ამხარ მარტულად და გამართლებულ სპეციალურ უნდა ჩაითვალოს სამოქალაქო ისტორია და ლიტერატურა, მაგრამ ქალები არ ეკიდებიან მანაც და მანაც მიუხედავად ამ სპეციალურ ხევის ღრმად რქებით, ქალებს, რაც მის ცნობიერებაში დღემდის დიდი რაოდენობის ნაკლები მნიშვნელობა ექნება, უფრო უნდა ეჩინოს ის ცოდნა, რომელიც უფრო ნაყოფიერი და

საინტერესოა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, როგორც სხვანაირად მოს-
წავლელ ანგარიშებიდან, საშუალო სასწავლებლებში ქალები ძლიერ ჩა-
მორჩენილნი არიან ვალებთან შედარებით.

თანდათან თქვენ იდგამს ქალების სწავლა-განათლების საქმე.
მომავალ წლიდან იხსნება პეტერბურგში ქალების საექიმო ინსტი-
ტუტი. მომავალში გადავუკვეთო უნდა მოკვლადეთ, თუ ქალი არ იქ-
ნა აღჭურვილი იმავე მოსახრებით, რომლითაც აღჭურვილად დღეს
ანალოგადობის უმრავლესობა, ქალისაგან რაციონად მალევე სწავ-
ლის მიღებას დიდი მნიშვნელობა ექნება. მაგრამ როდესაც ქალსაც
მხოლოდ დიპლომის მიღების სურვილი აქვს, მის სწავლას არ
შეუძლიან ნამდვილი სარგებლობა მოუტანოს ვერ იქნას და მერძე
საზოგადოებას. ქალის მნიშვნელოვანი მნიშვნელობა იქნება და საზოგ-
ადოებაში მათ უფრო დიდა, რომ ბიურკრატული ცხოვრებამ
სახელმწიფოში ძირს დასცა საზოგადოად მნიშვნელობა. ცხოვრებისათ-
ვის ბრძოლა ისე გამწვავებულია, რომ ყოველგვარ საშუალებას
სმარობს ადამიანი, რათა თონს გაგიდეს, რაკი თეონ ცხოვ-
რება ბევრს კარგს არ უქადის კაცს, იქნასი უნდა წარმოადგენდეს
მართლაც წმინდა დაწესებულებას. იქნასი საწმინდე უფრო ქალს უნ-
და ედვას ვალდ და ამ ვალის შესრულება ქალთა-მიერ დიდი ღვა-
წლია იქნასი და სახელმწიფოს წინაშე. ამის გამო ქალის სწავლა-
განათლება უფრო სპეციალური და უანგარო უნდა იყოს. ქალის მნიშ-
ვნელოვანი განვითარებული მხარე იქნასი და საზოგადოებაზე გავლენ-
ით უნდა სწავლეს ამ საზოგადოებრივ დარგებულებას, რომელიც
გამოიწვიას ერთი მხრით ცხოვრებისთვის გამწვავებული ბრძოლაში,
მეორე მხრით სწავლის მიღებამ მხოლოდ დიპლომისათვის, უგუ-
ლოდ და ფორმალურად. ეს ითქმის საზოგადოად ქალზედ. ჩვენს
ქალებზე თუ ჩამოკვდებით ბაას, მათი მნიშვნელოვანი მოვალეობა სა-
ზოგადოების, ერთი წინაშე უფრო რთულია. ამისათვის ჩვენს ქა-
ლების აღზრდას უფრო საზოგადო თვისება უნდა ექნენდეს. თუმცა
ჩვენს ქალები არ იწუნებენ თავს საპოლიტიკო და საეკონომიკო უფ-
ლებისათვის, — ან რა გამოვალ, თავი რომ შეაწუხონ კიდევ, — უმიხილ-
დაც ბევრი საქმე დარჩენილი მათ. ამ საქმეების შესასრულებლად მათ
ბევრი დროცა აქვთ.

საშუალო წრიდან დაწყებული მაღალ წრემდის ქართველმა ქალებმა უსაქმობის გამო არ იციან რა ქნან. კიდევ გაგიძეოვრებ იმას, რომ სსკა-და-სსკა გარემოების გამო მათ სწავლას უფრო ნაკლებად უნდა ჰქონდეს ფორმალური ხასიათი. ეს მისთვის, რომ ჩვენ, მამაკაცებიც უბორობის გამო ძლიერ-ძლივობით ვებძით ბიურკრატული უღელში, რომელიც ჯერჯერობით რუსეთში ერთადერთი ეკონომიურად ადამიანის დამაკმაყოფილებელი საქმეა. ამხელ ფაქტი ჩვენი ქალისთვის გონების შემძლე ოცნებებზე უნდა ჩაითვალოს. ამისთვის ჩვენმა ქლებმა სულ სსკა საქმეს უნდა მივუბრუნოთ თავისი ყურადღება. მიიღო ჩვენმა ქალმა საშუალო სწავლა თუ არა, მას დრო და გარემოება უწყობს ხელს საზოგადო სწავლით შეაკოს ერომსრივი სწავლა. ამის შემდეგ მის სასიქადულო ასპირანტზე უნდა გახდეს ჩვენი ოჯახი, რომელიც, უნდა გამოვყოფდეთ, სსკა-და-სსკა პირობების წყალობით ძლიერ დაჭკვითებული და შერქვნილია. ოჯახი ყოველგვან ყოფილას წინამძღობედ საზოგადოებისა და სასკლ-მწიფოსა. უპირველესად ოჯახში იბადებან მორალური და სოციალური თვისებანი, რომელნიც ბოლოს ხდებათ თვით საზოგადოების და სასკლმწიფოს საფუძვლად.

ოჯახის შერევა საზოგადოდ შლის მორალურ და სოციალურ გრძობათ, რომელნიც ქვეყნისკენ შეადგენს საზოგადოებისას და სასკლმწიფოსას. ამისთვის ის ერი, რომელიც ოჯახის მხრით შერეულია, პროგრესის მაგივრად მიეჭანება დაღმართისკენ, უფრო უღელში შთანსანთქმულად. ვერ ვიტყვი, რომ ჩვენი ოჯახი პროგრესის გზაზე იდგეს. დროთა ვათარებამ ჩვენი ცხოვრება უფრო გაამწვავა. ამ გამწვავებულ ბრძოლაში ჩვენი მამაკაცი იღებენ უფრო მონაწილეობას და წნობით არამც თუ ამდლებულან ისინი, პირაქით უფრო დატემულან. ამ ბრძოლაში ერთადერთი ჩვენი სიმდიდრე, ენა დაკავშირებული იქმნა და ღამის ვაირუნას. გარეუხასთან ერთად მას ეხება ამოაკვეთაყს ყოველგვარ დაწესებულებაში. ძალა-უნებურად ენა ოჯახს უნდა შეჭკვდებოდეს, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ვერაფერა მასშინძლობა გაუწიეს მას ჩვენმა საშუალო და მაღალ ხარისხის ოჯახებმა. დედა-ენა მივგადეთ, ნებით თუ უნებლიეთ, მაგრამ მას უკუვადებამ როდი შევავსო ხელა რუსულ ენის შესწავლაში, კადეც უფრო დაგვაბრკოლან ამ გარემოებამ.

ენის მხრით შეუწყობელი, კონომიურად დაქვეითებული ჩვენი ოჯახი
 შეუძლია მოლოდ დღეს ქართველმა ქალმა აყენოს, მაგრამ უბედუ-
 რებად იმაში მდგომარეობს, რომ ის უფრო უწყობს სკლს ენის
 შელახვას და ოჯახის კონომიურად დატყვევებას. ამ მხრით რა საჩუქე-
 ლობა უნდა მოგვიტანოს ჩვენმა ქალმა, რომელსაც ესლანდელი ცრუ
 განათლება ვერ ასწავს ვერც სხეობით, ვერც გონებით. რა განკეთეს
 დღეს ჩვენმა ქალებმა, რომლებიც რიცხვით დიდ გადაქცევილია სა-
 შესალო სასწავლებლებში კურსს დამთავრებულ ვაყვებუ. სრულებით
 არაფერი. უთაბოლოად ბუერის ცოდნას, ბუერად სწობდა ისეც ცო-
 ტას ცოდნას, მაგრამ მტკიცედ კი. ამ მხრით ჩვენი ბეული დედები
 უფრო ყურადღების ღირსნი არიან; მათში უფრო მეტია ქალობაც
 და ოჯახის და სასოცადო საქმის შეტნებულებაც. ამინაოდ ჩვენი
 ქალების საჩუქელი მადლიანია, თუ ამ საჩუქელზე მოისურვებენ
 ისინი მოლაწვობას. ეს საჩუქელი ჩვენი ოჯახია, ოჯახის განსპე-
 ტაკება ენისა და სხეობის მხრით; რიგინი სხეულებიც გან-
 მტკიცება, უსომო ფლანგვის შეხერება და ამ ნაირად ოჯახის კო-
 ნომიურად აყენება, ბაკეების რიგინად აღზრდა,—ამ მართლად ნამ-
 დვილი ღვაწლი ჩვენი ქალებისა, რომელიც ჩვენი ცხოვრების ყო-
 კელგარი უგუდმართობის სასეში მიღებით, შთამომავლობაში ბე-
 ლად დაეგმით მათ. მაგრამ გასწევენ ამ ღვაწლს ჩვენი ქალები?... ეს
 ჩვენ მათ გადასაწევეტად გადაგვიდგია...

პ. ვაშაძე

იმდროინდელი აღწერის მიხედვით დადგინდა, რომ აღნიშნული რაიონების საზღვრები დადგინდა...

ს რ ო ბ ა

ხალხის გამრავლების შესახებ კავთისხევის სამრევლოში *)

წელი	წილი	№ 1			№ 2			№ 3			№ 4	№ 5			№ 6	
		რიცხვი სულთა			რიცხვი დაბადებულთა			რიცხვი გარდაცვალებ.				კორწინება	რაოდენი გარდაცვალებ.			წლისანი
		მამრ.	მდედრ.	ორივე.	მამრ.	მდედრ.	ორივე.	მამრ.	მდედრ.	ორივე.			მამრ.	მდედრ.		
1	1874	430	422	852	12	13	25	9	11	20	16	დაბად.	119	112	231	
2	1875	450	430	880	24	21	45	13	16	29	7	5-10	30	32	62	ყვავილი
3	1876	459	431	890	15	25	30	8	13	21	11	10-15	16	11	27	
4	1877	460	424	884	17	17	34	15	17	32	13	15-20	10	13	23	
5	1878	429	413	842	26	20	46	14	10	24	17	20-25	14	15	29	ქუთურუშა
6	1879	445	407	862	30	23	53	16	11	27	10	25-30	9	11	20	ყვავილი
7	1880	427	438	865	26	21	47	7	8	15	7	30-35	11	10	21	
8	1881	483	448	931	14	22	36	5	8	13	12	35-40	5	10	15	
9	1882	499	458	957	21	23	44	6	5	11	10	40-45	7	10	17	
10	1883	499	455	954	27	32	59	11	18	29	10	45-50	14	14	28	ქუთურუშა
11	1884	496	454	950	24	24	48	21	15	35	11	50-55	11	6	17	ყვავილი
12	1885	515	468	982	24	25	49	18	14	32	10	55-60	13	17	30	წითელა
13	1886	524	469	993	24	34	58	8	11	19	10	60-65	10	7	17	
14	1887	538	508	1046	17	33	50	10	13	23	10	65-70	9	11	20	
15	1888	540	535	1075	23	22	45	13	15	28	15	70-75	8	10	18	
16	1889	561	520	1081	31	21	52	19	14	33	5	75-80	4	6	10	
17	1890	576	524	1100	23	26	49	18	30	48	16	80-85	3	5	8	ყვავილი
18	1891	587	556	1142	37	26	63	17	11	28	8	85-90	1	3	4	ყვავილი და ყივანა ხელო.
19	1892	605	529	1034	28	25	53	25	29	54	8	90-95				ქუთურუშა და ხორველა.
20	1893	597	533	1130	33	17	50	12	12	24	11	95-100	1	1		
21	1894	591	531	1122	27	34	55	29	22	51	9					წითელა
ჯამი . . .		497	504	1001	294	303	597	226	ჯამი.		294	303	597			

*) შენიშვნა: 1) ეს ანგარიში არის შემდგარი გორის მაზრის კავთისხევის წმ. გიორგის ეკლესიის სამრევლოთა ზედა; 2) კავთისხევის საზოგადოებაში არის 4 მართლ-მადიდებელი ეკლესია თავ-თავისი საკუთარის კრებულებითა და ერთი სომეხთ სარწმუნოებისა, ეს ანგარიში არის ერთის ამ ოთხის ეკლესიათაგანისა; 3) ცხრილში ნაჩვენებია 1-ლი №-რი არის ამოკრებილი აღსარების შთქველთა სიონ-დან. აღსარების სიები თუმცა შეადგენენ ოჯახთა და მთ წყერთა აღწერილობათა, მაგრამ მაინც მისი უკვალობელი ქეშპარტება ირდევდა სხვა-და-სხვა მიზეზის გამო, როგორც მიხლავთ ანგარიშის განხილვაში; 4) დანარჩენი ცნობანი არიან აღმო-წერილინი მეტრიკის წიგნებიდან და შეადგენენ უკვალობელს ქეშპარტებას, მისთვის, რომ ის ბედნიერი ანუ უბედური შემთხვევა, რომლებიც მეტრიკაში არიან აღნიშნულნი, იწერებიან იმავე დღეს, რა დროსაც წესი სრულდება მდვლისაგან. ავტ.

ანგარიში დაწყებული 1874 წლის დასაწყისიდან და ითავდება 1894 წლის დასასრულს და შეადგენს 21 წლის ანგარიშს. რაც შეეხება მე-2-სა და 4-სე ნუმრების ცნობათა—ესე იგი დაბადებულთა და დაქორწინებულთა, იმასე არა ითქმის—რა, სოლო რაც შეეხება ცხრილში ნახევენ ცნობათა მე-3 და მე-5 ნუმრებისას, იმთხე კალაზარკებზე შემდეგსა: მკითხველ თვალწინ აქვს ცხრილი, ამ ცხრილის შესამე ნუმრში ჩაისყდავს თუ არა, მამინათვე შესიშნავს, რომ სიკვდილი ზოგ წლებში ხაკლებია და ზოგში მეტი და, უმეტედა, იმის მასეზის გავებასაც ისურვებს. მაგალითად:

1881	წელში არიან გარდაცვლულნი	მამრ.	5	მდედრ.	8	დ	ორივე	13
1882	—	—	6	—	5	—	—	11
1880	—	—	7	—	8	—	—	15

მაშინ როდესაც სიკვდილი სშირდება. მაგალითად:

1890	წელში დაიბრუნენ	მამრ.	18	მდედრ.	30	და	ორივე	48
1892	—	—	25	—	29	—	—	54
1894	—	—	29	—	22	—	—	51

და სხვებიც ესე. მექვესე ნუმრის ცნობა ცხადად უჩვენებს სიკვდილის უსშირეს მიზეზს. ასე, 1890 წელში მიზეზი უსშირესის სიკვდილისა ყოფილა ვეკილი, 1892 წელში ჯერ ვეკილი და ბოლოს ხორკელა, 1894 წელში წითელა. ახლა გადათვალეთ თუ მე-5 ნუმრის ცნობა. იქ ცხადად დაინახავთ, რომ ვეკელზე მეტად, უკელა წლოვანობაზე მეტად, სამჯერ და ათჯერ იხორციებიან ბავშვები დაბადებიდან 5 წლამდინ. აი მაგ. 597 გარდაცვლებულში არის გარდაცვლებული 231, აქედან მამრი 119 და მდედრი 112. მეტზე ათ წლამდინ ამჯე 597-დან მომკვდარა 62,—მამრი 30 მდედრი 32. მეტზე 15-დინ აქც სიკვდილს უმსხვერპლია 27,—მამრი 16 მდედრი 11. აქედან ცხადად იგულისხმება, რომ ვეკილს, ქუნთრუშის, წითელას და ყივანს სველას კერ უძლებს, ჯერედ სუსტი აგებულება ბავშვისა და ხალხს ხაკლებად უსარგებლნია ექიმებისაგან გმომოცილიის ვეკილის წინააღმდეგ მშენიერიის საშუალებითა—აღრითა. სოლო ქუნთრუშისა, წითელისა და ყივანსკელის წინააღმდეგო საშუალებისა კი ჯერედ სოფლად არა იციან.

იმევე ცხრილიდან შეითხველი დაინახავს, რომ 597 წელს 90 წლამდინ უცოცხლია 4 სულსა, ერთს კაცსა და სამს ქალსა. ხოლო ასამდინ მხოლოდ ერთს დედაკაცს. აქვე იხილები, რომ 20 წლიდან 30-მდინ არ არის შემცირებული სიკვდილი. ამის მიზეზი, ჩემის აზრით, ის არის, რომ ვუკლები, რომლებსაც ძალა და ღონე უფრო სსკებსე მეტა აქვთ, მიდიან სამუშაოდ ქვემო ქვეყნებში, რეინის გზაზე თულის ასალებად. იქ ავად ხდებიან, მიდიან დანდილები და ცხოვრობენ — აქაური კაცი ვერ იტანს ქვემო ქვეყნებსა ჰავას, ხოლო შემოთ ქვეყნებში ვი — ესე ავი ცივ ქვეყნებში, რასა-მირიქვლია, აქ კამობ ხვენ ქვეყნასზე, კარგად იტანენ და როდესაც ჰკითხვ უკლესს, თუ რად მიდიან ქვემოდ, სდაც ხვენ კაცი ჰავას ვერ იტანს, მაშინათვე ამას გიბას-უხებენ: რა გქნათ, ჩვენ გულებნი ვართ ხარჯის მძლეულებნი, თული გვიტარს ხარჯისთვის და რეინის გზა-ზედ უფრო ნაღდად იძლევიან და მეტსაც, სანამ სსკავან.

ბოლოს, მანინ, დაბადებულების რიცხვი შეადგენს 1001, აქედან მამრი 497, მდედრი 504. დასოცილები რომ გამოკრიცხო 597 — მირს რჩება 404: 203 მამრი და 201 მდედრი. ეს 404 რომ დეჟუმატოთ ხალხის სიმრავლეს, რომელიც, როგორც აღსარების მთქმელთა სიის ცხრილი გვიჩვენებს, 1874 წელში 852-ს შეადგენს და გვეჩვენებს და უნდაც იყოს 1894 წელში მრევლი 1256, მაგრამ ნამდვილად ვი ეგრე არ არის. აღსარების სია 1894 წელში უჩვენებს მრევლს 1122, ეს ოც და თოთხმეტით ნაკლებს (134). ამის მიზეზი ის არის, რომ მრევლის მდგომარეობა იცვლება წლითი-წლიად — ხან მოდის ხალხი და ხან მიდის. შირველ შემთხვევაში ემატება ნამდვილსა, ხოლო მორეში აკლდება. სთქვეს აღსარება და უზარუნენ უცხოენი, შემოსულნი და სტუმარნი ჩაიწერებიან აღსარების მთქმელთა სიაში, ხოლო წაიად-ნენ — გამოირიცხებიან, რადგან შირდაშირი დანიშნულობა ამ წიგნს ის არის, რომ შეიტყოს ქრისტიანის სულის მოძრაობა შესახებ სარწმუნოებისა. ამ რიგად 21 წლის განმავლობაში მრევლს შეემატა 404 სული, 203 მამრი და 201 მდედრი.

მდ. დავით ბარნაბოგა მანინ

წერილი სსამგოლიდან

საკომერციო სასწავლებელი

ამ თვის თორმეტში, ქალაქ კონსტანტინოპოლში გაიხსნა ახალი საკომერციო აკადემია ბატონის იაკობოდის დირექტორობით. აქ საკომერციო სასწავლებელი ამას გარდა კიდევ ორი არის — ხალკსა და სტამბოლში, მაგრამ ახლად გახსნილი თავისის პროგრამით უპირველესთაგანია. განიყოფება ეს აკადემია ორ ნაწილად. ერთი ნაწილი ეკუთვნის მოსამზადებელს (secion preparatoire), მეორე კი აკადემიას (secion académique). ჯერ ისევ მოსამზადებელში ასწავლიან 13 საგანს. მათ შორის ოთხი შემდეგი ენებია: ბერძნული, ოსმალური, ფრანგული და ინგლისური. მოსამზადებელ განყოფილებაში იღებენ რვიდან ათ-თორმეტ წლის მოსწავლეთ, მხოლოდ აკადემიაში — ზევით, რამდენის ხნისაც უნდა იყოს. აკადემიაში ასწავლიან ოც და ოთხს საგანს. ეს საგნები შემდეგნი არიან: საკომერციო მეცნიერება, მათემათიკა, საკომერციო გეოგრაფია, საკომერციო ვარჯიშობა, საპოლიტიკო ეკონომია — კანონმდებლობა, ისტორია, საბუნების-მეტყველო-მეცნიერება, ფიზიკა, ქიმია, მეხანკა, ტელეგრაფი, დეპეშების და მანქანით წერის შესწავლა, სუფთა წერა, მხატვრობა, ეტნოგრაფია, გიმნასტიკა, მუსიკა, ბერძნული, ფრანგული, ოსმალური, ინგლისური, გერმანული და რუსული ენები. მთელი კურსი ამ საგნებისა მოსწავლემ უნდა გაიაროს ოთხის წლის განმავლობაში. ვინც საკომერციო საგნებს შეი-

სწავლის, მას ეძლევა მარსელის უმაღლეს სასწავლებლის დირექტორის მოსწავლეს შეუძლია აგრეთვე, სურვილისამებრ, აირჩიოს საგნები და ისწავლოს. სასწავლებელში არის პანსიონიც, სადაც მოსწავლეთ შეუძლიანთ დაბინავება, თუ კი გადხდინან წელიწადში ოც და თხუთმეტს ლირას, რომელიც უდრის 300 მანეთს. თვითეულს პანსიონერს მეტი აღარა სჭირია-რა გარდა წიგნების ყიდვისა. შეუძლიანთ აგრეთვე მოსწავლეთ იარონ დღისით სკოლაში და ბინა სხვაგან იქონიონ. ასეთი მომსვლელი შევირდები იხდინან წელიწადში 10 ოქროს, ე. ი. 85 მანეთს. ნახევარი ნაწილი ამ ფულისა უნდა მიეცეს სკოლის დირექტორს წინდაწინვე. ამ ფულის მიღებისთანავე აძლევს ორს კვიტანციას,—ერთს იმისას, რომ ფული მიიღო წინდაწინვე, ხოლო მეორეს იმისას, რომ მოსწავლეს ნება აქვს ყოველ დღე სკოლაში სიარულისა. შეიძლება ღარიბ მოსწავლეთათვის შესატანი ფული გაიყოს სამ ნაწილად, ე. ი., ყოველ ოთხ თვეში $\frac{3}{4}$ ლირა აძლიონ. მოსიარულე შევირდები ვალდებულნი არიან უჩვენონ კვიტანცია სკოლის უფროსს ყოველ დღე, რათა არ იარონ სკოლაში ისეთმა შევირდებმა, რომელთაც ფული არ შეუტანიათ. სწავლა ამ სკოლაში გრძელდება თერთმეტის თვის განმავლობაში. წელიწადში მხოლოდ ერთის თვიითხოვენ შევირდებს.

ჯერ-ჯერობით შევირდები ცოტანი არიან, რადგანაც უმეტეს ნაწილთაგანმა არ იცის ამ სკოლის არსებობა, მაგრამ ადვილი მოსალოდნელია, ასეთი დიდ მნიშვნელოვანი სასწავლებელი მალე ისე გაიქედოს მოსწავლეებითა, რომ ადგილიც აღარ დარჩეს. ამისთვის მე ვჩქარობ ვაუწყო ქართველ საზღაზღობას, რომელთაც აქვსთ სწავლის სურვილი და წლოვანება უშლისთ რუსეთის სასწავლებლებში შესვლას და რომელთაც სტრეოდენი შეიძლება შესწევსთ, გამოეჩქარონ ამ სასწავლებელში შესასვლელად. დღეს ჩვენს ქართველებში სპეციალი კომერსანტები და მეტადრე ასეთის უმაღლეს სასწავლებლის დიპლომის მქონენი, მგონი, ძრიელ ნაკლებად არიან. ქართველებს ნაკლებად გვყავს ნასწავლი კომერსანტები, მაშინ,

რედაქციამ მიიღო შემდეგი ახალი წიგნები:

1. ამავე ცხოველთა საშუალოთა, — შედგენილი ნ. რუბინის-მიერ — სურათებით, თარგმანი გრ. ყიფშიძისა. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის საზოგადოების“ გამოცემა, № 30. ტფილისი 1897 წ. ფასი ათი შაური.

2. СУПРУГИ.—Комедія въ пяти дѣйствіяхъ Габріэля Сундукіанца, переводъ съ армянскаго (издаіе автора). Тифлисъ, 1897 г. Цѣна 75 коп.

3. МАСКАРАДЪ.—Комедія въ 1 дѣйствіи. Сочиненіе Дав. Христофорыча. Тифлисъ 1897 г. Цѣна 25 коп.

4. МЫСЛИ И АФОРИЗМЫ.—Сочиненіе Дав. Христофорыча. Часть I. Тифлисъ 1897 г. Цѣна 25 коп.

მე-10 №-ში, წერილში — „მეაბრეშუმეთა პირველი ამხანაგობა ქუთაისის გუბერნიაში და მისი საქმეები“, მე-104 გვერდზელ შეცდომით არის დაბეჭდილი:

„...წმინდა მოგება დარჩა ამხანაგობას სამა ათჯს ოთხსა მანეთა (3428 მან.)“.

უნდა იყოს: „...ოთხა ათას სამას ოთხმოდხა ჩვიდშეტი მანეთა (4397 მან.)“.

იქვე სხოლიოში: „...შეადგენს სულ 16-დან 29 ათას მანეთამდის მოგებას...“

უნდა იყოს: „...შეადგენს სულ 16-დან 20 ათას მანეთამდის მოგებას...“

რედაქტორი
 ალექსანდრე ჭყონია.

გამომცემელი
 ალექსანდრე ჭახაძარი.

„ივერია“

კამოვა 1898 წელსაც

იმავე პროგრამით, როგორც წინაღ.

ფასი გაზუთისა:

12 თვით 10 მ. — კ.	6 თვით 6 მ. — კ.
11 " 9 " 50 "	5 " 5 " 50 "
10 " 8 " 75 "	4 " 4 " 75 "
9 " 8 " — "	3 " 3 " 50 "
8 " 7 " 25 "	2 " 2 " 75 "
7 " 6 " 50 "	1 " 1 " 50 "

სახლვარ-გარედ დაბარებული ეღირება 17 მან. მთელის წლით. სოფლის მასწავლებელთ „ივერია“ მთელის წლით დათმობა 8 მანეთად.

თუ ტფილისში დაბარებული გაზეთი ტფილისს გარეშე ადრესზედ შესცვალა ვინმემ, უნდა წარმოადგინოს რედაქციაში ერთი მანეთი; ხოლო თუ ტფილისის გარეშე ხელის-მომწერელი ერთის ადგილიდან მეორეში გადავიდა. უნდა წარმოგზავნოს ორი აბაზი.

ტფილისში ხელის-მოწერა მიიღება „ივერიის“ რედაქციაში, ნიკოლოზის ქუჩა № 21. „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების“ კანცელარ. სასახლის ქუჩ., ქართველთა თავად-აზნაურთა ქარვასლაში.

ტფილისს გარედ მცხოვრებთ უნდა დაიბარონ გაზეთი შემდეგის ადრესით:

ТИФЛИСЬ. Редакция „ИВЕРΙΑ.“

ფასი განცხადებისა: მეოთხე გვერდზედ თითო-ჯერ სტრიქონი—8 კაპ., პირველზედ—16 კაპ.

ტელეფონი № 227.

რედაქტორ-გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე.

„სწორის ფურცელი“

ფაქტურა და რედაქცია

გამოვა 1898 წელს ყოველ დღე კვირა-უქმეების შემდეგ

ფასი გაზეთისა:

ერთი წლით 6 მან. ორთხელის თვით 1 მან.
ნახევარის წლით . . . 4 მან. ორთხელის ნომერი 3 კ.

(სხვა ვადით გაზეთის დაბარება არ შეიძლება)

საფასოს მასწავლებელთა გაზეთი დაეთმობათ 5 მანეთად.

ვისაც ერთბაშად შემოტანა ეძნელება, რედაქცია აძლევს შეღავათს: ხელის-მოწერის დროს შეუძლიანთ შემოიტანონ 2 მანეთი, ხოლო დანარჩენი 4 მანეთი შემდეგ ოთხ თვეში თვე და თვე.

სელის-მწერის მიმართ:

ტფილისში წერა-კითხვის წიგნის-მალაზიაში, ქუთაისში ვ. ბეჟანიშვილთან, ბათუმში მ. ნიკოლაძესთან, რუსთაველაში და ახალ-სენაკში კ. თავართქილაძესთან, სოხუმში თედო სახოკიასთან, თელავში ილია იმერლიშვილთან, სადნაღში დ. მანანელთან (ნადირაძე), გორში არსენ კალანდაძესთან, კავკასიაში ლუარსაბ ბოცვაძესთან.

განცხადების ფასი: პირველ გვერდზედ სტრიქონი 10 კაპ. მეოთხეზედ 5 კაპიკი.

ადრესი რედაქციისა: Тифлисъ, въ редакцію газеты „Циобисъ-Пурцели“, Фрейлинская ул. д. Мирзоева.

რედაქტორ-გამომცემელი ვალერიან გუნია.

საბეჭდო-გამომცემელი იუვენცენი-გოტტფრედ

Открыта подписка на 1898 г.

НА ЕЖЕДНЕВНУЮ ПОЛИТИЧ. и ЛИТЕРАТУРНУЮ ГАЗЕТУ

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“

(ЧЕТЫРНАДЦАТЫЙ ГОДЪ ИЗДАНІЯ)

Въ 1898 г. „Новое Обозрѣніе“ будетъ выходить въ Тифлисъ, какъ и въ прошлые годы, ежедневно, по программѣ большихъ столичныхъ газетъ.

Въ истекающемъ году, въ газетѣ, кромѣ мѣстныхъ силъ, участвовали также К. С. Бараниевичъ, В. В. Вересаевъ, В. К. (петербург. корресп.), Д—овичъ (лондон. корресп.) Д. М. Маминъ-Сибирякъ, М. А. Протопоповъ, акад. кн. Тархановъ, В. Е. Чешинанъ, А. С. Хах—овъ и др.

Условія подписки: съ пересылкою и доставкой: на годъ—10 р., на полгода—6 р., на три мѣсяца—3 р. 50 к., на одинъ мѣсяць—1 р. 50 к. За границу: на годъ—17 р., на полгода—9 р., на три мѣсяца—5 р. (Подписка принимается не иначе какъ считая съ перваго числа любого мѣсяца). Для сельскихъ учителей льгота: подписная цѣна на годъ—7 р., полгода—4 р.

Для годовыхъ подписчиковъ, какъ городскихъ, такъ и иногородныхъ, обращающихся непосредственно въ контору редакціи. ДОПУСКАЕТСЯ РАЗСРОЧКА на слѣдующихъ условіяхъ: при подпискѣ вносится—3 р., къ 1-му марта—2 р., къ 1-му мая—3 р. и къ 1-му сентября—2 р.

Подписка и объявленія принимаются **ВЪ ТИФЛИСЬ:** въ конторѣ газеты, Бяратинская ул. № 8.

Иногородные адресуютъ свои требованія: въ Тифлисъ, въ редакцію „Новаго Обозрѣнія“.

Розничная продажа газ. „Новое Обозрѣніе“ производится: въ Петербургъ—въ книжномъ магазинѣ Ледерле, Невскій просп., № 42, д. армянской церкви; въ Москвѣ—въ книжномъ магазинѣ Карбасникова, Моховая улица; въ книжныхъ шкапахъ станцій ростово-владикавк. жел. дороги: Владикавказъ, Бесланъ, Тихорецкая и Ростовъ.

Лица, подписавшіяся на годовое изданіе „Новаго Обозрѣнія“ 1898 г. въ настоящее время, будутъ бесплатно получать газету въ текущемъ году со дня подписки.

СКОРО ВЫЙДЕТЪ ИЗЪ ПЕЧАТИ

„КАВКАЗСКАЯ ЖИЗНЬ“

(ПЕРЫНАСЫТЪН ГЪДЪ МЪСЯНЪ)

Художественно-литературный иллюстрированный
сборникъ, кн. II.

Содержаніе: I. Военно-грузинская дорога, стихотвореніе *В. Лебедева*. II. Живани, древнѣйшій городъ Грузіи, неизданная статья историко-археолога *Платона Юсселиани*. III. Сельскія картинки, изъ Важа-Пшавела, съ грузинскаго, *А. Никитина*. IV. Мингрельскій языкъ (разговорный и литературный). V. Осенняя ночь, стихотвореніе *П. Опочинина*. VI. Невинная жертва, повѣсть *Раффи*, съ армянскаго. VII. Изъ кн. Ильи Чавчавадзе, стихотвореніе *В. Величко*. VIII. Верійское ущелье, этнографическій очеркъ *Ив. Ростомова*. IX. Кавказъ, въ эсѵпронтахъ поэтовъ: *А. Будищева*, *В. Мазуркевича*, *Ф. Соллоуба*, *В. Шуфа* и *А. Оедорова*. X. Нашествіе чалабовъ, сцены изъ армянской сельской жизни, *А. Мануэлянца*. XI. Грузинскіе католики, неизданная статья *Луки Исарлова*. XII. Изъ тифлисскихъ нравовъ, съ грузинскаго, №№. XIII. Изъ кн. Акакія Церетели, стихотвореніе *В. Лебедева*. XIV. Закавказская деревня (вмѣсто обзора), *Ш. Давидова*, и т. д.

Цѣна экземпляра, съ пересылкою и доставкою, 1 р. 20 к.; по выходѣ—2 руб. За коленкоровый переплетъ съ золотымъ тисненіемъ—1 руб.

Принимаются объявленія.

Требованія адресовать въ книжные магазины: „Центральной книжной торговли“ и грузинск. „Общества распространенія грамотности“, или издателью *Шю Давидову*, Тифлисъ.

Открыта подписка на 1898 годъ на

„СЪВЕРНЫЙ ВѢСТНИКЪ“.

ЖУРНАЛЪ ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНЫЙ И ПОЛИТИЧЕСКІЙ

Начиная съ майской книги съ 1897 г. „Северный Вѣстникъ“
издается

БЕЗЪ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЙ ЦЕНЗУРЫ.

Съ облегченіемъ условій изданія, въ виду снятія съ журна-
ла предварительной цензуры, редакция „Севернаго Вѣстни-
ка“ желаетъ расширить провинціальный отдѣлъ и проситъ лицъ,
имѣющихъ къ тому возможность, доставлять матеріалы, при-
годные для обработки въ областномъ отдѣлѣ, а также само-
стоятельныя замѣтки и корреспонденціи касательно явленій
мѣстной жизни, текущихъ интересовъ мѣстнаго общества, на-
роднаго образованія, дѣятельности губернскихъ и уѣздныхъ
земствъ, всевозможныхъ общественныхъ начинаній и т. п.

Въ журналѣ принимаютъ участіе слѣдующія лица:

П. Боборыкинъ, П. Губдячъ, М. Горькій, В. Микуличъ, В. Каренинъ
Б. Корженевскій, Котъ-мурлыка, Я. Крюковскій, Е. Лѣткова, Вас. Немиро-
вичъ-Данченко, Вл. Немировичъ-Данченко, Л. Саломѣ, С. Смирнова, Л.
Н. Толстой, О. Шаньрь, Г. Ясинскій, А. Эртель, К. Бальмонтъ, П. Вейн-
бергъ, М. Лохвицкая, К. Львовъ, Д. Мерезковскій, Н. Милекій, К. Фофа-
новъ, О. Чюмина, Н. Арефьевъ, М. Венюковъ, А. Волынский, прив.-доц.
И. Гессель, Н. Герценштейнъ, д-ръ Д. Герценштейнъ, прив.-доц. В. Гри-
бовскій, А. Каменскій, Н. Карабчевскій, проф. А. Киричичиковъ, П. Кап-
теревъ, А. Коптяевъ, Е. Литвинова, д-ръ А. Лозинскій, проф. Д. Овсяни-
ко-Куликовскій, проф. И. Оршанскій, Л. Оршанскій, М. Петровъ, проф.
В. Сергѣевичъ, А. Субботинъ, проф. А. Трачевскій, П. Тверекой, В. Шен-
рокъ, проф. Л. Шенелевачъ, проф. Е. Шмурло, В. Чуйко и мн. др.

ПОДПИСКА ПРИНИМАЕТСЯ: во всѣхъ извѣстныхъ книжныхъ ма-
газинахъ столицъ и провинціи. Главная контора: Спб., Б. Московская,
д. 11, въ Москвѣ—въ конт. Н. Печковской, Петровскія линіи.

У С Л О В І Я П О Д П И С К И

	Годъ.	Полгода.	Четверть года.	1 мѣс.
Для иногороднихъ съ перес.	12 р.	6 р. — к.	3 р. — к.	1 р.
Въ Спб. съ дост.	11 „	5 „ 50 „	2 „ 75 „	1 „
Для заграничныхъ	14 „	7 „ — „	4 „ — „	— „

Для казенныхъ и общественныхъ учрежденій допускается подписка въ
кредитъ.

Редакторъ-издательница Л. Я. Гуревичъ.

Съ 1 Ноября 1897 года

БУДЕТЬ ВЫХОДИТЬ ВЪ Г. КІЕВѢ

Еженедѣльная газета

РОССІЯ и АЗІЯ

Подписная цѣна въ годъ безъ доставки и пересылки 5 руб., съ доставкой и пересылкой 6 руб., за границу 7 руб., на полгода безъ доставки 3 руб., съ доставкой 4 руб., за границу 5 руб.

Братская программа изданія: 1) Передовыя статьи, посвященныя Еврейству, Кавказу, Сибири, Туркестану и русской политикѣ на Востоку. 2) Извѣстія съ Востока. 3) Русскіе инородцы (Евреи, инородцы Волги, Финляндіи и Крыма). 4) Недѣльная хроника русскихъ окраинъ. 5) Сношенія Россіи съ Востокомъ. 6) Научно-литературный отдѣлъ: повѣсти, романы, стихотворенія, драматическія произведенія оригинальныя и переводныя, популярныя изслѣдованія по Еврейству, Кавказу, Сибири, Туркестану и Востоку, ихъ антропология, переводы древне-восточныхъ произведеній, критика и библиографія и т. п.

Въ газетѣ принимаютъ участіе лучшіе спеціалисты и знатоки Азіи.

Подписка принимается отъ иногороднихъ по адресу:

Кіевъ, Университетъ св. Владимира, Алексѣю Николаевичу Грену.

Редакторъ-издатель: Приватъ-доцентъ А. Н. ГРЕНЬ.

მავალთა სახლსა ჩვენისამან თქვენ, ჩვენსა ერთგულოსა და მთავარად თავდადებით ნამსახურსა საღვთისმშვილს პეტრე შვილებსა გიორგის, სეხნისასა, გოდერძის და ბასილს, შვილთა და მომავალთა სახლისა, თქვენისასა, მოგეცით ენაგეტს შენს წილს გარეთ შენის განაყოფის აბრამის კერძი მამული ყმითა, მითითა, ბარითა, შესავლითა და გასავლითა, მისის სამართლიანის სამზღვრითა, ასე რომე ის აბრამ წაგვივიდა და ჩვენი ბატონ-ყობა აღარ ინდომა, და მრავალი იმტყუენა ჩვენზედა, და შენა სამსახურითა და ქრთამითა მრავალი გვემსახურე, რითაც ჩვენი გულის შეგვიჯერდებოდა, ყოვლის კაცის უცილებლად, გქონდეს და გიბედნიეროს, რათ ჩვენს ერთგულთა სამსახურსა შიგან, არ მოგეშალოს არა ჩვენგან და არცა მამავალთა სახლისა ჩვენისაგან... არის ამისი მოწამე ასლან ხოსიტა შვილი და ბერძნის შვილი ოთარ და ჩვენი ოქროპირი და გამსახურდი, და ერთობით ჩვენი სრულ მსახურ აზნაურ შვილნი, და მე ახალციხელს კობინანთ ოპანას დამიწერია და მოწამეცა ვარ ამისი, ქვს ტშდ, []

365. წიგნი შანავაზ მეფისა ახაატის მამულის სარგებლობის შესახებ. ამ წიგნისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელში.

1691, ივნისის 7. უდიდებულესის კელმწიფის უზენაესისა ბძანებისა და ფარვნისა მეზრ ღორას ახაატის სოფელი თავისის საძღვრებითა და ასევე ეკკლესიითა, რომელიც არის იმ სოფელში, ბოძებია თავადს პაპუნა-ბეგს. ახაატის ეკკლესიის წინამძღვარს თავისი რაც სახელმწიფო სათხოვარი და მალი იქნებოდეს, უნდა ყოველ წლივ პაპუნა-ბეგს მოსცეს და ყაბაჩს გამოართმევდეს, და ლორეს მებატონეს ახაატთან საქმე არა აქუს. თუ შემდგომად უზენაესის კარიდამ ბძანება გამოვა, რომ ლორის მებატონისა იყოსო, ასე აღსრულდება, თუ არა ამ

უამად კი მაღალის ბძანებით გამოცხადებულ არს და ჩანს, რომ
 ის ეკლესია პაპუნა-ბეგისა არის, და ლორეს მეპატრონეს იქ
 საქმე არა აქეს-რა. დაიწერა თვესა თათრულსა ობიულ ავაღსა
 წელსა ჩჰდ, ქართულად იენისის ზ, ქქს ტათ, მეფე
შანავაზ.

366. განჩინება მეფის ნაზარალიხანისა ახპატის მამულის შესახებ. ამ
 განჩინებისა პირი გვაქვს მარტო ხელში.

1693, ღვინობისთვის 1. არღუთაშვილი ბაანდურ-ბეგ
 ეღაფობდა პატრიცემულს რევაზ-ბეგს გარაჯეცის სოფელსა და
 ახპატის ბაღების ნახევარსა, მოვიდნენ ჩვენთან და ჩიოდნენ,
 უწინდელი ყარაბაღის ბეგლარ[ბეგ]ი აქ დაგვეწერა, ვალაპარაკეთ
 და გავშინჯეთ, რომელზადაც ჩიოდნენ რევაზ ბეგისა და ნისი
 მამისა ყოფილა, ასე რომ იმის წარჩინებამ ბორჩალოს მეპატ-
 რონემ თამაზ-ყული-ხანმა გამოაცხადა ჩვენთან, როდისაც
 იმასგან ჩამორთმევიათ, რევაზ-ბეგს და მის მამისათვის მიუციათ,
 ახპატის მამულად ყოფილა, და აწ რევაზ-ბეგის კელში არის,
 და ესეც გვიანბო და უმოწმა, რომ არას დროს არღუთაშვილე-
 ბისა არ ყოფილიყოს ის მამული და არც სკეროდესთ, რადგა-
 ნაც ამისთვის ლორეს მეპატრონემ ასე იმოწმა, რომ რევაზ-ბე-
 გისა ყოფილა და არღუთაშვილებსა და სხვათა იქ საქმე არა
 ჰქონიათ, დასტუბანდს ქვეით არღუთაშვილებს საქმე არა
 აქუსთ-რა, ამისთვის ზემორე გამოცხადებული სოფელი და მამუ-
 ლი სამარაღით დარჩა რევაზ-ბეგს და იმისი არის. თუ შემ
 დგომად არღუთაშვილებმა ანუ სხვამ იდაონ, მათი სიტყვა ბა-
 თილი იქნება, დაიწერა თვესა თათრულსა რაჯიბისსა, წელსა
 ჩრგ, რიცხუსა ღვინობისთვის ა, ქქსა ტა: მეფე ნა-
ზარალ ხან.

367. მეფის თეიმურაზის წყალობის წიგნი, რომლითაც ის ახპატს უბო-
 ძებს ზურაბისშვილს ზურაბს. ამ წიგნისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს

1752, გიორგობისთვის 25. ქ.: წყალობითა ღვთისათა
 ჩვენ ღვთივ აღმატებულმა, ღვთივ დამყარებულმა, ღთივ ცხე-

ბით გვირგვინოსანმა, იასიან-დავითიან-სოლომონიან-ბაკრატი-
 ვანმა, ქართლისა, ყაზახ-ბორჩალოს მფლობელ-მპყრობელ-მქო-
 ნებელმა, მეფეთ მეფემან, კელმწიფემან, პატრონმა თეიმურაზ,
 და თანა მემცხედრემან, დედოფალთ დედოფალმა, პატრონმა
 ანახათუმ (sic), პირმშობა და სასურველმა ძის ძემან ჩვენმან ბატო-
 ნიშვილმა ვახტანგ, ესე აზიერიოგან უკუნისამდე ჟამთა და ხან-
 თა გასათავებელი სამკვიდრო და საბოლოოდ გამოსადეგი მტკი-
 ცე და მოუშლელი ყმისა და მამულისა წყალობის წიგნი და სი-
 გელი გიბოძეთ თქვენ, ჩვენს დიდათ ერთგულსა და მრავალ
 გვარად თავ დადებით ნამსახურსა ყმასა, ზურაბისშვილს, დე-
 დოფლის მორდალს და სუფრაჯს, ზურაბს და თქვენს ბიძა-
 შვილს სვიმონს და დავითს, მას ჟამსა ოდეს მოგვიდევით კარ-
 სა დარბაზისა ჩვენისასა და პაპის თქვენის ზურაბ სარდლის ნა-
 შოვნის ახზატას წყალობას დაგვეჯენით, ვისმინეთ აჯა და
 მოხსენება თქვენი და გიბოძეთ სოფელი ახპატი, როგორც რომ
 ქართველის ბატონებისა დროს თქვენს მამა-პაპათ ძველის წიგ-
 ნებით ჰქონებოდეს, იმ რიგათ თქვენთვის წყალობა გვიქნია და
 გვიბოძებია მისის მთითა, ბარითა, სახნავითა, სათიბითა, უთი-
 ბითა, წყალითა, წისქვილითა, საწყლის პიროთი და ყოვლის
 მისის სამართლიანის საქმითა და სამძღვრითა, გქონდეს და გი-
 ბედნიეროსთ ღონ ჩვენსა ერთგულად სამსახურსა შუ, არ მო-
 გეშალოსთ არა ჩვენგან და არა შემდგომთა ჩვენთა მეფეთა მე-
 პატრონეთაგან. გიბძანებთ, კარისა ჩვენისა ვეჟილ-ვეზირნო,
 წყალობა და ფარვანი ესე თქვენც ესევე დაუმტკიცეთ და ნუ
 მოუშლით შეწვევისა და თანადგომასა კიდევ. დაიწერა კელითა
 კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობარის თუმანიშვილის გორჯას-

პისათა, გიორგობისთვის კე, ქვს შუ,

მეფე თე
 იმურაზ.

დედოფა-
 ლი ანახა-
 ნუმ.

ბატონის-
 შვილი ვახ-
 ტანგ.

ბატონის
 შვილი დე
 ვან.

ჩვენ მეფეთ მეფის თეიმურაზის ძე მეფე ირაკლი ვა-

მტკიცებთ სიგელსა ამას, ქრისტისშობისთვის გ, ქვს შუ,

მეფე ირა
 კლი.

ჩვენ ყოვლისა ზემოჲსა საქართველოს პატრიარხი მეფის ძე ან-

ტონი ვამტკიცებთ სიგელსა ამას, **დეკანბერს, გვ, ჩღაზ, ანტონს**, ჩვენ დედოფალი ქართლისა კახეთისა და რადიანის ასული დარეჯან ამ სიგელს ვამტკიცებთ, დეკანბერს **გვ, ქვს უნე**.

დედოფალი დარეჯან

ჩვენ მეფის ირაკლის ძე ბატონის შვილი გიორგი ამ ბატონების ჰმანებას ვამტკიცებთ დეკანბერს **გვ, ქვს უნე**.

მუსრანის ბატონი კონსტანტინე

ნები თა და შეწვენი თა ღვთისათა ესე წიგნი და პარი მოგეცით ჩვენ ჭურავის შვილია გიორგიმ, ბეჟან და შიოშ თქვენ ბიძა ჩვენს რევაზს, ასრე და ამა პირსა ზე, რომ მოხდა ჩვენს ძმობაში, ცოტა რამ ქართული ჩამოგვივარდა და ვალაპარაკეთ ბატონს სარდალს თამაზთან, და ჩვენნი მოყვრები გვერდს იახლენ და ამ პარობაზე შეგვარი გვს, რომ საბარათოს შვილოში რაც მამული გვექონდეს მალიცა და ნაზბვეიცა, ჯურუმიცა, საქვრივოცა, რაც გამოვიდეს, ორი წილი თქვენ მოგართოთ და მესამედი ჩვენ სამთ ძმასა, რაც ვალს მორჩეს, პური და ღვინო თუ გარდაგვირჩეს, გავყიდოთ, ორი წილი თქვენ მოგართოთ და მესამედი ჩვენ სამთ ძმასა, მამული და სახელოც რომელიც სამკვიდროდ გაიცეს, ერთი წილი თქვენ და ერთი წილი ჩვენ სამს ძმას, ვისიც ვაკეთება მონღოლო, არ დავიშალოთ, ვინც ჩვენს მამულში დააშაოს რამე, თქვენ დატუქსოთ, ახბატის მამულისაგან მესამედი ჩვენს სამს ძმას და ორი წილი თქვენ; მოსავალი გარდაგვირჩეს ან ვალს მოგარჩინოთ, ან პური და ღვინო გავყიდოთ, მესამედი ჩვენ და ორი წილი თქვენ, ახბატის მოურაობა დედა ჩვენს რომ სოფელი აქუს, ის მოუშლონ ლად ჩვენ გვექონდეს, საყდრის მალეჯანთი თაფლი რაც გამოვიდეს, ორი წილი თქვენ და მესამედი ჩვენ, რაყამიც რომ მოგვივიდეს, მაინც ეს პირობა გაგვითავრო, სხვას იქაურს საქმესთან და გამოსადებთან კელი არ გვექონდეს. თუ ამაში გავიმტყუნდეთ, ჯერ თიყთა ღვთის შემცოდე და მერე გიორგი მეფისა და სრულ იმის დარბაისლისა ბატონის სარდლისა პირობით ამ რიგად გავირგებულვართ **გიორგი** **სარდალი თამაზ**.

მცხე ქიდენ იძობი ბატონი ქოლედილოძემ ასაონემ ასიურეოს შექმ

368.

მოხსენება სვიმონ ზურაბიშვილისა მეფის ძის გიორგისადმი თავის
ვის მამულების მიბარების შესახებ. ამ მოხსენებისა მარტო პირი
გვაქვს ხელში.

იოლქმინძე იოუნდოპ ჯ

1792, ანგარის 25. ჩემის მოწყალის საქართველოს უფ-
ლის წულს მეფის ძეს გიორგის ზურაბიშვილი სვიმონ მოვახ-
სენებ ლთის წინაშე, რომელიც ჩვენი მამულია მისა უც არას
სრულად: ჩემი შონიქი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი ბალიჭი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

2 ქ. სოფელი კახრეთი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

3 ქ. სოფელი მოწასტრი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი ისპიანი ერთი, საკომლო ჩემი სამკვიდრო
არის და სხვა სრულად ჩვენი ნასყიდი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

2 ქ. სოფელი ბაბილაშენი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

3 ქ. სოფელი გვირაქოველი და ჩვენი სასაფლაო. იოუნდოპი იოუნდოპი

11 ქ. სოფელი შამიანი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი ვარდისწყარო. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი თავდიდიანი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი ქარგარიანი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი ვანეთი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. სოფელი ბერთა-ქარი, ერთი საკომლო მზეკაბუკა
მდივანბეგისა არის. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

3 ქ. სოფელი გვიანა. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

4 ქ. სოფელი კამარეთი ერთი საკომლო ჩინიბაშვილისა
და სხვა ჩვენი საკუთარი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

6 ქ. სოფელი რაფაქეთი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

8 ქ. სოფელი ლიყურეთი ორი საკომლო იარალიშვილი-
სა და სხვა ჩვენი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

17 ქ. სოფელი ირაგა, ერთი საკომლო თურაბაშვილი ია-
რალიშვილისა არის და სხვა ჩვენი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

11 ქ. ნობისა ერთი საკომლო ჩვენი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

1 ქ. ახატი სრულად ჩვენი, ორი საკომლო ვარაუპეტ-
სა და თვით ვარაუპეტისა ცი ჩვენ გვემსახურებოდნენ. იოუნდოპი

1 ქ. ახატის მახრა სოფელი ბერდიკი. იოუნდოპი იოუნდოპი იოუნდოპი

ქ. სოფელი კარპეტის-ხევი.

ქ. სოფელი ნილოცი.

ქ. სოფელი კახმახუთი.

ქ. სოფელი აჯირი.

ქ. ახბატის სამძღვარი მთაში მირზა-ტაში, დაბლა აი-ბაში, ქალაში ჯუარი, კლდეზე გამოსული სალახ-ხაჩი. ყოვლი-თურთ უბედურ ქმნილი ზურაბისშვილი სვიმონ ჩემს კელმწი-ფის ძეს უფლის წულს გიორგის ამას მოვახსენებ: რადგან ჩემს სასურველის შვილის ანდერძიც თქვენდა მიმართ იყო და თა-ვისი ობოლი ყმა და მამული თქვენთვის შემოვედრებითა, მეც მუხლ დადგმით გვეედრები, ყოვლის ობლის და დავრდომილს მისამართო მოწყალევე, თქვენის რწმის მოყვარებისათვის მომიმა-რთავს, ჩემი ზაალ თავისის ყმითა და ზემო ნაწერის მამულითა თქვენთვის მომიბარებია: ობლებით არავინ დაჩაგროს და უპა-ტრონობით ყმა და მამული არავინ გავლიჯოს, თქვენის უც-ხოს შვილების სადღეგრძელოდ თვალ ყური მიუგდევით და თქვენს საფარველს ქვეშ ამყოფოთ, და გააძლებინოთ, ჩემო მო-წყალევე კელმწიფევე. აღიწერა იანვრის 6^ტ, 17^ს უშ. მონა დთისა სვიმონ.

მისი სიმაღლის მეფის ძის გიორგის მოძღვარი, ხარბის დე-კანოზი გიორგი ლარაძე, ამას ვწერ, სვიმონ ზურაბისშვილიც ჩემი მოწაფე არის და ამის შვილის ანდერძიც ასე იყო, როგორც თითონ დაამტკიცა და მეც ამის მოწამე ვარ ლარაძე გიორგი.

მის უწმინდესობის სალთხუცის ძმა მალაღაშვილი დავით ამ ზემო წერილის მოწამე ვარ სვიმონის სიტყვით დავითი.

ამას ქვემოთ მოყვანილია შთამომავლობა ახბატის მეპატრონეებისა.
 ზურაბ სარდალს რომ უშოვნია ახბატი, იმისი შვილები არიან: შანშე და პაპუნა. პაპუნაშვილები: ასლან და რევაზ. ას-ლანიშვილი: ბეჟან, ბეჟანისშვილი სვიმონ, რევაზისშვილი პაპუ-ნა, ჩვენ ასე ძმანი ვიყავით, შანშეშვილი ზურაბ, ზურაბის შვილი ზაალ, ზაალისშვილი ზურაბ, ასე სახლის კაცნი ვვოფრილვართ,

მასუკან ჩვენს სახლს არ გამოართმევია სამამულეთ და არცარბაქანში
 ვინ წამოგვდავებია. მეფე ი
 რაკლი: 1)

369. ნასყიდობის წიგნი მეფე ნაზარაღიანისა და მის მიერ დად-
 გენილობა აღაპის შესახებ მის წინაპართათვის. ამ წიგნისა ჩვენ პი-
 რი გვაქვს ხელში. ბოლოს უწერია: ასლთან სწორ არის. სოვეტ-
 ნიკი რატიევი შესავალი გამოვტოვეთ.

1701, იანვრას 1... ესე ნასყიდობის წიგნი [გ]კადრეთ და
 მოგართვით ბედნიერს ხელმწიფეს მეფეს, პატრონს ნაზარაღი-
 ხანს, და დედოფალთ დედოფალს, პატრონს ანანას, და ძეთა
 თქვენთა პატრონს იმანყულის, დემეტრეს, კოსტანდილეს და
 თეიმურაზს, ჩვენ თქვენმან ყმაბან ბარათაშვილმან თაყამ, შვილ-
 მან ჩემმან გიორგიმ, ასლან, იასემ, და შვილისშვილმან ჩემქმან
 გულამ ამა პირსა ზედან, რომ მოვალისაგან შეწუხებულნი
 თიყვენით დაგვექირა და მოგყიდეთ ჩვენი სამკვიდროს მამუ-
 ლისაგან ერთი საკომლო მამული ენაგეთს სურმაშვილის სახლ-
 კარი, კალო-საბძელი, მარანი, კარმიდამო, შესავალი, გასავა-
 ლი, ერთი გვერდი შიკაშვილის სამძღვრამდინ, მეორე როსტო-
 მაშვილის ბოსტანის სამძღვრამდინ, მესამე ხუცის ტერვართა-
 ნის სამძღვრამდინ, მეოთხე უკანა პაპანაშვილის სამძღვრამდინ,
 ვენახი მქედელიშვილის ერთი გვერდი, აღნიაშვილის ვენახამ-
 დინ, მეორე გვერდი როსტომაშვილის ვენახამდინ, მესამე გვერ-
 დი ზედალაშვილის ბერუას სამძღვრამდინ, მეოთხე გარეთ მინ-
 დვრისაკენ ნიგოზი და საწნახელი მისის სამართლიანის მზღვრი-
 თა, მიწა ოც და თორმეტის დღისა: ორის დღისა თავწვევრის
 გვერდში, ორის დღისა კაქკაქის ხეში, ორის დღისა კვესიას
 მიწასთან ძეძენარში, ორი დღისა ახალშურს მინდორში, შა-
 რაზედ საქცევში მისდევს, სამის დღისა არდასუბნური შარა

1) ზემო მოყვანილი ოთხი სიგელი შესახებ ანბატის მამულისა შეკრულია
 ერთ რვეულათ, თითოეულს სიგელს ბოლოში უწერია: ამის კოპიოსთან თანასწორ
 შევამოწმე. რვეულის ბოლოს სწერია: ასლიდამ თანასწორებით გარდავიდე წერი-
 ლები ესე და კელს ვაწერ ტიტულიანის სოვეტნიკი არტემ მძღვაროვი.

რომ გაივლის, ორის დღისა კიდევ ახალშურს მიწაში ნასკოფლარში, ოთხის დღისა პაპისგორში გვერდში, ექვსი დღისა პაპუნაშვილის წისქვილის ზედათ მარილოზის ხევის პირში, ოთხის დღისა დამპალაში კუნელს ზედათ ძეძვნარი და მიწა, ორის დღისა ბოქოლაურში, სამის დღისა მოკლე მიწაში ქაბუკაშვილის წისქვილის გზა რომ გაივლის ზედა საქცევში, ერთის დღის მიწა დამპალაში როსტომაშვილის მიწის მიდგმამდინ, ერთის დღისა ენაგურს ხევში გზა რომ ჩავა პირშელმა. ესე ყოველივე მოგართვით, მოგყიდეთ და ავიღეთ ფასი სრული, რითაც ჩვენი გული შესჯერდებოდა, რათაც გებრძანებოდეს მოიხმარეთ. არავინ არის, ვ[ი]სცა უბოძოთ, ამისი მცილე, თუ გამოჩნდეს, პასუხის გამცემი ჩვენ ვ[ი]ყენეთ. არის ამისი მოწამე სარდალი ლუარსაბ, სუფრაჯი ავთანდილ, გიორგიშვილი ვახტანგ, ნაზირი ოთარი, ნაზირი ედიშერ †, მდივანი შიოშ, მელვინეთ-ხუცესი ბაირამ, მეგოდრეთ ხუცესი ბაირამ, შაიკაშვილი ფარემუზ. მე მდივანს გივს დამიწერია და ამ საქმეს მოწამეცა ვარ. ქკს ტშთ, იანვრის ა.

ადგილი
ბეჭდისა

ჩვენ მეფეთ მეფემან და ხელმწიფემან, პატრონმან ნაზარალიხან, ესე მამულიც ჩვენ ვიყიდეთ და ერთი კომლი გლეხი ეს ყოინიძე ბეჟუაშვილი გურგენა, მისი ძმა ჯიმშიტა, მამუკა, მისი შვილი გიუნა, გოდერძა და ბერიძე ჩვენ დავიხსენით და ამ ჩვენს ნასყიდს მამულზედ დავისახლეთ, და აღაპა დავდევით, ახრე უნდა დიდს ზორციელის შაბათ[ს] ერთს ცხვარს და ერთ თოხლს დაჰკლევდეს, ერთ საბალნე ღვინოს, ოთხს კოდის პურის ნამც[ხ]ვარს დახარჯევდეს, ნახევარს ჩარექს სანთელს, ერთს სტილს საკმელს, ორ შაურს საწირავს მღვდელს მისცემდეს და სამს აწირვინებდეს, აღაპს გარდაიხდიდეს და კურთხეულს ხელმწიფე პაპაჩვენს თაიშურაზს, ბებიაჩვენს დედოფალს ხვარაშანს, მამაჩვენს პატრონს დავითს, და დედაჩვენს დედოფალს პატრონს ელენეს, ჩვენს ძმას ლუარსაბს შენდობით მოიხსენებდნენ, და ჩვენ და ძეთა ჩვენთა დღეგრძელობას გვეტყოდნენ. ეს კაცი ასე გვითარხნებია, რომე არაფერი საჩვენო სათხოვა-

რი და გამოხალღები არაფერი არ ეთხოვებოდეს, არა კოდის პრინციპის
 რი, არა ღალა, არა სახალღა, არა პირის თავი, არა ნახილის
 თავი, არა შიშლივი, არა სამეჯინბო, არა ბეგარობა სამუ-
 შაო ერთის მსახურობის მეტი, არც სასურთ არაფრისთანა არ
 ეთხოვებოდეს. კარის ჩვენის გამრიგენო, ასრე დაუმტკიცეთ და
 ნუ მოუშლით. ვინცა და რამანც ეს აღამის მონათესავემ ეს
 მოშალოს, ცოდვათა ჩვენთათვის იგინიმც დაისჯებიან დღესა
 მის განსჯისასა და მათ ზედამცა მრისხანე იქმნების ყოველთა
 დამბადებელი დაუსრულებელი რთი. ამისი სახლის კაცი ჯი-
 ლაის მეთათედ არ გასწყდებოდეს, ვინც და რამანც ხელ-
 მწიფემ ეს აღაპი მოაშლიეინო[ს] და არ აქნეინოს, ჩვენთა
 ცოდვით[ა]მც იგინი განიკითხვიან.

მეფე ნახარ
 ალიხან

370. წყალობის წიგნი მეფე ვახტანგ VI-ისა. ამ წიგნისა მარტო პირი
 გვაქვს ხელში ლურჯ ქალაღზე დაწერილილი, ნიშნებათ იმნა-
 რება თითო წერტილი.

1702, ქრისტეშობასთვის 11. ქ. ნებითა და შეწყენითა
 რთსათა, წყალობითა დიდის ხელმწიფისათა, ჩვენ პირველთაგანვე
 ზეცით მეფეთა განკვეთილისა, აწ სასუფეველთა ცათა შინა სულ-
 ბრწყინვალეთ მნათობლისა, ვახტანგ ყოფილის შაჰნავოს-ხანის
 ძისა, ქართველთ მეფისა და სრულათ ერანის სპარსერელოს (ცე)
 ყანდარისა, ქირმანისა ბეგლარბეგისა, გირიშკისა და ჰაილათისა
 ქირნესა, გიორგი ყოფილისა, მეორე შაჰნავოს-ხან ხობილისა,
 პატრონის მაკიერეთ ყოფმა და ძემან ერანის დივანბეგის შაჰ-
 ყულუს-ხანისამან, საქართველოს ჯანიშინმან, ბატონიშვილმა,
 პატრონმა ვახტანგ, ესე ამიერით უკუნისამდინ ეამთა და ხან-
 თა გასათავებელი წყალობის წიგნი და ნიშანი გიბოძეთ თქვენ,
 ჩვენსა ერთგულობით ნამსახურსა, ჩვენს სახნაურ ყოროღანა-
 შვილს ავდრო ხანიშვილსა მასიტასა, მამავალ სახლისა მშენსა,
 მამინ ოღენ ერთ კომლის აკურის მედიანშვილი შიონ და მის
 ბიძაშვილი ბერი, გერმანოზიშვილი გუგუჩა და იასე შემოგცი-
 ლებრდათ და ძალათ წაერთმევიანთ და დაეჭირათ, და მოხველ

მოგვახსენე, მოკითხული ექენით და დავთრები ვანახვიანსა და
 მკვიდრო შენი ყოფილიყო, ბატონს მამა ჩვენსაც წყალობა
 ექნა, ჩვენც შეგიწყალეთ და გიბოძოთ შენი სამკვიდრო გლე-
 ხი აკურის მედიაშვილი შიო, მის ბიძაშვილი ბერი მისი სამართ-
 ლიანი მამულითა და მიწა-წყლითა, დღეს რისაც მამულის მქო-
 ნებელი იყოს, გქონდეს და ჩვენსა ერთგულთა სამსახურსა ში-
 ნა აროდენს არ მოგეშალოსთ. აწე გიბძანებთ, კარისა ჩვენისა
 ვექილ-ვეზირნო, ბძანება ჩვენისა ეს ასრე დაუმტკიცეთ. დაი-
 წერა ბძანება ესე ტყე, ქრისტიშობის ია, ხელითა კარისა ჩვე-
 ნისა მდივან-წიგნობრივ თუმანიშვილ გივისათა. ჩვენ მეფეთ-
 მეფემან და თვით ხემწიფემან, პატრონმან ვახტანგ ესე წყალო-
 ბა ჩვენისა სიგელი მეორეთ განუახლეთ, როგორათაც ამაშიდა
 სწერია, ისრე გვიბოძებია □. რა რიგათაც ამა მამის ჩვენის სი-
 გელში ეწერა, ჩვენც აგრეთვე დავვიმტკიცებია □. ჩვენ მე-
 ფეთ მეფემან თვით ხემწიფემან, პატრონმან არჩილ, რა რიგათაც
 ბატონი ბიძის ჩვენის მეფის ვახტანგისაგან ამ სიგლით წყალო-
 ბა სკირვებია, ჩვენც ასე ვამტკიცებთ □, ქრისტიშობისთვის იაზ,
 ქქს უკად.

ჩვენ ბატონიშვილ პატრონმა სვიმონ და თემურაზ ასე
 ვამტკიცებთ □ □. ჩვენი ბრძანება არის, იასაულო, მერმე
 აკურის მედიაშვილზე ხელი აუმართე და ასიტაშვილს ტარი-
 ელსა და ავთანდილ მოაბარე გერმანოზიშვილს რა ხელი აქვს □.

371. წყალობის წიგნი ვახტანგ VI-ისა, რომლითაც მას უწყალობებია
 ქალაქში სასახლე ადგილი პაპუნა გოსტაშაბისშვილისათვის. ამ
 წიგნისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში ლურჯ ქალალღზე დაწერილი.

1708, მაისის 7. ქ. ნებითა და შეწყენითა ღოთისათა და
 წყალობითა დიდისა ხელმწიფისათა, ჩვენ პირველთაგანვე ზე-
 ცით საქართველოს მეფედ განკეთილისა და აწ სასუფეველ-
 ცათა შინა სულ-ბრწყინვლად მანათობელისა, პირველ ვახტანგ
 მეფობით ხმა-გასულისა და შემდგომად სპარსთა ენითა შანა-
 ვაზ-ხან წოდებულისაჲ ძისა მისისა ქართველთა მეფისა და სრუ-

ლიად ერანის სპასილარისა, ყანდაარისა და ქირმანის ბეგლბაღ ბეგისა, გირშაკისა და ჰაიალათის მკირავისა, პირველ გიორგი მეფობით ხმა განფენილისა და შემდგომად ესეცა სპარსთა მიერ მეორე შანავაზ სახელდებულისა მაგიერად მყოფმან, ძმისწულმან მისმან და ძემან ერანის მდივანბეგის შაჰყული-ხანისამან, საქართველოს ჯანიშინმან, ბატონისშვილმან, პატრონმან, ვახუტანგ, ესე ამიერით უკუენისამდინ ქამთა და ხანთა გასათავებელი, სამკვიდროდ და საბოლოოდ გამოსადეგი მამულისა და ქალაქს სასახლის ადგილის წიგნი და წყალობის ნიშანი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ თქვენ, ჩვენთა დიდად ერთგულთა და უცხოფერად და მრავალ სახედ თავდადებით ნამსახურთა და გარჯილთა, მრავალგზის ჩვენთვინ წამებულთა, დაჩარჩულთა და ქირ ნანახთა, ჩვენის მორქვა-გამდიდრებისა და გაძალიანებისათვინ მომკირნეთა, და მრავალ გვართა სიღარიბეთა და ქირთა შინა შესრულთა ყმათა, ბარათაშვილს გოსტაშაბისშვილს პაპუნას, შვილსა შენსა მანგლელს ნიკოლოზს, თამაზს, და შვილის შვილსა შენსა ამილღაბარს და ბეჟანს, შვილსა შენსა ყაფარ-ბეგს, კიდემ შვილისშვილსა შენსა როსტომს, ქაიხოსროს, მაშინ ოდეს წყალობას გვეაჯენით, ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, შევიწყალებთ და გიბოძეთ გარეთუბანს სასახლის ადგილი, რომე შენებით ახლა თქვენ ააშენეთ მისის სამართლიანის სამძღვრითა; ამასდა გარდაისად ენაკეთს თაყა საჩინოსშვილისათვინ ერეკლე მეფეს ერთი კომლი გლეხი სურამაშვილი გამოერთმევენა, ეს გლეხიც თქვენ გიბოძეთ მისის მთელი საკომლოთი, სახლ-კართა, მიწა-წყლითა, ვენახითა, წისქვილითა და მართა, ბართა, რისაც მქონებელი იყოს, ყოვლითურთ თქვენთვინ გვიბოძებია ეს გლეხი მისის საკომლოთი, და გარეთუბანს ზარაფის ნაბაღვართან სასახლის ადგილი, ყოვლის კაცის უცილებლად. გქონდეს და გიბედნიეროს ჭონ ჩვენთა ერთგულად სამსახურსა შინა და არაოდეს არ მოგეშალოს არა ჩვენგან და არცა სხვათა მეპატრონეთაკან. აწე გიბრძანებთ, კარისა ჩვენის ვეჟილ-ვეზირნო, ბძანება და ნიშანი ესე ჩვენი ასრე დაუმტკიცეთ და ნურავინ შეეცილებით. დაიწერა ბძანე-

ბა ესე კელობა კარისა ჩვენის მდივან-მწიგნობრის თუმანის შევილის
 ლის გივისათა, ქქს ტყვე, მისის შვილსა. **მეფე ვახტანგ**
 რეინ. იძპრანა. ეცესე თმოგუნენ თე ასილიმტმე
 თუღჳსინს მინოტენ თმოგუნენ თმოგუნენ მინოტენ ცხოტენ
 მინასიმე-თუღჳსინს მინოტენ თმოგუნენ მინოტენ მინოტენ
372. მინოტენ თმოგუნენ თმოგუნენ თმოგუნენ თმოგუნენ
 მარტო პირი გეჳქეს ხელში ლურჯ ქალაღზე დაწერილი.

1713, გიორგობისთვის 15. ქ. ნებიტა და შეწევნითა ღთისათა ჩვენ საქართველოს განმგებელმან, ბატონის შვილმან სვიმონ, ესე ჟამთა და ხანთა გასათავებელი, მამულის წყალობის წიგნი და ნიშანი, შევიწყალოთ და გიბოძეთ თქვენ მდივანბეგის ერასტის ასულს, ჩვენს მამიდაშვილს გუქას, მამინ ოდეს გოსტაშაბის შვილის პაპუნას შვილები თამაზ და მისი ძმისწული ამილდაბარ რომე გაიყარნენ, რაც ჩვენი სამართლით ასაღები გასამყრელო იქნებოდა, ავიღევით იმისგან, ზოგი თამაზს უბოძეთ და ზოგი თქვენის ნამშთივით ჩვენგან იქრთამეთ და გიბოძეთ დღღღღღღ მატიაშვილი გიორგი კომლი ერთი, გჳქეს კვირიკაშვილი ამირანა ერთი, დიდბას რევენდაშვილი სენხია ერთი და ზკუღანეთს გულიტაშვილი სენხია ერთი. ესენი თავეთის მამულით, ყოვლის სამართლიანის სამძღვრით, თქვენთენ და შვილთა თქვენთათვინ გვიბოძებია, ამ წე'ითა რომე თუ შენი მაზლები ამ შენს მორთმეულს ფეშქაშში შემოგეწივნენ და მათი წილი ფეშქაში შემოგებრუნონ, საერთოთ იყოლიეთ და ეს გლეხები ბოლოსაც სამოღ იყოს და წილი ყველამ დაიდვას, თუ არა და არ უნდოდეს და ფეშქაში არ გამოერივნენ, ეს გლეხები შენ გყვანდეს, ვერავინ გეცილებოდეს. აწე გიბძანებ, კარისა ჩვენისა ვეჳილ-ვეზირნო, ბძანება ჩვენი თქვენცა ასრე დაუმტკიცეთ. დაიწერა სიგელი ესე ხელითა კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობრის თუმანის შევილის გიორგისათა, გიორგობის აე, ქქს შა.

მეფე სვიმონ

იძღვრე ესე იძენი თე ანგზხან კობორძენელენ მინოტენ ასილი
 ემხან ბეღშიეთ .თინგურილიენ მინოტენ თე ოცეიტენთე ცხოტენ

378. ძმობის წიგნი დათუნა, პატა და იესე ბარათაშვილებისა. 53
 წიგნისა ჩვენ პირი გვაქვს ხელში სულში დამტკიცებული.

1717 ფებერვლის 7. ნებითა და შეწყვენითა ღთისათა და მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღვთისშობელისათა და მარადის ქალწულისა მარიამისათა, მეოხებითა წმიდათა ზეცისა უსხეულოთა ძალთათა, წმიდისა წინასწარმეტყველისა და ნათლისმღებლისა იოანესითა და ყოველთა წმიდათა მისთათა, ესე ძმობის წიგნი მოგართვით თქვენმა ძმისწულებმა დათუნამ და პატამ თქვენ ბიძა ჩვენს იესეს, შვილსა თქვენსა ოთარსა და გერმანოზს, ასე და ამა პირსა ზედა: გაყრილნი ვიყავით და ისევ ერთმანერთის თავი მოვინდომეთ, და ისევ ძმით შევიყარებით. ეს პირობა დავზღვევით, რომ მამის მამული და ბიძის და ოთარი-საც და რაც ჩვენი მამა-პაპათ მამული იყოს, ნახყიდისა და უსყიდისა, ყველა გავგვიერთებია, რაც ერთობაში შევიმატოთ, საერთო იყოს, რაც დაგვეკარგოს, ისიც საერთო იყოს, თუ ვინ იცის ჩვენი შვილისშვილი ვაიყაროს, ქართლში როგორც რიგი იყოს უფროს-უმცროსობისა, ისრე ექნათ. სანამდინ ცოცხალი ვიყოთ, არც ჩვენ გავეყაროთ, როდესაც შვილიშვილი ვაიყარენ, მე საუფროსო ავიღო და შენ საუმცროსო აიღო, სხვა შუა გავიყოთ. ვინც ამაში უმტყუნოს და ეს პირობა გატეხოს, თავად იყოს ღვთის შემცოდე და მერმე ქართველის ბატონისა, ახლა ჩვენ რომ ვალი გუშმართებს ოცი თუმანი, საერთოდ გარდავიხადოთ, და სხვა რაც დარჩეს, თავთავისთვის გარდავიხადოთ; თქვენდა უკითხავად არც მამული გავსცე, არც დაგიბოძო კაცი, არც გამოვიყვანო მსახური და მხლებელი, თუ ჰური და ღვინო გარდაკურჩეს, საერთოთ მოვიხმაროთ, ან მამული ვიქრთამოთ ან ვიყიდოთ, ყველა საერთოთ იყოს. არის ამისი დამზღვმნი თავად ღმერთი, კაცთაგან გოსტაშაბისშვილი ამილ-ღაბარ, იარალისშვილი ვახტანგ, იოთამისშვილი ორბელი, ციციშვილი ნოდარ , დოღენჯიშვილი ზაალ, ზაალიშვილი ერასტი, მე დეკანოზის შვილს იოსებს დამიწვრია და მოწამეცა ვარ, დაწერა ესე წიგნი თებერვლის შვილსა, ქკს უე. ამას

იქით რაც წიგნი გამოჩნდეს ან ბარათი, ან ხელმოწიფის ნაწი-
 ლობევი, ამ წიგნმა გაამტყუვნოს. □, □, რადგან უფროსი
 ბრძანდებით, რაც პური და ღვინო გარდაგვრჩეს, ორი წილი
 შენა და მესამედი ჩვენა, თუ პური და ღვინო დაგვაკლდეს,
 საერთოთ აიღე და მამულიდამ მიეცი. □ □.

განის აშიაზე სწერია:

ბედნიერის ხელმოწიფის შემცოდე ვიყვნეთ მე დათუნა, პა-
 ტა, რაც თქვენმა მოყვრებმა გაარიგოთ, თქვენს გარიგებაზედ...
 (ამ ადგილას არა სჩანს ცხოვლად ასოები!).

374. ბძანება მეფის ვახტანგ VI-ისა. ან ბძანებისა მარტო პირი გვაქვს
 ხელში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1711—1719. ქ. ჩვენი ბძანება არის იასაულო, მერმე გვ-
 ქვს ამოვარდნილის უსუფისშვილის პაატას ნაქონს ხუცის-
 შვილზე თავგს ებალას და იმედაზე, იქივ გვგვს პატარას თაყას
 ნაქონს ანისშვილის ერთს საკვამლოს, ანისშვილის მამულზე
 ხელი უმართე, გოსტაშაბისშვილს ამილლაბარს მოაბარე, ამის-
 თვის წყალობა გვიქნია და გვიბოძებია. ვახტანგ მეფე
გაქარ.

375. ბძანება მეფის ბაქარისა. ეს ბძანება ლურჯ ქაღალდზედ არის
 დაწერილი, რომლის მარტო პირი გვაქვს ხელში.

1716—1719. ქ. ჩვენი ბძანება არის, ისაულო, მერმე, რაც
 ამ ჩვენის წიგნით გოსტაშაბისშვილის ამილლაბარისათვის გვებო-
 ძებინოს, ხელი აუმართე და ამილლაბარს მიაბარე. მეფე
ბაქარ.

376. წყალობის წიგნი ვახტანგ VI-ისა, ბოძებული ამილლაბარ გო-
 შტაშაბისშვილისადმი. ამ წიგნისა ჩვენ მარტო პირი გვაქვს ხელ-
 ში ლურჯ ქაღალდზე დაწერილი.

1723, მკათათვის 22. ქ. ნებითა და შეწეუნითა მღვთო-
 სათა ჩვენ მღთივ აღმატებულმა, მღთივ დამყარებულმა, მღთივ

¹⁾ ეს შენიშვნა დედნის არის.

ზეციით ცხებით გვირგვინოსანმა, იესიან-დავითიან-სოლომონიან-პაკრატოვანმა, მეფეთ მეფემა, თვით ხელმწიფემა, პატრონმა ვახტანგ, თანამეცხედრებან ჩვენმა, ჩერქეზის ბატონის ასულმა, დედოფალთ დედოფალმა, პატრონმა რუსუდან, პირმშომ და სასურველმა, მლთივ აღმატებულმა, მლთივ დამყარებულმან ძემან, მეფემ პატრონმა ბაქარ და გიორგიმ [ესე წიგნი გიბოძეთ] თქვენ, ჩვენთა ერთგულთა და წესისაებრ თავდადებით მრავალ გვართ ნამსახურსა გოსტაშაბისშვილს ამილლაბარს, ძმასა შენსა გოსტაშაბს, შვილსა თქვენსა დავითს და ვახუშტის და მომავალთა სახლისა თქვენისათა, მასჟამსა ოდეს მოგვიდგეთ კარსა წყალობისა ჩვენისათა და მამულისწყალობას დაგვეჯენით, ჩვენცა ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქვენი, თქვენის მრავალ ნამსახურის მაგიერათ შეგიწყალოთ და გიბოძეთ ავთანდილ კორკოტის მამული ზეკუდისტანი, განქს ალიხანასშვილის ზაალის წილი მამული, ესენი თავეთის მიწა-წყლით, თქვენთვის და შვილთა თქვენთათვის გვიბოძებია, გქონდეს და გიბედნიეროს ღთნ ჩვენსა ერგულათ სამსახურსა შინა. აწე გიბძანებ, კარისა ჩვენისა ვეკილვეზირნო, ბძანება და ნიშანი ესე ჩვენი თქვენცა ასრე დაუმტკიცეთ, რა გვართაც ამ ჩვენგან ნაწყალობევესა თირმანსა შინა ეწეროს, ნუ ვინ შლად ხელყოფთ, თვინიერ თანა დგომისაგან კიდე. დაიწერა ბძანება ესე ხელმწიფეთა კათათვის კბ, ქქს უია, კელითა კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობარის შანშიან-მარტიროზაშვილის მდივანის ბეგთაბეგისათა. ვახტანგ.

377. წყალობის წიგნი მეფე ვახტანგ VI-ისა. ამ წიგნის მარტო პირი გვაქვს ჩვენ ხელში ლურჯ ქალაღზე დაწერილი.

1723, მარტაშვილისთვის 3. ქ. ნებითა და შეწევნითა ღთისათა ჩვენ ღთივ აღმართებულმან, მლთივ დამყარებულმან, ღთივ ზეციით ცხებით გვირგვინოსანმან, იესიან-დავითიან-სოლომანიან-პაკრატოვანმან, საქართველოს მეფემ, პატრონმან ვახტანგ, და თანამეცხედრებან ჩვენმან, ჩერქეზის ბატონის ასულმან, დედოფალმან, პატრონმან რუსუდან, პირმშომან და სა-

სურველმან, მღთივ აღმატებულმან ძემან ჩვენმან, მეფემ, ვატი-
 რონმა ბაქარ და გიორგიმ, ესე ამიერითგან უკუნისამდე ჟამთა
 და ხანთა მგასათავებელი, სამკვიდროთ და საბოლოთ გამოსა-
 დეგი მამულის წიგნი და სიგელი შეგიწყალეთ და გიბოძეთ
 თქვენ, ჩვენთა ერთგულთა და წესისაებრ თუელადებით მრავალ
 გვართ ნაშახურს გოსტაშაბის შვილს ქაიხოსროს, ძმასა თქვენ-
 სა ბეჟანს, ვახუშტის და პაპუნას შვილთა და მომავალთა სახ-
 ლისა თქვენისათა, მას ჟამსა ოდეს მოგვადეგით კარსა წყა-
 ლობისა ჩვენისასა და ძონასტრას იასე სოლალაშვილის წი-
 ლის მამულის წყალობას გვიაჯენით, ჩვენც ვისმინეთ აჯა და
 შონსენება თქვენი, ვითაც მრავალს გვემსახურენით, მისდა მა-
 გიერად ჩვენც ეს წყალობა მოგიბოძეთ, რაც იასეს წილი გლე-
 ხი იყოს და თავისის ძმიდამ ბართით გამოჰყოლოდეს, თქვენ-
 თვის წყალობა გვიქნია და გვიბოძებია, მათის მითია, ბართია,
 ველითა და ვენახითა, წყალითა, წისქვილითა და სასათლაოთა,
 სათიბითა და უთიბითა, საძებრითა და უძებრითა, ყოვლისის
 მისის სამართლიანის სამძღვრითა, გქონდეს და გიბედნიეროს
 რთმან ჩვენს ერთგულად საშახურსა შინა, არაოდეს არ მო-
 გეშალოს არც ჩვენგან და არცა ჩამომავალთა ჩვენთა მეფეთა და
 მეპატრონეთაგან. აწე გიბძანებთ, კარისა ჩვენისა ვეკილ-ვეზირ-
 ნო, ბძანება და ნიშანი ესე თქვენცა ასე დაუმტკიცეთ. რაგვა-
 რათაც ამ ჩვენგან ნაწყალობევს ფარმანსა შინა ეწეროს, ნუ ვინ
 შლად ხელ-ჰყოფთ, თვინიერ თანადგომისაგან კიდე. დაიწერა
 ბძანება და ნიშანი ესე მარიამობისთვის გ, ქკს უაა, ხელითა
 კარისა ჩვენისა მდივან-მწიგნობრის შანშიან მარტიროზას შვილის
 მდივნის ბეგთაბეგისათა. ვახტანგ (ხელ-ჩართულად).

ქ. ჩვენი ბძანება არის, იასაულო, მერმე რაც მონასტერს
 ისე სოლალაშვილის წილი მამული და გლეხი იყოს, ხელი აუ-
 მართე და ქაიხოსრო გოსტაშაბის შვილს მოაბარე, მისთვის წყა-
 ლობა გვიქნია და გვიბოძებია. ვახტანგ (ჩართულად).
 -ძე განისაზღვრე: ზურაბის შვილის პაპუნა-ბეგს და რევანს მი-
 უყიდნიათ შანის შვილისათვის ქვეშე სავენახე ამ წელს, ქკს უაა-
 -ამ აუ შენიშნობინ, მათეჟიურ მენმოტან, მანუდლოფეჟე, მან

XII—ცნობა ხალხის გამრავლების შესახებ კავთის
ხევის სამრევლოში —მლ. დავით ბაჩნაბოჯასა . . . 85

XIII—წერილი სტამბოლიდან. —საკომერციო სასწავლე-
ბელი. — აგქსენტი გვათუასა 87

XIV—განცხადებანი.

დამატება:

XV—საქართველოს სიძველენი 433—448

„მ ო ბ მ ბ მ“

წელიწადი მეოთხე

გამოდის ყოველ თვის პირველ რიცხვებში

7-10 თაბახი (224-320 გვ.)

ვასი შურნაღისა გავზახვით:

1 წლით ნ თვით მ თვით

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში 10 მან. 6 მან. 4 მან.

სახლდვარ-გარედ 13 მან. 7 მან. 5 მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანონ: პირველად—4 მან., 1 აბრილამდე—3 მ., და 1 სექტემბრამდე—3 მან

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, ჟურნალი „მოამბის“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე, № 13.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა აღრესის გამოცვლისათვის ათი შაური უნდა წარმოადგინოს.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის აღრესი: Тифლისь, Редакция „Моамбе“,

ჟურნალში დასაბეჭდი წერილები და სტატიები რედაქციის სახელობაზე უნდა გამოიგზავნოს. მიღებული ხელნაწერები, თუ საკითხება მოითხოვს, ან შემოკლებულ და ან შესწორებულ იქმნება. ხელნაწერები, რომლებიც არ დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავლობაში, — მერმე ვეღარ მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერა, დაუბეჭდელ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს

ხელ-ნაწერები, რომლებზედაც არავითარი პირობა არ იქმნება აღნიშნული, რედაქციისაგან მიღებულ იქმნებიან როგორც უფასო

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ ჟურნალმა თავისი აზრი წარმოთქვას, მათ ორ-ოლი ეგზემპლიარი უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-უქმეებს გარდა, პირველ საათიდან სამ საათამდინ ნაშუადღევს.

რედაქცია უმორჩილესადა სთხოვს ყველა ხელის მომწერთ, რომელთაც კი ჟურნალის ნომერი არ მიუვათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ ავტრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუღია წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გავგზავნება.

რედაქტორი

ალექსანდრე ჭეიხია

გამომცემელი

ალექსანდრე კახაბაძე